

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

NEGYEDÉVENKÉNT MEGJELENŐ TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT

XXIII. évfolyam

Főszerkesztő

CSANDA GÁBOR

A szerkesztőbizottság elnöke

ÖLLÖS LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság

Biró A. Zoltán (Románia), Fedinec Csilla (Magyarország), Holger Fischer (Németország), Gyurgyík László (Szlovákia), Hunčík Péter (Szlovákia), Petteri Laihonon (Finnország), Lampl Zsuzsanna (Szlovákia), Lanstyák István (Szlovákia), Lengyel Zsolt (Németország), Liszka József (Szlovákia), Mészáros András (Szlovákia), Simon Attila (Szlovákia), Szarka László (Magyarország), Andrej Tóth (Csehország), Végh László (Szlovákia)

Tartalom

Tanulmányok

CSERNICKÓ ISTVÁN-TÓTH-OROSZ ENIKŐ

A nyelvi jogok az oktatásban és a közigazgatásban a Karta

Szakértői Bizottságának jelentései tükrében 3

KONTRA MIKLÓS

Megjegyzések az *anyanyelv* fogalmáról 23

KUSALA ORSOLYA

Nyelvi attitűdök vizsgálata két szociolingvisztikai módszerrel 31

SZTANCS GÁBOR

Változatok az önrendelkezésre Sáros és Abaúj-Torna vármegyében.

Esettanulmány az 1918. végi magyar összeomlás és csehszlovák

államalapítás regionális vonzatairól 63

MÉSZÁROS ANDRÁS

„Párhuzamos történetek”. (Saját magam menteggetése, avagy egy

optimista fatalista vallomása) 97

LENDÁK-KABÓK KAROLINA

A gender és az etnikum hatása az etnikai kisebbségi nők lehetőségeire

Szerbia felsőoktatási rendszerében 117

Oral history

J. MÉSZÁROS KÁROLY

Németh Pál és a nyárasdi női kézilabda 137

Könyvek

- Gerndt, Helge: *Sagen – Fakt, Fiktion oder Fake? Eine kurze Reise durch zweifelhafte Geschichten vom Mittelalter bis heute.* Münster–New York, Waxmann, 2020, 238 p. (Liszka József) 159
- Mohay Tamás (szerk.): *Nemzedék, szerep, érték. Családi kapcsolatok, szokásrend és értékváltások történeti alakulása a 20. században* (A. Gergely András) 162
- Francová, Zuzana (ed.): *Mesto a jeho pamäť. Zborník z vedeckej konferencie* (Korpás Árpád) 164
- Papp Klára–Bárány Attila–Kerepeszki Róbert–Pallai László (szerk.): *Kultúra, művelődés, agrárium. Tanulmányok ifj. Barta János 80. születésnapjára* (Bodnár Krisztián) 169
- Horbulák Zsolt: *Dél-Szlovákia gazdasága a normalizációs időszakban (1969–1989)* (Juhász Gyula) 172
- Michal Šimáně: *České menšinové školství v Československé republice. Ke každodennosti obecných škol v politickém okrese Ústí nad Labem* (Štěpánka Miňová) 174
- Filep Tamás Gusztáv: *„Azt hittem egykor, hogy csapatmunkában veszek részt”. Beszélgetések kisebbségkutatókkal* (Csanda Gábor) 176



Lapunk része az Európai Bölcsészettudományi és Társadalomtudományi Index (European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences – ERIH Plus) folyóirat-minősítő rendszernek. Folyóiratunk a CEEOL nemzetközi adatbázis által jegyzett. Az MTA Történettudományi Bizottsága által elismert teljes értékű publikációs hely.



FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

A szerkesztőség címe: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Park u. 4., 931 01 Somorja. E-mail: csanda@foruminst.sk • Kiadja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja. IČO: 34 028 587. Felelős kiadó: Simon Attila igazgató • Nyomdai előkészítés: infopoint Kft. • Nyomta: Adecta, Kft., Csillizradvány • Megjelent a Szlovák Köztársaság Kisebbségi Kulturális Alapja támogatásával • Példányszám: 600 • Ára: 3 € • 2021. március • Nyilvántartási szám: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.forumszemle.eu>

FÓRUM SPOLOČENSKOVEDNÁ REVUE

Adresa redakcie: Fórum inštitút pre výskum menšín, Parková 4, 931 01 Šamorín. E-mail: csanda@foruminst.sk • Vydavateľ: Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín. IČO: 34 028 587. Zodpovedný: Attila Simon riaditeľ • Tlačiarenská príprava: infopoint s.r.o. • Tlač: Adecta, s.r.o., Čiližská Radvaň • S finančným príspevkom Fondu na podporu kultúry národnostných menšín • Náklad: 600 • Cena: 3 € • marec 2021 • Evidenčné číslo: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.forumszemle.eu>

CSERNICSKÓ ISTVÁN – TÓTH-OROSZ ENIKŐ

A nyelvi jogok az oktatásban és a közigazgatásban a Karta Szakértői Bizottságának jelentései tükrében

ISTVÁN CSERNICSKÓ – ENIKŐ TÓTH-OROSZ

Language Rights in Education and Administration in the Light of the Reports of the European Charter's Committee of Experts

Keywords: language charter, language rights, education, public administration, Romania, Slovakia, Serbia, Ukraine

1. Bevezetés

A Kárpát-medence tágabb térségében az első és a második világháború egyaránt jelentősen átalakította a politikai határokat. Ez azzal is járt, hogy a korábban (ilyen-olyan megszorításokkal és szünetekkel ugyan, de) egy államszerkezetbe tartozó magyar nyelvterület az első világháború után több államba szakadt. 1920 után magyar anyanyelvűek sokasága került Csehszlovákia, Románia, a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság és Ausztria területére, a második világháború után pedig már hat különböző állam határa darabolta a magyar nyelvterületet, amely így Magyarországon kívül Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia, Ausztria és a Szovjetunió területének egy részére terjedt ki. Az 1980-as évek végén, az 1990-es évek elején a régióban lezajlott politikai átalakulások újabb átrendeződéseket hoztak, melyek következtében ma „a Kárpát-medencében a magyar nyelv nem egyetlen országban változik, hanem a történelem jelenlegi állása szerint most éppen nyolcban¹ egyszerre, a nyelvi változást pedig minden országban más-más tényezők befolyásolják” (Szilágyi 2008, 106. p.).

A magyar nyelvterület szétszabdaltsága szükségszerűen befolyásolja a magyar nyelv helyzetét, hiszen a politikai határok meghatározzák a nyelvet beszélők szociális

1 Magyarországon kívül Szlovákiában, Ukrajnában, Romániában, Szerbiában, Horvátországban, Szlovéniában és Ausztriában.

hálóit, s így természetes, hogy a határon belüli kapcsolatok felerősödnek, a határon átnyúló kapcsolatok pedig akadályokba ütköznek, ezért rendszerint gyengülnek. Az államhatárok kettős természetűek: egyszerre idéznek elő konvergenciát és divergenciát, s a határon belüli változatok fokozatosan elkezdnek egymáshoz közeledni és a kiegyenlítődés irányába fejlődni, míg a határ másik oldalán rekedt változatokban a különfejlődés erősödik fel (Palander–Riionheimo–Koisvisto 2018, 7. p.). Ennek nyelvi és társadalmi következményeit számos vizsgálat elemzi, így például a magyar nyelv Magyarországon kívüli változatait azonos szempontok szerint bemutató *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* című kutatási program (Cserniczkó 1998, Göncz 1999, Lanstyák 2000, Szépfalusi és mtsai 2012, Fancsaly és mtsai 2016, Péntek–Benő 2020). Több olyan tudományos összefoglaló is készült, melyek azt vizsgálják összehangolt szempontok szerint, hogyan alakult a magyar nyelv jogi státusza, illetve a magyarul beszélők nyelvi jogi helyzete a Magyarországgal szomszédos országokban (például Kontra–Hattyár szerk. 2002, Nádor–Szarka szerk. 2003, Gerencsér 2009, Eplényi–Kántor szerk. 2012, Cserniczkó–Szabó Mihály 2010, Cserniczkó–Péntek–Szabó Mihály 2010, Szabó Mihály 2017 stb.).

Ezeknek az elemzéseknek az elkészültét az tette lehetővé, hogy a rendszerváltozásokat követően – a magyar kisebbségek iránti érdeklődés növekedésével párhuzamosan – Európában egyre több figyelem irányult a nyelvi jogok kutatására. A Szovjetunió széthullása és a korábban a szocializmust építő államokban lezajlott politikai, társadalmi, gazdasági átalakulások után a Magyarországgal szomszédos államokban élő magyar közösségek bízhattak abban, hogy a kisebbségi és a nyelvi jogok területén is teljesen új korszak kezdődik, és a nyelvi jogok korlátozása – ami az első és a második világháborút lezáró békedöntések után kisebbségbe szakadt magyar közösségek mindennapjainak része volt hosszú évtizedeken át – hamarosan a múlt kódéba vész.

Az, hogy Magyarország a szomszédjaival együtt tagja lett az Európa Tanácsnak, illetve – Ukrajna és Szerbia kivételével – az Európai Uniónak, a jogharmonizáció területére is hatással volt. A magyar kisebbségek nyelvi jogi helyzetének javulására vonatkozó reményeket táplálták azok az európai egyezmények, amelyeket épp az etnikai és nyelvi alapú konfliktusok megelőzése, valamint a kisebbségi és nyelvi jogok kodifikálása céljából dolgoztak ki és javasoltak elfogadásra az 1990-es évek első felében, többek között a volt szocialista államok számára is. A Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája² (a továbbiakban Karta) 1992-ben, a Keretegyezmény a nemzeti kisebbségek védelméről³ (a továbbiakban Keretegyezmény) 1995-ben született az Európa Tanács (ET) égisze alatt, és a térség európai integrációt célul kitűző valamennyi állama

2 A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája. http://adatbank.sk/files/2012/10/2-795-186-588-2001_hu.pdf

3 Keretegyezmény a Nemzeti Kisebbségek Védelméről. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99900034.TV>

– Magyarországot is beleértve – csatlakozott e két nemzetközi kisebbségvédelmi egyezményhez (1. táblázat).

1. táblázat. A Karta és a Keretegyezmény (ratifikációt követő) hatályba lépésének éve Magyarországon és a szomszédos államokban⁴

	Karta	Keretegyezmény
Magyarország	1998	1995
Szlovákia	2002	1995
Ukrajna	2006	1998
Románia	2008	1995
Szerbia	2006	2001
Horvátország	1998	1997
Szlovénia	2001	1998
Ausztria	2001	1998

Az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) 1992-ben szintén abból a célból hozta létre a nemzeti kisebbségi főbiztos tisztségét, hogy a kisebbségi alapú „konfliktusok a lehető legkorábbi szakaszban megelőzhetőek legyenek”.⁵ A főbiztos hivatala több olyan – lényegéből fakadóan nem kötelező – ajánlást⁶ dolgozott ki és ajánlott az EBESZ tagállamainak figyelmébe, amelyek célja a kisebbségekkel kapcsolatos konfliktusok megelőzése és csökkentése.

Az első és második világháborút követő békedöntések után kisebbségi helyzetbe került és hosszú évtizedeken át nemzetiségi és nyelvi jogaiiban korlátozott több milliónyi magyar anyanyelvű számára reményt keltő lehet az is, hogy a magyar nyelv az összes Magyarországgal szomszédos államban a Karta védelme alá vont nyelvek közé tartozik, Magyarország pedig az összes, vele határos állam nyelvét a Karta által védelt nyelvek közé sorolta (2. táblázat).

-
- 4 Saját szerkesztés, alapja: Information on the implementation of the recommendations for immediate action. [https://www.coe.int/en/web/european-charter/regional-or-minority-languages/reports-and-recommendations#%22228993157%22:\[\]](https://www.coe.int/en/web/european-charter/regional-or-minority-languages/reports-and-recommendations#%22228993157%22:[]); Country-specific monitoring of the implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities. <https://www.coe.int/en/web/minorities/country-specific-monitoring>
- 5 A nemzeti kisebbségek oktatási jogairól szóló hágai ajánlások és értelmező megjegyzések. <https://www.osce.org/hu/hcnm/32186?download=true>
- 6 A nemzeti kisebbségek oktatási jogairól szóló hágai ajánlások és értelmező megjegyzések (1996). <https://www.osce.org/hu/hcnm/32186?download=true>; A nemzeti kisebbségek nyelvi jogairól szóló oslói ajánlások és az ezekhez kapcsolódó értelmező megjegyzések (1998). <https://www.osce.org/hu/hcnm/67537?download=true>; Ljubljani útmutató a sokszínű társadalmak integrálásához és magyarázó megjegyzések (2012). <https://www.osce.org/hu/hcnm/110502?download=true>

2. táblázat. A Karta védelme alá vont nyelvek Magyarországon és a szomszédos államokban⁷

	Magyarország	Szlovákia	Ukrajna	Románia	Szerbia	Horvátország	Szlovénia	Ausztria
magyar		+	+	+	+	+	+	+
szlovák	+		+	+	+	+		+
ukrán	+	+		+	+	+		
román	+		+		+			
szerb	+			+		+	+	
horvát	+	+		+	+		+	+
szlovén	+					+		+
német	+	+	+	+	+	+	+	

A magyar kisebbséggel (is) rendelkező Kárpát-medencei államok tehát (olykor nemzetközi nyomásra) csatlakoztak a releváns nemzetközi kisebbségvédelmi dokumentumokhoz, ami azt jelenti, hogy vállalták a már említett minimális nyelvi, nyelvhasználati jogok biztosítását. Abban azonban már különbségek vannak, miképpen építették be ezeket jogrendjükbe, és milyen a jogok érvényesíthetősége (Csernicskó–Szabó Mihály 2010, 172–173. p.), s az is nagyon változó, milyen mértékben alkalmazzák a mindennapi gyakorlatban a nyelvi jogok biztosítása területén vállalt kötelezettségeiket (Szabó Mihály 2017, Fiala-Butora 2017, 2018, Nagy 2017, 2018, Szalayné Sándor 2017, Tóth 2017, Csernicskó 2019, 2020).

A magyar nyelv közigazgatásban való használatát elemző összefoglaló tanulmányában Szabó Mihály Gizella (2017, 299. p.) a következőket írja: „a kisebbségi nyelvek fennmaradásának, az asszimiláció lassításának egyik feltétele, hogy a kisebbség nyelve ne szoruljon vissza a magánszférába, hanem pozíciói megmaradjanak, sőt erősödjenek a nyilvános nyelvhasználati színtereken. Ezek azonban azok a színterek, amelyek esetében a kommunikáció nyelvét az állam befolyásolja, szabályozza. Ezért foglalkoztak, foglalkoznak nyelvészeink és jogászaink kiemelt témaként a nyilvános nyelvhasználat törvényi szabályozásával, az egyes utódállamok nyelvpolitikájával, a magyar kisebbségeknek biztosított nyelvhasználati jogokkal.” Az alábbiakban azt vizsgáljuk meg, hogy az a négy Magyarországgal szomszédos állam, amelyben a legnagyobb lélekszámú magyar kisebbségi közösségek élnek (Románia, Szlovákia, Szerbia és Ukrajna), milyen vállalásokat tett a Karta ratifikációja során a magyar nyelvnek az oktatásban, illetve a közigazgatósági hatóságok és közszolgálati szervek munkájában való használatát illetően, és bemutatjuk, hogy ezeket a vállalásokat hogyan teljesítik a gyakorlatban.

Az összehasonlító elemzés alapjául az szolgál, hogy a részes államoknak meghatározott időközönként jelentést kell készíteniük a Karta végrehajtásáról az Európa Tanács

⁷ Saját szerkesztés, alapja: States Parties to the European Charter for Regional or Minority Languages and their regional or minority languages. <https://rm.coe.int/states-parties-to-the-european-charter-for-regional-or-minority-langua/168077098c>

illetékes szerve, azaz a Szakértői Bizottság⁸ felé. Az országjelentések mellett a Szakértői Bizottság is jelentéseket készít arról, hogyan alkalmazzák az egyes államok a nemzetközi dokumentumot saját területükön. Annak ellenére, hogy a Karta „szankcionáló mechanizmusok nélküli” szerződés (Vizi 2018, 4. p.), a Szakértői Bizottság jelentéseinek az áttekintése és elemzése mégis lényeges, mert ezek a jelentések elvileg „fontos iránymutatóul, egyfajta objektív tükörként szolgálnak a nemzetközi és hazai fórumokon a kisebbségi jogok helyzetével kapcsolatban” (Fiala-Butora 2017, 57. p.). Ezeknek a jelentéseknek a vizsgálata azért is tanulságos, mert „a nemzeti szabályozások nemzetközi szintű összevetésére nyújtanak módot, illetve az adott állam nyelvpolitikájáról pontosabb képet adnak, mint az aránylag könnyen módosítható belső jogszabályok”, illetve különösen azért, mert a Szakértői Bizottság a jelentések összeállítása során „nemcsak a jogszabályi hátteret, hanem a jogszabályok tényleges érvényesítését is vizsgálta” (Szabó Mihály 2017, 300. p.).

A Karta implementációjáról a Szakértői Bizottság által készített legfrissebb, 2017–2019-ben kiadott jelentések 2. fejezete könnyen áttekinthető módon, táblázatos formában foglalja össze, hogyan teljesítik az egyes államok a Karta ratifikációs törvényében tett vállalásaikat az egyes, a dokumentum hatálya alá vont nyelvek vonatkozásában. Az egyes országokról kiadott jelentések elemzése ily módon lehetőséget kínál számunkra, hogy mi is konkrétan megvizsgáljuk, hogy a Magyarországgal szomszédos országok milyen mértékben teljesítették a magyar nyelv vonatkozásában saját vállalásaikat, többek között az oktatás területén. Azt vizsgáljuk meg tehát, hogy egy független nemzetközi testület, a Karta Szakértői Bizottsága miként értékelte legutóbbi jelentéseiben (3. táblázat) az említett négy tagállam saját vállalásainak teljesítését a magyar nyelv vonatkozásában két nagyon fontos szférában: az oktatás és a közigazgatási nyelvhasználat területén. A jelentések kitérnek a Karta minden egyes, a tagállamok ratifikációs törvényében alkalmazandóként megjelölt cikkének és pontjának teljesítésére, külön-külön minden olyan nyelv vonatkozásában, melyek az adott országban a Karta védelme alá tartoznak. Mivel a magyar nyelv mind a négy vizsgált államban a Karta védelme alá vont nyelvek közé tartozik (lásd a 2. táblázatot), alkalmunk nyílik annak megvizsgálására, hogy Románia, Szlovákia, Szerbia és Ukrajna hogyan teljesíti a Karta ratifikálásával tett vállalásait a magyar nyelvre vonatkozóan.

8 Committee of Experts of the European Charter for Regional or Minority Languages. <https://www.coe.int/en/web/european-charter-regional-or-minority-languages/committee-of-experts>

3. táblázat. A Karta alkalmazásáról a Szakértői Bizottság által kiadott legfrissebb jelentés Románia, Szlovákia, Szerbia és Ukrajna vonatkozásában⁹

Románia	Szlovákia	Szerbia	Ukrajna
2017.06.23. ¹⁰	2019.03.22. ¹¹	2018.03.22. ¹²	2017.03.27. ¹³

2. A vállalások

A Kartát ratifikáló államok – bizonyos megkötésekkel – *à la carte* rendszerben válogathatnak a dokumentumban kínált rendelkezések közül. A választás egyik része az, hogy az állam választhat, mely nyelvekre terjeszti ki a Karta hatályát (mint láthattuk, a magyar nyelv szerepel a védelem alá vont nyelvek között). Továbbá az államok – a dokumentum I. rész 2. cikk 2. pontjában foglalt előírásokat figyelembe véve – úgy válogathatnak a Karta rendelkezései közül, hogy a II. részt mindenképpen alkalmazzák, a III. rész rendelkezései közül pedig „legkevesebb harmincöt bekezdést vagy pontot” alkalmaznak, mégpedig „legalább hármat-hármát a 8. és 12. cikkből és egyet-egyet a 9., 10., 11. és 13. cikkből”. Az oktatásra a Karta 8., a közigazgatási nyelvhasználatra a nemzetközi dokumentum 10. cikke vonatkozik.

Azt, hogy az oktatás területén milyen lehetőségek közül választhatnak az államok, a 8. cikk 1. pontjának egy részletét áttekintve mutatjuk be. A Karta 8. cikk 1. pontja az óvodától az egyetemig és a felnőttoktatásig ezeket lehetőségeket kínálja:

Az oktatásügyet illetően a Felek azokon a területeken, ahol ezeket a nyelveket használják, e nyelvek mindegyike helyzetének megfelelően, és anélkül, hogy az állam hivatalos nyelvének/nyelveinek oktatása hátrányt szenvedne, vállalják, hogy...

b. i. elérhetővé teszik az általános iskolai oktatást¹⁴ az érintett regionális vagy kisebbségi nyelveken, vagy

9 Forrás: [https://www.coe.int/en/web/european-charter-regional-or-minority-languages/reports-and-recommendations?fbclid=IwAR3lg8e8EiNYyEwbZDVAIK7o2isF4C_OIzkZthdVH6467Gc5NHPs8ryuxvE#\[%2228993157%22:\[23\]\]](https://www.coe.int/en/web/european-charter-regional-or-minority-languages/reports-and-recommendations?fbclid=IwAR3lg8e8EiNYyEwbZDVAIK7o2isF4C_OIzkZthdVH6467Gc5NHPs8ryuxvE#[%2228993157%22:[23]])

10 Second report of the Committee of Experts in respect of Romania. https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016807766d3

11 Fifth report of the Committee of Experts in respect of the Slovak Republic. https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016809712a4

12 Fourth report of the Committee of Experts in respect of Serbia. https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016808ea872

13 Third report of the Committee of Experts in respect of Ukraine. https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=090000168073cdfa

14 Ugyanezek a lehetőségek jelennek meg az iskola-előkészítő oktatás, a középiskolai oktatás, a szakiskolai és szakmunkásképzés, valamint a felsőoktatás kapcsán is.

- ii. elérhetővé teszik az általános iskola lényegi részét az érintett regionális vagy kisebbségi nyelveken, vagy
- iii. biztosítják, hogy az érintett regionális vagy kisebbségi nyelvek oktatása az általános iskolai tanrend integráns részét képezze, vagy
- iv. a fenti i.–iii. szerinti intézkedések valamelyikét legalább azokra a tanulókra alkalmazzák, akiknek családja ezt kívánja, és létszáma elegendőnek minősül; (...).

Jól érzékelhető: egyáltalán nem mindegy, melyik opciót választja egy adott állam. Miközben például az *i* bekezdés azt jelenti, hogy a kisebbségek anyanyelvükön tanulhatnak, az *ii* azt, hogy bizonyos tantárgyak oktatása a kisebbségi nyelven folyik, az *iii* már csak azt, hogy nyelvük tantárgyként van jelen az oktatási folyamatban.

Azt, hogy a Magyarországgal szomszédos négy állam milyen kötelezettségeket vállalt a magyar nyelv vonatkozásában az oktatás területén, a 4. táblázatban foglaltuk össze.

4. táblázat. Románia, Szlovákia, Szerbia és Ukrajna vállalásai a Karta 8., az oktatásról szóló cikke területén a magyar nyelvvel kapcsolatban¹⁵

1. pont	Románia	Szlovákia	Szerbia	Ukrajna
a) iskola-előkészítő oktatás	i	i	iii	iii
b) általános iskolai oktatás	i	i	iv	iv
c) középiskolai oktatás	i	i	iv	iv
d) szakközépiskolai és szakmunkásképzés	i	i	iv	iv
e) felsőoktatás	i	i	iii	iii
f) felnőttoktatás és továbbképzés	i	i	iii	iii
g) a kisebbség történelmének, kultúrájának oktatása	+	+	+	+
h) kisebbségi nyelven oktató pedagógusok továbbképzése	+	+		+
i) a kisebbségi nyelvű oktatás felügyelő és tanácsadó szervének létrehozása	+	+		+
2. pont: igény szerint a településterületen kívűl is megszervezik a kisebbségi nyelven az oktatást	+			+

Láthatjuk, hogy az egyes államok különböző kötelezettségeket vállaltak. Szembetűnő például, hogy Szlovákia és Románia – ahol az óvodától az egyetemig terjedő magyar nyelvű oktatási intézményrendszer működik – a legmagasabb szintű vállalásokat tette, hiszen e két ország vállalta, hogy biztosítja a magyar nyelven folyó oktatást az óvodától az egyetemig. Ukrajna és Szerbia ezzel szemben – annak ellenére, hogy e két ország magyarsága is fejlett anyanyelvű oktatási hálózattal rendelkezik (lásd pl. Bartha és mtsai szerk. 2011, Vančo 2017) – meglehetősen alacsony szintű kötelezettségeket vállalt. E két utóbbi ország csupán arra kötelezte el magát, hogy a magyar nyelv tantárgy-

15 Saját szerkesztés, alapja: Reservations and Declarations for Treaty No.148 – European Charter for Regional or Minority Languages. https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/148/declarations?p_auth=adpW1NPI. Az üresen hagyott cella (itt és a további táblázatokban) azt jelzi, hogy az adott állam ennek a bekezdésben/pontnak az alkalmazását nem vállalta.

ként szerepelhet az oktatási rendszerben, arra azonban már nem, hogy oktatási nyelvként, tannyelvként is.

A Karta 10. cikkéből az alábbi rendelkezések közül válogathattak a Kartát ratifikáló államok:

10. Cikk – Közigazgatási hatóságok és közszolgálati szervek

1. Az állam azon közigazgatási kerületein, ahol a regionális vagy kisebbségi nyelvet használó személyek száma az alábbi intézkedéseket indokolja, a Felek a nyelvek mindegyike helyzetének megfelelően, abban a mértékben, ahogy az észszerűen lehetséges, vállalják, hogy

a. i. gondoskodnak arról, hogy a közigazgatási hatóságok a regionális vagy kisebbségi nyelveket használják, vagy

ii. gondoskodnak arról, hogy a közösséggel kapcsolatban álló tisztviselők a regionális vagy kisebbségi nyelveket használják azokkal a személyekkel fennálló kapcsolataikban, akik hozzájuk ezeken a nyelveken fordulnak, vagy

iii. gondoskodnak arról, hogy a regionális vagy kisebbségi nyelveket használók szóbeli és írásbeli kérelmeket ezeken a nyelveken nyújthassanak be, és választ is ezeken a nyelveken kapjanak, vagy

iv. gondoskodnak arról, hogy a regionális vagy kisebbségi nyelveket használók írásbeli és szóbeli kérelmeket ezeken a nyelveken nyújthassanak be, vagy

v. gondoskodnak arról, hogy a regionális vagy kisebbségi nyelveket használók jogérvényesen nyújthassanak be ilyen nyelvű dokumentumot;

b. széles körben használt közigazgatási szövegeket és formanyomtatványokat a lakosság számára, regionális vagy kisebbségi nyelveken, illetve kétnyelvű változatokban tesznek közzé;

c. megengedik, hogy a közigazgatási hatóságok dokumentumokat regionális vagy kisebbségi nyelven készítsenek.

2. Azon helyi és regionális hatóságokat illetően, melyek területén a regionális vagy kisebbségi nyelveket használók száma az alábbi intézkedéseket indokolja, a Felek vállalják, hogy megengedik és/vagy bátorítják:

a. a regionális vagy kisebbségi nyelvek használatát a regionális vagy helyi közigazgatásban;

b. a regionális vagy kisebbségi nyelveket használóknak azt a lehetőséget, hogy szóbeli vagy írásbeli kérelmeket ezeken a nyelveken nyújthassanak be;

c. a regionális testületek hivatalos dokumentumaikat a regionális vagy kisebbségi nyelveken is közzétegyék;

d. a helyi testületek dokumentumaikat a regionális vagy kisebbségi nyelveken is közzétegyék;

e. hogy a regionális testületek közgyűlési vitáiban a regionális vagy kisebbségi nyelveket használják, ami azonban nem zárja ki az állam hivatalos nyelvének/nyelveinek használatát;

f. hogy a helyi testületek közgyűlési vitáiban a regionális vagy kisebbségi nyelveket használják, ami azonban nem zárja ki az állam hivatalos nyelvének/nyelveinek használatát;

g. a helyneveknél a regionális vagy kisebbségi nyelveken hagyományos és helyes formák használatát vagy elfogadását, ha szükséges, a hivatalos nyelv(ek) szerinti elnevezéssel együttesen használva.

3. A közigazgatási hatóságok vagy az ő nevükben tevékenykedő más személyek által működtetett közszolgálati szerveket illetően a Szerződő Felek a regionális vagy kisebbségi

gi nyelvek használatának területein e nyelvek mindegyike helyzetének megfelelően, abban a mértékben, ahogyan az ésszerűen lehetséges, vállalják, hogy

a. gondoskodnak arról, hogy használják a regionális vagy kisebbségi nyelveket a szolgáltatások nyújtásakor; vagy

b. megengedik a regionális vagy kisebbségi nyelveket használóknak, hogy kérelmet ezeken a nyelveken terjesszenek elő, és úgy is kapjanak rá választ; vagy

c. megengedik a regionális vagy kisebbségi nyelveket használóknak, hogy kérelmet ezeken a nyelveken terjesszenek elő.

4. Az 1., a 2. és a 3. bekezdések közül általuk elfogadott rendelkezések végrehajtására tekintettel a Felek vállalják, hogy az alábbi intézkedések közül egyet vagy többet meghoznak:

a. az esetleges szükséges fordítás vagy tolmácsolás;

b. elegendő számú köztisztviselő és más közalkalmazott foglalkoztatása, és ha szükséges, képzése;

c. azoknak az igényeknek a lehetséges mértékű kielégítése, melyek arra irányulnak, hogy a regionális vagy kisebbségi nyelvek használatának területein a regionális vagy kisebbségi nyelvet ismerő köztisztviselőket nevezzenek ki.

5. A Felek vállalják, hogy megengedik a családneveknek az érdekeltek kérésére a regionális vagy kisebbségi nyelveken történő használatát és felvételét.

Azt, hogy milyen vállalásokat tettek az összevetésbe bevont államok, az 5. táblázatban foglaltuk össze.

5. táblázat. Románia, Szlovákia, Szerbia és Ukrajna vállalásai a Karta 10. cikke vonatkozásában a magyar nyelvvel kapcsolatban¹⁶

	Románia	Szlovákia	Szerbia	Ukrajna
1.a	ii	ii	iv	
1.b	+			
1.c	+		+	
2.a		+		+
2.b	+	+	+	
2.c	+	+	+	+
2.d	+	+	+	+
2.e	+			+
2.f	+	+		+
2.g	+	+	+	+
3.a	+			
3.b		+		
3.c			+	
4.a		+		
4.b	+			
4.c	+	+	+	+
5.	+	+	+	

16 Saját szerkesztés, alapja: Reservations and Declarations for Treaty No.148 – European Charter for Regional or Minority Languages, <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/148/declarations?p_auth=adpW1NPI>.

Amint az 5. táblázatból kiderül, Románia tette a legnagyobb, Ukrajna pedig a legkisebb vállalásokat a magyar nyelvnek a közigazgatásban és a közszolgálati szervek munkájában való használata területén. A lehetséges 17 pont közül Bukarest 13, Pozsony 11, Belgrád 9, Kijev pedig mindössze 7 pont alkalmazását tartotta megvalósíthatónak a Karta ratifikálása során.

3. A magyar nyelv az oktatásban: a Karta 8. cikkének alkalmazása

A 6. táblázatot a Szakértői Bizottság fent említett jelentései alapján állítottuk össze. A sorokban az oktatásra vonatkozó 8. cikk egyes pontjai találhatóak. Az egyes cellákban található értékelés a Karta azon részére vonatkozik, amelynek alkalmazását az adott állam vállalta (lásd a 4. táblázatot). A táblázatban látható számok a következő értékeléseket fedik (a Szakértői Bizottság által kiadott jelentésben szereplő szempontok szerint):

4. *Megvalósult:* A politikák, a jogszabályok és a gyakorlat megfelel a Karta követelményeinek.
3. *Részben teljesült:* A politikák és a jogszabályok teljes egészében vagy részben megfelelnek a Karta rendelkezéseinek, de a kötelezettségvállalást csak részben hajtják végre a gyakorlatban.
2. *Formálisan teljesült:* A szakpolitikák és a jogszabályok összhangban vannak a Kartával, de a gyakorlatban nincsenek végrehajtva a vállalások.
1. *Nem teljesült:* A kötelezettség teljesítése érdekében a politika, a jog és a gyakorlat területén nem tettek lépéseket a hatóságok, vagy a Szakértői Bizottság több monitoring cikluson át sem kapott semmilyen információt azok végrehajtásáról.
0. *Nincs következtetés:* A Szakértői Bizottság nem tudja megállapítani a kötelezettségvállalás teljesítését, mivel a hatóságok nem nyújtottak ehhez elegendő információt.

6. táblázat. Mennyiben felelnek meg az egyes államok a Karta 8. cikke kapcsán tett saját vállalásainak a magyar nyelv vonatkozásában? (A Szakértői Bizottság hivatalos jelentései alapján)

1. pont	Románia	Szlovákia	Szerbia	Ukrajna
a) iskola-előkészítő oktatás	4	4	4	4
b) általános iskolai oktatás	4	4	4	4
c) középiskolai oktatás	4	4	4	4
d) szakközépiskolai és szakmunkásképzés	3	3	4	1
e) felsőoktatás	4	4	4	4
f) felnőttoktatás és továbbképzés	3	3	3	4
g) a kisebbség történelmének, kultúrájának oktatása	3	0	3	3
h) kisebbségi nyelven oktató pedagógusok továbbképzése	3	4		4
i) a kisebbségi nyelvű oktatás felügyelő és tanácsadó szervének létrehozása	0	3		1
2. pont: igény szerint a településterületen kívül is megszervezik a kisebbségi nyelven az oktatást	4			1

Amint a 6. táblázatban látjuk, a Szakértői Bizottság legutóbbi jelentései szerint alapszóban véve mind a négy állam teljesítette a magyar nyelv kapcsán az oktatás területén vállalt kötelezettségeit, ám egyetlen államnál sincs mindegyik pont mellett maximális pontszám. 1-es (vagyis: nem teljesült) minősítést csak Ukrajnánál találunk, mégpedig három cellában is. S ha ehhez hozzátesszük, hogy az ukrainai jelentés a kisebbségek nyelvén folyó oktatást visszaszorító (Brenzovics és mtsai 2020, Cserniczkó és mtsai 2020, Fedinec–Cserniczkó 2017, Huszti–Cserniczkó–Bárány 2019) jogszabályok (a 2017. október 5-ei oktatási kerettörvény,¹⁷ a 2019. április 25-ei államnyelvi törvény,¹⁸ valamint a 2020. január 16-án az általános középfokú oktatásról¹⁹ szóló törvény) elfogadása és hatályba lépése előtt készült, akkor valószínűsíthető, hogy a későbbiekben Kijev még kevésbé tud e téren megfelelni saját maga vállalta kötelezettségeinek (Cserniczkó 2018). Ukrajna példájából az is világossá válik, hogy miért van szükség a Karta alkalmazásának folyamatos monitoringjára: az egyes államok jogszabályi környezetének változásai jelentősen befolyásolhatják az egyes nyelvek helyzetét.

4. A magyar nyelv a közigazgatási hatóságok és a közszolgálati szervek munkájában: a Karta 10. cikkének alkalmazása

A Szakértői Bizottság fenti értékelési skáláját használva azt foglaltuk össze a 7. táblázatban, hogy a vizsgálatba bevont négy állam miként teljesítette saját vállalásait a magyar nyelv vonatkozásában a Karta 10. cikkének teljesítése során. Amint láthatjuk, 4-es, vagyis „A politikák, a jogszabályok és a gyakorlat megfelel a Karta követelményeinek” minősítést csak kivételes esetben láthatunk. Ukrajna például egyetlen ilyen minősítést sem kapott, de Szlovákia is csupán egy ilyennel büszkélkedhet.

17 Закон України «Про освіту». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

18 Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19>

19 Закон України «Про повну загальну середню освіту». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#n984>

7. táblázat. Mennyiben felelnek meg az egyes államok a Karta 10. cikke kapcsán tett saját vállalásainak a magyar nyelv vonatkozásában? (A Szakértői Bizottság hivatalos jelentései alapján)

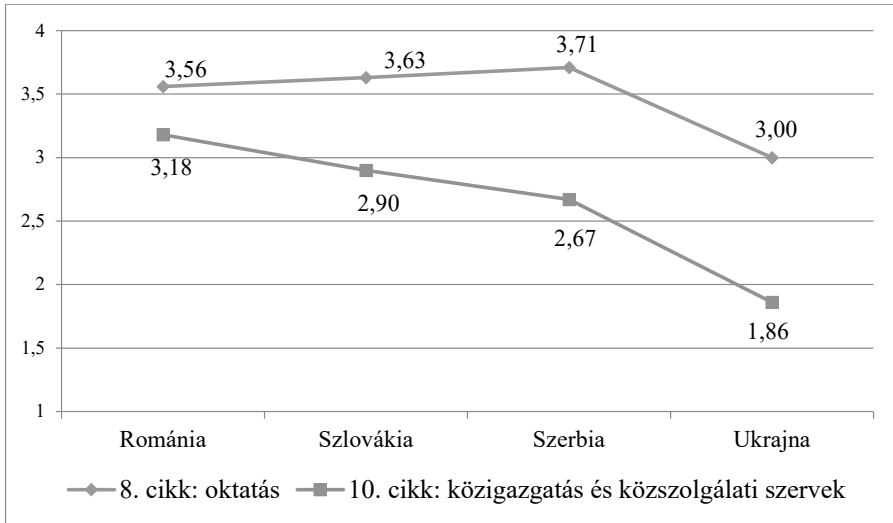
	Románia	Szlovákia	Szerbia	Ukrajna
1.a	3	3	2	
1.b	3			
1.c	4		2	
2.a		3		3
2.b	3	3	3	
2.c	0	1	4	1
2.d	3	3	3	1
2.e	4			1
2.f	4	3		3
2.g	3	3	3	3
3.a	1			
3.b		3		
3.c			2	
4.a		3		
4.b	3			
4.c	0	0	1	1
5.	4	4	4	

Egy 2010-ben készült, a Magyarországgal szomszédos államokban élő magyar közösségek nyelvi helyzetét áttekintő elemzés szerint „mind a kisebbségi magyar pártok, mind a magyarországi kormányzat (pártállástól függetlenül) arra törekednek, hogy az érintett államok legalább a nemzetközi szerződésekben vállalt szinten biztosítsák a nyelvi jogokat. Ezen túl azonban célként a hasonló nagyságú és hasonló helyzetben levő nyugat-európai őshonos kisebbségek (pl. a finnországi svédek vagy a dél-tiroli németek) által elért státusz fogalmazódik meg. Tehát az, hogy a magyar nyelv az adott államban legalább regionális szintű hivatalos nyelv legyen” (Csernicskó–Szabó Mihály 2010, 188. p.). A 7. táblázat adatai alapján egyértelműen látható, hogy ettől meglehetősen távol állunk.

5. Összesített eredmények

Ha a 6. és 7. táblázatban szereplő számokat (mint az iskolában) osztályzatokként kezeljük, megvizsgálhatjuk, hogyan értékelte a Szakértői Bizottság Románia, Szlovákia, Szerbia és Ukrajna a Karta 8. és 10. cikke kapcsán vállalt kötelezettségeinek teljesítését a magyar nyelv vonatkozásában. Az 1. ábrán úgy foglaltuk össze az adatokat, hogy a 6. és 7. táblázatban szereplő „osztályzatok” alapján átlagokat számítottunk (csak azokat a cellákat vettük figyelembe, amelyekbe a Szakértői Bizottság értékelése alapján 1-es, 2-es, 3-as vagy 4-es „érdemjegy” került).

1. ábra. A vizsgált négy állam átlagpontszámai a Szakértői Bizottság jelentéseiben szereplő értékelések alapján



Az ábrán látható, hogy az oktatásról szóló 8. cikk vállalásait jobban teljesítette mind a négy vizsgált állam, mint a 10. cikkben foglaltakat. Ukrajna a 8. és a 10. cikk vonatkozásában egyaránt rosszabbul teljesített, mint a másik három állam: a 8. cikk alkalmazásának értékelése során Románia, Szlovákia és Szerbia egyaránt 4-es alá minősítést kapott, miközben Ukrajna kerekén 3-as osztályzattal zárt, a 8. cikknél pedig Románia 3-as fölé, Szlovákia és Szerbia 3-as alá érékelést kapott, Kijev azonban csupán 2-es alá minősítést érdemelt ki.

Ha (a matematikai szabályok szerint) kerekítjük az értékelés során kapott átlagpontszámokat, akkor láthatjuk, hogy a 8. cikk alkalmazására Románia, Szlovákia és Szerbia egyaránt 4-es minősítést kapott a Szakértői Bizottságtól, ami azt jelenti, hogy e területen ezekben az országokban a magyar nyelv vonatkozásában „a politikák, a jogszabályok és a gyakorlat megfelel a Karta követelményeinek”. Ukrajna ezzel szemben csak 3-as értékelést kapott, vagyis Kijev vállalásai csak részben valósultak meg, a Szakértői Bizottság értékelése szerint „a politikák és a jogszabályok teljes egészében vagy részben megfelelnek a Karta rendelkezéseinek, de a kötelezettségvállalást csak részben hajtják végre a gyakorlatban”.

Ugyanezt a kerekítési művelet a 10. cikk átlagértékei kapcsán elvégezve azt találjuk, hogy Románia, Szlovákia és Szerbia egyformán 3-as minősítéssel zárt. Ukrajna azonban csak formálisan teljesítette e téren vállalt nemzetközi kötelezettségeit, és ezért csupán a 2-es minősítést érdemelte ki. Ez pedig a Szakértői Bizottság által használt minősítési rendszer alapján azt jelenti, hogy „a szakpolitikák és a jogszabályok összhangban vannak a Kartával, de a gyakorlatban nincsenek végrehajtva a vállalások”.

Elemzésünk alátámasztja Szabómihály Gizella (2017, 299. p.) következtetését: „a kisebbségvédelmi keretegyezménynek és a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartájának végrehajtásával kapcsolatos dokumentumok azt mutatják, hogy nemcsak a jogi szabályozás hiányos a vizsgált államokban: talán még nagyobb gond, hogy a hatályos jogszabályok végrehajtása és érvényesíthetősége is akadozik.”

Az elemzésből kitűnik, hogy az a Magyarországgal szomszédos négy állam, ahol a legnagyobb lélekszámú őshonos magyar kisebbségek élnek, a nyelvmegtartás szempontjából meghatározó két nyelvhasználati szintéren, az oktatásban és a közigazgatásban nem teljesíti teljes mértékben azon saját nemzetközi kötelezettségvállalásait, amelyeket az európai integráció jegyében a Karta ratifikációjával vállaltak. Különösen elmaradnak a vizsgált államok a vállalt kötelezettségek teljesítésétől a magyar nyelvnek a közigazgatásban való használata területén. Az elemzésből kitűnik az is, hogy a vizsgált államok között Ukrajna áll a legmesszebb saját vállalásai teljesítésétől. Az összehasonlító elemzés következtetéseinek súlyát növeli, hogy annak alapját nem a magyar kisebbségek esetleg elfogultsággal vádolható politikusai, jogvédői vagy szakértői által készült összefoglaló, hanem egy független nemzetközi testület, a Karta Szakértői Bizottságának 2017–2019 között kiadott hivatalos jelentései képezik.

6. Következtetések

Öllös (2013, 15. p.) szerint „A nyelvi jogok kapcsolata az emberi jogokkal nyilvánvaló. A nyelv az emberi természet lényegi része. Nyelv nélkül nem volna ember az ember. Tehát az emberi mivolt egyik kétségbevonhatatlan előfeltétele. Akik ellenzik a nyelvi jogok besorolását az emberi jogok közé, még azoknak is nyelvre van szükségük álláspontjuk kifejtéséhez. (...) A nyelv a közösségi identitás előfeltétele. Nélküle az ember nem válhatna társadalmi lényvé, sem az emberiség törzsfejlődése során, sem pedig egyénenként a társadalmi szocializáció folyamatában.” A nyelvi jogokat az emberi jogok részeként kell értelmeznünk (De Varennes–Kuzborska 2019, 39–40. p.). Fernand de Varennes (1996, 117. p.) meggyőződése szerint az egyének nyelvi jogainak tiszteletben tartása „egy alapvető jogból ered, és nem valami különleges engedmény vagy kiváltságos bánásmód. Egyszerűen fogalmazva, az a jog, hogy megkülönböztetés nélkül egyenlő bánásmódban részesüljenek, amelyre mindenki jogosult”. Ez az elv egyértelműen alkalmazható a nemzetállamok kisebbségi nyelveinek beszélőire is (May 2006, 266. p.). Andrassy (2013) szerint az anyanyelv használatára vonatkozó jogok éppen ezért olyan jogok, melyek mind a többségi, mind a kisebbségi állampolgárokat – mint emberi jogok – szükségszerűen megilletik, és nem csupán a kisebbségekre vonatkozó többletjogok. Ebből következik, hogy a nyelvi jogokat univerzális, mindenkit megillető jogként így kellene megfogalmazni: „Mindenkinek joga van ahhoz, hogy anyanyelvét/saját nyelvét használja.” (Andrassy 1998, 180. p.) Mindezek alapján felmerül a kérdés: mi lehet akkor az oka annak, hogy az államok nem teljesítik (teljes mértékben) saját, az állampolgáraik nyelvi jogaira vonatkozó

vállalásaikat és kötelezettségeiket? Ennek hátterében a nyelvpolitikát befolyásoló nyelvi ideológiák állnak.

A nyelvek státuszát, használati körét, illetve a jogszabályokban rögzített jogok gyakorlati megvalósítását elsősorban az adott állam nyelvpolitikája határozza meg. A nyelvpolitika „egy személy vagy valamely csoport kifejezett és nyilvánvaló erőfeszítése (...) a résztvevők [nyelvi] gyakorlatának vagy meggyőződésének módosítására” (Spolsky 2009, 4. p.). A nyelvpolitika mögött nyelvi ideológiák állnak. Ezek olyan eszmék, elképzelések, melyek a nyelvvel (a nyelvi rendszerrel, a nyelvhasználattal, a nyelvek egymáshoz viszonyított helyzetével, a nyelvi változatossággal stb.) kapcsolatos tények, vélemények magyarázatára szolgálnak, illetve melyek a nyelv(ek)re, a nyelvhasználatra, a nyelvváltozatokra és beszélőikre irányuló cselekedetek hátterében állnak, befolyásolják a nyelvpolitikát, s valójában gazdasági, politikai és kulturális értékek, érdekek és ideológiák húzódnak meg mögöttük (Lanstyák 2009). Bochmann (1999, 28–31. p.) szerint a nyelvpolitika „mint a politika minden más fajtája, (...) bizonyos csoportok/rétegek/osztályok érdekeinek van alárendelve”. A nyelvpolitika úgy helyezi társadalmi struktúrába a nyelvet, hogy az adott társadalomban a nyelv révén válik meghatározottá, ki fér hozzá a politikai hatalomhoz és a gazdasági erőforrásokhoz (Tollefson 1991). A nyelvpolitika tehát hatékony eszközként használható a társadalmi javak és a politikai tőke egyenlőtlen elosztásának eléréséhez, illetve megideologizálásához, és gyakran éppen erre használják. A nyelvpolitika ebben az elméleti keretben a hatalom megszerzésének és megtartásának, a társadalmi egyenlőtlenség kialakításának és újratermelésének egyik mechanizmusa. A nyelvpolitika hatáskörébe vont kérdések gyakran a hatalomért és a dominanciáért folytatott harc álcázására szolgálnak (Roter–Busch 2018, 156. p.). A törvényekben, egyezményekben rögzített jogok gyakran épp a hatalmi praktikák révén válnak üres szólalomká. A Karta alkalmazásának problémái kapcsán is láthatjuk, hogy „a papíron létező nyelvi emberi jogok csak az első lépést jelentik, és kicsi a jelentőségük, ha nem megfelelően alkalmazzák őket” (Skutnabb-Kangas–Phillipson 2016, 12. p.).

Az 1980-as és 1990-es évek fordulóján a szocialista internacionalizmus béklyóját levető közép-európai államok nemzetállam-építésbe kezdtek. Brubaker és munkatársai (2011, 36–37. p.) szerint a nemzetállamot építő elitek az általuk ellenőrzött területre „úgy tekintenek, mint olyan edényre, amely nemzeti nyelvvel és kultúrával »tölthető« és töltendő fel”, s a nyelvpolitikát a nemzetiesítés hatékony eszközeként használják. Amikor a többségi nemzet tagjai saját nyelvüket erőltetik a kisebbségekre, s amikor mindezt arra hivatkozva teszik, hogy a kisebbségiek jobban járnak, ha magas szinten megtanulják ezt a nyelvet, és saját nyelvük helyett inkább azt használják (legalábbis a nyilvános szituációkban), akkor arról tesznek tanúbizonyságot, hogy a domináns nyelvi csoport számára természetes az államnyelv és az ezt hordozó többségi etnikum jogilag is legitimált privilegizált helyzete. Brubaker és munkatársai (2011, 261. p.) szerint „ez egyenesen következik abból a nacionalista alapállásból, amelyet a domináns »államalkotó« nemzetekkel azonosuló egyének széles körben vallanak, nevezetesen hogy a nemzetállam lényegénél fogva egy adott nemzeté és azért a nemzetért van”. A domi-

náns csoport tagjai számára azért is természetesnek tűnhet ez a fajta szemlélet, mert országuk neve rendszerint magában foglalja a többségi etnikumnak és nyelvének nevét, és ez mintegy implikálja számukra, hogy ez a nemzet az államiság birtokosa, ők vannak otthon. Innen csupán egy lépés az a szemlélet, mely szerint saját államukban csak a domináns csoport nyelve lehet az egyetlen államnyelv és hivatalos nyelv. Így válik a nyelv a kommunikáció és az identitásjelzés eszközeiből politikai szimbólummá és a nemzetállam egyik legfontosabb jelképévé. „Ez az elgondolás – ami olyan magától értetődőnek tűnik, hogy nem is igényel különösebb átgondolást vagy indoklást – a hétköznapi nyelvi ideológia egyik központi eleme.” (Brubaker és mtsai 2011, 261. p.)

A nemzetállamot építő politikai elitiek a nyelvpolitikát nem a társadalmi egyenlőtlenség felszámolására, hanem a nemzetállami ideológia eszközeként használják elsősorban. Ezért van az, hogy számos európai állam nem is csatlakozott a Kartához (Cserniczkó 2020, 174), és ez nem növeli az erejét és presztízsét, és ezzel magyarázható az is, hogy bár több állam – köztük az elemzésbe bevont Románia, Szlovákia, Szerbia és Ukrajna is – aláírta és ratifikálta ugyan a Kartát, de a nemzetközi dokumentumban foglaltak teljesítését, gyakorlati alkalmazását már nem tekintik annyira fontosnak, mint a többségi nyelv dominanciájának biztosítását.

Irodalom

- Andrássy György 1998. *Nyelvi jogok: A modern állam nyelvi jogának alapvető kérdései, különös tekintettel Európára és az európai integrációra*. Pécs, Janus Pannonius Tudományegyetem Európa Központja.
- Andrássy György 2013. *Nyelvszabadság: Egy egyetemes elismerésre váró egyetemes emberi jog*. Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- Bartha Csilla–Nádor Orsolya–Péntek János szerk. 2011. *Nyelv és oktatás kisebbségben: Kárpát-medencei körkép*. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- Bochmann, Klaus 2009. A nyelvpolitika elmélete, módszerei és elemzése. In Szépe György–Derényi András (szerk.): *Nyelv, hatalom, egyenlőség. Nyelvpolitikai írások*. Budapest, Corvina, 25–69. p.
- Brenzovics László–Zubánics László–Orosz Ildikó–Tóth Mihály–Darcsi Karolina–Cserniczkó István 2020. *A nyelvi jogok folyamatos szűkítése Ukrajnában*. Beregszász–Ungvár, KMKSZ.
- Brubaker, Rogers–Fleischmidt Margit–Fox, Jon–Grancea, Liana 2011. *Nacionalista politika és hétköznapi etnicitás egy erdélyi városban*. Budapest, L'Harmattan.
- Cserniczkó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest, Osiris Kiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Cserniczkó István 2018. Ukrajna nemzetközi kötelezettségvállalásai a kisebbségek nyelvén folyó oktatás területén a Keretegyezmény és a Karta alkalmazásáról készült jelentések tükrében. *Kisebbségi Szemle*, 3. évf. 4. sz. 27–46. p.
- Cserniczkó István 2019. Nyelvi konfliktusok a 21. századi Európában a „nemzetközi normák” és az „európai standardok” tükrében. *Pro Minoritate*, Nyár, 3–26. p.

- Cserniczkó István 2020. Nyelvpolitika határok nélkül. *Magyar Tudomány*, 181. évf. 2. sz. 164–176. p.
- Cserniczkó István–Hires-László Kornélia–Karmacs Zoltán–Márku Anita–Máté Réka–Tóth-Orosz Enikő 2020. *Tévíút az ukrán nyelvpolitikában*. Törökbálint, Termini Egyesület.
- Cserniczkó István–Péntek János–Szabó Mihály Gizella 2010. A határon túli magyar nyelvvaltozatok a többségi nyelvpolitikák rendszerében: Románia és Ukrajna példája. *Regio*, 21. évf. 3. sz. 3–36. p.
- Cserniczkó István–Szabó Mihály Gizella 2010. Hátrányból előnyt: a magyar nyelvpolitika és nyelvtervezés kihívásairól. In Bitskey Botond (szerk.): *Határon túli magyarság a 21. században: konferencia-sorozat a Sándor-palotában 2006–2008*. Budapest, Köztársasági Elnöki Hivatal, 167–198. p.
- De Varennes, Fernand 1996. *Language, minorities and human rights*. The Hague, Kluwer Law.
- De Varennes, Fernand–Kuzborska, Elzbieta 2019. Minority Language Rights and Standards: Definitions and Applications at the Supranational Level. In Gabrielle Hogan-Brun and Bernadette O'Rourke (eds.): *The Palgrave Handbook of Minority Languages and Communities*. London, Palgrave Macmillan, 21–72. p.
- Eplényi Kata–Kántor Zoltán szerk. 2012. *Térvesztés és határtalanítás. A magyar nyelvpolitika 21. századi kihívásai*. Budapest, Nemzetpolitikai Kutatóintézet–Lucidus Kiadó.
- Fancsaly Éva–Gúti Erika–Kontra Miklós–Molnár Ljubić Mónika–Oszkó Beatrix–Siklósi Beáta–Žagar Szentei Orsolya 2016. *A magyar nyelv Horvátországban*. Budapest–Eszék, Gondolat Kiadó–Media Hungarica Művelődési és Tájékoztatási Intézet.
- Fedinec Csilla–Cserniczkó István 2017. A 2017-es ukrainai oktatási kerettörvény: a szöveg keletkezéstörténete és tartalma. *Regio*, 25. évf. 3. sz. 278–300. p.
- Fiala-Butora János 2017. A Kisebbségvédelmi keretegyezmény és a Nyelvi Charta végrehajtása – egységes standard vagy szétfejlődés? *Kisebbségi Szemle*, 2. évf. 3. sz. 57–69. p.
- Fiala-Butora János 2018. Implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities and the European Language Charter: Unified Standard or Divergence? *Hungarian Journal of Minority Studies*, Vol. 2. 7–21. p.
- Gerencsér Balázs Szabolcs 2009. „Nyelvében él...” Kárpát-medencei körkép a határon túli magyar nemzeti közösség hivatalos eljárásokban való anyanyelvhasználati jogáról. Budapest, Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója.
- Göncz Lajos 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest–Újvidék, Osiris Kiadó–Forum Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Husztli Ilona–Cserniczkó István–Bárány Erzsébet 2019. Bilingual education: the best solution for Hungarians in Ukraine? *Compare: A Journal of Comparative and International Education*, Vol. 49. No. 6. 1002–1009. p.
- Kontra Miklós–Hattyar Helga szerk. 2002. *Magyarok és nyelvtörvények*. Budapest, Teleki László Alapítvány.
- Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest–Pozsony, Osiris Kiadó–Kalligram Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Lanstyák István 2009. Nyelvi ideológiák és filozófiák. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 11. évf. 1. sz. 27–44. p.
- May, Stephen 2006. Language Policy and Minority Rights. In Thomas Ricento (ed.): *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*. Malden, Blackwell Publishing Ltd., 255–272. p.

- Nádor Orsolya–Szarka László szerk. 2003. Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Nagy Noémi 2017. Language Rights of Minorities in the Areas of Education, the Administration of Justice and Public Administration: European Developments in 2017. *European Yearbook of Minority Issues*, Vol. 16. 63–97. p.
- Nagy Noémi 2018. A nemzeti kisebbségek nyelvi jogainak aktuális helyzete az Európa Tanács intézményei tevékenységének tükrében. *Pro Minoritate*, 2. sz. 47–70. p.
- Öllös László 2013. A nyelvi jogok és a nemzeti egyenlőség, In Tóth Károly (szerk.): *Nyelvi jogok 1. A kisebbségi és nyelvi jogok helyzete Szlovákiában*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 15–24. p.
- Palander, Marjatta–Riionheimo, Helka–Koisvisto, Vesa 2018. Introduction: Creating and Crossing Linguistic Borders. In Palander, Marjatta–Riionheimo, Helka–Koisvisto, Vesa (eds.): *On the Border of Language and Dialect*. Helsinki, Finnish Literature Society–SKS, 7–15. p.
- Péntek János–Benő Attila 2020. *A magyar nyelv Romániában (Erdélyben)*. Kolozsvár–Budapest, Erdélyi Múzeum-Egyesület–Gondolat Kiadó.
- Roter, Petra–Busch, Brigitta 2018. Language Rights in the Work of the Advisory Committee. In Ulasjuk, Iryna–Hadřicá, Laurentju–Romans, William (eds.): *Language Policy and Conflict Prevention*. Leiden–Boston, Brill Nijhoff, 155–181. p.
- Skutnabb-Kangas, Tove–Phillipson, Robert 2016. Introduction to Volume II. In Skutnabb-Kangas, Tove–Phillipson, Robert (eds.): *Language Rights*. Vol. 2. New York, Routledge, 1–21. p.
- Spolsky, Bernard 2009. *Language Management*. New York, Cambridge University Press.
- Szabómihály Gizella 2017. A magyar nyelv használata a közigazgatásban a Magyarországgal szomszédos országokban. In Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A magyar nyelv jelene és jövője*. Budapest, Gondolat Kiadó, 299–320. p.
- Szalayné Sándor Erzsébet 2017. A kisebbségvédelmi keretegyezmény húsz év után – tapasztalatok a negyedik monitoring ciklus végén. *Kisebbségi Szemle*, 2. évf. 3. sz. 43–56. p.
- Szépfalusi István–Vörös Ottó–Beregszászi Anikó–Kontra Miklós 2012. *A magyar nyelv Ausztriában és Szlovéniában*. Budapest–Alsóőr–Lendva, Gondolat Kiadó–Imre Samu Nyelvi Intézet–Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet.
- Szilágyi N. Sándor 2008. A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban. In Fedinec Csilla (szerk.): *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Budapest, MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, 105–117. p.
- Tollefson, James W. 1991. *Planning Language, Planning Inequality. Language Policy in the Community*. London–New York, Longman.
- Tóth Norbert 2017. Fából vaskarika, avagy reflexiók a Kisebbségvédelmi keretegyezmény Tanácsadó Bizottságának ún. 4. tematikus kommentárjára vonatkozóan. *Kisebbségi Szemle*, 2. évf. 3. sz. 71–88. p.
- Vančo Ildikó 2017. A határon túli magyar tannyelvű és magyar tematikájú közoktatás. In Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A magyar nyelv jelene és jövője*. Budapest, Gondolat Kiadó, 357–430. p.
- Vizi Balázs 2018. A kisebbségi jogok védelmének európai színtere napjainkban: normatív rezsim és politikai diskurzus. *Pro Minoritate*, 2. sz. 3–14. p.

ISTVÁN CSERNICKÓ – ENIKŐ TÓTH-ÓROSZ

LANGUAGE RIGHTS IN EDUCATION AND ADMINISTRATION IN THE LIGHT OF THE REPORTS OF THE EUROPEAN CHARTER'S COMMITTEE OF EXPERTS

This study examines the commitments made by the four neighbouring countries of Hungary with the largest Hungarian minority communities (Romania, Slovakia, Serbia and Ukraine) during the ratification of the European Charter for Regional or Minority Languages in terms of Hungarian-language use in education, public administration and public services. It analyses on the basis of the latest reports of an independent international body, the Committee of Experts of the Council of Europe (issued between 2017 and 2019) how these states are fulfilling their commitments in practice. The analysis highlights that the four countries involved in the study do not fully meet their international commitments undertaken by the ratification of the Charter in the spirit of European integration in these two essential areas from the point of view of the language retention of their Hungarian minorities. In particular, the examined states lag behind in the practical application of the undertaken commitments in the field of the Hungarian language use in public administration. The analysis also shows that, of the four countries, Ukraine has met its commitments to the least extent.

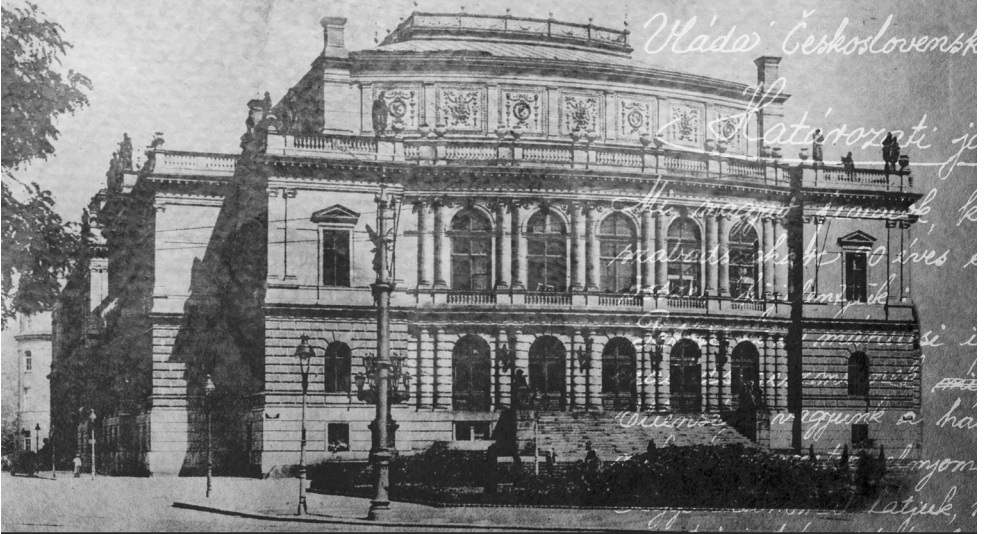


Popély Árpád – Simon Attila (szerk.)

„AKARATUNK ELLENÉRE...”

DOKUMENTUMOK A CSEHSZLOVÁKIAI
MAGYARSÁG TÖRTÉNETÉBŐL

1918–1992



Fórum Kisebbségkutató Intézet

Megjegyzések az *anyanyelv* fogalmáról¹

MIKLÓS KONTRA

Notes on the Concept of *Mother Tongue*

Keywords: mother tongue, native language, Hungarian language, definitions, clarification of concepts, Hungarian mother tongue of minorities, linguistic discrimination

Vannak olyan szavaink, amelyekről legtöbbször úgy hisszük: tudjuk, értjük pontos jelentésüket. Gondolom, ezek közé tartozik *anyanyelv* szavunk is. A következőkben azt kívánom bemutatni, hogy (1) e szavunkat a magyarok sokféleképp értelmezik, sokféle jelentésben használják, (2) lényeges különbségek vannak a magyarországi és a környező országokban élő magyarok között e tekintetben is, és (3) a fogalmi tisztázatlanságból súlyos nyelvi emberi jogsértések fakadnak – Magyarországon épp úgy, mint a környező országokban.

Induljunk ki abból, mit találunk az 1936-ban megjelent Új Idők Lexikonában (ÚIL): **anyanyelv** 'a magyar statisztika meghatározása szerint az a nyelv, amelyet ki-ki magáénak vall és amelyet legjobban és legszívesebben beszél. Nem szükségképpen az a nyelv, amelyet valaki az anyjától tanult, mert lehetséges, hogy az életben egy más nyelvet tanul meg jobban és az válik anyanyelvévé, még ha az először tanult nyelvet beszéli is. Azoknál, akik csak egy nyelvet beszélnek, az anyanyelv nem kétséges, akik pedig több nyelvet beszélnek, maguk vallják be, hogy melyiket tekintik anyanyelvüknek. A másik nyelv a beszélt nyelvek rovatába kerül, amelyeket a magyar statisztika szintén kimutat'.

E régi lexikon után vessünk egy pillantást néhány szótárunkra is!

Az akadémiai nagyszótár (Nsz.) az **anyanyelv**-et a következőképp határozza meg: 'az a nyelv, amelyet az ember gyermekkorában közvetlen környezetétől, rendsz. családjától (elsőként) sajátít el és amellyel azonosul, ill. amellyel az embert anyanyelvi beszélként azonosítják'.

Értelmező szótárunk (ÉrtSz.) ezt írja: 'Az a nyelv, amelyet az ember legjobban és legszívesebben beszél, s rendsz. az, amelyet gyermekkorában, főként anyjától tanult'.

1 Ez a cikk a zágrábi Hungarológiai Tanszék fennállásának 20. évfordulóján rendezett konferencián, 2015. március 19-én elmondott előadásomon alapul, annak frissített változata.

Az ezt egy évtizeddel követő Értelmező kéziszótárban (ÉKsz¹) ezt találjuk: 'az a nyelv, amelyet az ember gyermekkorában (elsőként) tanult meg, s amelyen rendsz. legjobban és legszívesebben beszél'.

Három évtizeddel később, a kéziszótár felújított kiadásában (ÉKsz²) némileg eltér a definíció: 'az a nyelv, amelyet az ember gyermekkorában (elsőként, főként az anyjától) tanult meg, s amelyen rendsz. legjobban és legszívesebben beszél'.

Látható, hogy a négy szótári definíció bizonyos mértékig különbözik az ÚIL meghatározásától: utóbbi megengedi, hogy valaki az anyanyelvét ne az anyjától tanulta volt meg, sőt azt is, hogy valaki az anyjától tanult nyelvnél jobban megtanuljon egy másik nyelvet, és azt nyilvánítsa anyanyelvének. Vegyük észre, hogy a szócikk szerzője 1936-ban „a magyar statisztika meghatározása szerint” alakította ki definícióját.

Nem kívánom most taglalni, hogy szótáraink definíciói mennyiben felelnek meg s mennyiben térnek el a magyar beszélők fejében létező jelentésektől, inkább rátérek egy empirikus adatgyűjtés eredményeinek bemutatására. „A magyar nyelv Horvátországban” című kutatásban² egyebek mellett arra a kérdésre is választ kerestünk, hogy miként értelmezik horvátországi vizsgálatunk adatközlői³ az *anyanyelv*-et. Arra voltunk kíváncsiak, hogy a (legalább) kétnyelvű horvátországi magyarok mennyire fogadják el Skutnabb-Kangas *anyanyelv*-meghatározásait, s hogy az ő definícióik mennyire felelnek meg a (főtehetően) egynyelvű magyarországi magyarok definícióinak. Skutnabb-Kangas (1984, 1997) négy meghatározási kritérium alapján a kifejezés öt lehetséges értelmezését (definícióját) állapította meg, amint ezt az 1. táblázat összefoglalja.

1. táblázat. Az *anyanyelv* definíciói Skutnabb-Kangas (1984, 18. kk., 1997, 12–16. p.) szerint

Az „anyanyelv” definíciói	
Kritérium	Definíció
1. származás	az elsőként megtanult nyelv;
2. azonosulás	
a. belső	az a nyelv, amellyel a beszélő azonosul;
b. külső	az a nyelv, amellyel a beszélőt anyanyelvi beszélőként mások azonosítják;
3. a nyelvtudás foka	a legjobban ismert nyelv;
4. funkció	a legtöbbet használt nyelv

Skutnabb-Kangas szerint a definíciókból az alábbi tételek (1–3) és következtetés (4) adódnak:

2 Lásd Kontra 2015 és Kontra szerk. 2016.

3 A kérdőíves vizsgálat 2014 őszén és 2015 első hónapjaiban zajlott. Kopácson 18 embert kérdeztünk ki, Vörösmarton 12-t, Dályhegyen 18-at, Bellyén 19-et, Darázson 18-at, Kórógyon 15-öt és Zágrábban 16-ot. A kutatás vezetője Žagar Szentesi Orsolya volt, támogatója pedig az MTA Domus Kuratóriuma.

1. Egy személynek több anyanyelve is lehet, különösen a származás és az azonosulás szerint, de a többi kritérium alapján is,

2. Ugyanannak a személynek más-más lehet az anyanyelve a különböző definíciók szerint,

3. A definíciók alapján (kivéve a származás szerintit) egy személy anyanyelve élete során akár többször is változhat,

4. Az anyanyelv-definíciókat a nyelvi emberi jogokkal kapcsolatos tudatosság foka alapján hierarchikus sorrendbe állíthatjuk. A társadalmi tudatosság e fokát annak alapján mérhetjük föl, hogy – kimondva vagy kimondatlanul – mely definíció(ka)t használják a társadalom intézményei.

A terepmunkásaink⁴ által használt kérdőív 21a. kérdése így szól:

Melyik meghatározással ért egyet? Egnél többet is megjelölhet/bekarikázhat.

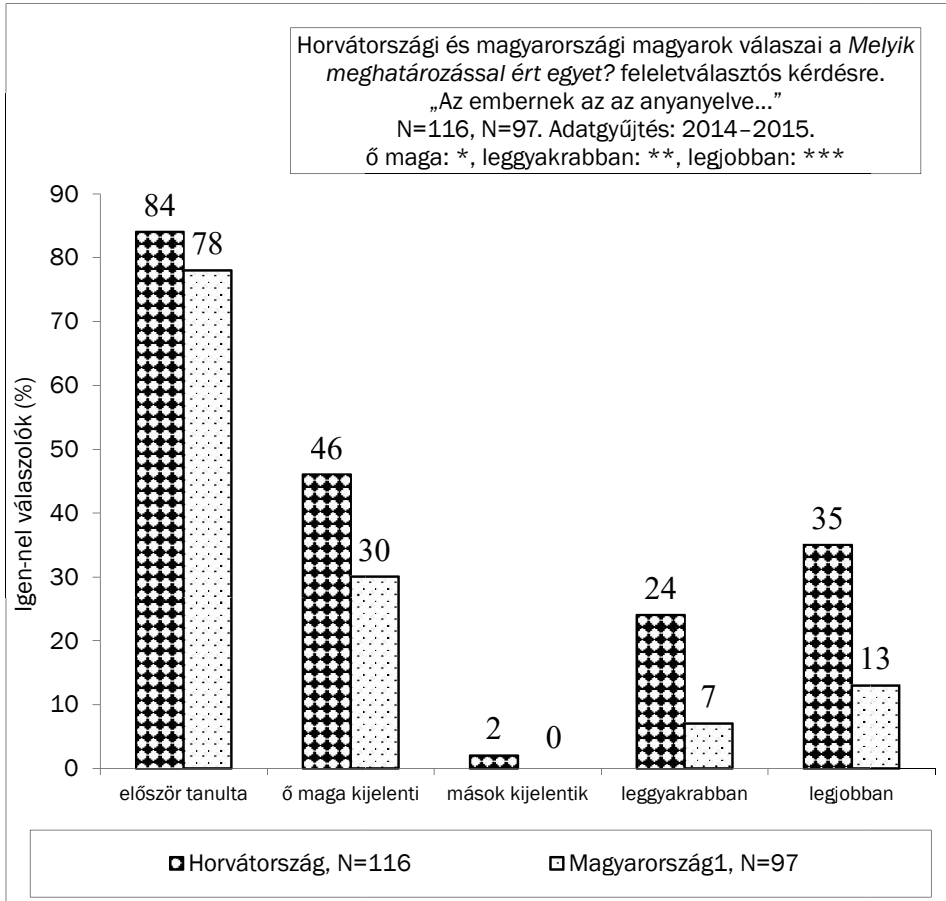
Az embernek az az anyanyelve,

- 1) amelyiket először tanulja meg,*
- 2) amelyik nyelvről saját maga kijelenti, hogy az az ő anyanyelve,*
- 3) amelyik nyelvről mások kijelentik, hogy az az ő anyanyelve,*
- 4) amelyik nyelvet a leggyakrabban használja,*
- 5) amelyik nyelvet a legjobban tudja*

Az eredményeket az 1. ábra mutatja. A horvátországi válaszokat a magyarországi kontrollvizsgálattal (Magyarország1, N=97) és egy további magyarországi vizsgálattal (Magyarország2, N=624) együtt mutatom be. A kontrollvizsgálat Pécsen és néhány környező településen zajlott 2014 őszén, a másik vizsgálat zömmel Budapesten, 2015 tavaszán.

4 Vagyis: Ljubić Molnár Mónika, Ripanj-Banja René, Siklósi Beáta, Kostić Dolores, Becskei Daniella, Oszkó Beatrix, Žagar Szentesi Orsolya és Kovács Lea. Köszönet mindannyiuknak, továbbá Filip Rovčanićnak és Sója Dóranak, valamint a magyarországi kontrollvizsgálatot irányító Fancsaly Évának és Gúti Erikának.

1. ábra. Horvátországi és magyarországi válaszok az *anyanyelv* különböző meghatározásaival kapcsolatban



Ha összehasonlítjuk a horvátországi magyarok válaszait a magyarországi kontrollvizsgálatban kapottakkal, több különbség is látszik. Egyrészt a horvátországiak a magyarországiaknál mindig nagyobb arányban választották a különféle definíciókat. Másrészt a horvátországiak a magyarországiaknál 3 értelmezést – 2), 4) és 5) – statisztikailag jelentősen nagyobb arányban választottak. Az „ő maga kijelenti” válaszok $p < 0,05$ szinten szignifikánsak (khi-négyzet $[f=1] = 5,249$), a „leggyakrabban” válaszok $p < 0,01$ szinten (khi-négyzet $[f=1] = 10,301$) és a „legjobban” válaszok $p < 0,001$ szinten (khi-négyzet $[f=1] = 12,693$) jelentősek. Megállapíthatjuk tehát, hogy a vizsgálatunkban részt vevő kétnyelvű magyarok *anyanyelv*-definíciói az egynyelvűekéhez képest szélesebbek, számukra az *anyanyelv* részben mást jelent, mint a magyarországi magyarok

számára, például a 'leggyakrabban használt nyelv' meghatározással a horvátországiak 24%-a, de a pécsi, Pécs környéki adatközlőknek csupán 7%-a értett egyet.

2015 tavaszán budapesti egyetemi hallgatóim egy gyors anonim vizsgálatot végeztek, melynek során 624 embert kértek meg arra, hogy Skutnabb-Kangas fenti 5 meghatározásának mindegyikéről írják le, hogy egyetértenek-e vele, vagy nem. Ezek a válaszok is lényeges eltéréseket mutattak a fentebb idézett szótárak definícióitól. Például az 'ő maga kijelenti' jelentéselem nem szerepel az ÉrtSz, az ÉKsz¹ és ÉKsz² meghatározásaiban, s a 'legtöbbet, leggyakrabban használ' jelentéselemnek sincs nyoma e három szótárban, noha 624 adatközlőnk negyede e meghatározással (is) egyetértett.

Az eddigiekben néhány nyomtatott szótárban s egy lexikonban található meghatározást vettem össze laikus, normális magyar anyanyelvű emberek véleményeivel, valamint a kitűnő nyelvész és nyelvi jogi szakértő, Skutnabb-Kangas elemzéseivel. Lássuk most, milyen meghatározását használja az *anyanyelv*-nek a Központi Statisztikai Hivatal a népszámlások idején! Íme:

Anyanyelv

Az az élő nyelv, amelyet az ember általában gyermekkorában (elsőként) tanul meg, amelyen családtagjaival általában beszél, és amelyet minden befolyástól mentesen, a valósághoz hűen anyanyelvének vall. (*Népszámlálás 2011*, 15. p.)

Ha összehasonlítjuk az eddig bemutatott források és Skutnabb-Kangas meghatározásait a KSH meghatározásával, azt kapjuk, amit a 2. táblázat mutat.

2. táblázat. Az *anyanyelv* jelentéselemei öt magyar nyomtatott forrásban, Skutnabb-Kangas műveiben, és a Központi Statisztikai Hivatal módszertani útmutatójában

	ÜIL	Nszt	ÉrtSz	ÉKsz ¹	ÉKsz ²	TSK	KSH
Magáénak vallja (amellyel azonosul)	+	+				+	+
Legjobban és legszívesebben beszél	+		+	+	+	+	
(Főként) anyjától tanulta	±		+		+		
Családjától (elsőként) tanulta		+		+		+	+
Amellyel azonosítják		+				+	
Családtagjaival általában beszél							+
Legtöbbet használ						+	

Jól látszik, hogy a magyar definíciókban nem szerepel Skutnabb-Kangas 4) értelmezése, a 'leggyakrabban használt nyelv'. Azt is látjuk, hogy az 'anyjától tanult nyelv' jelentést Skutnabb-Kangas nem hangsúlyozza, az Új Idők Lexikona relativizálta már 1936-ban, de az ÉrtSz és az ÉKsz² szerepelteti. Ha Skutnabb-Kangas meghatározásai elismerik, megengedik, hogy valakinek több anyanyelve is legyen, s hogy az illető anyanyelve(i) élete során akár többször is megváltozzon/megváltozzanak, akkor a KSH népszámlálási kérdése gyakorlatilag az ilyen „flexibilitást” nem ismeri el. Látható az is, hogy a nor-

mális magyar emberek 'leggyakrabban használt nyelv' és 'legjobban tudott nyelv' jelentéselemei (1. táblázat) nem szerepelnek a KSH definíciójában. Ha ekkora különbségek vannak a KSH és az általa felmért emberek meghatározásai között, akkor egyrészt minden okunk megvan arra, hogy ne vegyük túl komolyan a KSH anyanyelvi adatait, másrészt kijelenthetjük, hogy a KSH ma is jó példája annak, ahogy a politikai elit magában beszél. A nem-értésből és a félreértésből ugyanis óhatatlanul ez következik, miként ezt Levendel Ádám már 1997-ben kifejtette. Akkoriban a Szonda Ipsos közvélemény-kutatói megállapították, hogy a földtulajdonlás körüli vitákban a kormány népszavazási kérdésében is szereplő *természetes személy* és *jogi személy* kifejezések jelentésével a felnőtt magyarországi lakosság zöme nem volt tisztában, s a mindkét kifejezés jelentését pontosan ismerők a választópolgároknak mindössze 12%-át tették ki. Ily módon a politikai elit magában beszélt, és egy népszavazással a demokrácia látszatát kelt(h)ette (Kontra 2003, 325. p.). Mutatis mutandis: a KSH magában beszél, és a népszámlálás anyanyelvi kérdésével azt a látszatot kelti, hogy adatai a magyarországi lakosság anyanyelvi megoszlását mutatják.

De van még más probléma is: a KSH évtizedek óta a „Mi az Ön anyanyelve?” kérdésre előre megadott válaszok listájában a „bolgár” és a „görög” között ezt szerepelteti: „cigány (romani, beás)”. Amikor a KSH ezt teszi, tudván tudja, hogy a beás és a romani különböző nyelvcsaládba tartoznak. Ez az eljárása a beásokat is és a romani anyanyelvűeket is láthatatlanná teszi, mivel a népszámlálási adatokból lehetetlen megállapítani, hogy a több mint 48 000 „cigány (romani, beás)” anyanyelvű magyar állampolgár között hányan romani anyanyelvűek, s hányan beás az anyanyelve. Az ilyenfajta eljárás nyelvészeti szempontból akkora ostobaság, mintha valaki összevonná – példának okáért – a magyarországi horvát anyanyelvűeket és a német anyanyelvűeket. Emberi jogi szempontból pedig ez nem más, mint nyelvi diszkrimináció (lingvicizmus), sőt: nyelvi genocídium (vö. Kontra 2011, 2012; Pelle 2012; Kontra 2019), annak tagadása, hogy az anyanyelvű oktatáshoz (az anyanyelv tannyelvként való használatához, legalább az iskola első néhány évében) minden embernek joga van. A magyarországi cigányok munkanélküliségének egyik oka az őket sújtó tannyelvi diszkrimináció (Kontra 1999).

Az *anyanyelv* fogalmi képlékenysége, tisztázatlansága és manipulatív használata komoly társadalmi következményekkel járhat és jár is. Az 1990-es évek második felében például a romániai tanügyi törvény olyan többséget konstruált, amelynek nem volt anyanyelve, s olyan kisebbségeket, amelyeknek volt. Ezzel a törvény és az állam azt a látszatot keltette, hogy a kisebbségi tannyelvű oktatás privilégium, de olyan, amiért – ha a kisebbségek túl nehéznek találják – csak magukat okolhatják (Kontra és Szilágyi 2002). Az ilyen fogalmi manipuláció a kisebbség erőszakos asszimilációját célozza, annak egyik eszköze. Hasonlít ahhoz, amikor egy többségi állam a kisebbségeinek úgy nyújt jogegyenlőséget, hogy előírja a nyelvi diszkriminációmentességet oly módon, hogy minden állampolgár, anyanyelvétől függetlenül, egyenlő vizsgakövetelményeknek kell megfeleljen, vagyis mindenki az államnyelvi vizsgákat kell letegye, azonos értékelési rendszer szerint. A romániai magyarok csak az elmúlt években tudták azt kiharcolni,

hogyan az állam ismerje el, hogy a magyaroknak nem a román, hanem a magyar az anyanyelvük, következőképp joguk van másféle román tananyagokhoz és másképp képzett román tanárokhöz, mint azoknak, akiknek román az anyanyelvük. Ők a román második nyelvként vagy környezetnyelvként (ha úgy tetszik valakinek: idegen nyelvként⁵) tanulják, nem anyanyelvként. A kisebbségi magyaroknak nem kell elmagyarázni, hogy mi a különbség anyanyelv és második nyelv között, az anyanyelv tannyelvként való használata és egy második nyelv tannyelvként való használata között. Azt is tudják, hisz saját bőrükön tapasztalják, hogy mekkora különbség van a között, ha egy olyan román tanár tanítja őket románra, akit diplomája és tapasztalata csupán román anyanyelvűek tanítására képesít, s egy olyan román tanár között, akit arra képeztek ki, hogy a román nem anyanyelvként tanítsa. Ugyanilyen nagy különbség van például Magyarországon is a magyartanárok képzése és a magyar mint idegennyelv (MID) tanárok képzése között. Aki ezt esetleg másképp gondolja, ha oktatáspolitikus, netán államtitkár-helyettes, azt szívesen elküldeném egy kis székelőföldi tanulmányútra.

Hivatkozások

- Czímer Gábor 2020. Filip Mónika: „Azt szeretnénk, ha úgy tanítanák a szlovákokat, mint második nyelvet” <https://uj szo.com/kozelet/filip-monika-azt-szeretnenk-ha-ugy-tanitanak-a-szlovakot-mint-masodik-nyelvet>
- Kontra Miklós 1999. Tannyelvi diszkrimináció és cigány munkanélküliség. In Uő: *Közérdekű nyelvészet*, 84–88. Budapest, Osiris Kiadó.
- Kontra Miklós 2003. Kitekintés: politika, igazságszolgáltatás, emberi jogok, iskola. In Kontra Miklós (szerk.): *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Budapest, Osiris Kiadó, 323–335. p.
- Kontra Miklós 2011. A KSH a nyelvi genocídiumot segíti – 2011-ben is. *Kritika*, 40. évf. 11–12. sz. 40. p.
- Kontra Miklós 2012. Népszámlálás és nyelvi genocídium. *Kritika*, 41. évf. 3. sz. 32. p.

5 Kisebbségi magyar politikusok és más közszereplők gyakran hangoztatják azt az igényüket, hogy például a szlovákiai magyaroknak legyen joguk a szlovákokat *idegen nyelvként* tanulni. Az ilyen kérdésekben tájékozott nyelvészek a szlovákokat mint *második nyelvnek* vagy *környezetnyelvenek* a tanítását/tanulását szorgalmazzák, ugyanis megkülönböztetik az iskolai idegennyelv-tanítást (például Komáromban az angol vagy a japán tanítását) a másodiknyelv-tanítástól, amikor a tanuló nemcsak az iskolában, hanem azon kívül is, például az utcán is tanulja, gyakorolja az elsajátítandó nyelvet (Komáromban a szlovákokat, Nagyváradon a románokat stb.). Údító kivétel itt Filip Mónika (SaS) oktatásügyi államtitkár, aki 2020. április 3-i interjúja szerint azt szeretné, ha „úgy tanítanák a szlovákokat, mint második nyelvet” (Czímer 2020). – Kusala Orsolya egy friss tanulmányában (Kusala Orsolya 2020) bemutatta, hogy 65 szlovákiai magyar gimnazista és egyetemista közül 39-en úgy gondolják, a szlovák is *idegen nyelv* a magyarok számára, de 26-an ezzel nem értenek egyet, mivel szerintük ők olyan közegben nőnek föl, ahol nap mint nap hallják és használják a szlovákokat.

- Kontra Miklós 2015. Az RSS kutatás hiányzó láncszemének pótlása kb. 20 évvel később. *Rovátkák*, 21. évf. 1. sz. 43–50. p.
- Kontra Miklós, 2019. Újabb nyelvi genocídium. In Uő: *Felelős nyelvészet*. Budapest, Gondolat Kiadó, 102–106. p.
- Kontra Miklós és Szilágyi N. Sándor 2002. A kisebbségeknek van anyanyelvük, de a többségnek nincs? In Kontra Miklós és Hattyár Helga (szerk.): *Magyarok és nyelvtörvények*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 3–10. p.
- Kontra Miklós (szerk.) 2016. *A magyar nyelv Horvátországban*. Budapest–Eszék, Gondolat Kiadó–Media Hungarica Művelődési és Tájékoztatási Intézet.
- Kusala Orsolya 2021. Nyelvi attitűdök vizsgálata két szociolingvisztikai módszerrel. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 23. évf. 1. sz. 31–62. p.
- Népszámlálás 2011: Módszertani megjegyzések, fogalmak*: 15. p.
<http://www.ksh.hu/nepszamlalas/docs/modszertan.pdf> (Letöltve: 2015.03.16.)
- Pelle János 2012. Népszámlálás: népirtás? *Kritika*, 41. évf. 1. sz. 31–32. p.
- Skutnabb-Kangas, Tove 1984. *Bilingualism or Not: The Education of Minorities*. Clevedon, Multilingual Matters.
- Sku[n]tnabb-Kangas, Tove, 1997. *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*. Budapest, Teleki László Alapítvány.
- Új Idők Lexikona*. Első és második kötet: 438. p. Budapest, Singer és Wolfner, 1936.

MIKLÓS KONTRA

NOTES ON THE CONCEPT OF *MOTHER TONGUE*

We have words and expressions about which most of us believe that we know and understand their exact meaning. I think these include the expression of mother tongue or native language. In the following paper I would like to show that (1) this expression is interpreted in many different ways and used in many different meanings by Hungarians, (2) there are significant differences between Hungarians living in Hungary and those living in neighbouring countries in this respect too, and (3) in case the concept (the notion) of this expression is unclarified, serious linguistic rights violations arise—in Hungary just as in the surrounding countries.

Nyelvi attitűdök vizsgálata két szociolingvisztikai módszerrel

ORSOLYA KUSALA

Examination of Language Attitudes by Two Sociolinguistic Methods

Keywords: language attitude, Slovak–Hungarian relationship, questionnaire, agent method, high school students and university students

Bevezetés

Az ember – társas lény lévén – elkerülhetetlenül kapcsolatban áll az őt körülvevő világban élő emberekkel. A nyelv az az eszköz, amellyel elsődlegesen kommunikál, amelyen keresztül folyamatos interakcióban van a többi egyénnel. Sem a múltban, sem napjainkban nem ritka jelenség, hogy különböző nyelveket beszélő emberek élnek egymás mellett. Ennek egyik példája a nyelvi többség és kisebbség kapcsolata. Munkámban azt a nyelvi többségi és kisebbségi kontextust vizsgálom, amelynek magam is a része vagyok: a szlovák–magyart. Az etnikai csoportok kapcsolatával már nagyon régóta foglalkoznak, különböző módszerekkel próbálják ezeknek a kapcsolatoknak a jellegét, a csoportok közötti lehetséges feszültségek okait és következményeit felmérni. Az egyik leggyakoribb vizsgálati metódus a szociolingvisztikai kérdőív, amellyel sok fontos körülményre rá lehet kérdezni. A kérdőív mellett van egy másik, ritkábban használt és kevésbé ismert megközelítés, az ügynökmódszer. A legtöbb szociolingvisztikai kutatással ellentétben az ügynökmódszer az implicit módon megnyilvánuló negatív vagy pozitív attitűdöket hivatott felmérni. Wallace E. Lambert hatvanas évekbeli montreali kísérlete óta több hasonló felmérés készült. Szlovák–magyar viszonylatban azonban az ügynökmódszer ismeretlennek számít, ezért is döntöttem úgy, hogy (a kérdőíves módszer mellett) így mérem fel, milyen rejtett attitűdjeik vannak a megkérdezett szlovákiai magyaroknak a szlovákokkal és a szlovák nyelvvel kapcsolatban.

A tanulmány a fiatal korosztály egy mintáján keresztül kísérli meg bemutatni a szlovák–magyar kapcsolatok jellegét. A témával többen is foglalkoztak már: készítettek állami felmérést (Šutaj 2006), vizsgálták a dél-szlovákiai lakosság attitűdjeit (Dolník–Pilecky 2012), de összehasonlították a vegyes lakosságú és a tisztán szlovákok lakta területeken élő szlovákok attitűdjei közötti különbségeket is (Hunčík et al. 1995). A módszerek sokfélék, de valamennyi munka – köztük az enyém is – azzal a céllal jött létre, hogy valódi vélemények meghallgatásával és valós konfliktusok feltárásával elősegítse a szlovák–magyar kapcsolatok jellegének megismerését.

1. Szlovák–magyar viszony

Egy csoporthoz való tartozás általában olyan értékeket jelent az egyén számára, amelyeket csak az adott csoporthoz köt, így azok pozitív érzelmekkel párosulnak nála. Egy csoporttal való azonosulás jelentős mértékben meghatározza az egyén gondolkodását és cselekedeteit. Az emberek kommunikációjára nagy hatással vannak a sztereotípiák, amelyek az egyént nem mint individuumot, hanem mint egy csoport reprezentatív tagját láttatják, így az egyéni interakciót is nagymértékben befolyásolja a csoportról kialakított kép. (Dolník 2012, 240. p.)

Dolník (2012, 241. p.) szerint a természetes multietnikus együttélést megbontja a kollektív nemzeti tudat, amely generációk óta azt a gondolatot plántálja a szlovák lakosokba, hogy a nemzet és a nyelv dialektikus viszonyban van, és hogy a közös nyelv teszi egységessé a nemzetet, amit a kisebbségi nyelvek jelenléte gyengít. Az ebből fakadó veszélyeztetettségérzést erősítheti, hogy a szlovákiai magyarok alkotta közösségre egyébként is bizonyos fokú zártság jellemző, amely abban nyilvánul meg, hogy erősen anyanyelv- és hagyománymegtartó tevékenységet folytat, valamint intenzíven kötődik az etnikai és kulturális értékeihez egyéni és csoportszinten egyaránt. (Zel'ová 1992, 53. p.)

Gereben Ferenc (1999) megállapítása alapján a kisebbségi magyar népcsoportok nem tudják egyértelműen meghatározni, hogy mihez kötődnek és milyen alapon; az anyaországban élőkkel ellentétben nem a valamilyen közösséghez tartozás, hanem a nyelvi, kulturális és emocionális jellegű kötődés a mérvadó. Az anyanyelv szerepe különösen azoknál fontos, akik többségi nyelvű iskolába jártak, vagy akik etnikailag vegyesebb helyen élnek. Egy 1991-es reprezentatív felmérés szerint a szlovák–magyar kapcsolatokban az ún. kontaktushipotézis érvényesül, amely azt jelenti, hogy „a különböző nemzetiségű csoportok együttélése vagy sűrűbb érintkezése javítja az egymásról kialakított képet”. (Gereben 1999, 115. p.)

A szlovák–magyar viszonyt a kilencvenes évek közepéig leginkább közvéleménykutatásos módszerrel vizsgálták. A pozsonyi *Centrum sociálnej analýzy* nevű intézmény például arról publikált, miként látják a saját nemzeti tudatukat a szlovákok, illetve hogyan látják a nemzeti tudatot más, Szlovákiában élő nemzetiségeknek; emellett vizsgálták a szlovákiai magyarok viszonyulását a szlovákokhoz és a többi magyarhoz. (Ondrejovič 1996, 141. p.)

Egy másik felmérés, amelyet Juraj Dolník és Pilecky Marcell készített *Koexistencia Slovákov a Maďarov na južnom Slovensku* címmel, szintén hasonló eredményekről számol be. A felmérés szerint a szlovák és a magyar lakosság természetes szociális intelligenciája biztosítja a kölcsönös alkalmazkodást, a nyelvtörvény pedig művileg befolyásolja a természetes együttélést. Az emberek többsége szerint veszélyes a politikusok direkt beleszólása az együttélésbe. A délen élők megegyeznek abban, hogy az ország más területein elferdített képet festenek a szlovák–magyar kapcsolatokról. (Dolník 2012, 273. p.)

Egy 2003 és 2005 között készített, *Národ, národnosti a etnické skupiny v procese transformácie slovenskej spoločnosti* nevű állami felmérés arra mutat rá, hogy az egyes etnikai csoportok teljesen máshogy értékelik ugyanazokat a történelmi eseményeket. A különbségek nemcsak a csoportok között, hanem azokon belül is megmutatkoznak: az eredmények alapján a megkérdezett szlovákiai magyarok mindegyike úgy gondolta, hogy a saját nemzeti büszkesége nagyobb, mint a többi kisebbségi magará. (Šutaj et al. 2006, 35. p.)

A szlovákiai magyar és a hozzá hasonló kétnyelvű közösségekben gyakori a nyelvi hiány problémaként való megélése. „Ennek az egyik oka az, hogy a legtöbb szlovákiai magyar számára a kétnyelvűség kényszerkétnyelvűség, nem pedig önként vállalt állapot. A beszélők nagy része nem is tartja magát kétnyelvűnek, még akkor sem, ha folyékonyan beszél a szlovák nyelvet.” (Lanstyák 2000, 180. p.)

2. Szociolingvisztikai kutatás

A szociolingvisztika a nyelvészet azon ága, amely a nyelv használatának társadalmi magarázatával foglalkozik. Tárnya a nyelv mint társadalmi és kulturális jelenség. (Trudgill 1974, 32. p.)

A szociolingvisztikai kutatások egyik alapvető fajtája az attitűdvizsgálat. A korai hatvanas években Kanada francia területein elkezdtek foglalkozni a kérdéssel, vajon megváltoztatja-e az intézmény (kétnyelvű oktatás) a kisebbségi csoportokhoz való hozzáállást. Ezzel foglalkozott Wallace E. Lambert *Evaluational reactions to spoken language* című, 1960-ban megjelent munkájában, amelyben bemutatta az ügynökmódszeres kutatásainak eredményét.

2.1. Ügynökmódszer

Az ügynökmódszer atyjának Wallace Lambertet tartják, aki más kutatókkal (R. C. Hodgson, R. D. Gardner és S. Fillenbaum) együtt 1960-ban elkészítette az első ügynökmódszeres vizsgálatot Montrealban. A vizsgálat lényege az volt, hogy kanadai francia és angol anyanyelvű diákoknak több, angol és francia nyelven elhangzó hangfelvételt kellett meghallgatniuk. A hallgatás során egy tulajdonságokból álló skálán be kellett jelölniük azokat a tulajdonságokat, amelyekről úgy gondolták, hogy az adott beszélőre jellemzőek lehetnek. A vizsgálat érdekes eredményeket hozott: nemcsak az angol, hanem a francia ajkú diákok is pozitívabban értékelték az angol beszélőket. A vizsgálatban volt egy olyan tényező is, amelyről a bevont személyek nem tudtak, méghozzá, hogy a felvételen minden személy kétszer beszélt – egyszer angolul, egyszer pedig franciául. Az eredmények ennek tükrében még nyilvánvalóbban bizonyították, hogy a válaszadók csupán a nyelv alapján hajlamosak pozitívabban vagy negatívabban értékelni valakit. Más tényező aligha játszhatott szerepet, tekintve, hogy két hang ugyanazon tulajdonosánál csak a hangfelvételen használt nyelv tért el. (Young 2003, 1. p.)

Az ügynökmódszer lényege, hogy a válaszadóknak két különböző nyelven/nyelvváltozatban elhangzott hangfelvételeket játszanak le, miközben a hallgatók nem tudják, hogy minden beszélő kétszer szerepel, egyszer az egyik nyelven/nyelvváltozatban, másodszer a másik nyelven/nyelvváltozatban beszél. Eredetileg azért jött létre, hogy felmérje az embereknek a szocio-, geo- és etnolektusokhoz, valamint a kétnyelvű közösségekben beszélt különböző nyelvekhez való hozzáállását. (Stefanowitsch 2005, 1. p.) A módszer lényege nem az, hogy *mit* mondanak a beszélők, hanem hogy *hogyan* mondják azt, az ítéletet tehát kizárólag a nyelvi formák, nem pedig a tartalom alapján hozzák meg. Mivel ugyanarról az ügynökről (ügynök = a hangfelvétel tulajdonosa) van szó, a reakció nem az ő hangjára vagy a szövegre vonatkozik, hanem csakis a különböző nyelvre/nyelvváltozatra. Az eredmények alapján a nyelv/nyelvváltozat státusza határozza meg az értékelést. (Downes 1984, 218. p.)

A Lambert-féle ügynökmódszeres vizsgálatból kiderült, hogy az adott nyelv/nyelvváltozat bizonyos típusú személyiséget asszociál az emberekben. A nyelv/nyelvváltozat bizonyos személyiségjegyekkel párosul, a nyelv/nyelvváltozat bizonyos jellemfajtaikat képvisel, ez alapján jönnek létre a sztereotípiák egy adott csoport „tipikus” tagjairól. (Downes 1984, 218. p.)

A vizsgált tulajdonságokat Lambert három csoportba osztotta (Downes 1984, 222. p.):

KOMPETENCIA	SZEMÉLYES VONÁSOK	SZOCIÁLIS JEGYEK
intelligens	megbízható	közvetlen
ambiciózus	őszinte	rokonszenves
magabiztos	egyenes	szórakoztató
vezéregyéniség	lelkiismeretes	humoros
bátor	jóságos	gyengéd

(Ezekon kívül még hozzátette a *vallásos*, *vonzó* és *magas* kategóriákat.)

A kutatások alapján a magasabb presztízsű nyelvi formák az első kategóriában, míg az alacsonyabb változatok a másik kettőben értek el nagyobb értékelést. Ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy az erősebb, nagyobb hatalmú nyelv/nyelvváltozat kevesebb szolidaritást és személyes szimpátiát vált ki az emberekből, éppen azért, mert uralkodó és kvázi „nincs szüksége” védelemre. Fontos leszögezni, hogy a reakció függ attól, milyen szituációban használjuk az adott nyelvet. (Downes 1984, 223. p.)

A nyelv és a csoport között normatív kapcsolat van, ami azt jelenti, hogy ha valakit az általunk preferált nyelven/nyelvváltozatban hallunk beszélni, pozitívabban fogjuk értékelni. Az értékelés a hatalom–szolidaritás vonalon mozog, ami a társadalom jellegéből fakad (institucionalizált és személyes társas kapcsolatok). (Downes 1984, 226. p.)

Az egyén a társadalomban bizonyos nyelvi csoportok része, amelyek által részt vesz a heterogén rendszer hierarchiájában; a beszélő különböző normákkal találkozik, és azok nyomást gyakorolnak rá, ezért az egyén saját csoportja szolidaritást, a magasabb

státuszú forma institucionalizáltságot követel meg tőle. (Downes 1984, 229. p.) Ez azt jelenti, hogy a csoporthoz, amellyel azonosul, az egyént érzelmi kapcsolat fűzi, az érzelmi kötődés pedig az összetartozás érzését váltja ki benne, míg egy nagyobb státuszú közösség a kisebb státuszú viselkedését eleve megszabhatja, ami azt eredményezi, hogy a két csoport kapcsolata nem közvetlen, hanem sokkal inkább intézményes jellegű lesz. Ebből kifolyólag gyakori eredmény, hogy a presztízsnyelvet vagy nyelvváltozatot magasabb státuszúnak ítélik az ügynökvizsgálaton, de kevésbé fűznek hozzá szolidaritást kifejező tulajdonságokat. (Županović Filipin 2015, 6. p.)

Egy nyelv/nyelvváltozat alacsonyabb státusza azonban nem mindig garantálja annak magasabb rejtett presztízsét. Így van ez annak a magyarországi ügynökvizsgálatnak az esetében is, amelyet budapesti és szegedi egyetemisták bevonásával végeztek 1998-ban, és amely egy Vajdaságból származó egyetemista standard és nyelvjárási beszédének értékelésére irányult. A megkérdezettek ebben a vizsgálatban nem mutattak pozitívabb attitűdöt a nyelvjárási beszéd iránt, annak ellenére, hogy valamennyien maguk is valamilyen, standardtól eltérő nyelvváltozatot beszéltek anyanyelvváltozatuként. A nem standardot beszélők közötti szolidaritás tehát nem minden esetben érvényesül. (Sándor–Langman–Pléh 1998, 36. p.)

A vizsgálat alapvetően kétféleképpen valósítható meg: egyetlen csoporttal és két különböző csoporttal, amelyek közül az egyiknek az egyik nyelven, a másiknak pedig a másik nyelven szóló felvételt mutatják meg (ezzel elkerülhető ugyanannak a hangnak a felismerése). A jobb eredmény érdekében kísérő- vagy kontrollteszt adható a válaszadóknak, amellyel ki lehet deríteni, hogy mi lehetett a válaszaik indítéka, valamint hogy felismerték-e a hangfelvételek egyező tulajdonosait. Az eredményeket befolyásolhatja a beszélő hangmagassága, hangszíne, továbbá a vizsgálatot bevezető szöveg is, amelyben a kutató ismerteti, hogy milyen célból kell értékelni a hallottakat (erről a későbbiekben bővebben is szó lesz). A tényezők nem mindig egyértelműen pozitívak vagy negatívak; szubjektív, hogy ki hogyan ítéli meg őket – pl. a magabiztosság Nyugaton pozitívabb érték, mint mondjuk Japánban. (Gales–Beebe 1991, 15. p.)

3. Kutatás

A továbbiakban annak az empirikus kutatásnak az eredményeit közlöm, amelyet 2018 októbere és decembere között végeztem.

3.1. Problémamegjelölés

A szlovák–magyar kapcsolatok története nagyon régi időkbe nyúlik vissza. A két nemzet együtt élt a Magyar Királyság, majd az Osztrák–Magyar Monarchia idején, az 1920-as trianoni békeszerződés értelmében pedig már hosszú ideje Csehszlovákia, majd Szlovákia területén. Az előző fejezetekben tárgyalt attitűdök és nemzetek közötti kapcsolatok ihlették az alábbiakban ismertetett vizsgálatot is.

3.2. A kutatás célja

Szlovákiai magyarként mindennapos jelenségként élem meg azokat az élethelyzeteket, amelyek a két etnikum közötti feszültség forrásai lehetnek. A feszültségek okáról mindenkinek személyes véleménye van, amely sokszor valamilyen múltbeli sérelmen vagy érzelmi alapokon nyugszik. A legfőbb célom ezért az volt, hogy a kutatás segítségével empirikus adatokat szerezzek, amelyek – tekintve, hogy több, különböző embertől származnak – talán segítenek átfogóbb képet kialakítani a valódi helyzetről.

3.3. A kutatás módszerei

A kutatás során négy különböző csoportot látogattam meg, hogy adatokat gyűjtssek tőlük. Az adatközlők középiskolás és egyetemista diákok voltak. A célcsoportot szándékosan állapítottam meg ilyen módon, ugyanis arra szerettem volna választ kapni, hogy miként látja a szlovák–magyar kapcsolatok jellegét a tizenéves és a fiatal felnőtt korosztály. A középiskolás diákok a komáromi Selye János Gimnázium elsős és harmadikos tanulói voltak, többségében 15-16, illetve 17-18 évesek. Az egyetemista válaszadók egyik csoportja a komáromi Selye János Egyetem másodéves hallgatóiból állt, a másik pedig a pozsonyi Comenius Egyetem elsőéves hallgatóiból. A válaszadók mindegyike kétnyelvű közegekből származik.

A vizsgálat két részből állt: egy tizenhárom kérdésből összeállított kérdőívből és a fentebb tárgyalt, Lambert-féle ügynökmódszeres vizsgálat tulajdonságtesztjéből. A válaszadók először egy táblázatot kaptak, amelyen tulajdonságok szerepeltek (l. 1. melléklet). Közöltem velük, hogy hat különböző embert fognak hallani a hangfelvételeken, amelyeket külön-külön játszom majd le nekik. Szándékosan hangsúlyoztam, hogy hat személyről lesz szó, ezzel is szerettem volna elültetni bennük a meggyőződést, hogy senkit sem fognak kétszer hallani. Arra kértem a diákokat, hogy képzeljék el, mintha először beszélnének valakivel telefonon (a lényeg itt az, hogy nem látják, csak hallják a beszélőt), és próbálják meg az első hallás alapján eldönteni, milyen lehet az illető; ezen elképzelés alapján pedig jelöljék be azokat a papíron szereplő tulajdonságokat, amelyeket a hallott személyhez társítanának. A válaszadóknak minden alkalommal annyi idejük volt a jelölésre, ameddig tartott a megszólalás (ez általában negyven másodperc körül volt). A felvételek között annyi időt hagytam, amennyi alatt megítélésem szerint véglegesíthették a válaszaikat, majd felhívtam a figyelmüket, hogy új beszélő következik. A tulajdonságokat a fentebb tárgyalt, Lambert által megállapított skála segítségével állítottam össze, hozzáadva négy további jellemzőt (műveletlen, beképzelt, szigorú, rideg). Ezekre véleményem szerint azért volt szükség, mert a kutatásomban (a témában ismert kutatások nagy részével ellentétben) nem egy skálán, ellentétpárként szerepelnek a tulajdonságok, amelyek közül a válaszadóknak intenzitás szempontjából kell választaniuk (pl. egytől tízig mennyire tartják jellemzőnek az adott tulajdonságot a beszélőre), hanem önmagukban, így szükség volt negatív jellemzőkre is. A hat hangfelvételen három nő hallható, akik szlovákiai magyarok, és szintén kétnyelvű közegekből származnak. Két, azonos tartalmú szövegrészletet olvastak fel szlovák és magyar nyelv-

ven; a felvételeket összekeverve közöltem a válaszadókkal (ügyelve arra, hogy ne kerüljön egymás mellé ugyanannak a beszélőnek a két felvétele).

A hangfelvételek meghallgatása után egy kérdőívet osztottam szét a válaszadók között (l. 2. melléklet). A kérdőív nyitott és zárt kérdéseket is tartalmazott, kitöltése nagyjából tizenöt-húsz percet vett igénybe. A kérdések konkrét élethelyzetekből indultak ki, olyanokból, amilyenekkel megítélésem és személyes tapasztalatom alapján a legtöbben már találkozhattak. A kutatás két része között megállapított sorrend szándékos volt, úgy gondoltam, hogy ha a kérdőívvel ismerkednének meg először, valószínűleg kitalálnák, vagy legalábbis sejténék, hogy mi a célom a hallgatásos teszttel. Mindenképpen el szerettem volna kerülni, hogy a kérdőív valamilyen megadott irányba terelje a válaszadókat, és hogy emiatt eleve megkülönböztessék a szlovák és a magyar beszélőket.

3.4. Hipotézisek

Az első hipotézis, amelyből kiindultam, az volt, hogy a megkérdezett fiatalok alapvetően negatívan állnak a szlovák lakossághoz, közegehez, aminek – véleményem szerint – az egyik oka a hiányos nyelvtudás és az emiatt tapasztalt kényelmetlenségek, másik legjellemzőbb oka pedig a negatív személyes tapasztalat lehet. Ebből kiindulva úgy gondoltam, hogy a kérdőíves kérdésekre túlnyomórészt negatív hozzáállást tükröző válaszokat fognak adni.

Mivel az ügynökmódszer alapvetően a nyelvekkel vagy nyelvváltozatokkal szemben tanúsított rejtett, előítéletes viselkedést hivatott felfedni, a második feltevésem az volt, hogy az ügynökmódszeres teszten negatívabban fogják értékelni a szlovák ügynököket, mint a magyarokat, pusztán a felvétel nyelve miatt. A fentebb említett sorrendkiválasztás itt nyeri el az értelmét, a válaszadók a vizsgálat első részénél ugyanis még nem feltétlenül tudatosítják, hogy a szlovák–magyar kapcsolatokon van a hangsúly, míg a kérdőívben ez már egyértelműbben kiderül.

3.5. Eredmények

A kérdőívet összesen 71 válaszadó adta le, 41 középiskolás (23 lány és 18 fiú) és 30 egyetemista (26 lány és 4 fiú). Az egyetemisták közül 17-en a komáromi Selye János Egyetem, 13-an a pozsonyi Comenius Egyetem hallgatói. A megkérdezettek közül 67-en magyar, négyen szlovák nemzetiségűnek jelölték meg magukat. 63 hallgató szülei magyarok, hatan vegyes, szlovák–magyar házasságból származnak. Ketten szlováknak jelölték meg a szüleiket (és a saját nemzetiségüket is), de ezekben az esetekben – a további válaszaik alapján – valószínűsíthető, hogy a válaszadók összetévesztették a nemzetiséget az állampolgársággal.

Az első három kérdés bevezető jellegű volt, azt szerettem volna megtudni általuk, hogy a válaszadó mennyire van közeli és mindennapi kapcsolatban a szlovák nyelvvel. Logikusnak tűnik, hogy a nyelvtudás mértéke és a nyelvvel kapcsolatos attitűdök egymással szorosan összefüggenek, a hiányos nyelvtudás ugyanis okozhat szorongást a

beszélőben, főleg olyan helyzetekben, amelyekben szüksége lenne az adott nyelvet használni.

1. *Hogyan értékelné a szlovák nyelvtudását?*

a) *teljesen kezdő szinten beszélem, csak néhány kifejezést tudok*

b) *alapszinten beszélem, a boltban vagy más nyilvános helyen egy rövid beszélgetést le tudok bonyolítani*

c) *középszinten beszélem, képes vagyok egy hosszabb szöveget is megszerkeszteni írásban/beszédben*

d) *emelt szinten, bármikor és bármilyen témában folyékonyan tudok megnyilvánulni*

Nagyon kevesen, mindössze két középiskolás és négy egyetemista gondolja magáról, hogy kezdő és csupán néhány szót tud szlovákul. Még ennél is kevesebben, egy középiskolás és két egyetemista gondolja úgy, hogy emelt szinten beszél a szlovák nyelvet. A kérdések összeállításakor feltételeztem, hogy a skála két szélső pontja nem lesz jellemző a válaszadókra. Ennél jóval nagyobb számban jelölték meg, hogy alapszinten, illetve középszinten beszélnek szlovákul. A két válasz (b és c) között a középiskolásoknál elenyésző a különbség (alapszinten a megkérdezettek közül 20-an, középszinten 18-an beszélnek), az egyetemistáknál pedig nincs is (12-12 válaszadó). Mind az egyetemista, mind a középiskolás lányoknál jellemzőbb volt a b válasz, ami azt mutatja, hogy bizonytalanok a nyelvtudásukat illetően, az eredmények alapján nem szívesen jelölik meg magukat szlovákul „jól beszélőknek”.

Ennek részben ellentmond a munkám elméleti részében említett *Národ, národnosti a etnické skupiny v procese transformácie slovenskej spoločnosti* című felmérés, amelyet 1280 szlovák és szlovákiai kisebbségi válaszadó (magyarok, csehek, németek, romák, ruszinok, ukránok, zsidók) bevonásával készítették. E szerint a felmérés szerint a magyar válaszadók nagy része úgy véli, hogy szinte ugyanolyan szinten beszél a szlovák nyelvet, mint a magyart. (Šutaj et al. 2006, 62. p.)

2. *Van/vannak szlovák anyanyelvű ismerőse/ismerősei, barátja/barátai, rokona/rokonai?*

igen

nem

A második kérdésre egyöntetűen az igenlő válaszok voltak jellemzőek, tehát a megkérdezettek nagy részének van szlovák ismerőse és/vagy rokona. A középiskolás lányok és összességében a középiskolások is nagyobb arányban jelölték meg az *igen* lehetőséget, mint az egyetemista lányok, illetve az egyetemisták általában. Az egyetemisták közül kilencen jelölték meg a *nem* választ, de ebből hatan Komáromban tanulnak, tehát valószínűleg kevesebbet érintkeznek a mindennapjaikban szlovákokkal, mint a pozsonyi hallgatók.

3. *Az iskolán kívül milyen gyakran használja a szlovák nyelvet?*

- a) egyáltalán nem használom
- b) nem mindennap használom
- c) naponta használom, de nem intenzíven
- d) naponta intenzíven használom (hosszabb, rendszeres beszélgetések szlovák nyelven)

A harmadik kérdésre adott válaszok az egyetemisták esetében kiegyenlítettek voltak, az egyetemista lányok közül hatan jelölték meg azt a lehetőséget, hogy egyáltalán nem használják az egyetemen kívül a szlovák nyelvet, vagy hogy mindennap használják, de nem intenzíven. Valamivel többen, tízen állítják magukról, hogy nem használják mindennap. A középiskolásoknál egyértelműen kiemelkedik a *b* válasz, mind a fiúk, mind a lányok esetében, a *b* választ követi kiegyenlített mértékben az *a* és *c* válasz, a legkevésbé pedig a *d* választ jelölték meg, mindössze egy középiskolás lány és egy fiú állítja magáról, hogy mindennap intenzíven használja a szlovák nyelvet.

A következő három kérdés azt hivatott felmérni, mekkora önbizalommal rendelkeznek a válaszadók, ha szlovákul kell beszélniük, illetve mennyire érzik magukat feszélyezve a nyelvtudásuk vagy a kiejtésük miatt. Személyes tapasztalatból (is) kiindulva, arra is kíváncsi voltam, hányan találkoztak már azzal, hogy szóvá tették a magyaros akcentusukat, miközben szlovákul beszéltek.

4. Befolyásolja a szlovák nyelvtudása az önbizalmát, ha ezen a nyelven kell megnyilvánulnia?

- a) *igen, feszélyez, hogy véleményem szerint nem jók a nyelvismereteim*
- b) *igen, feszélyez, annak ellenére, hogy folyékonyan tudok kommunikálni ezen a nyelven*
- c) *nem, mert magabiztosan használom a nyelvtudásomat, amely véleményem szerint kielégítő*
- d) *nem, nem feszélyez a hiányos nyelvtudásom*

Egyéb okok a feszélyezettségre:

Egyéb okai a magabiztos fellépésnek:

A negyedik kérdésre adott válaszokból alapvetően két dolog derül ki: az egyik, hogy a válaszadók nagy része nem gondolja úgy, hogy jól beszél szlovákul, és ez a tény zavarja őket; a másik, hogy szinte egyenlő számban vannak a két szélsőséges attitűd képviselői – tehát azok, akik annak ellenére bizonytalanok, hogy jól beszélnek szlovákul, és azok, akik annak ellenére sem, hogy hiányos a nyelvtudásuk.

5. Volt már rá példa, hogy egy szlovák anyanyelvű személy megjegyzte Önnek, hogy magyar akcentussal beszél szlovákul?

igen

nem

Az ötödik kérdésre adott válaszok fordított arányban voltak a középiskolás és egyetemista lányoknál. Míg a megkérdezett középiskolás lányok közül csupán hét lányt szólaltak már meg az akcentusuk miatt, addig az egyetemista lányoknál ez a szám 18. Ez nagy valószínűséggel azzal függ össze, hogy a középiskolások nagy része a fenti eredmények alapján alig vagy nem mindennap használja a szlovák nyelvet, míg az egyetemisták intenzívebben és jórészt mindennap, így számukra több alkalom is nyílik arra, hogy valamilyen módon konfrontálódjanak a szlovák lakossággal.

A fentieket részben alátámasztja az a felmérés, amelyet 1993-ban készítettek Hunčík Péter vezetésével, és amely a Szlovákia déli és északi részén élő szlovákok és a szlovákiai magyarok etnikai együttélését vizsgálta, összesen 150 válaszadóval készített mélyinterjúk alapján. A 14 év alatti megkérdezettek 68%-a¹ nem tapasztalt semmilyen konfliktust a szlovák lakossággal (valószínűsíthetően a kontaktushiány miatt), a 14 év feletti válaszadóknak azonban a 76%-a már került valamilyen jellegű összetűzésbe szlovákokkal. (Hunčík et al. 1995, 141. p.) Természetesen hozzá kell tennünk, hogy az említett felmérés kérdése nem kizárólag a nyelvi jellegű konfliktusokra vonatkozott, de úgy gondolom, hogy a mindennapi tapasztalatok alapján éppen a nyelvhasználat az egyik legerőteljesebb ütközési pont (amint azt lejjebb látni fogjuk).

6. *Ha igen, mit gondolt, ill. mit gondol erről a megjegyzésről?*

Az ötödik kérdésből indul ki a következő nyitott kérdés, amelyben az előző kérdésre igennel válaszoló megkérdezettek kifejhették a véleményüket. A 35, igennel válaszoló közül egy személy nem adott választ erre a kérdésre. Mind a középiskolás, mind az egyetemista válaszadóknál túlsúlyban volt a negatív vélemény (többen illetlenségnek, sértőnek tartják, ha megszólják az akcentusukat).

7. *Előfordult már, hogy egy vegyesen szlovák–magyar lakosságú településen valamilyen intézményben (bolt, hivatal, stb.) automatikusan szlovákul kezdeményezett kommunikációt?*

Igen, mert

Nem, mert

A 7. és a 12. kérdés konkrét élethelyzetekből indul ki. A 7. kérdés azt a tipikus szituációt vázolja fel, amellyel valamennyi szlovákiai magyar naponta akár többször is találkozhat, és amely a legtöbb feszültség forrása lehet. A válaszok kiegyenlítették voltak: 34-en szlovákul kezdeményeznének nyilvános helyen kommunikációt, 33-an pedig magyarul. A kérdésre négyen nem adtak választ. Az igennel válaszolók közül 15-en egyetemisták

1 A más szerzőktől idézett kutatási eredmények közlésénél az eredeti szövegben szereplő százalékos arányszámot tüntetem fel.

és 19-en középiskolások. A válaszok között leggyakrabban olyan indoklás szerepelt, mint a tapasztalat, az adott hely/intézmény dolgozóinak ismerete, de többen a nehézségeket próbálják ilyenkor elkerülni, vagy éppen a szlovák nyelv államnyelvi státuszára hivatkoznak.

Hasonlóak a vajdasági magyarok nyelvhasználati szokásai is, legalábbis Gereben Ferenc 2000-ben végzett felmérése alapján, amely a vajdasági magyarok nemzeti és kulturális identitását kívánta feltérképezni. Az 562 megkérdezettnek csupán a 10,5%-a használná a magyar nyelvet hivatalos helyzetben. (Gereben 2001, 392. p.)

A nemmel válaszolók is majdnem egyenlő számban voltak egyetemisták (15) és középiskolások (18). Itt is hasonló volt a helyzet, mint az igennel válaszolóknál. Sokan pontosan tudják, melyik helyen milyen nyelven beszélnek, többen pedig a hiányos nyelvtudásukra vagy a törvényre hivatkoztak. A legtöbben azok voltak, akik rendszerint először megpróbálnak magyarul beszélni ilyen helyzetekben, mivel ez természetesebb számukra.

Šutaj (2006, 65–66. p.) is hasonló eredményekről számol be: a legtöbb megkérdezett hivatalos közegben szlovákul beszél, a munkahelyén és az üzletben azonban részben magyarul, részben szlovákul. Bergendiné Urbán Mónika, aki 73 galántai középiskolás diák bevonásával készített kérdőívet, amellyel a magyar diákok nyelvhasználati szokásait szerette volna feltérképezni, ezzel ellentétben arról számol be, hogy a diákok nagy része (60%) szlovákul szólal meg egy vegyesen lakott település utcáin. Érdekes, hogy a szlovák nyelv előnyben részesítése itt nemcsak a hivatalos közegre, hanem általában is kiterjed. (Bergendiné 1998, 83. p.)

Azt, hogy a hivatalos szférában való szlovák nyelvhasználat mennyire okoz frusztrációt a magyarokban, jól demonstrálja a Hunčik Péter és csapata által készített etnopszichológiai felmérés. Ennek részeként a válaszadóknak egy Rosenzweig-féle frusztrációs teszt² is ki kellett tölteniük, amelynek eredményei alapján a magyarok a legnagyobb frusztrációt akkor élik meg, amikor egy hivatalban nem foglalkoznak velük, mert nem tudják magukat szlovákul kifejezni, ezenkívül az iskolában, szlovákórán, valamint akkor, amikor a hiányos nyelvtudásuk miatt kirekesztik őket egy társaságból (a felmérésben az alaphelyzet az volt, hogy egy társasági eseményre nem kapnak meghívást azért, mert magyarok és nem tudnak jól szlovákul). (Hunčik et al. 1995, 142–144. p.)

12. Képzeld el a következő szituációt: öt barát beszélget egymással, közülük hárman szlovák anyanyelvűek, ketten magyar anyanyelvűek. A beszélgetés egy ideig közös témáról, szlovák nyelven zajlik (tekintve, hogy a szlovák anyanyelvű barátok nem

2 A Rosenzweig-féle frusztrációs teszt (más néven PFT) lényege, hogy az interjúalanyok képeket mutatnak, amelyek különböző élethelyzeteket vázolnak fel. A válaszadóknak ezeket a helyzeteket kell értékelniük úgy, hogy megjegyzést fűznek hozzájuk, asszociációkat, amelyek először az eszükbe jutnak a szituációval kapcsolatban, a kutató pedig ezeket a megjegyzéseket kiértékelve elkészíti a frusztrációs skálát.

beszélnek magyarul). Egy idő után elfogy a téma és ki-ki újabb beszélgetéseket kezdeményez a csoporton belül. A két magyar illető egymással kezd el társalogni.

Kérdés: ha Ön lenne az egyik magyar személy, milyen nyelven kezdeményezné ezt a kétszemélyes társalgást?

Magyarul, mert

Szlovákul, mert

A 12. kérdés hasonló helyzetből indul ki, mint az előzőleg elemzett, és arra keresi a választ, hogy kétnyelvű közösségben milyenek a válaszadók társalgási szokásai. A kérdésre egy diák nem adott választ. Nagy fölényben voltak azok, akik a felvázolt helyzetben magyarul társalognának, a 70 válaszadó közül 51-en, ebből 31-en középiskolások és 20-an egyetemisták. Ők leggyakrabban azt választották, hogy a beszélgetés csak ketjük között zajlik, ezért nem feszélyezi őket, ha ott vannak a szlovák barátok is, de amennyiben ez gond lenne, átváltanának szlovákra.

Nagyon hasonló eredményekről számol be a már említett Bergendiné-féle felmérés. A kutató az én kérdőívemben szereplő kérdéshez hasonlótt tett fel a diákoknak,³ akiknek a válaszaiból kiderül, hogy csak hatan folytatnák magyarul a beszélgetést, negyvenöt válaszadó szerint ez a körülményektől függ, tizenkilencen pedig inkább átváltanának szlovákra. (Bergendiné 1998, 82. p.)

Sok válaszadó szerint egyenesen furcsa lenne a magyar ismerőssel szlovákul beszélni, nem látják ennek értelmét, sőt, számukra automatikus, hogy vegyes közegben is magyarul szólnak a magyar társukhoz. Néhányan arra hivatkoztak, hogy az anyanyelvükön természetesebb és könnyebb is megszólalniuk, szlovákul nehezkesebb lenne.

Valamennyi válaszadó, aki saját elmondása szerint szlovákul szólalna meg, azzal indokolta a választát, hogy illetlenség, illetve a szlovákok kirekesztése lenne, ha olyan nyelven beszélnének, amelyet ők nem értenek. Ennek a viselkedésnek kétnyelvű közegben különösen nagy jelentősége van. A szociálpszichológiai értelemben vett konvergencia, tehát a beszélgetőpartnerek igyekezete, hogy „nyelvi, paralingvisztikai és nonverbális eszközeiket egymáshoz igazítsák, hogy a szolidaritás érzését keltsék egymásban” (Navracsics 2009, 349. p.), mindenképpen pozitív érzést kelt a beszélgetés résztvevőiben.

A 8., 9. és 10. kérdés olyan témákkal kapcsolatban keresi a diákok választát, amelyek – véleményem szerint – sok embert foglalkoztatnak, és meglehetősen megosztják a közösséget. Olyan helyzetek, amelyekről szinte mindenkinek van valamilyen véleménye, aki szlovák–magyar közegben él.

3 „Képzeld el a következő helyzetet! Osztálytársaddal az iskolából menet csatlakozik hozzátok társad magyarul nem értő ismerőse. Milyen nyelven folytatod a megkezdett szöveget?”

8. Egyetért az alábbi állítással? *Ha igen, miért? Ha nem, miért?*

A szlovák ugyanolyan idegen nyelv a szlovákiai magyaroknak, mint pl. az angol vagy a német.

A 8. kérdésre 65-en válaszoltak, ebből 39-en gondolják úgy, hogy a szlovák is idegen nyelv a magyarok számára, 26-an pedig nem értenek egyet az állítással. A középiskolások válaszai kiegyenlítették voltak: 20-an igennel, 18-an pedig nemmel válaszoltak a kérdésre, hogy egyetértene-e a leírt állítással. Az egyetemisták már nagyobb számban értettek egyet (19-en), azokkal szemben, akik nem (8-an).

Az igennel válaszolók véleménye nagyon hasonló. Sokan gondolják úgy, hogy a szlovákot az itteni magyaroknak ugyanúgy az alapoktól kell megtanulniuk, mint az angolt, ugyanolyan intézményes keretek között, az iskolában. Többen gondolják úgy, hogy mivel a magyar az anyanyelvük, természetes, hogy minden további nyelvet idegen nyelvként tanulnak.

Ezzel a véleménnyel egyetértene a pedagógusok is – derül ki Kiss Zsuzsanna Éva 2007-ben készített felméréséből, amelyben a munkatársaival együtt felvidéki, vajdasági és erdélyi magyar pedagógusokkal készített interjúkat. Arra a kérdésre, hogy mi a véleményük a magyar gyerekek és az államnyelv kapcsolatáról, valamennyien azt válaszolták, hogy – bár tudatosítják, hogy a szlovák/szerb/román az államnyelv – egy kisebbségi magyar gyermek számára az államnyelv soha nem lesz anyanyelv is egyben. Hasonlóan az itt közölt válaszokkal, a pedagógusoknál is túlsúlyban voltak azok a vélemények, amelyek szerint az anyanyelv mellett minden további nyelv csak idegen nyelv lehet. (Kiss 2009, 509. p.)

Azok szerint, akik azt mondják, hogy a szlovák nem idegen nyelv, ez azért van így, mert olyan közegben nővünk fel, ahol nap mint nap halljuk és használjuk a szlovák nyelvet. Azon felül, hogy sokat halljuk, szükségünk is van rá.

A válaszadók közül néhányan az oktatásban látták a hibát, amely szerintük túlságosan elméleti jellegű, véleményük szerint ezért van sok magyar diáknak gondja a szlovák nyelv elsajátításával (annak ellenére, hogy nagymértékű a nyelvi kontaktus).

A szlováknyelv-oktatás problematikus jellegét nagyon jól fogalmazza meg Juraj Dolník, aki az előzőekben már említett, Pilecky Marcellel közösen készített kutatásával kapcsolatban elemezte a kérdéskört. A 2011-ben végzett szociolingvisztikai kutatás célja a Dél-Szlovákiában élő magyarok és szlovákok kapcsolatának felmérése volt, különös tekintettel a nyelvre, amely a kutatók szerint fontos szerepet játszik a kölcsönös viszony jellegében. Dolník szerint azok a kijelentések, amelyek a magyarok nyelvtanulás iránti hajlandóságát kérdőjelezi meg, az iskolai közegből indulnak ki, holott sokszor a két nemzet között iskolán kívül kialakuló szociális interakció (barátkozás) a mérvadó az attitűdök kialakításában. (Dolník–Pilecky 2012, 13. p.)

9. *Mi a véleménye arról, ha két magyar anyanyelvű szülő szlovák tanítási nyelvű iskolába írta be gyermekét?*

A 9. kérdésre nagyjából fele-fele arányban adtak helyeslő és ellenző választ. Akik pozitívan értékelték a magyar szülők szlovák iskolaválasztását, nagyrészt megegyeztek abban, hogy ez a gyerek későbbi érvényesülése érdekét szolgálja.

Nemcsak a szlovákiai, hanem az ukrainai magyar fiatalok is hasonlóan vélekednek. Ferenc Viktória ukrán tannyelvű egyetemen tanuló magyar fiatalokkal készített csoport-interjút, amelyből kiderült, hogy az adatközlők a gyermeküket a jobb érvényesülés és a konfliktusok elkerülésének érdekében ukrán tannyelvű vagy kétnyelvű iskolába íratnák be. (Ferenc 2009, 436. p.)

Többen bizonytalanok voltak, nem tudtak egyértelműen állást foglalni, mert úgy gondolták, hogy a döntésnek vannak előnyei és hátrányai is; a legtöbbjük szerint a szlovák oktatás nem mehet a magyar nyelv és kultúra megőrzésének rovására.

A döntést ellenzők nagy része azzal indokolta a véleményét, hogy így veszélybe kerül az anyanyelv, valamint a magyar gyökerek és a kultúra. Ez valószínűleg azzal a vélekedéssel van összefüggésben, amely szerint a kétnyelvűségi helyzet eleve csak felcserélő lehet, és Kontra Miklós véleménye szerint „a magyarok eleve a szubsztraktív kétnyelvűséget és kizárólag az asszimiláló kétnyelvű oktatást ismerik, ezért viszolyognak a kétnyelvűségtől”. (Kontra 1997, idézi Bartha 2009, 149. p.)

A magyaroknak a szlovák nyelv „káros hatásaitól” való félelme jelenik meg abban a 2011-es lakossági felmérésben is, amelyről Lampl Zsuzsanna (2012, 90. p.) számol be: a felmérés egyik feladatául a szlovákiai magyaroknak azokat a veszélyeket kellett felsorolniuk, illetve megjelölniük, amelyekről Szlovákiában a legjobban tartanak. Az első tíz kategória között szerepelt a szlovákiai magyarok számának csökkenése (4. hely), a magyar szülők szlovák iskolaválasztása a gyermekeik számára (5. hely) és az asszimiláció (9. hely).

10. Mi a véleménye arról, ha egy szlovák és egy magyar emberből álló pár szlovák tanítási nyelvű iskolába íratja be gyermekét?

A 10. kérdésben már nem két magyar, hanem egy magyar és egy szlovák szülőről van szó, ami látványosan megváltoztatja az eredményeket. A kérdésre 67-en válaszoltak, 38 középiskolás és 29 egyetemista. Négyen nem adtak választ a kérdésre. Ennél a kérdésnél már nem olyan egyértelmű a válaszadók állásfoglalása, mint az előzőnél. A legtöbbben nem ellenzik vagy támogatják egyértelműen a döntést. Több válaszadó úgy gondolja, hogy nincs gond a szlovák iskolával, abban az esetben, ha legalább otthon magyarul (is) beszélnek. A szlovák iskola egyesek szerint a gyermek előnyére válik, mert így jobban vagy könnyebben megtanul szlovákul, ezáltal nem lesz annyi gondja a jövőben.

A döntést nem támogatók közül vannak, akik azzal érvelnek, hogy felesleges a szlovák iskola, mert a gyermek ugyanúgy megtanulhat szlovákul magyar iskolában is. Egyesek szerint a gyermekre egyenesen káros hatással lehet a szlovák iskola látogatása.

11. Mit gondol, befolyásolja a szlovákiai magyarokat a párválasztásnál a nemzetiség?

- a) igen, szerintem inkább választanak magyar párt, mint szlovákok
- b) nem, nem tapasztaltam még, hogy befolyásolná
- c) tapasztaltam, de nem minden esetben

Ha az a) választ jelölte meg, kérem indokolja meg:

A 11. kérdés célja az volt, hogy felmérje a válaszadók véleményét a szorosabban vett szlovák–magyar kapcsolatokról. Arra voltam kíváncsi, vajon éreznek-e olyan különbséget a két nemzet között (temperamentumban vagy habitusban), amely inkább elválasztja, mint összeköti őket.

A középiskolások általában gyakrabban jelölték meg azt a választ, hogy találkoztak már ilyen esettel, de nem gondolják, hogy ez törvényszerű lenne. Az egyetemistáknál kiegyenlítettebbek a vélemények: 13-an gondolják úgy, hogy a nemzetiség befolyásolja a párválasztást, heten még nem találkoztak a jelenséggel, tízen pedig találkoztak vele, de nem tartják jellemzőnek.

Hasonló eredményeket mutat a már említett, Hunčík Péter vezetésével készített felmérés is. A házastársi viszonyokkal kapcsolatos preferenciák a következőek voltak: a magyaroknak csupán a 12%-a kötne házasságot szlovák nemzetiségű személlyel, míg a (délen élő) szlovákoknak a 76%-a tenné ezt egy magyar emberrel. Ez alapján a kutatók megállapítják, hogy a magyarok távolságtartóbbak a szlovákokkal szemben, mint fordítva. (Hunčík et al. 1995, 139. p.)

13. Mit gondol, változott az Ön hozzáállása a szlovák nyelvhez, mondjuk az elmúlt 5–8 év alatt? Válaszát, kérem, indokolja meg.

- a) nem, nem változott a hozzáállásom
- b) igen, pozitívabb a kapcsolatom a szlovák nyelvvel, mint korábban
- c) igen, negatív irányban változott, rosszabb lett a kapcsolatom a szlovák nyelvvel

Indoklás:

Az utolsó kérdéssel azt szerettem volna megtudni, hogy mennyire képesek a válaszadók felmérni a saját attitűdjüket, mennyire vannak tisztában azzal, hogy változott-e a hozzáállásuk, és ha változott, pozitív vagy negatív irányban-e. Mindkét korosztálynál szinte megegyeznek a válaszadási arányok, mind a lányoknál, mind a fiúknál. Kevesen, csak hat középiskolás és három egyetemista gondolja úgy, hogy negatívabb lett a szlovákhoz való viszonya. Ők rendszerint azzal érveltek, hogy az iskolában szigorúan vették, illetve kötelezően kellett tanulni, ez pedig ellenérzést alakított ki bennük. Mások egyéb rossz tapasztalat miatt nem rokonszenveznek a nyelvvel.

Nagyszámú középiskolás (16) és egyetemista (13) gondolja úgy, hogy nem változott a hozzáállása. Ez sokszor negatív érzésekből fakad, tehát vagy abból, hogy továbbra sem sikerült megtanulniuk szlovákul annyira, amennyire szeretnének, vagy pedig

abból, hogy továbbra sem sikerült megszeretniük a nyelvet. Több válaszadó véleménye azért nem változott, mert nem volt ellenséges és továbbra sem az.

Ferenc Viktória fent említett kutatásában a magyar hallgatók is alapvetően pozitívan vélekedtek az ukrán csoporttársaikról s az ukránokról általában. A legtöbben szépnek tartják az ukrán kultúrát és hagyományokat, valamint az ukrán nyelvet is, bár – elmondásuk szerint – inkább oroszul tanulnának, ha választhatnának. (Ferenc 2009, 435. p.)

A középiskolások legtöbbször (19) és az egyetemistáknak is nagy része (14) úgy gondolja, hogy pozitívabb lett a kapcsolata a szlovák nyelvvel. Sokan a szlovák ismeretségnek köszönhetően szereztek nyelvi jártasságot és ezáltal önbizalmat is. A megkérdezettek egy részét emellett az is motiválja, hogy minden egyes nyelv, amelyet az anyanyelvük elsajátítása után megtanulnak, hasznos lehet a világban való érvényesülés során.

Nemcsak a baráti kapcsolatokat, hanem a szükség miatt is változhat a nyelvhez való hozzáállás. Az ún. instrumentális motiváció (Gardner–Lambert 1972, idézi: Tóth–Hornokné 2009, 177. p.), tehát a praktikus cél elérése az egyik legfontosabb szempont a nyelv megtanulásában.

Gereben Ferenc az 1991-ben készített átfogó, a kisebbségi magyarok olvasáskultúrájának és identitásának kapcsolatát feltérképező kutatásában is kitér arra, hogy az egyes, kisebbségi helyzetben élő magyar csoportok milyen kapcsolatot ápolnak a többségi népcsoporttal. A felmérés vonatkozó részének eredményei alapján azt a következtetést vonta le, hogy „a homogén etnikai szituációtól a szórványhelyzet felé haladva a magyar kisebbség egyre fontosabbnak ítélte (etnikai vonatkozásoktól függetlenül) a toleranciát mint értéket”. (Gereben 1999, 113. p.) A Gereben-féle kutatás szerint a szlovákiai magyarokra a szlovákokkal szembeni semleges attitűd volt a jellemző.

Bár a válaszokban sokszor nem maga a nyelv, hanem a szlovák emberek iránti negatív érzés tükröződik, hozzá kell tennünk – és kézenfekvőnek tűnik –, hogy a kellemtelenségeket okozó nyelv miatt azok beszélőivel is kialakulhat rossz viszony, hiszen az egyénben rossz érzéseket asszociálhatnak. Arról, hogy milyen kapcsolat fűzi a szlovákiai magyarokat a szlovák nyelvhez, pozitív képet fest a már említett Dolník-féle szociolingvisztikai felmérés, amelynek eredményei szerint a 413 megkérdezett magyar 48%-a úgy érzi, hogy a szlovák nyelv közelebb áll hozzájuk, mint bármelyik másik, anyanyelvükön kívüli nyelv. (Dolník–Pilecky 2012, 16. p.)

3.5.1. Ügynökmódszeres vizsgálat

Amint azt feljebb említettem, az ügynökmódszeres vizsgálatot három ügynök segítségével – hat hangfelvétellel – valósítottam meg.

Az első beszélő, akinek az értékelését a továbbiakban elemezni fogom, 19 éves középiskolás tanuló (a továbbiakban az egyszerűség kedvéért Annának nevezem). A legjellemzőbb tulajdonságok, amelyekkel Anna szlovák hangfelvételét a középiskolás

lányok megjelölték, az intelligens (12),⁴ gyengéd (11) és közvetlen (10) volt. Többen gondolták közülük úgy, hogy jóságos (9), magabiztos (7) és egyenes (5). Az általam felsorolt négy negatív tulajdonság közül csak elenyésző számban választottak: egyik középiskolás lány sem gondolja úgy, hogy Anna szigorú vagy beképzelt lenne, és a felvétel alapján csupán egy válaszadó jelölte meg műveletlennek, kettő pedig ridegnek. Nagyon hasonló a helyzet a magyar hangfelvételnél. A középiskolás lányok legtöbbszerint rokonszenves (12), közvetlen (10), intelligens (10) és megbízható (8). Egyenlő számban (7) következik a magabiztos, jóságos, humoros és gyengéd. Senki nem gondolta úgy, hogy a magyar beszélő műveletlen vagy szigorú lenne. Két válaszadó szerint rideg, három szerint beképzelt. A szlovák felvétellel összehasonlítva tehát a középiskolások megbízhatóbbnak, rokonszenvesebbnek és humorosabbnak, viszont valamivel kevésbé intelligensnek, gyengédnek és jóságosnak találták a magyar beszélőt.

A középiskolás fiúk legtöbbszer úgy gondolja, hogy a szlovák Anna intelligens (8), egyenes (8), jóságos (7) és gyengéd (7). A lányokkal ellentétben nem hagytak szabadon egy negatív tulajdonságot sem: kettejük szerint műveletlen és beképzelt, ötük szerint pedig szigorú és rideg a szlovák hang tulajdonosa. A magyar Annát intelligensnek és lelkiismeretesnek (7), továbbá magabiztosnak, rokonszenvesnek és gyengédnek (6) találták. Egyik fiú sem gondolta úgy, hogy műveletlen vagy beképzelt lenne, hárman viszont ridegnek jelölték, egy személy pedig szigorúnak. Valamennyi tulajdonságot a szlovák beszélőhöz nagyon hasonlóan értékelték, nem voltak jelentős különbségek, egyedül az „egyenes” kategóriában, ahol a szlovák beszélőt értékelték magasabbra (8) a magyarhoz képest (3).

Összesítve a középiskolások válaszait, hasonlóak az eredmények: a legtöbben úgy gondolják, hogy a szlovák Anna intelligens (20), gyengéd (18), jóságos (16) és egyenes (13); a magyar Anna rokonszenves (18), intelligens (17), közvetlen és jóságos (mindkettő 14). A negatív tulajdonságokat mindkét hangfelvétel esetében csak elenyésző számban jelölték meg.

Az egyetemisták értékelésében⁵ nagyobb különbségek figyelhetők meg a szlovák Anna javára. Két tulajdonság emelkedik ki a többi közül: az *intelligens* (21) és a *magabiztos* (22). A többi értékelés – a *közvetlen* kivételével (10) – nem éri el a harminc százalékot sem. Egyetlen válaszadó gondolja azt, hogy a szlovák hang tulajdonosa műveletlen, négy szerint beképzelt, három szerint szigorú, öt szerint pedig rideg. A magyar Anna nem ért el az egyetemistáknál ilyen magas értékeket. Az előzővel összehasonlítva csak tíz válaszadó szerint intelligens, hét szerint magabiztos. Többen gondolják úgy, hogy jóságos (12) és rokonszenves (11), de amint láthatjuk, ezek az értékek sokkal alacsonyabbak, mint a szlovák beszélő értékei. Az eredmények alapján tehát elmondhat-

4 A zárójelben a válaszadók számát közlöm.

5 Az egyetemista férfi válaszadók kis száma miatt (4) a főiskolás kategóriát összesítve elemzem. A férfi válaszadók eredményei ebben az esetben csak kis mértékben módosítják az összesített arányokat.

jük, hogy a szlovák Annát jóval intelligensebbnek és magabiztosabbnak, viszont kevésbé jóságosnak és rokonszenvesnek találják, mint magyar párját.

Minden válaszadót figyelembe véve elmondhatjuk, hogy a szlovák Annát jellemzően intelligensnek, míg a magyart inkább rokonszenvesnek tartják. Emellett senki nem gondolta azt, hogy a szlovák beszélő szórakoztató, humoros vagy vonzó, amint azt sem, hogy a magyar műveletlen.

A második ügynök, akit Dórának nevezek, 30 éves nő. A magyar Dóra a középiskolás lányok legtöbbször szerint intelligens (14), rideg (11) és magabiztos (10). Többen gondolták úgy, hogy őszinte (9), egyenes (9) és szigorú (8). Láthatjuk, hogy a négy negatív tulajdonság közül kettőt nagy számban jelöltek meg a válaszadók, viszont senki nem gondolja úgy, hogy műveletlen és csak ketten, hogy beképzelt volna. Ami a pozitív tulajdonságokat illeti, senki nem jelölte meg a magyar hang tulajdonosát jóságosnak, és csak kis számban közvetlennek, rokonszenvesnek és gyengédnek. A szlovák Dóra a középiskolás lányok szerint szigorú (12) és rideg (11), emellett vezéregyéniség (10), magabiztos és bátor (mindkettő 9). A legalacsonyabb számban gyengédnek, jóságosnak és lelkiismeretesnek jelölték, senki nem gondolta, hogy megbízható, szórakoztató vagy humoros lenne. Összehasonlítva a két ügynököt tehát elmondhatjuk, hogy a magyart magasán intelligensebbnek és magabiztosabbnak találták a szlováknál, amely a „szigorú” kategóriában rendelkezett magas főlényvel. Ebben a válaszadói kategóriában tehát a magyar ügynököt értékelték pozitívabban.

Ami a középiskolás fiúkat illeti, a legtöbben úgy gondolják, hogy a magyar Dóra rideg (9), szigorú és intelligens (7), viszont senki szerint nem műveletlen, és csak két válaszadó tartja beképzeltnek. Több válaszadó szerint magabiztos és egyenes (6). A szlovák Dórát is magabiztosnak (9), egyenesnek és vezéregyéniségnek (mindkettő 7) gondolják, de emellett közvetlennek is (6). Senki nem gondolja viszont, hogy jóságos, szórakoztató, gyengéd vagy vonzó lenne. A középiskolás fiú válaszadókról elmondhatjuk, hogy mindkét ügynököt magabiztosnak és egyenesnek, viszont a magyart sokkal ridegebbnek és szigorúbbnak látják. A középiskolás lányokkal ellentétben tehát a szlovák Dóráról vélekednek pozitívabban.

A középiskolások összesített véleményei alapján már kiegyenlítettebbek az eredmények: a magyar ügynököt intelligensebbnek (21), de ridegebbnek (20), a szlovákot pedig magabiztosabbnak (18), de szigorúbbnak (17) találják. A többi tulajdonság aránya mindkét ügynöknél hasonló. Némi különbség a negatív tulajdonságoknál jelentkezik: a magyar Dórát senki nem tartja műveletlennek, a szlovákot viszont nyolcan, és beképzeltnek is duplaannyian (8) tartják a szlovák ügynököt, mint a magyart.

Az egyetemisták nagy része (20) gondolja úgy, hogy a magyar Dóra rideg, ennél sokkal kevesebben, de még mindig jelentős mértékben tartják vezéregyéniségnek (10), egyenesnek és intelligensnek (9). Senki nem gondolja úgy, hogy megbízható, lelkiismeretes, vallásos vagy vonzó lenne. Két-két válaszadó szerint jóságos és rokonszenves, egy szerint pedig szórakoztató. A szlovák Dóra értékelésében nem emelkedik ki ennyire, de legmagasabb a „rideg” megjelölés számaránya (15); ezt követi a „szigorú” (14), intelligens (13) és magabiztos (12). Senki nem gondolja úgy, hogy szórakoztató, vallá-

sos vagy vonzó lenne. Összességében tehát mindkét ügynököt ridegnek tartják, de a többi kategóriában (mind a negatív, mind a pozitív kategóriákban) a szlovák ügynök vezet: a válaszadók szerint a szlovák Dóra intelligensebb, magabiztosabb és inkább vezéregyenység, viszont szigorúbb és beképzettebb is.

Az összes válaszadó értékelése alapján elmondhatjuk, hogy a magyar ügynököt jellemzően intelligensnek és ridegnek tartják, míg a szlovákot szigorúnak és magabiztosnak. Az előző ügynökhöz képest ezek az eredmények kiegyenlítettebbek, és azt mutatják, hogy mindkét ügynököt erős személyiségnek, de nem feltétlenül szimpatikusnak tartják. A „vonzó” kategória ezúttal teljesen kimaradt az értékelésből, sem a szlovák, sem a magyar Dórát nem képzelik vonzónak, a szlovákot emellett szórakoztatónak sem.

A harmadik hang tulajdonosa, Kata, 23 éves egyetemi hallgató. A középiskolás lányok nagy többsége gondolta úgy, hogy a szlovák Kata jóságos (17) és gyengéd (11). A többi tulajdonságra csak kis számban szavaztak, hét válaszadó szerint lelkiismeretes, öt szerint pedig intelligens és közvetlen. Mindössze hárman gondolják úgy, hogy rideg, ketten, hogy műveletlen és szigorú, egy válaszadó pedig, hogy beképzelt. Nagyon érdekes eredményeket mutat a magyar hang tulajdonosának értékelése: tizenegy-tizenegy középiskolás lány gondolja úgy, hogy rideg és gyengéd, emellett nyolcuk szerint vallásos, hatuk szerint pedig jóságos. Öt-öt válaszadó gondolja úgy, hogy műveletlen és beképzelt, három pedig, hogy szigorú. Ebben az esetben tehát a válaszadók a szlovák ügynököt értékelték pozitívabban.

A középiskolás fiúknál is hasonlóak az eredmények. Bár nem olyan kimagasló arányban, mint a lányok, de ők is pozitívabb tulajdonságokat kötnek a szlovák hang tulajdonosához. Nyolcuk szerint gyengéd, hét szerint lelkiismeretes, hatuk szerint pedig intelligens, jóságos és rokonszenves. Öten gondolják úgy, hogy rideg, ketten, hogy beképzelt, de senki szerint nem műveletlen és szigorú. A magyar Katát sokkal egyértelműbben értékelték negatívan: nyolc válaszadó szerint rideg, hét szerint műveletlen, viszont hat-hat szerint őszinte és jóságos. Három szerint beképzelt, kettő szerint pedig szigorú.

A középiskolások összesített eredményei sem változtatnak a fenti adatokon: a szlovák Katát a legtöbben jóságosnak (23) és gyengédnek (19) tartják, a magyart pedig ridegnek (19), ám hasonlóan sokan gyengédnek (14). A magyar ügynök értékelése ellentmondásosnak tűnik, a válaszadók többi válaszát megvizsgálva azonban nem meglepő. Azok a válaszadók, akik ridegnek értékelték a magyar Katát, kivétel nélkül minden esetben a többi negatív jelző valamelyikével is ugyanúgy illették. Azok viszont, akik gyengédnek találták, egy esetben sem jelölték meg a négy negatív tulajdonságból egyet sem. Felmerül tehát a kérdés: mi az, ami alapján a csoport egyik fele kellemesnek, a másik fele pedig kellemetlennek találja a beszélőt. A megkérdezettek kérdőíves válaszaiban nem mutatható ki jelentős különbség, egyikük sem értékelt negatívan a magyar nyelv használatát, a válaszaik alapján valamennyien pozitív kapcsolatot ápolnak az anyanyelvükkel. A kérdést a későbbiekben megkísérlem megválaszolni, előbb azonban lássuk a további eredményeket.

Az egyetemisták nagyon hasonlóan értékelték a szlovák Katát, mint a középiskolások. Tizenhat válaszadó szerint gyengéd, tizenkettő szerint jóságos, tizenegy szerint pedig intelligens. Csupán egy gondolja úgy, hogy műveletlen és szigorú, két ember szerint rideg, három szerint pedig beképzelt. A magyar ügynök esetében (csakúgy, mint a középiskolások) már nem tudtak ennyire egyértelműen állást foglalni, az eredmények sokkal kisebb különbségeket mutatnak. Tizenegy megkérdezett szerint gyengéd, nyolc szerint jóságos. A többi tulajdonság aránya nem éri el a 25%-ot sem, ebből is láthatjuk, hogy nagyon megoszlanak az értékelések, nincsenek egyértelműen preferált jellemvonások. Azt sem mondhatjuk, hogy negatívan értékelnék a magyar Katát; csak egy válaszadó gondolja úgy, hogy szigorú, két válaszadó szerint beképzelt, kicsivel több – négy – ember szerint műveletlen, hat szerint pedig rideg. Azt látjuk itt tehát, hogy az egyetemisták nem különböztetik meg annyira egyértelműen a két ügynököt, mint a középiskolások.

Az összesített eredmények alapján a szlovák Kata esetében a „jóságos” és a „gyengéd”, a magyar Kata esetében pedig a „rideg” a legjellemzőbb tulajdonság, amely mellett azonban szorososan ott van a „gyengéd” is. A válaszadók közül senki nem gondolta úgy, hogy a szlovák ügynök szórakoztató volna, ahogy azt sem, hogy a magyar ügynök vezéregyéniség, szórakoztató vagy vonzó volna.

Az összes választ figyelembe véve a huszonegy tulajdonság között akadtak olyanok, amelyeket szinte minden esetben kihagytak az értékelésből: a legkevesebbet jelölt tulajdonság a *szórakoztató*, a *vonzó*, a *humoros* és a *műveletlen* volt. Ezzel ellentétben sokszor emelkedett ki a többi közül magasan az *intelligens* jelző használata. Ez jelentheti azt, hogy a hallott szövegek alapján inkább gondolják műveltnek, mint műveletlennek a beszélőket, ami viszont nagy valószínűséggel azzal függ össze, hogy előre megírt, gondozott szövegeket olvastak fel,⁶ tehát a válaszadók nem spontán, beszélt nyelvi

6 Maycomb régi, méghozzá unalmas, régi város volt, amikor megismertem. Esős időben az utcák vörös pocsolyákká változtak, a járdákat fű nőtte be, a bíróság rogyadozó épülete a főtéren éktelenkedett. A nyári hőséget akkoriban valahogyan nagyobbban éreztem: egy fekete kutya szenvedett a hőségtől a forró nyári napon; talyigák elé fogott csontos öszvérek farkcsapkodással kergették a legyeket az örökzöld tölgyek tikkasztó árnyékában. A férfiak keménygallérja reggel kilenc órára már csuromvíz volt. A hölgyek fürdőt vettek ebéd előtt, három óráig tartó déli sziesztájuk után is, és estére mégis olyanok voltak, mint a puha tea-sütemény, bevonva izzadsággal és vastag püderréteggel. (Harper Lee: Ne bántsátok a fekete terigőt!, ford.: Pordán Ferenc)

Maycomb bolo staré mesto, ale keď som ho prvý raz poznala, pripadalo mi už staré a unavené. V daždivom počasí sa ulice zmenili na červené mláky; na chodníkoch rástla tráva a okresnú budovu na námestí, v ktorej boli úradovne a súd, ohlodával už zub času. Tuším bývalo vtedy horúcejšie než dnes a čierny pes si za letného dňa veľa vytrpel. V dusnom tieni dubov na námestí si odháňali muchy vyziabnuté somáre, zapriahnuté do povozov. Mužom mäkli tvrdé goliere už okolo deviatej ráno. Dámy sa kúpali už pred poľudním a znovu po popoludňajšom zdriemnutí, no zvečera sa podobali mäkkému čajovému pečivu s glazúrou z potu a púdro. (Harper Lee: Nezabíjajte vtáčka, ford.: Štefan Kýška)

megnyilvánulást hallottak. A szöveg jellegéből adódóan azt is nehezen dönthették el, hogy az illető egyébként humoros vagy szórakoztató, ahogy a beszélő hangjából azt, vajon vonzó lehet-e.

Az első, Lambert-féle ügynökmódszeres vizsgálattal ellentétben – amely azt mutatja ki, hogy a francia ügynököt még a francia megkérdezettek is negatívabban értékelték – itt nem mutatható ki látványos negatív attitűd, sem a magyar, sem a szlovák ügynök esetében. Az tehát, hogy a beszélők milyen (rejtett) személyes attitűdöt mutatnak a nyelvekkel/nyelvváltozatokkal szemben, a fent elemzett vizsgálatban nem érhető tetten minden kétséget kizáróan.

Fenyvesi Anna 2006 és 2010 között végzett ügynökmódszeres vizsgálata ezzel ellentétben az anyanyelv, illetve anyanyelvváltozat jelentős fölényét mutatta ki a szolidaritást kifejező kategóriákban. Az ötféle nyelvhez/nyelvváltozathoz (brit angol, amerikai angol, standard magyar, határon túli magyar nyelvváltozat, államnyelv⁷) fűződő attitűdöket feltérképező kutatás eredményeiből az anyanyelvváltozathoz való pozitív viszonyra, az államnyelv negatív értékelésére, valamint az angol mint idegen nyelv magas presztízsére következtethetünk. (Fenyvesi 2012, 49. p.)

3.6. Eredmények a hipotézisek tükrében

Az első hipotézis, amelyet fentebb ismertettem, tehát hogy a válaszadók nagyrészt negatív attitűdről tesznek tanúbizonyságot a kérdőíves válaszokban, csak részben igazolódott be. Feltételeztem, hogy az ellenérzések okai a hiányos nyelvtudás, és az ebből adódó nehézségek lehetnek. A válaszadók nagy része – saját elmondásuk szerint – alapszinten vagy középszinten beszél a szlovák nyelvet. Bár a legtöbbjüknek vannak szlovák rokonai vagy ismerősei, nem mindennap használják a szlovák nyelvet. Ami a hiányos nyelvtudást illeti, a válaszadók nagy része tisztában van azzal, hogy „nem beszél jól” szlovákul, és ez feszélyezi is őket. Ennek ellenére nem mindegyikükben alakult ki egyértelmű rosszállás az akcentusuk szóvá tétele miatt – a válaszadók fele úgy érzi, hogy jogos, ha megjegyzést tesznek a magyar akcentusukra, és ezeket a megjegyzéseket el is fogadják.

A szlovákokkal való találkozás sem feltétlenül szül konfliktusokat az eredmények alapján. A hivatalos, nyilvános közegben való kommunikációban a válaszadók fele-fele arányban használják a magyar és a szlovák nyelvet. A magyar nyelvet előnyben részesítők ezt leggyakrabban azért teszik, mert egyszerűen ez a természetes, automatikus a számukra, a szlovák nyelvet választó megkérdezettek pedig azért tesznek így, mert tudatában vannak a szlovák nyelv jogi státuszának. Ez a hozzáállás némileg módosul, amikor arról van szó, hogy egy másik magyar társaságában mit tennének – a válaszadók nagy többsége magyarul beszélne, nem akadályozná őket ebben az sem, hogy szlovákok is jelen vannak a társaságban.

7 román, szerb, szlovák

A sokakat foglalkoztató kérdésekre adott válaszok sem mutatnak egyértelműen negatív attitűdöt. Bár kicsivel többen tartják a szlovákot idegen nyelvnek, mint akik szerint nem teljesen idegen nyelv, az indoklásban kifejtett vélemények megoszlanak. Sokak szerint a szlovák eleve nem lehet egy magyar számára más, mint idegen nyelv, hiszen a magyar az anyanyelve. A többi nyelvhez hasonlóan a szlovákot is iskolában tanulják, ugyanolyan módszerekkel, egyesek szerint tehát ebben rejlik a szlovák idegen nyelvi jellege. Emellett sokan nem olyan környezetben élnek, ahol mindennap vagy legalábbis gyakran találkoznának a nyelvvel, így nincs lehetőségük anyanyelvi szintre emelni. Az ellenkező álláspontot képviselők jórészt azzal érvelnek, hogy Szlovákiában élünk, ezért nap mint nap halljuk a szlovákot, és használjuk is, mert szükségünk van rá.

Az iskolaválasztás a szlovákiai magyarok körében szintén megosztó kérdés. A válaszadók ezekben a kérdésekben sem foglalnak egyértelműen állást a szlovák intézménylátogatás ellen, még abban az esetben sem, amikor két magyar szülő gyermekéről van szó. A megkérdezettek fele gondolja úgy, hogy nincs gond a szlovák iskolaválasztással, de hangsúlyozzák, hogy emellett fontos, hogy ne hanyagolják el a magyar nyelv és kultúra ápolását sem. Vannak, akik attól tartanak, hogy a gyermek így esetleg elszlovákosodik. A vegyes pár esetében már sokkal bizonytalanabbak voltak a válaszadók: bár fontosnak tartják a magyar nyelv ápolását, a boldogulás érdekében elismerik annak ésszerűségét, ha egy magyar és egy szlovák szülő szlovák iskolát választ a gyermekének.

Ami a szlovákokkal való közvetlen kapcsolatot illeti, a megkérdezett középiskolások nagy része nem gondolja, hogy a nemzetiség befolyásolná a párválasztást; az egyetemista válaszadók körében elterjedtebb ez a vélemény, főleg személyes tapasztalatra alapozva, de leggyakrabban ők sem a szimpátia hiányával, inkább a könnyebb kommunikációval érvelnek.

Az utolsó kérdés, amelyben arra kértem a válaszadókat, hogy értékeljék kapcsolatukat a szlovák nyelvvel, jól összefoglalja a felmérés egészét. Csak elenyésző számban voltak azok, akik úgy érzik, rosszabb lett a kapcsolatuk a szlovák nyelvvel; ez legtöbbször a kötelező jelleg vagy valamilyen rossz tapasztalat miatt van így. Ennél több válaszadó gondolja úgy, hogy semmilyen irányba nem mozdult el a szlovákhoz való hozzáállása, egyrészt azért, mert eddig sem beszélt elég jól szlovákul, és továbbra sem beszél, másrészt azért, mert eddig sem volt számára ellenséges a szlovák nyelv és a szlovák emberek. A legtöbb válaszadó úgy érzi, hogy javult a szlovákokhoz való viszonya, gyakran a szlovák barátoknak vagy a szlovák közegben való mozgásnak köszönhetően, vagy azért, mert tudatosította, hogy a boldoguláshoz szüksége lesz a nyelvre, ezért változtatott a hozzáállásán.

Az eredmények összegzése alapján tehát elmondhatom, hogy a felmérésben részt vevő fiatalok nagy része nem alakított ki negatív attitűdöt a szlovák nyelvvel szemben. A konkrét élethelyzeteket a tapasztalataik alapján igyekeznek értékelni, a vélemény megformálásában pedig nem jellemző az előítéletesség. Azok a válaszadók, akik közelebbi kapcsolatba is kerültek, illetve tartósan közeli viszonyt ápolnak szlovákokkal, egyértelműen pozitívan ítélik meg ezt a viszonyt. A válaszok alapján inkább személyes

élményből indulnak ki, mint általánosításból. Amellett, hogy valamennyien büszkék az anyanyelvükre, és fontosnak tartják az ápolását, válaszaikban igyekeztek racionális érveket használni (ez egyértelműen pozitív eredmény, tekintve, hogy a megkérdezettek több mint fele egészen fiatal, 15–17 éves diák).

A második hipotézis az ügynökmódszeres vizsgálat eredményeire vonatkozott. Azt feltételeztem, hogy a szlovák ügynököket negatívabban fogják értékelni, mint a magyarokat. Míg az első hipotézisem csak részben dőlt meg, a második teljes mértékben.

A hangminták első elemzett tulajdonosát kiemelkedően pozitívan értékelték a válaszadók. Mind a középiskolások, mind az egyetemisták kimagaslóan intelligensnek jelölték meg a szlovák ügynököt. Hasonló módon jellemezték a magyar párját, különbség csak a tulajdonságok jellegében mutatkozott. A szlovák ügynököt – amint már említettem – egyértelműen pozitívan értékelték „intelligens”, „magabiztos” és „egyenes” kategóriákban. A magyar ügynök értékelése a „rokonszenves”, „jóságos” és „közvetlen” kategóriákban emelkedik ki. Mindegyik tulajdonság pozitívnak tekinthető, azt leszámítva, hogy az első három inkább erős, míg a másik három barátságos és megközelíthető személyiségre vall. Előfordulhat, hogy ebben az esetben az elméleti részben tárgyalt hatalom–szolidaritás vonalon való mozgás törvényszerűsége érvényesült, tehát (tekintve, hogy ugyanarról a személyről van szó, azaz más tényező aligha játszhatott közre) mindkét hang tulajdonosát elismerik, viszont a magyarral nagy valószínűséggel hamarabb kezdeményeznének közelebbi kapcsolatot, mint a szlovákkal, akit távolságtartóbbnak érznek.

A második ügynök eredményei még ennél is kiegyenlítettebbek. A válaszadók összesített véleményei alapján mindkét ügynököt intelligensnek tartják. A magyar emellett sokak szerint rideg, de egyszersmind egyenes. A szlovák hang tulajdonosa a megkérdezettek szerint szigorú, emellett magabiztos és nagy valószínűséggel vezéregénység. Láthatjuk tehát, hogy mindkét ügynökről azt gondolják, hogy erős egyéniség, de nem feltétlenül ébreszt rokonszenvet. Beképzeltnek és műveletlennek szinte senki nem tartja az ügynököt, viszont jóságosnak és gyengédnek sem. A két ügynök legjellemzőbb tulajdonságai között – az előzővel ellentétben – nincs minőségbeli eltérés.

A kutatás szempontjából talán a legérdekesebb és legtanulságosabb a harmadik ügynök értékelése. A szlovák hang tulajdonosát minden válaszadói csoport egyértelműen pozitívan értékelték: a legtöbb megkérdezett szerint jóságos és gyengéd. A magyar párjával már sokkal bizonytalanabbak voltak, szinte egyenlő arányban gondolták úgy, hogy rideg és hogy gyengéd. Míg az előző két ügynököt mindkét nyelvükön hasonlóan értékelték, a harmadikat inkább a szlovák megszólalásánál tartják rokonszenvesebbnek, a magyar hangfelvételnél pedig enyhén a negatív irányba hajlik az értékelés. A többi megjelölt tulajdonságot is figyelembe véve már sokkal nyilvánvalóbb, hogy a szlovák ügynököt tartják szimpatikusabbnak. Miért értékelik az egyik hangfelvételt pozitívan, a másikat pedig negatívan, holott ugyanaz a személy beszél rajtuk? Az egyetlen dolog, ami változik, a szöveg nyelve. A szlovák hang pozitívabb értékelése meglepőnek tűnik, tekintve, hogy a másik két ügynök esetében semmilyen lényeges elmozdulás

nem tapasztalható a szlovák hang irányába. A Lambert-féle ügynökmódszeres vizsgálat eredményei alapján azt mondhatnánk, hogy – bár a kérdőíves válaszok explicit attitűd-jei erről nem árulkodnak – a magasabb státuszú nyelvvel kapcsolatos implicit attitűdök pozitívabbak, mint a saját anyanyelvvel kapcsolatosak. A fentieket (nevezetesen, hogy a másik két ügynök esete nem támasztja alá ezt az állítást) tekintve azonban véleményem szerint a választ máshol kell keresnünk.

Például a beszélő hangja és a hozzá párosított tulajdonságok közötti összefüggésben. Tekintve, hogy valós emberi hangokkal dolgozunk, igencsak nehéz kiszűrni az ügynökök hangminőségének befolyását. Ahhoz, hogy elérjük, hogy a válaszadók a tartalmi és nyelvi tényezőre figyeljenek, valamilyen módon eliminálni kell a hang mögé képzelt személyiség befolyását. Erre tett érdekes kísérletet Barbara Soukup az ún. *open guise technique* segítségével, amelynek lényege, hogy a válaszadók előre tudják, hogy ugyanaz a személy fog több nyelven/nyelvváltozatban megszólalni, és ezért – Soukup feltevései szerint – nem gondolják majd úgy, hogy a beszélő személyisége a kódváltással megváltozik. (Soukup 2013, 9. p.)

Milyen asszociációkat indít be egy elhangzott szöveg? Milyen tényezők játszanak szerepet egy személy jellemzésében? Ahhoz, hogy erre választ kapjunk, több lehetőséggel is számolnunk kell. Az első két ügynök esetében viszonylag könnyű dolgunk volt, hiszen mindkét nyelven hasonló értékeléseket kaptak. Az azonban kérdéses, hogy miért éppen a pozitív jellemzőket párosították az egyikhez, és a tekintélyt kifejezőket a másikhoz. Az ügynökmódszeres vizsgálatoknál figyelembe kell vennünk azt a lehetőséget, hogy a beszélők hangja, annak magassága, színe és a beszéd tempója hatással lehet az értékelésükre. Ez teljesen logikusan hangzik, ha arra gondolunk, hogy a válaszadónak nem áll más a rendelkezésére, csak az ügynök hangja és az üzenet, amelyet közvetít. Az első ügynök viszonylag magas hangon beszél, dinamikusabban olvassa a szöveget, gondosan ügyel a hangsúlyozásra és arra, hogy ne vétsen hibát. A hat felvétel közül az ő hangfelvételei hatnak a legtermészetesebbnek, annak ellenére, hogy felolvasott szövegről van szó. Mindez az értékelésnél is megmutatkozik: a három ügynök közül őt tartották magasan a legrokonszenvesebbnek. A második beszélő mély hangon, dinamikusabban és hangosan olvas, erősen ügyel a hangsúlyra és a határozottságra. Ezt az ügynököt mindkét nyelven magabiztosnak, vezéregyéniségnek és szigorúnak jelölték, ami szintén megfelel az olvasási technikájának. A harmadik ügynök viszont mindkét szövegét bizonytalanul, lassan olvassa fel, és a másik két ügynökkel ellentétben többször megbotlik a szövegben. A hibák és a határozatlanság azonban sem pozitív, sem negatív irányban nem mozdítja el az értékelést érezhetően a másik két ügynökhöz képest.

Összegzés

Összegzőképpen elmondhatom, hogy a kutatás eredményei nem árulkodnak negatív attitűdökről. A legtöbben személyes élményekre támaszkodtak a véleménynyilvánításnál, csak néhányukat befolyásolta valamilyen ideológia vagy előfeltevés. A kérdések

ben felvázolt élethelyzetekre való reakciók alapvetően kompromisszumképes és alkalmazkodni tudó hozzáállásról árulkodnak. A megkérdezettek nagy része úgy érzi, hogy pozitívabb a kapcsolata a szlovák nyelvvel, mint korábban, sokuknak vannak szlovák rokonai, barátai, és bár sokan nem használják mindennap a nyelvet, tisztában vannak szükségességével.

Az ügynökmódszeres vizsgálat eredményei alapján a válaszadóknál nem feltételezhettünk egyértelmű kapcsolatot a hangfelvétel nyelve és az értékelés minősége között. Az értékelésben nem játszott szerepet, hogy milyen nyelven szólalt meg az ügynök – abban az esetben, ha pozitívan értékelték az ügynököt, mindkét felvételéről hasonlóan vélekedtek, amikor pedig negatívan, illetve semlegesen, ugyanúgy mindkét felvételét azonos jelzőkkel illették. A három ügynök közül csak az utolsó esetében volt véleménymegoszlás a két felvétel között, de itt sem a magyar, hanem a szlovák javára (bár hozzá kell tennünk, hogy csak kis mértékben). Az értékelésnél szóba jöhetnek a szupraszegmentális tényezők, amelyek szerepe az első két beszélő esetében valószínűsíthető, a harmadik esetében ezek hatása eltér a másik beszélőnél érvényesülő hatástól. Hogy mi alapján értékelnek pozitívan vagy éppen negatívan egy beszélőt, a tényezők sokasága és a vizsgálat interdiszciplináris jellege miatt csak nagyon nehezen megállapítható. Minden embernek – legyen szó nyelvészről, matematikusról vagy orvosról – van valamilyen véleménye a nyelvről, nyelvhasználatról, amelyet gyakran nem explicit módon fogalmaz meg, és amely éppen ezért nehezen vizsgálható. (Preston 2017, 13. p.) Remélem, hogy a kísérleti jellegű ügynökmódszeres vizsgálat nemcsak sok új kérdést vetett fel, hanem a kérdések egyúttal irányt is mutatnak további kutatásokhoz.

1. melléklet

A Lambert-féle skála módosított változata, amely a tulajdonságokat nem intenzitásokban, hanem önmagukban hivatott felmérni. A válaszadóknak a megközelítőleg negyven másodperces hangfelvételek hallgatása közben kellett eldönteniük, hogy melyik tulajdonságot gondolják jellemzőnek az adott beszélőre.

	1. beszélő	2. beszélő	3. beszélő	4. beszélő	5. beszélő	6. beszélő
intelligens	X	X				
műveletlen						
ambiciózus	X					
magabiztos						X
vezéregyhénység						
bátor						X
megbízható						
őszinte			X	X	X	X
egyetemes (jellem)		X		X		X
lelkiismeretes					X	
jóságos	X		X			
beképzelt						
közvetlen	X			X		
rokonszenves					X	
szigorú						X
szórakoztató						
humoros						
gyengéd			X	X	X	
rideg		X				
vallásos						X
vonzó						

2. melléklet

A felmérésben használt kérdőív egy kitöltött példánya

2

Nem: férfi nőIskola: középiskola főiskolaNemzetiség: magyar szlovák egyéb (kérem feltüntetni)Szülők nemzetisége: magyar szlovák vegyes (kérem feltüntetni)

Lakhely: KÖHÁRÉCH

Életkor: 17

1. Hogyan értékelné a szlovák nyelvtudását?

- a) teljesen kezdő szinten beszélem, csak néhány kifejezést tudok
 (b) alapszinten beszélem, a boltban vagy más nyilvános helyen egy rövid beszélgetést le tudok bonyolítani
 c) középszinten beszélem, képes vagyok egy hosszabb szöveget is megszerkeszteni írásban/beszédben
 d) emelt szinten, bármikor és bármilyen témában folyékonyan tudok megnyilvánulni

2. Van/vannak szlovák anyanyelvű ismerőse/ismerősei, barátja/barátai, rokona/rokonai?

(igen) nem

3. Az iskolán kívül milyen gyakran használja a szlovák nyelvet?

- (a) egyáltalán nem használom
 b) nem mindennap használom
 c) naponta használom, de nem intenzíven
 d) naponta intenzíven használom (hosszabb, rendszeres beszélgetések szlovák nyelven)

4. Befolyásolja a szlovák nyelvtudása az önbizalmát, ha ezen a nyelven kell megnyilvánulnia?

- (a) igen, feszélyez, hogy véleményem szerint nem jók a nyelvismereteim
 b) igen, feszélyez, annak ellenére, hogy folyékonyan tudok kommunikálni ezen a nyelven
 c) nem, mert magabiztosan használom a nyelvtudásomat, amely véleményem szerint kielégítő
 d) nem, nem feszélyez a hiányos nyelvtudásom

Egyéb okok a feszélyezettségre: a szlovákok kinevetik, ha esetleg hibázok

Egyéb okai a magabiztos fellépésnek: lehet nem voltak beszélgetései velük

5. Volt már rá példa, hogy egy szlovák anyanyelvű személy megjegyezte Önnek, hogy magyar akcentussal beszél szlovácul?

(igen) nem

6. Ha igen, mit gondolt, ill. mit gondol erről a megjegyzéséről?

biztos adok neki, a tanfolyamunkon, hangfelvételbe
 éreksem, hogy nem az anyanyelvünk a szlovák

7. Előfordult már, hogy egy vegyesen szlovák-magyar lakosságú településen valamilyen intézményben (bolt, hivatal, stb.) automatikusan szlovákul kezdeményezett kommunikációt?

Igen, mert

Nem, mert ha esetleg ulti tud magyarul, akkor nyelvesőben beszéltek ezen a nyelven, mert jobban ki tudom magam fejezni

8. Egyetért az alábbi állítással? Ha igen, miért? Ha nem, miért?

A szlovák ugyanolyan idegen nyelv a szlovákiai magyaroknak, mint pl. az angol vagy a német.

~~Igen~~ Igenis meg nem is, mert bár szlovákia magyarkel közt lehetőség van hallani a szlovák nyelvet, de ha nem beszélünk róha szlovákot közt, akkor mi sem tudjuk a nyelvet

9. Mi a véleménye arról, ha két magyar anyanyelvű szülő szlovák tanítási nyelvű iskolába írhatja be gyermekét?

Nem helyeslem, ha otthon magyarul beszélnek a gyermekkel, akkor miért küldik el egy olyan helyre, ahol nem a megszokott nyelv fogadja

10. Mi a véleménye arról, ha egy szlovák és egy magyar emberből álló pár szlovák tanítási nyelvű iskolába írhatja be gyermekét?

Igy már közt értelmet látom, ^{ilyen esetben} ~~de~~ szerintem oda megy a gyerek ahova a fővárosi köztébe mások által

11. Mit gondol, befolyásolja a szlovákiai magyarokat a párválasztásnál a nemzetiség?

- a) igen, szerintem inkább választanak magyar párt, mint szlovákot
- b) nem, nem tapasztaltam még, hogy befolyásolná
- c) tapasztaltam, de nem minden esetben

Ha az a) választ jelölte meg, kérem indokolja meg:

ittem kiemelkedően kérekedni az, hogy magyar embert magyar párt válaszson

12. Képzeld el a következő szituációt: öt barát beszélget egymással, közülük hárman szlovák anyanyelvűek, kettő magyar anyanyelvűek. A beszélgetés egy ideig közös témáról, szlovák nyelven zajlik (tekintve, hogy a szlovák anyanyelvű barátok nem beszélnek magyarul). Egy idő után elfogy a téma és ki-ki újabb beszélgetéseket kezdeményez a csoporton belül. A két magyar illető egymással kezd el társalogni.

Kérdés: ha Ön lenne az egyik magyar személy, milyen nyelven kezdeményezné ezt a kétszemélyes társalgást?

Magyarul, mert a szlovákok semisen értenekkel arra hogy mi nem minden esetben értjük azt amit ők mondanak

Szlovákul, mert

13. Mit gondol, változott az Ön hozzáállása a szlovák nyelvhez, mondjuk az elmúlt 5-8 év alatt? Válaszát kérem indokolja meg.

- a) nem, nem változott a hozzáállásom
- b) igen, pozitívabb a kapcsolatom a szlovák nyelvvel, mint korábban
- c) igen, negatív irányban változott, rosszabb lett a kapcsolatom a szlovák nyelvvel

Indoklás: Nem a kedvelem a nyelv, de bálátom, h ha nek Szlovákiában szeretne élni, akkor kénytelen beszélni a nyelvet, azért, hogy jobban boldoguljon az életben

Hivatkozások

- Bartha Csilla 2009. Út a többnyelvűség felé? – Nyelvideológiák, attitűdök és nyelvcseré. A két-nyelvűséggel kapcsolatos elképzelések szerepe a kisebbségi nyelvek megőrzésében. In Borbély Anna–Vančioné Kremmer Ildikó–Hattyár Helga (szerk.): *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 141–157. p.
- Bergendiné Urbán Mónika 1998. Szlovákiai magyar diákok véleménye a kétnyelvűségről. In Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella: *Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében*. Pozsony, Kalligram, 78–87. p.
- Dolník, Juraj 2012. *Sila jazyka*. Bratislava, Kalligram.
- Dolník, Juraj–Pilecky Marcell 2012. Koexistencia Slovákov a Maďarov na južnom Slovensku. *Jazykovedný časopis* 63/1. 3–31. p. [online] [idézve: 2020. 1. 16.] Elérhető: <http://www.juls.savba.sk/ediela/jc/2012/1/JC_2012_1.pdf>
- Downes, William 1984. *Language and society*. London, Fontana Paperbacks.
- Fenyvesi Anna 2012. *Hungarian minorities in Romania, Slovakia and Serbia: Schoolchildren's attitudes to their languages (minority vs. majority languages vs. EFL) and the teaching of these languages in schools*. *Finnisch-Ugrische Mitteilungen* 35, 35–54. p.
- Ferenc Viktória 2009. Magyar diákok egy ukrán tannyelvű egyetemen. Attitűdök a kultúraközi kommunikáció tükrében. In Borbély Anna–Vančioné Kremmer Ildikó–Hattyár Helga (szerk.): *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 431–439. p.
- Gaies, Stephen B.–Beebe, Jacqueline D. 1991. *The matched-guise technique for measuring attitudes and their implications for language education: A critical assessment*. [online] [idézve: 2019. 4. 1.] Elérhető: <https://ia802605.us.archive.org/32/items/ERIC_ED367168/ERIC_ED367168.pdf>
- Gereben Ferenc 1999. *Identitás – kultúra – kisebbség*. Budapest, Osiris.
- Gereben Ferenc 2001. A vajdasági magyarok nemzeti és kulturális identitása. Kisebbségkutatás, 11. évf. 3. sz. 388–401. p. [online] [idézve 2020. 1. 16.] Elérhető: <<http://epa.oszk.hu/00400/00462/00011/12.htm>>
- Hunčík Péter et al. 1995. *Mýty a kontramýty*. Dunaszerdahely, Nap Kiadó.
- Kiss Zsuzsanna Éva 2009. Többségi nyelvvel kapcsolatos nyelvi ideológiák kisebbségi magyar környezetben Felvidéken, Vajdaságban és Erdélyben. In Borbély Anna–Vančioné Kremmer Ildikó–Hattyár Helga (szerk.): *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 507–513. p.
- Kusala Orsolya 2019. „Csak a nyelv különbözik, az emberek ugyanolyanok” (*Nyelvi attitűdök vizsgálata*). [szakdolgozat] Pozsony, Comenius Egyetem.
- Lambert, Wallace E.–R.C. Hodgson–R.D. Gardner–S. Fillenbaum 1960. “Evaluational Reactions to Spoken Language.” *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 60, 44–51. p.
- Lampl Zsuzsanna 2012. *A szlovákiai magyarok szociológiája*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában. A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén (III)*. Budapest–Pozsony, Osiris Kiadó–Kalligram Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Lee, Harper 2011. *Ne bántsátok a feketeigót!* Budapest, Geopen Könyvkiadó.
- Lee, Harper 2016. *Nezabíjajte vtáčika*. Bratislava, Ikar.

- Navracsics Judit 2009. Nyelv és identitás kérdései határon innen és túl. In Borbély Anna–Vančoné Kremmer Ildikó–Hattyár Helga (szerk.): *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 349–359. p.
- Ondrejovič, Slavomír 1996. Z výskumu jazykovej situácie na južnom Slovensku. In Ondrejovič, Slavomír: *Sociolingvistika a areálová lingvistika*. Bratislava, Veda. 141–148. p.
- Preston, Dennis R. 2017. The Perception of Language Differences: Why Should You Care? In Benő Attila–Fazakas Noémi (szerk.): *Élőnyelvi kutatások és a dialektológia*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 11–26. p.
- Sándor Klára–Juliet Langman–Pléh Csaba 1998. Egy magyarországi „ügynökvizsgálat” tanulságai. *Valóság*, 41. évf. 8. sz. 29–40. p. [online] [idézve 2020. 1. 16.] Elérhető: <http://mnytud.arts.unideb.hu/tananyag/szociolingv_alap/ugynokvizsgalat.pdf>
- Šutaj, Štefan et al. 2006. *Maďarská menšina na Slovensku v procesoch transformácie po roku 1989 (Identita a politika)*. Prešov, Universum.
- Soukup, Barbara 2013. *Matched guise technique* vs. *Open guise technique* in the elicitation of language attitudes: Insights from a comparative study. Paper presented at Experimental Approaches to Perception and Production of Language Variation (ExAPP) 2, University of Copenhagen, March 20–22. [online] [idézve: 2020. 1. 16.] Elérhető: <https://homepage.univie.ac.at/barbara.soukup/ExAPP2%20paper_Soukup_postconf.pdf>
- Stefanowitsch, Anatol 2005. *The matched guise technique*. [online] [idézve: 2020. 1. 16.] Elérhető: <http://socialperspectives.pbworks.com/f/exp_matchedguise.pdf>
- Tóth Sándor János–Hornokné Uhrin Erzsébet 2009. A nyelvtanulás motivációja a szlovák nyelvi kurzusokon. In Borbély Anna–Vančoné Kremmer Ildikó–Hattyár Helga (szerk.): *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 175–181. p.
- Trudgill, Peter 1974. *Sociolinguistics: An introduction*. London, Penguin Books.
- Young, Colleen E. 2003. *College students' reactions to accents of L2 learners of Spanish and English*. [online] [idézve 2020. 1. 16.] Elérhető: <www.lingref.com/cpp/wss/1/paper1013.pdf>
- Zel'ová, Alena et al. 1992. *Interpretácia slovensko-maďarských vzťahov v súvislosti s vybranými etnickými a sociálnopsychologickými charakteristikami*. Košice, SAV.
- Županović Filipin, Nada 2015. *Matched guise technique revisited: Zagreb case study*. [online] [idézve 2020. 1. 16.] Elérhető: <<https://studylib.net/doc/7685079/matched-guise-technique-revisited-zagreb-case-study>>

ORSOLYA KUSALA

EXAMINATION OF LANGUAGE ATTITUDES BY TWO SOCIOLINGUISTIC METHODS

In my paper, I present the results of the empirical research I conducted between October and December 2018. The research focused on the relationship of young Hungarian high school and university students in Slovakia to the Slovak language. In my study I outline the basic features of Slovak–Hungarian relations, then I describe the nature of the sociolinguistic research method called matched-guise technique, and finally I summarize the results of the questionnaire and agent-method surveys.

Változatok az önrendelkezésre Sáros és Abaúj-Torna vármegyében. Esettanulmány az 1918. végi magyar összeomlás és csehszlovák államalapítás regionális vonzatairól

GÁBOR SZTANCS

Variants for Self-determination in Sáros and Abaúj-Torna Counties. Case Study on the Regional Implications of the Collapse of Hungary and the Establishment of the Czechoslovak State at the End of 1918

Keywords: 1918, Eperjes, Prešov, Vichodnoslovenska rada, Slovenská ľudová republika, Viktor Dvorčák, Košice, Kassa, Miklós Molnár

Az Osztrák–Magyar Monarchia világháborús veresége nyomán létrejött – nemzetközi jogilag azonban nem elismert, katonailag és külpolitikailag pedig teljesen kiszolgáltatott helyzetben lévő – független Magyarország peremrégióiban izgalmas folyamatok játszódtak le 1918 őszén. Az őszirózsás forradalommal hatalomra került Károlyi-kormány, a rövid ideig ígéretesnek tűnő belgrádi konvenció ellenére, sikertelenül próbálta elfogadtatni az önállósult Magyar Népköztársaságot a győztesek nagyhatalmakkal és szomszédokkal. Kormányzásuk első két hónapja alatt azonban fel kellett ismerniük, a győztesek és a szövetségeseiként elismert régi és új szomszédok nem megegyezésre, hanem saját nemzetállami területi céljaik, politikai érdekeik érvényesítésére törekuszenek.

A dualizmus 1918. októberi kölcsönös osztrák és magyar felmondásával 1526 után ismét teljesen függetlenné vált Magyarország belső és külső rendjének megteremtése érdekében – egyetlen szövetséges, s bármifajta nagyhatalmi támasz, érdemi ellenállás kifejtésére alkalmas hadsereg és a közös osztrák–magyar külügyi apparátust pótolni képes diplomáciai hálózat nélkül – szinte kizárólag szabálytalan, az új helyzethez igazodni próbáló, rögtönzött, kockázatos bel- és külpolitikai megoldások közül választhatott a kormány. (Hatos 2018, 143–152. p.) Kiindulópontként le kell szögezni, hogy a soknemzetiségű Magyarország nem magyar többségű régióit a régi és új szomszéd államok a háború alatti titkos megállapodások, ígéretetek, illetve az amerikai, brit, francia kormányok 1918. júniusi–augusztusi jóváhagyó döntései alapján konkrét, kijelölt határon nélkül ugyan, de a háború befejezésekor a magukénak tartották. A háború végi

közép-európai viszonyokban meghatározó francia álláspont szerint Csehszlovákia létezését a győztes nagyhatalmak elismerték, az új Magyarországot viszont nem.¹

Felbomlás, függetlenség és önrendelkezés

A Károlyi-kormány kezdettől fogva a békekonferencián való részvételre készülve, az 1918. V. számú néptörvény alapján elkezdte kiépíteni a magyar külügyi államigazgatást. (Pritz 1983, 147–161. p.) 1919. január elejéig névleg a miniszterelnök, gyakorlatban inkább Jászi Oszkár, a nemzetiségi miniszter irányította a magyar külpolitikát. Ő pár nap alatt – de legkésőbb a Bukarest erdélyi igényeit elismerő és támogató november 9-i amerikai kormánynyilatkozat után – szembesülni volt kénytelen azzal, hogy az antant a saját szövetségeseinek tekintett csehszlovák, jugoszláv, román kormányokat támogatja. Minderről a *Magyar kálvária – magyar föltámadás* című visszaemlékezésében a Károlyi-kormány kül- és nemzetiségpolitikai vesszőfutását vizsgálva, a nemzetiségekkel szembeni magyar kudarcról így írt: „A magyar közvélemény egy tekintélyes része azt várta, hogy a Jászi-féle nemzetiségi politika meg fogja oldani a háború által végtelenségig elmérgesedett nemzetiségi problémákat is. Én magam ezt az illúziót sosem osztottam. Tisztában voltam vele – mindjárt a háború elvesztése után –, hogy a régi magyar politikai integritás többé nem menthető meg.” (Jászi 1989, 70. p.)

Ez az utólagos „önigazoló” szöveg látszólag ellentétben állt azzal a Jászival, aki az 1918. október 31-én megalakult Károlyi-kormányban „a Magyarországon élő nemzetek önrendelkezésének előkészítésével megbízott” minisztere lett. A miniszterségével foglalkozó szakirodalom kiemeli, hogy háborús vereséggel azonnal beállt változások súlya alatt, rövid időn belül hajlandó volt elfogadni a tényleges területi integritásról való lemondást, de ebben a kérdésben csakis a békekonferencia döntéseit tekintette véglegesnek. Az összeomlás humanitárius katasztrófával fenyegető következményei miatt igyekezett a gazdasági kapcsolatok megtartására, a közellátás közös biztosítására, és a békekonferencia döntéséig terjedően – hangsúlyozottan az ország területi egységének megtartása érdekében – messzemenő engedményeket, autonómiákat, közös kor-

1 „Márpedig a cseh-szlovák államot a szövetségesek elismerték, hadseregét szövetséges hadsereggént ismerték el, következésképpen ha másként nem, hát a volt Osztrák–Magyar Monarchia területeinek megszállásáról határozó fegyverszünet végrehajtásában részt vevő szövetséges jogcímén. 3. Következésképpen föl kell szólítani a magyar hatóságokat, haladéktalanul vonják ki csapataikat a szlovák területekről, ahol – tekintettel a szövetséges megszállásra – semmiképpen sem maradhatnak. Megkértem a minisztert, ismertesse velem a cseh-szlovák állam határait, hogy az ellenőrző bizottság felügyelhesse az osztrák–magyar csapatok kivonását. Ezenfelül tájékoztatásul közlöm, hogy a külügyminisztérium figyelemzetése szerint a gróf Károlyi által vezetett Magyarországot a szövetségesek nem ismerték el, és nemzetközi szempontból nem létezik.” Franchet d'Esperey tábornok, a keleti szövetséges hadsereg főparancsnokának 1918. december 1-jei levele Henrys tábornoknak, a keleti francia hadsereg parancsnokának. (Ádám–Ormos 1999, 32–33. p.)

mányzati szintű együttműködést helyezett kilátásba a román, rutén, szlovák vezetőkkel folytatott tárgyalásain.

Ennek egyfajta foglalataként a békekonferencia előtt az ország nemzetiségek szerinti „kantonizálásával” „keleti Svájként” az ország nemzetiségeinek szövetségi államaként próbálta együtt tartani Magyarországot, hogy a vesztes országok által remélt demokratikus békekonferencián majd ennek jegyében lehessen a szomszédok területi igényeiről tárgyalni, illetve plebiszcitumokkal a magyarság és a szomszéd nemzetek önrendelkezését biztosítani. (Schönwald 1969, 44–64. p.; Szarka 2008, 233–247. p.; K. Lengyel 2007, 73–96. p.)

Jászi maga ezt utólag így fogalmazta meg. „Egy percre sem hittem abban, hogy a területi integritást a szó geográfiai értelmében meg fogjuk tudni védelmezni: viszont meg voltunk róla győződve, hogy a magyar pacifista és antimilitarista kormánnyal és elsősorban Károlyival szemben [...] messzemenő jóindulatot fognak tanúsítani, alkalmazni fogják a plebiszcitumnak általunk annyiszor hangsúlyozott elvét, s ha veszteni fogunk is területeket, sikerülni fog lojális és liberális kereskedelmi szerződésekkel a lekapcsolt részek zavartalan forgalmát az anyaországgal biztosítani [...]” (Jászi 1989, 184. p.)

Rövid ideig sikerült is ezt a forgatókönyvet érvényesíteni. Jól látható például, hogy a békekonferencia 1919. január 19-i megnyitásáig terjedő harmadfél hónapban, a román és a szlovák tárgyalások kudarcáig és a december 23-i első Vix-jegyzékig, illetve Pozsony és Kolozsvár december végi csehszlovák, román katonai elfoglalásáig, Jászi a jelzett engedmények ellentételeként, Károlyival közösen ragaszkodni próbált az ország területi integritásának elvéhez. Amint azt már jeleztük, a területi kérdésekben ugyanis egyedül a békekonferenciát tartották illetékesnek, ezért tárgyalásaikon, kapcsolataikban semmilyen körülmények között a belgrádi konvencióban rögzítetteken kívül nem kívántak további területekről lemondani.

A békekonferencia döntéséig a Magyarországon belüli „nemzetiségi önrendelkezés” jegyében Erdélyben magyar–román kondominiális megoldást, a szlovákoknak és a vendeknek pedig – a rutének lakta Ruszka Krajna számára az 1919. X. számú néptörvényben biztosított – területi autonómiát, egyfajta „tót impériumot”, illetve a vendvidéki „Szlovenszka Krajina” létrehozását javasolta. Azzal is tisztában volt persze, hogy a román és szlovák elutasítás mögött a csehszlovák és a román államalapítás ennél az érintettek számára jóval vonzóbb alternatívája állott. Domokos László, Jászi minisztériumi munkatársa a következőképpen foglalta össze a minisztérium programját közreadó kiadványban a Jászi által megfogalmazott „korlátozott nemzetiségi önrendelkezést”: „Az a politika irány, amely a forradalom utáni Magyarország vezetésére vállalkozott, már évtizedek óta nyíltan hangoztatta, hogy a magyar állam területén élő idegen ajkú nemzeteket teljes joggal megilleti nyelvük és autonóm igazgatás iránti igényük elismerése. Nem Wilson találta ki a népek önrendelkezési jogát [...] nyíltan rá mert mutatni az eltaposott kis nemzeteknek az élethez (sic!) és a gazdasági érvényesüléshez való jogára.” (Domokos 1918, 25. p.) Tehát a nemzetiségeket csak kulturális, gazdasági, nyelvi és a területi autonómia illeti meg, a történelmi Magyarország keretein belül.

Ezt támasztja alá Supka Gézának öt évvel később írt visszaemlékezése is. „Mert micsoda szerény, aggodalmasan átgondolt, minden tisztesen hazafias szempontot méltányoló program a miénk, amely jó, becsületes, anyanyelven működő közigazgatást és közoktatást, egyházat és kultúrát követel a nemzetiségi tömegek számára a történelmi magyar állam integritásának csorbíthatatlan fenntartásával és az igazi magyar kultúra természetes hegemoniájának megszilárdításával.” (Supka 1923, 146. p.) Maga Jászi a vesztes világháború nyomán kialakult végzetes kényszerhelyzetben gyorsan túllépett korábbi, 1912-es „minimális nemzetiségi programján”: a kiegyezés korának maximális román, szerb, szlovák terveit, álmait kínálta fel a belső megegyezés alapjaként. Azt remélte, hogy a kevert nemzetiségi területeken (Erdélyben) nemzetiségi kantonok, a kompakt, viszonylag jól megrajzolható nyelvhatárral rendelkező területeken (Felvidék, Kárpátalja, Vendvidék) pedig területi autonómiák létrehozásával sikerülhet a békekonferencia döntéséig biztosítani az ország utolsó esélyét az integritás – legalább átmeneti – megőrzésére. Ezzel egyébként november elején a miniszterelnökségre behívott Bethlen István, Apáthy István és Bánffy Miklós is egyetértettek. (Hatos 2018, 281–282. p.; Szarka 2008, 241–246. p.)

A Nemzetiségi Minisztérium programját összefoglaló, fentebb már idézett Kiskáté igyekezett pontosítani, mit értett a Károlyi-kormányzat a magyarországi nemzetiségek önrendelkezésén. „Miről van szó? Arról, hogy tótok, románok, rutének és szerbek maguk igazgassák azoknak a területeknek közigazgatási berendezését, amelyet eddig is ők laktak. A magyar népkormány önként ajánlja fel e nemzetek javára a legteljesebb autonómiát. Válasszák meg ők maguk előljáróikat. Ők határozzanak a fölött, hogy iskoláikban milyen nyelven akarnak tanítani, hogy jövedelmeikből mennyit kívánnak igazgatásra, kultúrára, politizálásra fordítani. Nem mi adjuk nekik a hazai területet s ők nem rabolják azt el [...] A jogot, hogy a magyar államterületen élő összes nemzetek háborítatlanul és szabadon igazgathassák saját politikai és gazdasági szervezeteiket, nevezük a Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési jogának.” (Domokos 1918, 25. p.)

Maga Jászi a sikertelen aradi román tárgyalások után, Erdély kivételével, még látott némi esélyt a svájci minta elfogadtatására. „Azt ajánlanám, hogy mai vármegyei keretek mellőzésével járásokat, vagy még kisebb egységeket véve alapul, lehetőleg kompakt és lehetőleg homogén nemzeti blokkokat létesítsünk, amelyek svájci minta szerint képezzék ki a maguk szerveit és ezeket a szerveket egy nagyobb egységbe foglaljuk mindazokra az ügyekre nézve, amelyeket közös egyetértéssel döntünk el. Ott, ahol jelentékeny nemzetségi minoritások fognak képződni a homogén telepterületen belül: nem marad más hátra, mint hogy kölcsönösen garantálni fogjuk ezeknek a minoritásoknak védelmét. [...] Ez a provizórikus megoldási tervzet, amely Erdélynek a békekötésig való igazgatását lett volna hivatva biztosítani [...], de ez az alapja további közigazgatási átalakításnak is.” (Domokos 1918, 26. p.) Ezek az elvek tükröződnek vissza a rutén, szlovák és német nemzetiségi néptörvényekben, amelynek alapját ez az idea, a békekonferencia döntéséig terjedő provizórikus belső megállapodás képezte. A néptörvények közül azonban egyedül a Ruszka-Krajna autonómiája lépett rövid időre a megvalósulás útjára. (Szakál 2018, 29–40., 44–45. p.)

Etnoregionális mozgalmak, „kérésállamok”

A történelmi Magyarország több pontján, egymástól eltérő módon és célokkal alakultak ki olyan regionális, parciális, magyarbarát nemzetiségi mozgalmak, amelyek a történelmi ország feldarabolásával szemben saját magyarországi kötődésüket próbálták demonstrálni. Ezeknek a mozgalmaknak a többsége regionális háttérű nemzetiségek értelmiségi csoportjaira támaszkodott, amelyeket az 1918 előtti magyar kormányok nem, vagy csak helyvel-közzel támogattak. Megjegyzendő, hogy ezeknek a parciális mozgalmaknak vezéregyéniségei többnyire saját céljaikért vagy a kialakult helyzet (csehszlovák, román csapatok területi hódításai, meggyengült és tehetetlen magyar központi kormányzati jelenlét) nyomán kínálkozó lehetőségeket próbálták kihasználni.

Az Ablonczy Balázs kezdeményezésére újabban kéreszállamoknak nevezett, eleve bukásra ítélt magyarországi regionális kezdeményezések sok esetben eljutottak ugyan az állammá alakulás formális attribútumainak megfogalmazásáig (ünnepélyes kikiáltás, alapító dokumentum, valamilyen törvényhozás összehívása, alkotmányjellegű alapidokumentum), valójában a nemzetállamok mögött álló nagyhatalmi akarat és katonai erő eleve illuzórikussá tett mindenfajta szeparatista törekvést.

Ezeket a „kérésállamokat” osztályozva Ablonczy Balázs a kezdeményezők személye vagy céljai szerint négy csoportba sorolta. Az első csoportba azokat a valamilyen létező etnoregionális kisebbségi (szepesi németek, hiéncsek, keleti szlovákok, huculok) bázisra támaszkodó önrendelkezési kísérleteket, a másodikba egy nagyhatalom vagy szomszédos állam támogatásával kialakult helyi kezdeményezéseket sorolta. A harmadik típust az ideológiai zárványoknak minősülő próbálkozások jelentették (pl. a Keleti Tót Népköztársaság), s végül az utolsó, negyedik típushoz azok az egyszerű kalandorakciók sorolhatóak, amelyek az összeomlás káoszának köszönhetőék létezésüket (pl. Tkálec Vilmos Mura Köztársasága). (Ablonczy 2020, 145–154. p.) Amint azt Ablonczy is megjegyzi, ezek a kategóriák, típusok nem választhatók el élesen egymástól.

Végkimenetelüket illetően négy változat érvényesült. Vagy külső katonai erőnek, vagy nagyhatalmi nyomásnak engedtek, vagy új állam részei lettek. Előfordult, hogy rövid ideig fennmaradtak, megőrizve valamilyen különállást, mint ahogy arra is akadt példa, hogy létre sem jöttek, csak tervezési szinten maradtak. Ablonczy Balázs szerint fontos azt is szem előtt tartani ezeknek a kísérleti államformáknak a megítélésekor, hogy helyi szervezők, játékmesterek vagy kalandorok hozták-e létre ezeket, vagy pedig kívülről érkezett aktivisták mozgósították a helyi lakosságot. Mindenesetre érdekes, hogy kivétel nélkül mind „köztársaságként” határozták meg magukat. (Ablonczy 2020, 145–154. p.)

Ez a folyamat elválaszthatatlan volt a kontinens demokratizálási folyamataitól. Elmondható, hogy korszellem kedvezett a köztársasági hullámnak. A nemzeti szabadság és a társadalmi-politikai reform eszméje frigyre lépett egymással: a nemzeti demokrácia a Monarchia ellenalternatívája lett. „A kiéleződő nacionalizmus korszakában a küzdő nemzetek már nemcsak nyelvi és kulturális autonómiára vágytak, hanem hagyományos nemzeti államuk létrehozására is.” (Jászi 1982a, 333–334. p.)

Ezek a perifériákon létrejött, átmeneti államkezdemények egyszerre bizonyítékai a központi államhatalom meggyengülésének, a wilsonizmus messianisztikus eszmeként való felfogásának és a regionális identitások újra felbukkanásának. Ugyanakkor azt is érdemes tudatosítanunk, hogy az érintett területek etnikai jellegéről, nemzeti hovatartozásáról azonnal éles viták robbantak ki. A pozsonyi *Slovenský denník* című napilap 1919 januárjában Kassa című cikkében azt írta Kassáról, hogy a városnak 50 ezer lakosa volt. A hivatalnokokon, a zsidóságon és az utolsó húsz esztendőben bevándorolt idegeneken kívül Kassa teljes lakossága a cikk szerint tiszta szlovák volt a korban.² A *Kassai Munkás* által ismertetett pozsonyi cikk szerint a gimnázium, reáliskola, kereskedelmi iskola, tanítóképző, jogakadémia, a színház, a Rákóczi-múzeum jelentette Kassán a magyarosítás műhelyeit, amely az egész szlováklakta területen éreztette hatását. „A magyarok jól látták, hogy a mi egész keletünk el van hagyatva, nincsen intelligenciája és ezért vetették rá magukat ezekre a részekre.”³

A csehszlovák orientációjú pozsonyi lap egészében véve jól látta az Északkelet-Magyarországon 1918–1919 telén kialakult helyzetet, annak helyi, regionális összefüggéseit, és azzal is tisztában volt, hogy a szlovák nemzeti mozgalom szempontjából passzív megyékben viszonylag jelentős számban élhetnek Magyarország iránt lojális, kettős identitású szlovákok, s őket a régió magyar politikai tényezői igyekeznek saját oldalukon megtartani.

A *Kassai Munkás* ismertetése szerint a *Slovenský denník* egyebek közt azt hangsúlyozta, hogy „csakis a tót keleten és csakis magyar koponyákban születhetett az a

2 A népszámlálási adatokból szokás kiindulni. A 20. századi népszámlálások nemzetiségi és anyanyelvi rovatai politikai jelentést tartalmaznak. A népszámlálások mindig is valamilyen népszavazásként funkcionáltak/funkcionálnak, inkább az egyén lojalitását mérte az adott országhoz, mint identitását. Magyarországon 1880-tól a népszámlálások során a nemzetiségi hovatartozást anyanyelv alapján határozzák meg. Ennek alapján az 1910-es népszámlálás szerint Kassán magyar 33 350, német 3189, szlovák 6547 fő volt. 6723 fő volt a zsidó felekezethez tartozók, amelyek a magyar és német lakosság között kerültek rögzítésre. (*Magyar Statisztikai Közlemények*. 42. kötet. Budapest, 1920.) Ebből 5403-an vallották magukat magyar anyanyelvűnek. Az 1919-es népszámlálásnak célja a legitimáció volt, vagyis hogy a csehszlovák állam bizonyítsa többségi voltát a megszállandó területen. A válaszó voka volt saját kisebbségi jellegére. A csehszlovák összeírások a megelőző magyar gyakorlattal szemben nem az anyanyelvre, hanem a nemzetiségre kérdeztek. Meg kell jegyeznünk zsidók esetében, hogy a korábbi népszámlálások nem tekintették őket nemzetiségnek, az izraelita vallásúak között tüntették őket fel. A csehszlovák összeírások esetében viszont már önálló nemzetiségként szerepeltek. 1919-es esetében a zsidókat a csehszlovák összeírók külön rovatban tüntették fel. Egyértelmű célja volt a hatalomnak az asszimilálódott zsidóság leválasztása a magyarokról. Megindult a zsidóság disszimilálása a magyarságtól. Az 1919-es csehszlovák összeírás során viszont a város nemzetiségi összetétele jelentősen megváltozott 1910-hez képest. Magyaroknak 17 991, szlováknak 22 858 főt tüntettek fel. (Kovács Alajos 1938. L. bővebben még: Kovács Éva 2014, 25–51. p.)

3 *Kassai Munkás*, 1919. január 4.

nevetséges gondolat, hogy meg kell alakítani a keleti tót köztársaságot, élén a legtűrelmetlenebb magyarokkal. De itt is megbukott ez az esztelen terv, mert a keleti tótság nagy elhatározásával elsöpörte és a csatlakozott a cseh-szlovák államhoz.”⁴

A „keleti szlovákok” nevében szerveződő értelmiségi csoport 1918. november első napjaiban Eperjesen megtette az előkészületeket egy „Keleti Tót Tanács” (Vichodnoslovenska Rada) megalakítására,⁵ amelyet a Szlovák Nemzeti Tanács ellensúlyának kívántak tekinteni, és a regionális identitást felhasználva igyekezett leválasztani a keleti szlovákok lakta megyéket a nyugatiakról. Dvorčák Viktor felismerte a történelmi sorsforduló kínálta választási helyzetet, s a körvonalazódó egységes Csehszlovákia helyett az önálló „Szlovákország” eszméjét terjesztette szlovákság körében.⁷ Abban reménykedett, hogy az őszirózsás forradalom által keltett lelkesedés lecsillapultjával a szlovák nép a Magyarországon való maradás lehetőségét fogja kérni, s ily módon elkerülhető lett volna a csehek térfoglalása. (Szviezsényi 1921, 80. p.)

A Vichodnoslovenská Rada tevékenységét nem közvetlenül magától a Tanácstól származó iratok alapján tudjuk rekonstruálni, hiszen nagyon kevés irat maradt fenn. Ehhez érdemes segítségül hívni Hauptmann Ervin főhadnagy Jászi Oszkár részére készített jelentését.⁸ Az ő véleménye szerint a szlovák parasztok elégedetlenségét a Sáros vármegyei dzsentriréteg okozta. Sérelmük fő forrása az volt, hogy a megyében 15-20 család uralkodott felettük. „Ezen családokból kerültek ki a főispánok, köztisztviselők szolgabírák, jegyzők. [...] a magyar nemzetet reprezentáló köztisztviselők mind úgyszólván a tehetségtelenség protekciós emberei és amellet a parasztság gögös elnyomói voltak.”⁹ Másik sérelmük abból eredt, hogy a háború idején az élelmiszercikkek nem jutottak el a szlovák falvakba, hanem a szolgabírák és jegyzők kezén elvesztek. „Könyveket lehetne írni a parasztság mostani felszólalásairól, amelyekben minduntalan feltűnik a jegyzők kezén elpanamázott petróleum és cukor készlet.”¹⁰

4 Uo.

5 Vichodni Slovjaci! *Naša Zastava*, 1918. november 18. 6–7. p

6 „Magyarország északkeleti tótjainak, akik a nyugati megyék lakosságától nyelvükben és kultúrájukban teljesen függetlenek. A keleti tót tanácsa Eperjesen megalakult, hogy tiltakozzék a nyugati tótok gyámkodása ellen. A magyar haza egységének alapján állva a keleti tót nép nyelvének érvényesülésének és fejlődésének jogát követelve hűséggel csatlakozik a Magyar Nemzeti Tanácshoz.” Vichodnoslovenska Rada nevében Dvorčák Győző elnök. MNL OL ME K 40 1918. VII. tétel 42/1918.

7 Dvorčák Viktorról: Švorc 1999, 44–54. p.

8 „1918. november hó 23-án Jászi miniszter megbízott avval, hogy a keleti tót megyék lakosságának kívánalmairól a miniszter urat értesítsem. Ezen célból november hó 27-től december hó 2-ig vagyis 6 napig Eperjesen és környékén tartózkodtam. Információs tárgyalásokat folytattam mindazon egyénekkal, akik ez idő szerint vezető állásokat foglalnak el és mindazokkal is, akik a nép bizalmát bírva, annak nevében agitálnak.” Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) Miniszterelnökség (ME) K 40 1918-VII-634.

9 Uo.

Elégedetlenségük harmadik forrása, hogy a jegyzők és a szolgabírák korruptak voltak a hadfelmentési és hadsegélyügyekben. „Mindezen említett a parasztonokon esett sérelmek mostan erősítő pontjai a magyarelles propagandának [...]”¹¹

Ezek a tapasztalatok felerősítették a magyarelles szlovák propagandát a parasztság körében. Azon túl, hogy táptalajt adtak a csehszlovák agitációnak, a keleti szlovákok „politikai ébredését”, politikai öntudatosodását is elősegítették.

Hauptmann állásfoglalását és adatgyűjtését az északkeleti vármegyék parasztságának hangulatáról, sérelmeiről és céljairól szóló más jelentések is megerősítették. A szlovákság hasonló panaszairól tájékoztatta Jászit Juhász János főrealiskolai tanár Zemplén vármegyéből. Juhász azt írta, hogy a szlovák paraszt óvatosságból nyilvánosan nem vall színt. Politikailag számukra az a főszempont, hogy melyik kormány képes számukra anyagi biztonságot, vallási és nyelvi védelmet biztosítani. Ugyanakkor bizalmatlanok a kormány reformjaival szemben. „Sokat ígértek már, de nem adtak soha; azt mondják, hogy másképpen lesz ezentúl, de a főszolgabíró vagy a jegyző még mindig itt van; ezek is védik a zsidókat, akiknek a magyar urak minket mindig kiszolgáltattak.” Észrevehető, hogy a térség szlovákságában a háború végére erőteljes magyar dzsentri- és zsidógyűlölet alakult ki: a vármegyei rendszer jegyzői és főszolgabírói ellen a háború végén sok helyen atrocitásokat történtek. Úgy vélekednek, hogy a megyei urak voltak a felelősök életük megnyomorításáért. Juhász megkérdezte őket a politikai hovatartozásuk felől is, amiből kiderült, hogy foglalkoztatta őket, hova, milyen országhoz kerül majd szülőföldjük, s emiatt a népszavazásra vonatkozó elképzelés iránt élenként érdeklődtek.¹²

Dvorčák Viktor és Liptay Lajos „keleti tót” mozgalma

Maga az ötlet, hogy Északkelet-Magyarország keleti szlovák (szlovják) nyelvjárási területein, az ottani sajátos regionális nyelvi és kulturális identitást felhasználva önálló nemzetiségi tanácsot hozzanak létre, 1918. november 3-án fogalmazódott meg. A „sárosi néphez” intézett felhívást az önálló tanács megalakítására a keleti szlovák nyelvvel hosszabb ideje foglalkozó Ludovít Liptai (magyarul használt nevén: Liptay Lajos) evangélikus esperes, a *Naša Zastava* c. magyar szellemiségű eperjesi hetilap főmunkatársa fogalmazta meg. Felhívásában az október 30-ai turócszentmártoni szlovák nemzeti deklaráció által meghirdetett, Liptay szerint „jogtalan” csehszlovák államegységet ostromozta. Szerinte a „nyugati szlovákok” az ő megkérdésük nélkül ajánlották fel a csehszlovák államnak Szepes, Sáros, Abaúj, Zemplén, Bereg, Ung vármegyéket. „Pedig e megyék tót népe sem nyelv, sem faj, sem szokás, sem erkölcs alapján

10 Uo.

11 Uo.

12 MNL OL ME K 40 1918-VII-230.

egyáltalán nem rokon a nyugati tóttal. Mondjátok meg hát nekik, hogy ők keleti tótok s mint ilyeneknek különjoguk van mindazon engedményeket követelni, melyeket hazájuk területén bármelyik nemzetiség követelhet és kaphat.”¹³ A felhívást követő napokban az említett hat vármegye területére kiterjedően, 1918. november elején Dvorčák Győző (szlovák nevén Viktor Dvorčák) elnöklete alatt megalakult a Vichodnoslovenská Národná Rada, azaz a Keleti Tót Nemzeti Tanács.

Dvorčákkal kapcsolatban a magyar történetírásban hagyományosan az a kép él, hogy alapvetően vállalkozó szellemű, magyarbarát politikusról van szó, aki a keleti szlovák mozgalom többi vezetőjéhez hasonlóan megbízhatatlan, kalandor tevékenységet folytatott, s ténylegesen nem valamilyen nemzetiségi mozgalom emelte őket fel, hanem ők magukat önhatalmúlag tették a jórészt általuk megszervezett mozgalom vezetőivé. (L. Schönwald 1969, 85–86. p. Vö. Hajdu 1967, 897. p.; Szarka 1995.) A kortársak azonban felismerték benne a tette kész helyi aktivistát is. 1918 őszén Hauptmann Ervin főhadnagy jelentésében Jászinak a következőket írta: „Van Eperjesen egy igen agilis ember, Dvorčák Győző, vármegyei levéltárnok, az Eperjesi Újság főszerkesztője, számos magyar és tót könyv szerzője.” Megjegyzi, hogy minden politikai mozgalomnak és pártnak aktív tagja volt. Minden politikai mozgalomban részt vesz, és volt már mindenféle párti. „De bevallom, hogy talán csak anyagi érdekből tette, mert lévén családja, és hogy a mai ultrademokratikus irány felett meg legjobban mindig meggyőződésének.” Többnyelvű értelmiségi személyről van szó, aki magyarul, németül, franciául, szlovákul, lengyelül és oroszul beszélt. A tót nép nagyon szereti. Ugyanakkor a „háború alatt mellékkereset gyanánt üzleteket közvetített, keresett, és mint ilyen, közbeszéd tárgya volt. Kiváló szervező zseni, habár néha politikai kalandornak látszik.” Kiemeli, hogy a Keleti Szlovák Tanács elnökeként a nép emberének tekinthető. Ugyanakkor jelzi Jászi számára, hogy sem főispáni, sem kormánybiztosi pozícióba nem kerülhet a világháború alatt folytatott panamázásai miatt. „Mai állásában a kormányt indirekte nagyon is támogathatja és a nagy ügy érdekében javasolom, hogy anyagilag legmesszemenőbben támogassák.”¹⁴

A Keleti Szlovák Tanács megalakulásáról Dvorčák Jászi Oszkárt november 14-i beadványában értesítette.¹⁵ Azt kérte, hogy ezt a tanácsot a kormány ismerje el a keleti szlovákok érdekképviselőként. „[...] Abaújtona (sic), Bereg, Gömör-Kishont, Sáros, Szepes, Ung és Zemplén vármegyék tótsága, [...] tiltakozásául, hogy a nyugati tótság csehszlovák törekvéseivel nem ért egyet s annak vezetőit nem ismeri el érdekei képviselőjére [...] a turócszentmártoni Narodná Slovenska Radával szemben megalakíttassa Eperjesen a keleti tótoknak tanácsát, a Vichodnoslovenska Radát.”¹⁶ A tanács a követ-

13 *Eperjesi Lapok*, 1918. november 6.

14 MNL OL ME K 40 1918-VII-634.

15 MNL OL ME K 40 1918-VII-634. vö. Megalakult a Keleti Tót nemzeti Tanács. *Magyarország*, 1918. november 14.

kező jogokat követelte a magyar kormánytól: a keleti szlovákok nemzeti és nyelvi jogainak tiszteletben tartását és teljes körű kulturális autonómiát. A Dvorčák-távirattal Jászi miniszteriuma nem sokat foglalkozott, és a következő megjegyzéssel küldték irattárba: „Tudomásul szolgál. Intézkedést nem igényel.”¹⁷

Hauptmann fontosnak tartotta, hogy jelezze Jászi számára, hogy ezek a politikai és kulturális követelések a keleti szlovák nép körében nem önmagukból erednek, „természetes kulturális fejlődés által létrejött nemzeti aspirációkról a keleti tótságnál szó nincsen. És ezért kell a keleti tót népet a nyugati tót néptől különváltan (!) kezelni. Amíg t.i. a nyugati tótoknak egy intelligens középosztályuk is van, addig ez a keletiekénél teljesen hiányzik. Itt a keleti megyékben az előbb említett okokon kívül tisztán agitációk által keletkezett azon követelő irány, amely maholnap már államot veszélyeztető méreteket ölt.”¹⁸

A magyar agitáció mellett a térségben megjelent a cseh, lengyel és rutén propaganda is. Hauptmann szerint a csehszlovák propaganda terjesztése nem 1918-ban kezdődött, hanem az már a háború előtt és különösen a háború alatt nyert teret. Az 1914–15-ös orosz betörések miatt áthelyezett cseh ezredek póttesteiben gyakran bújtak meg katonaruhába bújtatott agitátorok, akik így akadály nélkül tudtak dolgozni.¹⁹ A csehszlovák agitációnak – megfigyelései szerint – két fő területe volt Sáros vármegyében. Héthárs környéke volt az egyik, a másik a lemes–abosi körzet volt. Utóbbiban a csehszlovák propaganda szellemi vezetője Hicskó, abosi lutheránus pap volt. Magát az agitációt Hauptmann szerint a csehek komoly pénzzel támogatták, ennek intézményi keretét a Živnostenská Banka adta. Ennek a banknak a pénzét Eperjesen a Tatra Bank kezelte. A cseh aspirációkat összegezve aláhúzta, hogy a „cseh agitáció, ha segítség nem jön, napról napra erősödik, ha ellenben megfelelő anyagi támogatással, egy akcióval ellene fellépünk, garantálom, hogy teljesen letiporható” – foglalta össze Hauptmann konkrét tényeket jórészt nélkülöző beszámolóját az ügynökjelentésekre jellemző kreatív ötletekkel.²⁰

November 18-án Dvorčák Viktor telefonjelentésben értesítette Jászi miniszter urat arról, hogy „november 24-én vasárnap, Eperjesen tót népgyűlést tartanak, amelyen Nógrád, Gömör, Bars, Hont, Abauj, Sáros és Zemplén tótjai nyilatkozni kívánnak a felvidéki lakosság politikai magatartásáról”.²¹ Dvorčák arra kérte Jászit, jelenlétével legitímálja a népgyűlést. Jászi választáviratában üdvözölte a Vichodnoslovenska Rada megalakulását. „Elodázhatatlan teendőkre” hivatkozva azonban visszautasította a meghívást a népgyűlésre.

16 MNL OL ME K 40 1918-VII-234.

17 MNL OL ME K 40 1918-VII-563.

18 MNL OL ME K 40 1918-VII-634.

19 Uo.

20 Uo.

21 MNL OL ME K 40 1918-VII-229.

A „Keleti Tót Tanács” nagygyűlését az eperjesi városi vigadóban tartották meg, amelyen állítólag másfélezer ember vett részt. A gyűlést Dvorčák Viktor nyitotta meg, felolvasva Lovászy Márton kultuszminiszter és Jászi Oszkár nemzetiségi miniszter üdvözlő táviratait és Lovászy miniszter intézkedését, amely szerint a szlovák nyelvet a visszaállítják az oktatásban.²²

Itt kell megjegyezni, hogy Eperjesen 1918 novemberében a Magyar Nemzeti Tanács mellett Rutén Nemzeti Tanács is alakult, és a ma már a városhoz tartozó Sóváron a turócszentmártoni irányzatot támogató Szlovák Nemzeti Tanács is létrejött. Ez utóbbi élesen tiltakozott Dvorčák tervei ellen. Az Anton Beskyd vezette rutén tanács pedig a rövid ideig tartó rutén autonomista szakasz után a Csehszlovákiához való csatlakozást támogatta, s Beskyd ennek jegyében lett a párizsi csehszlovák béke delegáció tagja.²³

Több küldött felszólalása után Liptay Lajos evangélikus főesperes hosszabb beszéd kíséretében előterjesztette a határozati javaslatot, amely így szól: „Kívánjuk, hogy mi, keleti tótok mindazokkal a jogokkal bírjunk, amelyeket országunk határain belül bármely nemzet követelhet és kaphat, és tiltakozunk az ellen, hogy az ország határait bárki megbontani merészelje, mert mi továbbra is az összes nemzettel együtt szeretetben és egyetértésben akarunk élni. Jászi miniszter üdvözlését megköszönve kijelentjük, hogy nyelvi, faji és vallási egyetértésben óhajtunk a magyar nemzettel összeadni.”²⁴ Ezután még Kokoska János és Ondercsó András kiegészítésként szólaltak föl, majd üdvözölték Mudrony János turócszentmártoni ügyvédet, a nyugati szlovákok vezérét, aki egyetértett a „keleti tót tanáccsal” a „tót autonómia” kérdésében.²⁵

Hauptmann a keleti szlovák nagygyűlést követően részletesen összefoglalta Jászinak, pontosan mit is akarnak a keletiek a politikai mozgalmukkal. Megfogalmazta, hogy a magyar kormányzatnak, így neki is, milyen kötelességei vannak a „radával” szemben, és mit kellene azonnal tenni, annak érdekében, hogy a Károlyi-kormány az északkeleti vármegyék szlovák ajkú lakosságát biztosan megnyerje a magyar államnak. „A keleti tótok saját kultúráját kívánják minden téren. Praktikus kivételben ez egy tágabb autonómia, úgyszólván nemzeti függetlenség, amely csak külügyekben és adminisztrációs okokból talán belügyekben is megszorítást szenved. Vagyis a magyarokkal közös maradhat a vasútügy, posta- és távirat ügy, pénzügy, hadsereg, külügyi képviselő, de csak úgy, hogy ezen ügyek azon szervei, amelyek direkt a tót néppel érintkeznek, a tót nyelvet használják írásban és beszédben.”²⁶

22 Sárosi hírek. *Felsőmagyarország*, 1918. november 26. 3. Az alakuló gyűlésről I. még Völgyesi 2017, 6. p.

23 Mesto Prešov-úvod. Prešov v rokoch 1918 – 1945. <http://www.presov.sk/portal/?c=12&id=2904> letöltés: 2015. 09. 10.

24 Uo.

25 Uo. Vö. Vichodnoslovesnka Rada jelenti Eperjesről, hogy a keleti tót tanács állást foglalt a Magyarországhoz való csatlakozás mellett. MNL OL ME K 40 1918-VII-351.

26 MNL OL ME K 40 1918-VII-634.

A tanügy reformja kapcsán követelték, hogy ahol eléri az 50%-ot a szlovák népesség, ott a tanítás saját nyelvükön történjen. Sáros vármegye esetében Eperjesen külön iskolákat kívántak létrehozni a magyaroknak és szlovákoknak, vidéken viszont a tanítás nyelvének a szlovákot jelölték meg.²⁷A közigazgatás esetében a régi hatalom képviselőinek eltávolítását követelték. Bár belátták, hogy a keleti szlovákságnak nincs saját középosztálya, ezért valószínűleg továbbra is szlovákul is beszélő magyarok tölthették volna be a közigazgatási pozíciókat.²⁸

Jászi Oszkár nemzetiségi miniszter és a keleti szlovák törekvések

Mi is lehetett volna a feladata a kormánynak Hauptmann szerint a keleti szlovákokkal szemben? Mindenekelőtt anyagiakkal és megfelelő politikai lépésekkel támogathatta volna őket, mert így az eperjesi vezetők szerint meg lehetett volna bontani a keleti és nyugati szlovákok egységét. „Itt megyék megmentéséről van szó. Ez kormány-program! Emelkedés vagy bukás! Első kötelesség és államérdek!” Hauptmann szerint a keleti szlovákok támogatása és a magyar állam megmentése szorosan összefüggő kérdés volt. Szerinte államérdeket szolgáltak a „Vichodnoslovenska Rada” céljai, mert a magyar állam területi integritását szolgálták.

Hauptmann felhívta jelentésében Jászi figyelmét arra, hogy Milan Hodža és Szlovák Nemzeti Tanács csak azért mutatott hajlandóságot a megegyezésre, mert félték, hogy a magyar kormányzat elismeri a keletieket és azok szervezeti egységként lettek volna képesek fellépni és érdekeiket képviselni. „Miniszter Úr! Nem gondolja, hogy ez a nyugati tót vezéreknél egy fontos pénzkérdés is? A keleti tót rada megalakulása is igen sértette a nyugati tót vezérek egységesítési politikáját, mivel befolyásukat féltik és attól tartanak, hogy a szegény tót parasztnak a keleti tót radától hirdetett ígék inkább megfelelnek, mint a nagy csehszlovák ideák, amelyekből a paraszt úgyszem ért semmit.”²⁹Továbbá jelzi, hogyha mégis megegyezésre kerülne sor, akkor az impériumot csak a nyugati részek fölött adják át és „a keleti megyéket nem szabad eladni. Miniszter Úr! A keleti tótság ügyeiben semmilyen jogi alapon sem tárgyalhat a nyugati vezérekkel. [...] Mert figyelmeztetem a kormányt, hogyha a keleti tót megyéket véglegesen a nyugati tót vezérek imperiuma alá helyezi, akkor ezen tény azonnal két eseményt von maga után: 1. Egy általános anarchiát északkeleten, 2. Egy megdönthetetlenül radikális kormányt buktató irányt”.³⁰

Tény, hogy Hauptmann Jászihoz intézett jóslatait és észrevételeit az idő rövid időn belül igazolta, mint ahogy az is tény, hogy Dvorčákék mögött semmilyen szervezett

27 Uo.

28 Uo.

29 Uo.

30 Uo.

tömeges mozgalom vagy politikai erő nem állt. A fokozódó vidéki paraszti elégedetlenség és a városok zavargó lakossága folyamatosan az anarchia felé vitték a térséget. Erre a két legfontosabb bizonyíték a térségből Eperjes és Kassa. Eperjesen 1918. október 31-én a 67-es gyalogezred mintegy 300 katonája a hozzájuk társult civilekkel féktelen fosztogatásba kezdett a város főutcáján. A részben katonai lázadást a helyszínre érkező honvédelalakulatok rövid úton felszámolták és a rögtönítélő bíróság által halálra ítélt 40 katonát a Fő utcai templom falánál lelőtték. (Šimko 2018, 114–131. p.) Kassa városának vezetői két hónappal később, december 31-én a csehszlovák légiók behívására kényszerültek, hogy a városi polgárság élet- és vagyónvédelmét biztosítani tudják. (Molnár 1942, 552–561. p.) A második jóslat is bekövetkezett, a szlovákság megosztásának gondolata megosztotta a Károlyi-kormányt.

Ismeretes, hogy Budapesten, az Astoria Szállóban 1918. november 27-én kezdődtek meg Jászi Oszkár és Milan Hodža tárgyalásai a szlovákkérdés provizórikus megoldásának tárgyában. Ezen a tárgyaláson mutatta be Jászi az ún. Tót Impérium szlovák autonómiatervét,³¹ amely révén megoldandónak gondolta az ország közigazgatási, gazdasági-, és közlekedési egyben tartását a békekonferenciáig. Önmagában már maga tárgyalás ténye és a felajánlott területek hovatartozásának rendezése is komoly visszhangot váltott ki a Felvidéken és a kormányban is.

Juhász János november végén ismételten jelentett Jászinak a zempléni szlovákság politikai hangulatáról. Javaslatokat tett a nép hangulatának befolyásolására és megnyerésére. Közigazgatás terén szerinte nagyon hiányoztak a nép nyelvét beszélő vezetők. Szükség lett volna a petroléum, zsír, burgonya árának csökkentésére. Meg kellett volna szervezni a nemzetőrséget, amely nem a régi rendszer védelmét szolgálta volna.³² Úgy gondolta, hogy ezekkel a kormány meg tudta volna nyerni a zempléni nép bizalmát, ami egy új néptanács létrehozásával megerősítette volna a kormány támogatottságát. Hiszen a szeparatiztikus törekvésekkel, a megye négy északi járását kivéve, Juhász szerint a nép többi része nem értett egyet. Azt javasolta, hogy ezeknek a járásoknak az összefogására községi tanácsokra támaszkodva, alakítsák meg az új tanácsot, amely a népakarat képviselőjeként léphetett volna fel. Érdekes, hogy a térség két nagyvárosát jelölte meg alkalmas székhelynek. Pedig ő tudta, hogy november 2-án Eperjesen már létrejött a Dvorčák-féle Keleti Szlovák Néptanács, amely önmagát a térség érdekképviselőjeként a keleti szlovákok önrendelkezéséért szállt síkra.

Juhász viszont úgy látta, hogy Dvorčákék „keleti tót tanácsáról” a népben elterjedt az a véleményt, hogy az a „sikeres magyar asszimiláció” részeként elképzelt „keleti

31 A „Tót Impérium” autonóm kompetenciáit leíró Jászi-féle tervezet szlovák fordításban fennmaradt változatát magyarra visszafordítva közli: Fogarassy 1990, 83–84. p.; Jászi egyezménytervezete a minisztertanács előtt. *Felsőmagyarország*, 1918. november 30.; Szarka 1990, 49–65. p.; A Jászi-féle „Tót Impérium” budapesti sajtó által kiszivárogtatott tervezete. *A Nap*, 1918. november 30.

32 MNL OL ME K 40 1918-VII-266.

szlovák identitás” hordozója, azaz azoknak a magyar közigazgatásból hasznot húzó magyarbarát, magyar szellemiségű polgároknak a véleményét és „önrendelkezését” képviseli, nem pedig a szélesebb helyi szlovákságot is megszólítani képes népakaratot.³³

A magyar kormány részéről Jászi igyekezett elodázni a konkrét állásfoglalást a keleti szlovákok kérdésében. A néhány sárosi értelmiségi által szervezett mozgalmat olyan parciális jelenségnek tekintette, amely Magyarország integritásának kormány által szorgalmazott megőrzése szempontjából nem jelentett igazán jelentős tényezőt. Az emigrációjában írt visszaemlékezésében is kitért a keleti szlovákokra. Arra a kérdésre, miért nem támogatta őket. Jászi akkor is hasonló álláspontra helyezkedett, mint Hodzáék: „[...] mert ismertem a különböző szeparatistikus mozgalmak keleti tót vezéreit, s tudtam, hogy mögöttük komoly tömegek nem állnak, lévén ők a régi korrupt feudális rendnek mindenre kapható szolgálói [...]” (Jászi 1989, 71. p.) Érdekesek azonban azok a forrásszövegek is, amelyek az 1918-as sajtóban találhatóak. Jászi a sajtónak tett nyilatkozataiban arra a konkrét kérdésre, miért nem tárgyal Dvorčákékkal, kitérő választ adott, s nem azt fogalmazta meg, hogy teljesen elutasítja ezeket a perifériákon jelentkező „nemzetiségi” mozgalmakat. „Talán nem szorul magyarázatra, hogy én szívesebben tárgyalnék a hozzánk csatlakozni kívánó keleti tótsággal, [...] de sajnos a reális erőviszonyokkal kell számolnunk. A cseh-szlovákok ma az egyedüli erőtényező, amelyet az entente a tót kérdésben elismer. A velük való megbeszéléseim folyamán azonban többször megkíséreltem őket a keleti tótság külön vezetőségének elismerésére rábírní és hangoztattam, hogy kívánatosnak látnám a keleti tótságot, mint külön csoportot tárgyalásainkba belevonni. [...] a keleti tótok vezetőit áltótoknak és exponált munkapárti korifeusoknak nevezték [...]”³⁴ Jászi kategorikusan kijelentette, ha a közvélemény úgy gondolja, hogy nyugati szlovákok helyett a keleti szlovákokkal kellene paktumot kötni, akkor inkább visszalép és lemond a miniszteri pozíciójáról. Ez a gondolat a Hodzával folytatott tárgyalások alatt tartott minisztertanácsi ülések alatt is többször elhangzott Jászitól.

Ez az elzárkózás a szeparatistikus mozgalmaktól főleg abból eredt, hogy tisztában volt az 1906–1910. évi koalíciós kormányzat idején kibontakozott szlovják mozgalom kormányzati támogatása mögött meghúzódó manipulatív szándékokkal, amelyek már akkor is a szlovák nemzeti mozgalom mesterséges megosztását célozták. Háború alatti tanulmányaiban megfogalmazta a megyei elitekkel kapcsolatos kritikus álláspontját. Mindenekelőtt a „rég Magyarországon” szerinte a dzsentrí „szomorú változásokon ment keresztül”. A korábbi nemzeti középosztály átengedte a közéletben a helyét „a szedett-vedett álgentrynek, mely bugris, zsidó vagy nemzetiségi múltját a sovinszta-fajmentő ideológia még hangosabb kürtölésével akarja elfeledtetni.” (Jászi 1982b, 260.

33 Uo.

34 Nyilatkozat Dénes József cikkéről. *Déli Hírlap*, 1918. december 8. 3. p.

p.) A nemzetiségi megyék élén álló vezetők jelentős részének sovinszta és demagóg ténykedése megnehezítette és a válság hónapjaiban eleve lehetetlenné tette a vármegyék demokratizálását és fejlődését. Továbbá a magyar állam minden politikai lépésében itt a peremterületeken „csak nemzetiségi renegátokkal dolgozhatott”. (Jászi 1982b, 260. p.)

Az 1918. november 28-i minisztertanácsi ülésen merült fel a magyar kormány miniszterei részéről komolyabb érdeklődés a keleti szlovákok iránt. Buza Barna földművelésügyi miniszter és Batthyány Tivadar belügyminiszter vetette fel a keleti szlovákokkal kapcsolatos elgondolásokat a Milan Hodža-féle tárgyalások kezdetén. Buza Barna helytelennek tartotta azt, hogy „a keleti tótokat odavetik a csehszlovákoknak”.³⁵ Batthyány pedig azt javasolta, biztosítsa Jászi a keleti szlovákok valamilyen formában történő elválasztását a nyugatiaktól. „A wilsoni elvek alapján a keleti tótoknak valamilyen formában külön állást kell biztosítani. Ha lehet, dualizálni kell őket.” Jászi ezt azonban lehetetlennek tartotta, „ki van zárva, hogy ebbe a tótok belemenjenek [...] legmezevebb ellenállásba fog ütközni”.³⁶ Miután a tanácskozáson a szlovákokkal való tárgyalások során folytatott magatartásról a polgári, illetve szocialista miniszterek és Károlyi-párt miniszterei között nézeteltérés alakult ki, Jászi a következőt vetette fel a keleti szlovákság megoldására: „[...] ki kell verni a cseheket, akkor a divide et impera elvét kell alkalmazni a nyugati és keleti tótok között.”³⁷

Ezen az ülésen a keleti szlovákok kérdésében Buza Barna elfogadta Jászi álláspontját, de úgy vélte, hogy a népszavazás révén majd lehetőség nyílik arra, hogy a keleti szlovákok itt maradjanak, ezáltal Felső-Magyarország északkeleti területe is megmarad. A belügyminiszter viszont továbbra is azon az állásponton volt, hogy a magyar állam nem kívánhatja elveszíteni őket, és elfogadja a wilsoni elveket. Jászi a felszólalásokat követően ismételten megerősítette azt a megállapítását, hogy nem hajlandó felborítani a Hodzával való megegyezés lehetőségét.³⁸

Az Eperjesi Nemzeti Tanács december 4-i táviratában – miközben Budapesten zajlottak a Milan Hodža és Barta Albert hadügyminiszter közötti tárgyalások az ideiglenes magyar–csehszlovák demarkációs vonal kijelöléséről – tiltakozott az ellen, hogy Eperjes városa „tót impérium” alá kerüljön. Azzal indokolták tiltakozásukat, hogy „[...] Eperjes, amelynek magyarságát eddig soha kétségbe nem vonták, amely Magyarország északi vidékén a magyar kultúrának egyik legmegbízhatóbb és legfontosabb központja volt s, amelynek aránytalanul nagy számú intelligenciája úgyszólván magyar.”³⁹ Kiemelték azt is, hogy az az 50%-os nemzetiségi arányszám, amely miatt átkerülnének

35 MNL OL ME K27 Minisztertanácsi jegyzőkönyv. 1918. november 28.

36 Uo.

37 Uo.

38 Uo.

39 MNL OL ME K 40 1918-VII-603.

szlovák közigazgatás alá, Eperjesre vonatkozóan nem érvényes, mivel „az összlakosságból már az utolsó népszámlálás szerint is csak negyven százalékot kitevő tót anyanyelvű közül még legalább húsz százaléka magyar”.⁴⁰ Úgy gondolták, hogy Eperjes nem tagadhatja meg múltját és hazafias érzését, mivel ha ezt megtennék, akkor a történelmi múltjukat hazudtolnák meg és a jelenüket árulnák el.

Dvorčák december 4-én váratlanul megjelent Budapesten, és rögtön nyilatkozott a sajtónak. „Azért jöttem, hogy Jászi nemzetiségi miniszternél tiltakozzam a turóci kiküldöttel folytatott tárgyalások ellen. Rólunk, keleti tótokról, nem lehet a mi megkérdésünk nélkül határozni. Mi teljes autonómiát akarunk [...]” Elutasítva a keleti szlovákok mozgalmának parciális jellegére vonatkozó állításokat, a következőt mondta: „Nagy tévedés ez. A nép igenis velünk van, nagy tömegben, kompakt egységben.”⁴¹ A magyar sajtó és a politikai közvélemény egy része nehezményezte Jásziék nemzetiségpolitikai taktikáját. Rövidesen Jászinak is be kellett látnia, hogy a nyugati szlovák vezetőkkel mindenféle megegyezési kísérlet eleve kilátástalan.

A magyar Kassa végnapjai

A korabeli magyar források egybehangzóan azt állítják, hogy Kassa 1918 végén magyar jelleggel bírt, a város lakosságának nagy része pedig azonosult a magyar államiság eszméjével. Ugyanakkor a csehszlovák politikusok megnyilvánulásaiban, belügyi jelentésekben Kassáról mint eredetileg szlovák városról beszéltek, amelyet a dualizmus „magyar sovinizmusa” változtatott magyarrá azzal, hogy elmagyarosították a várost, nem titkolva a tényt, hogy a kassai szlovákság is nagyjából magyar érzelmű. (Ficseri 2017, 59. p.)

A megváltozott politikai helyzetre 1918 őszén először Abaúj-Torna vármegye közgyűlése reagált. Azt követően, hogy Magyarország az első világháború vesztesévé vált, fontosnak érezték, hogy kifejtsék véleményüket a megváltozott helyzetről. 1918. október 23-án Kassán tartották meg Abaúj-Torna vármegye negyedéves közgyűlését. A közgyűlésen az alispán kihangsúlyozta, hogy Abaúj-Torna vármegye „hazafiúi erényekben mindig szerves példát” mutatott. A vármegyének „magyar, tót és német ajkú lakossága, anyanyelv, vallás és felekezeti különbség nélkül mindig a magyar hazát támogatta”, ragaszkodik annak területi épségéhez és azt „minden ellenséggel szemben” megvédeni törekszik. „Hazafias kötelezettségeit a legnehezebb körülmények között is híven és becsületesen [...] s életével és halálával a haza javát szolgálta.” Szalay László alispán beszéde végén azt indítványozta, hogy a közgyűlés intezzen feliratot az országgyűlés Képviselőházához. A feliratban kérték, hogy „a béketárgyalások alkalmával az ország

40 Uo.

41 Megmozdult az egész ország az elszakadási törekvések ellen. 8 *Órai Újság*, 1918. december 4. 1.

területi épsége, állami egysége s az államalkotó magyar nemzet jövőbeli fejlődésének s a magyar állam belső békéjének feltételei biztosíttassanak. Hogy Magyarország teljes politikai, katonai s gazdasági önállósága és függetlensége Ausztriával szemben [...] törvénybe iktassék és Magyarországnak önálló képviselőt kértek a béketárgyalásokon”.⁴²

Kassa város törvényhatósági bizottsága tíz nappal később, november 2-án délelőtt 11 órakor tartotta meg rendkívüli közgyűlését, amelyen egyhangú lelkesedéssel csatlakozott az őszirózsás forradalom győzelme után a hatalmat átvevő Nemzeti Tanácshoz, és határozatban fejtették ki, hogy a város Magyarország része kíván maradni. A közgyűlésen dr. Blanár Béla polgármester elnökölt, aki megnyitójában hangsúlyozta, hogy amiért küzdöttek, az megvalósult. A háború megteremtette a független, demokratikus és magyar nép uralta országot. Ebből is jól látható, hogy még a régi politikai elit gondolkodása sem érzékelte a háború utáni nemzetiségi változásokat. Vagyis azt, hogy 1918 őszén már elavult és meghaladott volt mind a politikai nemzet, mind pedig a magyar szupremácia koncepciója, hiszen novemberre valamennyi nem magyar nemzetiség létrehozta saját nemzeti tanácsát. Ezek általában megalakulásuk pillanatában kinyilatkozták csatlakozási szándékukat saját nemzeti államukhoz vagy „fajrokonai” országához.

A polgármesteren kívül a város nemzeti tanácsa is a magyar politikai nemzet eszményére hivatkozott. Korláth Ferenc felszólalásában hangsúlyozta, hogy Magyarország a magyaroké (sic!), dr. Glück Lipót szerint „küzdelmünknek [...] célja: szent hazánkat és annak integritását megvédeni [...]”.⁴³

A város magyar polgárai nevében Magyarország mellett foglalt állást a novemberi hónapokban. Minden téren elutasították a Szlovák Nemzeti Tanácsot, és késznek mutatkoztak a csehek ellen harcra is. A városi Magyar Nemzeti Tanács november 13-án megtartott ülésén dr. Weisz Ernő arról adott hírt, hogy Kassáról az összes katonaságot a csehek ellen viszik.

A katonaság elvitele következtében a város közbiztonságáért felelős polgárőrséget át kellett szervezni.⁴⁴ Surányi Lajos szerint a polgárőrség szervezésénél akként kellene eljárni, hogy mindenki minden második nap teljesítene szolgálatot, 30 korona fejé-

42 Štátny archív Košice (a továbbiakban: ŠA KE) Abovsko-turnianska župa (a továbbiakban: AMŽ) III. Podžupan 7663/1918.

43 Uo. Hozzá kell tenni, hogy november 2-án hasonló szellemben a kassai népoktatási tanintézetek tanárai gyűlést tartottak, amelyen megállapodtak abban, hogy a szlovák vidéken felvilágosító munkát fognak végezni a cseh agitációval szemben, aminek az lett volna a célja, hogy szlovákok „továbbra is megmaradjanak az egységes magyar állameszme híveinek”. *Kassai Hírlap*, 1918. november 9.

44 A Kassán állomásozó csapatokat az északnyugati határhoz irányították a csehek jogtalan betörésének megszüntetésére és az ország területén lévő cseh légiók kiszorítására. „Nemzetközi jogba ütköző támadás ellen fegyveres erővel megvédi.” *Kassai Hírlap*, 1918. november 12.

ben.⁴⁵ Dr. Grósz Sándor osztotta ugyan Surányi nézeteit, de azoktól lényeges eredményt nem várt.⁴⁶ Úgy vélte, hogy biztosabb eredményt akkor lehetne elérni, ha a polgárőrségben a polgárság zöme részt venne. „[...] a nélkülözhető tisztviselőket bocsássák 4-5 hétre polgárőrség rendelkezésére s az összes jelentkezők katonai kiképzésben részesüljenek.”⁴⁷ Francze Géza százados, a polgárőrség parancsnoka a munkanélküliekből 100-150 fős törzs alakítását szorgalmazta.⁴⁸

Végül Molnár Miklós, a kassai Magyar Nemzeti Tanács elnöke szólalt fel a város védelmének megszervezése ügyében. Kifejtette, hogy Kassának számolnia kell a cseh invázióval, amely föltétlenül bekövetkezik, ha nem áll majd a város rendelkezésére a szükséges katonai erő. Molnár szerint a kassai szervezett munkásság megteszi kötelességét. Szerinte ötven ember már otthagya a műhelyeket, hogy segítsen a rendet fenntartani, még a katonaság körében is, mert a tisztek állandóan elégedetlenkedést szítanak az új rend ellen. Hasonlóképpen a papok is, akik a gyűléseken lázítanak a polgárság között. A közgyűlés a város közbiztonságának megvédésére a polgárőrség létszámát 1500 főre emelte. A létszámot volt katonákból kívánták feltölteni kényszerosztás révén, s ennek érdekében a város létrehozta a „kényszerosztó bizottságot”.⁴⁹

A polgárőrség felállításához, illetve a jelentkező problémák gyorsabb és hatékonyabb megoldására szükség volt a kormánybiztos kinevezésére. A fegyveres erők fenntartására a polgárság vagyoni állapotáról új lajstrom elkészítése mellett döntöttek. Molnár Miklós kormánybiztos kinevezésének kérdését Stein Jenő tanácsstag vetette fel, azzal kiegészítve, hogy minél hamarabb küldöttség menjen Budapestre a kinevezésért. Természetesen Stein alkalmas jelöltet is megnevezett felszólalásában.⁵⁰ Szerinte

45 Surányi szerkesztőként, szociáldemokrata politikusként 1904-től 1929-ig Kassán élt, ahol előbb tördelőként és szerkesztőként dolgozott. 1905-ben a kassai székhelyű felső-magyarországi szociáldemokrata pártszervezet alapítója és vezető tisztségviselője, ill. a *Kassai Munkás* főszerkesztője volt. Az 1918–1919-es események idején a kassai katonatanács, majd a munkástanács egyik vezéralakja. 1920-ban a Csehszlovák Szociáldemokrata Munkáspárt listáján nemzetgyűlési képviselővé választották. 1922-ben rendezetlen állampolgársága miatt megfosztották képviselői mandátumától és kiutasították Csehszlovákiából, melyet azonban csak 1929-ben hagyott el véglegesen. Magyarországon való letelepedését követően Miskolcon, majd Budapesten élt 1969-ig haláláig. (Szlovákiai Magyar Adatbank. A [cseh]szlovákiai magyarok lexikona Csehszlovákia megalakulásától napjainkig.)

46 1918. november 11-én tartotta meg Kassán a Polgári Radikális Párt az alakuló ülését a Schalkház Szállóban. Grósz ennek a pártnak az elnöki tanácsában alelnöki posztot töltött be. *Kassai Hírlap*, 1918. november 12.

47 *Kassai Hírlap*, 1918. november 6.

48 A városi Nemzeti Tanács az elvonuló katonai csapatok helyébe lépő polgárőrségnek a város rendjének fenntartását és a magántulajdon védelmét szánták. *Kassai Hírlap*, 1918. november 14.

49 Uo.

50 Uo.

Molnár Miklós, a Nemzeti Tanács elnöke egyszerre élvezte a munkásság és a polgárság támogatását. A gyűlés berekesztése előtt a gyűlés elrendelte a polgárország kényszer-sorozását,⁵¹ valamint küldöttség menesztését Budapestre a kormánybiztosi kinevezésért.

A magyar népkormány a városi küldöttség fogadását követően november 14-én Molnár Miklóst kinevezte Kassa város kormánybiztosává.⁵² Molnár Miklós így emlékezett a kinevezés hírére: „Őszintén bevallom, nem örültem a kinevezésnek. Ez alatt a 15 nap alatt annyira kifáradtam, hogy igazán csak annak tudtam volna örülni, ha a minisztertanács valaki mást nevezett volna ki Kassára [...] Sok töprengés után mégis úgy határoztam, hogy amíg bírom, végzem a reám ruházott feladatot.” (Molnár 1942, 55. p.)

November 17-én Molnár Miklóst kinevezésének átvételéért Budapestre hívta a belügyminiszter. Batthány Tivadar belügyminiszter üdvözölte Molnárt mint „Magyarország legelső munkásember kormánybiztos-főispánját”. (Molnár 1942, 57. p.) Batthány szerette volna elérni, hogy ne csak Kassa város kormánybiztosa legyen, hanem hatáskörét terjesszék ki az egész vármegyére. Molnár diszkréten elutasította a kérést, és Horváth Elemér vármegyei főjegyzőt javasolta, mert „nálamnál sokkal jobban ismeri a vidéki közigazgatás embereit és a megye területén élő földbirtokos dzsentri családokkal is megvannak a kapcsolatai”. (Molnár 1942, 57–58. p.) Molnár a kinevezését követően november 26-áig Budapesten maradt spanyolnáthában való megbetegedése miatt. Kassán a hivatalos munkát csak november 27-én kezdte meg. (Molnár 1942, 58. p.)

Kassára való visszaérkezését követően nekilátott a kormánybiztosi hivatal megszerzésének. A hivatal helyszínének dr. Vukovics Károly városi tanácsos a Dessewffy-palota első emeletének a Fő utcára eső részét jelölte ki. „A kormánybiztosi hivatal az új helyiségben tulajdonképpen nem megkezdte, hanem lényegében csak tovább folytatta a Nemzeti Tanács működését.” (Molnár 1942, 61–63. p.)

Kelet Szlovák Népköztársaság, a zsákutcás „kéreszállam”

Jászi végül december 5-én fogadta a Keleti Szlovák Tanács képviselőit. Dvorčák megpróbálta elhíttetni magáról, hogy tényleges hatalommal rendelkezik, s azt kérte Jászitól, hogy a magyar kormány ismerje el a független „Keleti Tót Népköztársaság” létezését. Dvorčák hatpontos memorandumot terjesztett elő, amelyben a korabeli nemzeti jelszavak és divatos önrendelkezési törekvések alapján követelte a hatalom átadását a szlovák nép (sic!) kezébe. A memorandum ezen kívül azt kérte, hogy a magyar kormány ne

51 A város Kényszersorozói Bizottsága röpiratokon a 20–42-ik életévüket betöltő, 42 év feletti, illetve 18–20 éves volt katonák, férfiak megjelenését várta. Akik nem önként csatlakoznak, azokat sorozás útján kényszerítik rá, amelyre 3 napot szántak. Napi 30 korona fejében kellett ezt a feladatot ellátni. *Kassai Hírlap*, 1918. november 14.

52 *Kassai Hírlap*, 1918. november 15.

avatkozzon be a földreformba, adja át az iskolák igazgatását a helyi kormányzat kezébe. Teljhatalmú követet akartak delegálni Budapestre Dr. Bulissa Károly személyében.⁵³

A magyar minisztériumok egyikén belül külön szlovák szakosztály létrehozását kérvényezték, de elismerték, hogy „ezen osztály ügykörének végleges és pontos megállapítása a magyar népkormány kizárólagos joga. E szlovák ügyosztály végleges elhelyezkedéséig a Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési jogának előkészítésével megbízott minisztériumban állíttassék fel, illetve a nemzetiségi miniszternek fennhatósága alá vonassék”.⁵⁴ Ennek az ügyosztálynak az élére a már jelentős minisztériumi hivatali múlttal rendelkező Podhradszky Györgyöt ajánlották. A szlovák nép ügyét az összehívandó békekonferencián csakis „Keleti Szlovák Népköztársaság” kormánya által megbízott követ képviselheti. Ez a dokumentum, annak különösen ez utóbbi két pontja jól jelzi, hogy Dvorčákék valójában a „nyugati tót vezérek” legitimitásának megkérdőjelezésére, kétségbevonására törekedtek.

A Keleti Szlovák Köztársaság súlytalanságát azonban jól jelezte, hogy vele párhuzamosan Kassa városának Nemzeti Tanácsában is felvetődött az önálló városállam gondolata. „Kassa város a körülötte fekvő néhány tót község miatt még beleesik abba a zónába, melyre a cseh-szlovák állam igényt tart. Városunk csak úgy biztosíthatná teljesen magyarságát és önállóságát, ha önálló köztársasággá kiállítaná ki magát.”⁵⁵ A városban a cseh megszállás híre nyomán kibontakozó riadalom enyhítésére a miniszterelnökség táviratot küldött Molnár Miklós kormánybiztos főispánnak. A távirat egyértelművé tette, hogy a magyar kormány nem mondott le a várossal, és csak a győztes nagyhatalmak diktátuma kényszerítheti a város elhagyására: „Kérjük a kassai közvéleményt megnyugtatni, hogy a kormány nem mondott és nem fog lemondani Kassáról. Még a Felvidék kiürítéséről szóló francia jegyzékkel szemben is azon az állásponton van, hogy Kassa nem esik bele a kiürítendő területbe.”⁵⁶ Ugyanakkor az 1918. decemberi helyzetnek megfelelően a miniszterelnökség már jelezte: „Az azonban bizonyos, hogy a Kassával határos területeken már a csehek fognak rendelkezni.”⁵⁷

Viktor Dvorčák december 5-ei budapesti tárgyalásai során a magyar népkormánytól azt kérte, hogy a köztársaságnak az alkotmányozó gyűlését Kassán tarthassák meg.

53 MNL OL ME K 40 1919-VII-259; A „Slovenská Ludová Republika” (Tót Népköztársaság) memorandum a Magyar Népköztársasághoz.) 1. sz. melléklet.

54 Uo. A „Slovenská Ludová Republika” (Tót Népköztársaság) memorandum a Magyar Népköztársasághoz. A Szlovák Népköztársaság ideiglenes ügyvezető bizottságának tagjai: Jostiak József, Janota József, Fekete János, Lukács Mihály, Fiffik Árpád, Dr. Dvorcsák Viktor, Dr. Bulissa Károly, Ocskay Sándor, Ocskay Rudolf, Podhradszky György, Hauptmann Ervin, Dr. Horhai Sándor.

55 *Kassai Hírlap*, 1918. december 6. 1. p.

56 *Kassai Hírlap*, 1918. december 8.

57 *Kassai Munkás*, 1918. december 7.

Azért nem Eperjesen volt a köztársaság kikiáltása, mert a demarkációs vonalat a két város között húzták meg. Olyan városra volt szükség, ahol a csehek nem tudták megzavarni megalakulást. (Molnár 1942, 288. p.)

Dvorčákék önámítását és teljességgel megalapozatlan helyzetértékelését jelzi az alábbi sajtónyilatkozatuk is. „A tót köztársaság követe ez ügyben a következőképp nyilatkozott: A Felvidék tótsága óriási lelkesedéssel fogadja az önálló köztársaság gondolatát. [...] A cseh megszállás a tót népkormány működését ugyan megnehezíti – ezért kérünk a kormánytól Kassán vendégjogot – de a tót nép hatalmasan megnyilvánuló tömörülését az eszme körül megállítani nem fogja. [...] A tót nép tudatában van annak, hogy szociális, kulturális, és gazdasági érvényesülése csak önálló állam szervezés útján érhető el.”⁵⁸ Miközben a turócszentmártoni Szlovák Nemzeti Tanács is fokozatosan kénytelen volt meghajolni a csehszlovák államalapításban meghatározó súllyal rendelkező prágai kormány előtt, a nemzetközi folyamatokról alig tájékozott Dvorčák sikertelenül próbálta felértékelni magát a kibontakozó felső-magyarországi területvédő pozícióharcban.

December 8-án a Keleti Szlovák Népköztársaság követeként dr. Bulissa Károly kereste fel Jászi Oszkár minisztert. Bejelentette, hogy december 11-én Kassán megalakul a szlovák népkormány, amely majd át kívánja venni a közigazgatás vezetését a magyar hatóságoktól. Jászi a bejelentést feltételes tudomásul vette. A köztársaság elismerésének kérdésével pedig az aznapi minisztertanács foglalkozott.⁵⁹

A folyamatban lévő cseh megszállás miatt a magyar kormány gyorsan reagált, és a „Keleti Tót Tanács” közreműködésével, a szlovák mozgalomra hivatkozva az önálló keleti szlovák állam kikiáltása mellett döntött. A rossz közlekedési viszonyok miatt nem sokan értek oda Kassára, inkább csak Szepes és Sáros vármegye volt képviselve. December 11-én délután 3 órakor a szomszédos szlováklakta megyék küldöttei Kassa város tanácsstermében gyűltek össze, hogy megtartsák a Keleti Szlovák Népköztársaság alkotmányozó gyűlését. A tárgyalásokat zárt ülés keretében folytatták. A városháza előtt a helyi sajtó hírei szerint több száz főre tehető közönség gyűlt össze a tanácskozás alatt. Ám ez a tömeg nem támogatás céljából gyűlt össze. „A zsigongó tömeg magatartása egyre fenyegetőbbé vált, az izgatott kiáltások egymást követték, majd több katonára rohant a városháza kapuján. Rettenetes lárma keletkezett, fenyegető öklök emelkedtek.” (Molnár 1942, 281. p.)

A városháza erkélyén Surányi Lajos, a kassai Nemzeti Tanács tagja rövid beszédet intézett a tömeghez, hogy annak dühét lecsillapítsa. Kijelentette, hogy a tanácskozásnak célja az, hogy a tót és magyar nép közötti félreértéseket eloszlassák és megegyezés jött létre a csehek elleni szervezkedés és védelem tárgyába.⁶⁰ Ám az összegyűlt kato-

58 *Kassai Hírlap*, 1918. december 10.

59 Molnár 1942, 288. p. Vö. Szlovák Népköztársaság. *Világ*, 1918. december 18. 3. 1. p.

60 *Kassai Hírlap*, 1918. december 12. 2. p. Vö. *Budapesti Hírlap*, 1918. december 12. 4–5. p.

nákat ez sem tudta jobb belátásra téríteni, akik végezni kívántak a „cseh gazemberekkel”. Végül nagy nehezen sikerült a tömeget lecsillapítani, mégpedig oly módon, hogy egy százados és az egyik szlovák küldött felolvasták a magyar kormány táviratát, amelyben Kassán vendégjogot adtak számukra. A katonák körében a százados beszédének volt nagy hatása, hogy a szlovákok a magyarokkal együtt kívánnak a közös ellenség, a csehek ellen küzdeni. (Molnár 1942, 281. p.)

Dvorčák aznap délután fél 5 óraker telefonon jelentette Budapestre, hogy vezetése alatt megalakult a Keleti Szlovák Népköztársaság és annak kormánya. A köztársaság belső adminisztrációja három minisztériumból állt. A minisztériumok mellett egy „nyugati”, illetve egy „keleti” államtitkári pozíciót hoztak létre. Ennek az volt az oka, hogy állítólag számos nyugati szlovák politikus is csatlakozott az önálló szlovákság gondolatához, illetve számos vármegye kilátásba helyezte csatlakozását a Keleti Szlovák Köztársasághoz. „Az utolsó időben már a nyugati tótok közül is testületek, magánosok, sőt nevesebb pánszlávisták is csatlakoztak a keleti tót eszméhez.”⁶¹ A népköztársaság közoktatásügyi minisztériumának vezetője Dr. Halmos József volt, mellette a „keleti államtitkár”, Liptai Lajos, valamint a „nyugati államtitkár” Mangvirt István katolikus esperes. A köztársaság belügyminisztere Dr. Rohman János, keleti államtitkára Dr. Kogutlin Kár, nyugati államtitkára Blahó János volt. A szociális ügyek minisztere Marecha János szocialista munkásvezér, akinek keleti államtitkára Dr. Paulók János, nyugati államtitkára pedig Kenly István.⁶² A köztársaság fővárosa Eperjes lett volna, ahonnan a mozgalmuk kiindult. (Molnár 1942, 281–282. p.)

A tisztségviselők nevei is mutatják, hogy csupa olyan személyről van szó, akik korábban nem fejtettek ki számottevő közéleti vagy politikai tevékenységet, és a szlovák nemzeti mozgalomban sem játszottak semmilyen érdemleges szerepet. Az újonnan megalakult köztársaság üdvözölte Jászi Oszkár minisztert, és kérték a magyar népkormány elismerését.

A *Kassai Munkás* úgy látta, hogy azért következhetett be a köztársaság kikiáltása, mert „a régi magyar úri uralom minden népi kérdést megoldatlanul hagyott. Így a nemzetiségi kérdést is, amely miatt most legtöbbet szenved ez a szerencsétlen ország. A magyar úri uralom gonoszsága növelte nagyra a cseh agitációkat. [...] A tényleges helyzet az, hogy a tót nép sem a csehekről, sem a magyar urakról nem akar hallani.” Úgy vélték, hogy a keletiek mozgalmát a Magyar Népköztársaság is rokonszenvvel kíséri. Sajnos ez csak féligazság. Tény, hogy a kormány támogatta a különféle szeparatistikus mozgalmakat szóban, de tényleges anyagi támogatást nem nyújtott számukra.⁶³

December 17-én Bulissa Károly kelet-szlovák követ újra megjelent Jászi Oszkárnál és kérte, hogy a magyar kormány ismerje el a köztársaságukat. Jászi közölte vele a

61 MNL OL ME K 40 1918-VII-814.

62 Uo.

63 *Kassai Munkás*, 1918. december 14.

minisztertanács határozatát. Ez azt hangsúlyozta, hogy amennyiben a szlovák nép többsége népszavazás alapján döntene úgy, hogy a tervezett köztársaságot elfogadja, akkor a népek önrendelkezése jogán hozzájárulnak. Viszont a kormány tiltakozott az ellen, hogy az új köztársaság székhelye Kassára tétessék. Jászi a helyzetet ugyanúgy látta Pestről, mint Molnár Miklós Kassáról: „Nem állja meg a helyét az az állítás, hogy a kelet-szlovenszkói szlovák köztársaság megalakítását a magyarok kezdeményezték. Ellenkezőleg, sem a magyar kormány, sem az itteni lakosság nem tartotta komolynak ezt a mozgalmat. Arról pedig hallani sem akart a lakosság, hogy a Szlovák Köztársaság székhelye Kassa legyen.” (Molnár 1942, 541. p.)

Jászi egyértelművé tette Bulissa számára, hogy a csehszlovák kormány nemzetközi elismerése, nagyhatalmi támogatása miatt a szlovákkérdés többé már nem tekinthető szorosan vett magyar belügynek, hanem nemzetközi problémává vált. „A magyar kormánynak nincsen módjában ebben a kérdésben egyoldalúan határozni, mivel egy ilyen határozat beláthatatlan nemzetközi és fegyveres komplikációk csíráját rejti magában.” (Molnár 1942, 360–361. p.) Jászi 1919 januárjában Dvorčákék törekvései kapcsán kijelentette, hogy „nincs módjában ezt a mozgalmat támogatni, mert – bár a független tót köztársaság megtartaná a Magyarországgal való gazdasági egységet – mégis arról szerzett tapasztalatokat, hogy ez a mozgalom erőtlen és csak helyi jellegű.” (Molnár 1942, 592. p.)

Fegyveres ellenállási kísérlet a csehszlovák megszállással szemben

A csehek előrenyomulásának megakadályozására Dvorčákék szavakban szívesen vállalkoztak volna, ha lett volna katonai erejük és politikai támogatásuk. Lehetőségeik korlátait jól mutatja, hogy amikor december 11-én szervezni kezdték az úgynevezett „tót nemzeti gárdát”, amelynek az lett volna feladata, hogy Igló térségében fegyveresen szegüljön szembe a cseh katonaságnak, gyakorlatilag semmilyen támogatást nem kaptak senkitől.⁶⁴ Elmondhatjuk, hogy próbálkozásuk a csoport hiányzó szélesebb társadalmi bázisa, s persze politikai legitimitásának, elismertségének kérdéses volta miatt eleve nem vezethetett eredményre.

Párhuzamosan a keleti szlovákok katonai szervezkedésével, Kassa városa is megkezdte önmaga védelmének megszervezését. December 14-én a lapok hivatalos jelentésként közölték, hogy a magyar kormány és Milan Hodža között létrejött december 6-i ideiglenes demarkációs vonalat az antant haderő főparancsnoka, Foch tábornok is elismerte, amiről persze hamarosan kiderült, hogy nem felelt meg a valóságnak.

A jelentést 15-én a később Poprádot megszálló cseh csapatok parancsnokának távirata követte, amelyben azt a kérdést intézte Kassa városához, hogy hétfőn reggel (de-

64 Utolsó napjaink a cseh megszállás előtt. *Szepesi Lapok*, 1918. december 14. 1. p.

cember 17-én) nyolc órakor bevonulhat-e zavartalanul és háborítatlanul a városba.⁶⁵ Kezdetől fogva jól érzékelhető volt az, hogy csehszlovák kormány és csapatok parancsnokai az ideiglenes demarkációs vonalat nem tekintették érvényes és rájuk is vonatkozó megegyezésnek, és a románokhoz hasonlóan, akik szintén átlépték a demarkációs vonalat, saját területi elképzeléseiknek érvényt kívántak szerezni a területek megszállásával. Ugyanaz nap délután fél ötkor kapta kézhez a már említett táviratot Molnár Miklós kormánybiztos, aki azonnal tanácskozássra hívta magához a város előjáróságát és a katonai parancsnokot, majd fél hatra összehívta a Nemzeti Tanácsot, valamint a munkás- és katonatanácsot.

Hat óra után a Nemzeti Tanács ülését Drab Sándor elnök nyitotta meg. Molnár Miklós kormánybiztos határozott hangú beszédben figyelmeztette a város közönségét a fenyegető veszedelemre. Hangsúlyozta, hogy a város nem esik a december 6-án Bartha Albert hadügyminiszter és Milan Hodža által megállapított ideiglenes demarkációs vonallal a csehszlovák felügyelet alá került területhez, és ezt a tényt Molnár szerint elismerte az antant is. Kassa fenyegető csehszlovák megszállása tehát jogosulatlan. Véleménye szerint a csehek azért szeretnék kiterjeszteni a megszállást a városra és a déli vidékre, hogy a lakosság által megtakarított csekély élelmiszerkészletet is rekvirálhassák és elszállíthassák. Beszéde végén kérdést intézett a jelenlévőkhez: „[...] Akarjuk-e, hogy a város lakossága idegen csapatok erőszakosságának legyen kitéve, vagy pedig a rendelkezésre álló eszközökkel igyekszünk Kassát [...] az ellenséges invázióval szemben megvédelmezni?” (Molnár 1942, 338–340. p.)

Berzeviczy Béla tábornok kijelentette, hogy a Kassán állomásozó honvédc csapatok egyelőre vissza tudják tartani a cseheket és így időt nyernek a város védelmének megerősítésére. A tábornokot követően egy fiatal tűzértiszt, Nagy Félix szólalt fel. A kassai Nemzeti Tanácstól a következőket kérte: száz megbízható embert, lehetőleg továbbszolgáló altisztet és nyolc gépfegyvert. Ezt követően az elnök kihirdette a határozatot, amely szerint a Nemzeti Tanács elhatározza, hogy fegyveresen áll ellent a cseheknek. (Uo. Vö. Molnár 1942, 341–343. p.)

A kassai Nemzeti Tanács határozatát elküldték Bartha hadügyminiszternek Budapestre. Másnap meg is érkezett a válasz, amely engedélyezte a demarkációs vonal fegyveres megtartását. A kassai Nemzeti Tanács a frissen felállított csapatokat a demarkációs vonal védelmére irányította. Margitfalva és Főnixhuta között állították le páncélvonalukat, és Margitfalvától délre felszedték a síneket, megnehezítve a csehek előrenyomulását.

A csehszlovák csapatok Kassa felé való előrenyomulása nyomán terjedő rémhírek, a demarkációs vonal bizonytalan kijelölése, a kormány határozatlan intézkedései, a katonák közötti fegyelmezetlenség, az állandó bizonytalanság és a város magárahagyottsága arra ösztökélte Molnárt, hogy december 18-án Budapestre utazzon, hogy a

⁶⁵ *Kassai Hírlap*, 1918. december 17. Vö. Molnár 1942, 338–340. p.

város sorsával összefüggő kérdésekben közvetlenül a kormány tagjaitól szerezzen megbízható információkat. A kétnapi tárgyalást követően be kellett látnia, hogy a kormány tehetetlen és sodródik az események áradatában. (Molnár 1942, 398. p.)

Molnár a minisztériumban a miniszterek közül Jászival és Nagy Vince belügyminiszterrel, valamint Böhm Vilmos hadügyi államtitkárral tárgyalt. Böhm számára világossá tette, hogy a margitfalvi demarkációs vonal megtartása egyre lehetetlenebb. A katonák egy része húzódozik a szolgálattól, másik része egyáltalán nem kíván a vonalon szolgálatot vállalni. Böhm felajánlotta, hogy matrózezredet küld a csapatok támogatására. Molnár aggodalmát fejezte ki a matrózezredre vonatkozóan, főként a Pozsony környékén a matrózok által elkövetett fosztogatások negatív visszhangja miatt. „Bármennyire fontos lett volna tehát a katonai segítség, a nagyobb zavarok elkerülése végett kénytelen voltam a matrózcsapatok igénybevételéről lemondani. Főként attól tartottam, hogy ez a fékezhetetlen matróztársaság még azt a pár száz főből álló megbízható őrségünket is demoralizálja és megbontja.” (Molnár 1942, 399. p.) „Ilyen körülmények között Kassa megszállása már csak napok kérdése lehetett. [...] A minisztériumból történt távozásom után reményvesztettem, lecsüggesztett fejjel indultam útnak [...]” (Molnár 1942, 400. p.) Ami Molnárt igazán nyomasztotta: miként fog megtörténni a megszállás. A megszállás körüli aggodalmának forrása az volt, hogy ha csehszlovákok meglepetészerűen vonulnak be, abból véres összeütközésre lehet számítani, mivel a kaszárnyákban jó néhány ezer fegyveres katona volt.

Jási Oszkár és Ágoston Péter azt javasolta Molnárnak (!), hogy lépjen kapcsolatba Milan Hodžával, s próbáljon valamilyen megállapodást létesíteni a megszállás körülményeire vonatkozólag. Molnár másnap valóban felkereste Hodžát, akivel „kontraverz kérdésekben teljes megállapodásra jutott”.⁶⁶ Szóban (!) a következő egyezséget kötötték meg:

1. A közigazgatás teljesen úgy marad, ahogy van; magyar tisztviselők magyar törvények szerint irányítják, de a kinevezendő tót kormánybiztosnak a viszonyokhoz képest jogában áll a tisztviselőket elmozdítani, felcserélni vagy felfüggeszteni.
2. A cseh-szláv kormánybiztos a kassai viszonyokkal ismerős szociáldemokrata lesz. A személyére vonatkozólag megegyezés jött létre.
3. Közjogilag a megszállás ideje alatt Kassa a cseh-szláv államhoz tartozik.
4. A város élelmezését a cseh-szláv kormány a magyar kormányra bízta.
5. A forgalomban a cseh-szláv pénz használtatik.
6. Tisztviselők ugyanazon osztályba kerülnek, az adók és az államjövödelmek a cseh-szláv államot illetik meg.
7. A munkanélküliek segítése a régi marad.

66 *Kassai Hírlap*, 1918. december 24.; *Kassai Hírlap*.1918. december 25.

8. Az egyesülési, gyülekezési és sajtószabadság teljes mértékben biztosítottak. A vasút és a posta némi ellenőrzés alá kerül.

9. A megszállás esetleg francia tisztek vezetése alatt reguláris cseh csapatokkal történik.⁶⁷

Molnár feljegyzéseiben azt írja, hogy akkor még maga Hodža is átmenetinek tekintette a megszállást, mivel ekkor még Kassának a Csehszlovák Köztársasághoz való csatolását a csehszlovák kormány a békekonferencia döntése előtt csak remélhette. Molnár Miklós ezzel együtt elismerte, hogy a békekötésnél és a határok végleges megállapításánál döntő jelentőségű volt az a körülmény, hogy akkor már a város csehszlovák közigazgatás alatt állott.

A megállapodás csak terv maradt, másnap nem történt meg az aláírása. Hodža nem kapott jóváhagyást az illetékes szervektől, mert a helyzet megváltozott. „Az ántánt katonai parancsnoksága megszállással kapcsolatos kérdésekben teljesen szabad intézkedési jogot tart fenn magának.” (Molnár 1942, 404. p.) Így azután Molnár eredménytelenül volt kénytelen visszatérni Kassára. Mindezt persze annak fényében kell a kortárs magyar kormányzati és regionális politika szereplői részéről egyfajta tehetetlen sodródásként értékelni, hogy mindeközben a csehszlovák kormány Párizsban maradt külügyminiszterének, Edvard Benešnek már december 10-én sikerült elérnie Pichon francia külügyminiszternél, hogy új demarkációs vonalként a Duna–Ipoly vonalat jelölje ki, amiről a magyar kormányt a december 24-i Vix-jegyzék értesítette. (Ormos 2020, 113–115. p.; Ablonczy 2019.)

Erről mit sem tudva, Kassán a város Nemzeti Tanácsa december 23-án este hívott össze rendkívüli gyűlést. Előtte tartotta a Munkástanács az ülését, ahol elfogadták, hogy nem kívánják a cseh csapatok bevonulását felesleges vérontással megakadályozni. A Nemzeti Tanács ülésén a Munkástanács határozatát Surányi Lajos ismertette és indokolta meg. „Nem hiszem, hogy lett volna olyan idő, mely a maihoz hasonlatos lett volna. Keletről a kommunista irányzat, nyugatról az imperializmus fenyeget. [...] a kassai szervezett munkásság fájdalommal látja az imperializmus erőszakát, de a maga részéről a fegyveres ellenállást céltalannak és felesleges vérontásnak tartja [...]” (Molnár 1942, 449. p.) A Nemzeti Tanács nagy többséggel kimondta, hogy a Munkástanács határozatához csatlakozik, vagyis hogy Kassa város a csehek „megszállásával” szemben minden fegyveres védelméről lemond.⁶⁸ A határozat elfogadása előtt Molnár Miklós intézett szavakat a tanács tagjaihoz: „Lelki szemeim előtt én már most látom azt a rettenetes tragikus jövőt, amely a város lakosaira rövidesen be fog következni. És akkor majd – mint minden nagy tragédia, minden nagy bukás és vesztett csaták után – keresik az árulót, keresik majd Görgeit.” (Molnár 1942, 455. p.)

⁶⁷ *Kassai Hírlap*, 1918. december 25. Vö. Molnár 1942, 402–404. p.

⁶⁸ *Kassai Hírlap*, 1918. december 25. vö. Molnár 1942, 448–452. p.

Molnár a város érdekében tett budapesti útjáról azt a tapasztalatot hozta magával, hogy reménytelen komoly katonai értékű központi segítség érkezésére várni. A kassai honvédkerület főparancsnoki tisztjét ellátó Berzeviczy Béla tábornok arról győződött meg, hogy a parancsnoksága alá tartozó honvédség a teljes széttörlés állapotában van, s nemhogy a város védelmét nem tudja ellátni, de már a közrendet sem tudja fenntartani. A katonák egy része kijelentette, hogy nem hajlandó kockáztatni életét a demarkációs vonal védelmében, más részük pedig zsoldfizetés után eltűnt. (Simon 2017, 574. p.)

A csehszlovák hadsereg behívása

A csehszlovák csapatok 1918. december 29-én délután 4 órakor vonultak be először Kassára. Molnár Miklós kormánybiztos 1919. január 1-jén beszámolt a kassai Nemzeti Tanács ülésén arról, hogy miért is kellett a cseheknek bevonulniuk a városba. Röviden így foglalta össze a gyűlésen az előző napok, döntések történetét: „Csütörtök reggel a margitfalusi önkéntes sereg felbomlott. Ekkor érintkezésbe léptünk a csehekkel a város megszállásának feltételeire nézve. [...] Szombat délután és este azonban a városban garázda elemek megkezdték a fosztogatást. [...] Vasárnap délelőtt a fosztogatás oly nagy arányokat öltött, hogy délelőtt 10 órakor a katonai parancsnok kijelentette: nem vállalhatja tovább a város rendjéért a felelőséget. [...] Meg kellett menteni a várost és erre nem volt más mód, mint a cseh csapatok behívása.”⁶⁹

Kassa megszállásának történetét jóval részletesebben fejtette ki Molnár Miklós *Kassától Košicéig* című visszaemlékezésében. Molnár igyekezett a lehető legpontosabban visszaadni történéseket, hogyan ment végbe a város csehszlovák megszállása, és miért kellett végül a tervezett időpontnál hamarabb behívni a városba a csehszlovák csapatokat. Az események december 28-án kezdődtek. A hajnali órákban a csehszlovák csapatok meglepetésszerűen bekerítették a margitfalvi csapatokat. Ez a meglepetés megzavarta a védősereg sorait, és Sobotic őrnagy visszavonulást rendelt el, egészen Abosig. (Molnár 1942, 516. p., vö. 542. p.) Molnárt ezzel a hírral kereste fel Berzeviczy tábornok. Kifejtette, hogy a város megszállása innentől kezdve elkerülhetet-

69 *Kassai Hírlap*, 1919 január 1. Molnár Miklós kormánybiztos 1919. január 1-jén beszámolt a Nemzeti Tanács ülésén arról, hogy miért is kellett a cseheknek bevonulniuk a városba. Röviden így foglalható össze a gyűlés: „Csütörtök reggel a margitfalusi sereg felbomlott. Ekkor érintkezésbe léptünk a csehekkel a város megszállásának feltételeire nézve. A tárgyalások a lapokban már ismertetett körülmények között lefolytak és eredménye egy egyezmény lett [...] Szombat délután és este azonban a városban garázda elemek megkezdték fosztogatást. [...] Vasárnap délelőtt a fosztogatás oly nagy arányokat öltött hogy délelőtt 10 órakor a katonai parancsnok kijelentette: nem vállalhatja tovább a város rendjéért a felelőséget. [...] Meg kellett menteni a várost, és erre nem volt más mód, mint a cseh csapatok behívása.”

lenné vált. Hangsúlyozta, hogy a helyzet rendezése és a nyugodt csehszlovák bevonulás érdekében időt kell kérni a csehszlovák csapatok parancsnokától, mert a városban található katonai raktárak fegyverekkel voltak telve. Ezeknek az elszállításához viszont idő kell, mert el kell kerülni a vérengzést és az összeütközést.

Molnár ennek érdekében parlamentereket küldött Beran cseh alezredeshez Abosra. Azonban időközben visszatértek Kassára Margitfalváról egyes katonák, akik a történeteket kiszínezték, növelve a város polgárságának izgatottságát. A csehek, tartva az esetleges támadástól, nem küldtek tárgyalófeleket Kassára. Molnár úgy döntött, hogy Abosra utazik a csehszlovák parlamenterekért Ferjencsik Ottó vezérkari ezredessel és Blanár Béla polgármesterrel. Ez követően két csehszlovák katonatiszttel tértek vissza Kassa vasútállomására, ahonnan autóval azonnal a kormánybiztosi hivatalba, a Dessewffy-palotába mentek. (Molnár 1942, 516–517. p.)

Tárgyalópartnerként a város részéről részt vettek Molnár Miklós kormánybiztos, Blanár Béla polgármester, dr. Kreibl Edgár helyettes polgármester, Abaúj-torna vármegye részéről Horváth Elemér kormánybiztos-főispán, Puky Endre alispán, a katonai helyőrség részéről Berzeviczy tábornok, Zsedényi alezredes városparancsnok, a munkáság részéről Surányi Lajos. A csehszlovák katonatisztek Vincenc Bělohuby százados és Karel Napracil kapitány voltak. (Molnár 1942, 517. p.) A tárgyalás Berzeviczy tábornok beszédével kezdődött: „A magyar (sic) Népköztársaság kormánya nem ismeri el a megszállás jogosultságát, de miután a vérrontást kerülni akarja [...] A megállapodásnak az a célja, hogy a megszállás minden baj és zavar nélkül menjen végbe.” (Molnár 1942, 518. p.) Majd Molnár szólalt fel, s háromnapos halasztást kért a katonai fegyverraktárak kiürítése és biztonságos elszállítása végett. Viszont ragaszkodott hozzá: a város megszállása tisztán katonai legyen. Kérte, hogy a közigazgatás és gazdasági élet a régi keretek között maradjon, a polgárság kellemetlenségektől való megóvását, a közrend biztosítását, az élelmiszer-ellátást, a posta- és vasúti forgalom zavartalan voltát.

A parlamenterek elfogadták a feltételeket, annak fejében, hogy nem történik erőszakos akció a csehszlovák állam ellen. Ugyanakkor Bělohuby elutasította a háromnapos kérés elhalasztását, mert nem volt jogosultsága erre nézve, utasítást kellett kérnie a parancsnoktól. Beran alezredes végül a város megszállását december 31-re módosította. A megadott időpontig a harcképes magyar alakulatokat ki kellett vonni a városból. A városi rendőrség és a polgárőrség megtarthatta a fegyvereiket, de fehér szalagot kellett viselniük. Továbbra is gondoskodnak majd a közbiztonságról. Az állami és megyei hatóságok, közintézmények, egyesületek, kultúrintézmények és iskolák továbbra zavartalanul működhetnek. Ha mégis hamarabb válik szükségessé a megszállás, akkor a csehszlovák csapatok parancsnokságát 24 órával korábban kellett értesíteni. (Molnár 1942, 519. p.) A megegyezést követően a csehszlovák parlamenterek visszatértek Abosra.

A megegyezést követően úgy gondolta a város vezetése, hogy a város polgársága és az ott tartózkodó katonák között csökkeni fog a feszültség, és város megnyugszik a csehszlovák megszállás riadalmát illetően. Viszont az események nem ezt igazolták. Még aznap este és másnap hajnalban fosztogatások indultak meg a tüzérlaktanyák-

ban. Az események súlyosságát csak növelte, hogy a fosztogató pont ezen építmények munkásorsége volt. (Molnár 1942, 552. p.) December 29-én a város több pontjáról jelentették Molnár Miklósnak, hogy a városban fosztogatások zajlanak. „Nagy tömegben szekerekkel vonult fel a falvak csőcseléke, hogy »mentse« a csehek elől, amit lehet. A katonai raktárakból, kaszárnyákból egymás után cipelték a holmikat. A tisztí étkezők élelmiszerkészletére is rávetette magát a tömeg.” (Molnár 1942, 558. p.)

A helyzet egyre reménytelenebbé és fenyegetőbbé vált, az általános felbomlás elkezdhetetlennek látszott. A katonai parancsnokság kijelentette, hogy teljesen tehetetlenül áll az eseményekkel szemben. „Ekkor kellett megesnie Kassa városával az örök időkre szóló szegyennek, hogy az élet és vagyonbiztonság megvédésére a cseheket kellett behívni a városba.” (Molnár 1942, 559. p.) Molnár nem azonnal fordult ahhoz a lehetőséghez, hogy csehszlovák csapatokat behívja a rend biztosítására, előtte még úgy gondolta, hogy kísérletet tesz a munkásorséggel a rend helyreállítása céljából. Azonban a munkásorség szétszéledt a városban. Nyilvánvalóvá vált számára, hogy ha estig nem tudják megfékezni a dúlást és fosztogatást, akkor „ezen az éjszakán elképzelhetetlenül rettenetes dolgok fognak történni [...] későn alkalmazott fegyveres beavatkozás nyomán mennyi vér fog folyni”. (Molnár 1942, 559. p.)

Végül Molnár is kénytelen volt elfogadni a szomorú tényt. Zsedányi alezredes aznap 12 óra tájában felkereste a kormánybiztost, aki habozás nélkül hozzájárult ahhoz, hogy rendfenntartó csapatokat kérjenek a csehszlovák megszálló csapatok parancsnokságától. Molnár a könyvében erről a súlyos döntésről a következőket írta: „A tett intézkedésemet ma is helyesnek tartom és meggyőződésemmel, hogy hasonló körülmények között minden humánus gondolkozású ember így cselekedett volna.” (Molnár 1942, 561. p.)

A csehszlovák csapatokat szállító páncélvonatok délután négy órakor futottak be a város pályaudvarára. A csapatok végül fél ötkor kezdték meg bevonulást, katonás rendben, fegyelmezett sorokban vonultak. „Nótázva jönnek mind, magasra emelt zászlóval. [...] Biztatják az embereket: ne féljenek, nem bántanak ők senkit. [...] s akik előbb félve nézték a bevonulókat, most megkönnyebbülten, bizakodóan vegyülnek a közönség közzé.” (Molnár 1942, 566–567. p.)

A csehszlovák légiók behívása nem egyedül Kassán fordult elő a felső-magyarországi városokban. Számos helyen, például Pozsonyban, Nagyszombatban, Trencsénben, Nyitrán vagy Eperjesen is a rend fenntartása, a polgári értékek védelme és szélsőségek (kommunisták) visszaszorítása érdekében hívták be a csehszlovák hadsereget. A demarkációs vonalon túl a magyar kormányknak már alig maradt esélye bármilyen ellenlépésre. Ráadásul nem volt sem ereje, sem szándéka nyílt katonai ütközetekbe bonyolódni a Prága által követelt szlovák többségű régiókban. 1918. december 24. után a demarkációs vonalon túl már jogosultsága sem volt megszervezni a katonaságot, illetve a nemzetőrséget bevetni a vidék védelmére.

Összegzés

A Károlyi-kormány nemzetiségi minisztereként Jászi Oszkár pontosan látta, hogy az északkelet-magyarországi keleti szlovák mozgalom, a szepesi köztársasági elképzeléshez hasonlóan kezdetől fogva súlytalan megmozdulásnak számított. Kormányzati támogatása csak tovább mélyítette volna a bel- és külpolitikai feszültségeket. Társadalmi bázisuk eleve nagyon gyenge volt: Sáros és Szepes megyékben egyaránt a pozícióikat féltő vármegyei magyar elitek mozgalmáról volt szó, akik az adott történelmi pillanatot – a magyar állam sorsa iránti őszinte aggodalmuk mellett – jórészt arra kívánták felhasználni, hogy életformájuk, vagyonuk, befolyásuk maradékát megmentésék. Ugyanakkor Kassa szerepét, fontosságát és Molnár Miklós kormánybiztos tevékenységét Budapesten is elismerték, de kénytelenek voltak szembesülni a felbomlás előtt álló történelmi magyar állam katonai gyengeségével, diplomáciai elszigeteltségével és a nagyhatalmi támogatás teljes hiányával.

Elemzésemben arra a megállapításra kellet jutnom, s ezt konkrét adatokkal is igyekeztem alátámasztani, hogy bár a 20. század elején és nagyrészt azt megelőzően is az északkelet-magyarországi megyék és városok társadalmi nyelvileg és vallásilag sokszínű világ volt, a dicsőséges magyar történelmi múlttal rendelkező szepességi városoknak és magának Eperjesnek és Kassának a sorsát a nagyhatalmi döntések éppúgy eleve eldöntötték, mint – Bibó kifejezésével szólva – a „poros falvakét”.

Paradox módon ez a multiethnikus közeg, illetve a vármegyékben élő nemzetiségek többes kötődései alkalmasnak bizonyultak arra, hogy Sárosban, Szepességben, Abaújban kialakulhatott a szlovákságnak, a „szlovjácoknak”, illetve a zipszereknek az a sajátos etnoregionális identitása, amely a nagyhatalmi döntésekkel szemben mozgósítható volt arra, hogy megpróbálja saját különállását ideig-óráig fenntartani, megőrizni.

A csehszlovák államalapítás hatását a Magyarországra nézve Tisza István az utolsó percig megkérdőjelezte, és „krajcáros komédiának” nevezte. Jászi viszont a felgyorsult katonai, nagyhatalmi döntések nyomán kénytelen volt felismerni a folyamat visszafordíthatatlanságát. Be kellett látnia, hogy a szlovákokkal s még kevésbé Prágával az általa szorgalmazott Magyarországon belüli, belső önrendelkezés, a Felvidék kantonizálása, a szlovák autonómia alapján sem az Astoria Szállóban, sem a párizsi békekonferencián nem fog tudni megállapodni.

A Károlyi-kormány szlovák politikájának 1918. decemberi szakaszában Jászi átlátva a csehszlovák állam nagyhatalmi elismerése és támogatása nyomán előállt helyzetet, utolsó utáni kísérletként arra törekedett, hogy a szlovák nemzeti tanáccsal, majd a prágai kormány képviselőivel egy méltányos etnikai alapú elhatárolásra kerüljön sor a két ország között, s ehhez lehetőség nyíljon a népszavazásra.

A belgrádi fegyverszüneti egyezmény párizsi érvénytelenítése után azonban ennek sem maradt semmi realitása, mert a demokratikus békekonferenciában reménykedő Károlyi-kormány eleve lemondott a november eleji felvidéki katonai ellenállás folytatásáról. Ebben a helyzetben az északkelet-magyarországi parciális magyarbarát etnoregi-

onális mozgalmak kormányzati felkarolása csak tovább fokozta volna az antant által támogatott és irányított csehszlovák katonai akciók területi céljait.

A „keleti szlovákokat” a Károlyi-kormány nemzetiségi minisztere a fentebb kifejtett okok miatt eleve nem tekintette érdemi partnernek vagy komoly tárgyalófélnek, a Keleti Szlovák Népköztársaság kikiáltását pedig elhibázott lépésnek tartotta. A keleti szlovákok vezetőiben a régi hatalom továbbéltetőit látta, és nem tartotta őket az új, népi és helyi akarat demokratikus képviselőinek. Azzal, hogy a keleti szlovákok nevében Dvorčákék kikiáltották a senki által nem regisztrált és helyben is jórészt visszhangtalan maradt „népköztársaságukat”, valójában még inkább felgyorsították a térség csehszlovák katonai megszállását. Ablonczy Balázs bevezetőben idézett tipológiájára visszatérve a Dvorčák-féle népköztársaságról elmondható, hogy az 1918. december 12-i kassai kísérletet egyszerű kalandrakcióknak tekinthetjük. Átmeneti népszerűségét, feltételes támogatását a magyar állam összeomlása nyomán terjedő káoszhoz és félelemhez köszönhetette. Kezdeményezői helyi etnoregionális hátterű értelmiségiek, másod-, harmadrendű politikusok voltak. Ugyanakkor hozzá kell tennünk, hogy vezetőik – Ablonczy szavával élve – olyan helyi „játékmesterek” voltak, akik a régi történelmi „rebellizmus” és a regionális különállások emlékére próbáltak építeni. Jóllehet saját régiójuk nevében az önrendelkezésre hivatkoztak, valójában éppoly távol álltak az ideálisan elképzelt wilsonizmustól, mint a párizsi békecsináló hatalomtechnikusok többsége.

Kassa esetében pedig azt a következtetést lehet levonni, hogy a város 1918. novemberi–decemberi vezetőségének nehéz helyzetben kellett megoldásokat találnia az egyre súlyosabb problémákra. Elfogadták a Magyar Nemzeti Tanácsot, és felesküdték a Károlyi-kormányra. Ezt követően a város rendjének és biztonságának a megőrzése céljából polgárőrség felállításáról döntöttek. Molnár Miklós kormánybiztosként többször kérte a budapesti kormányt, küldjön csapatokat a város megvédésére a csehszlovák légiókkal szemben és segítse elő a város magyar kézen maradását. Érzékelve a megváltozott politikai helyzetet, a megoldatlan rendbiztonságot, a város vezetése azzal bízta meg Molnár Miklóst, tárgyaljon a csehszlovák állam és hadsereg vezetőivel a város ideiglenes, a békekonferencia döntéséig terjedő csehszlovák megszállásáról. Összegezve: a város kitarzott a magyar állam mellett mindaddig, amíg tudott, de a változó viszonyokat érzékelve, a városi polgárság védelme érdekében, illetve az egyre erősödő kommunista propaganda és tevékenység megfékezésére a csehszlovák légiókhoz fordultak.

A sárosi államkezdemény – akárcsak a Szepesi Köztársaság – a magyar állam szempontjából befelé gravitáló, lojális államalakulat volt, és a magyar államegység megtartását tűzte ki célul.⁷⁰ Ugyanakkor már létrehozásuk pillanatában életképtelennek bizonyultak, területük pontos határait sem lehetett meghatározni, és amilyen gyorsan létrejöttek, ugyanolyan gyorsan megszűntek.

70 A Szepesi Köztársaságról I. Sztancs 2018

Irodalom

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) Miniszterelnökség (ME)
Štátny archív Košice (ŠA KE) Abovsko-turnianska župa (AMŽ)

Korabeli sajtó

8 Órai Újság

A Nap

Déli Hírlap

Eperjesi Lapok

Felsőmagyarország

Kassai Hírlap

Kassai Munkás

Magyarország

Naša Zastava

Szepesi Lapok

Szakirodalom

Ablonczy Balázs 2019. Az alezredes. Ki is volt valójában Fernand Vix? In Búr Gábor (főszerk.): *Az Eiffel-torony árnyékában. Majoros István 70 éves.* Budapest, ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék.

Ablonczy Balázs 2020. *Ismeretlen Trianon. Az összeomlás és a békeszerződés története 1918–1921.* Budapest, Jaffa Kiadó.

Ádám Magda–Ormos Mária 1999. *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről. 1918–1919.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

Domokos László 1918. *Kis káté a Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési jogáról.* Budapest.

Ficeri, Ondrej 2017. *Etnické identity obyvateľov Košíc v medzivojnovom Československu.* Dizertačná práca. Banská Bystrica, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Filozofická fakulta.

Fogarassy László 1990. Hodža Milán és a Károlyi-kormány. *Palócföld*, 24. évf. 5. sz.

Hajdu Tibor 1967. A polgári demokrácia külpolitikája. *Századok*, 101. évf. 5. sz.

Hatos Pál 2018. *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története.* Budapest, Jaffa Kiadó.

Jászi Oszkár 1982a. *A Habsburg-monarchia felbomlása.* Budapest, Gondolat.

Jászi Oszkár 1982b. A magyar középosztály korrumpálása. In Litván György–Varga F. János (szerk.): *Jászi Oszkár publicisztikája. Válogatás.* Magvető Könyvkiadó, Budapest.

Jászi Oszkár 1989. *Magyar kálvária – magyar föltámadás. A két forradalom értelme, jelentősége és tanulságai.* Budapest, Magyar Hírlap Könyvek.

Kovács Alajos 1938. Kassa népességének fejlődése és összetétele. *Magyar Statisztikai Szemle*, 16. évf. 5. sz.

Kovács Éva 2014. *Felemás asszimiláció; A kassai zsidóság a két világháború között (1918–1938).* Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó.

- K. Lengyel Zsolt 2007. „Keleti Svájc” és Erdély 1918–1919. A nagyromán állameszme magyar alternatíváinak történetéhez. In Uő: *A kompromisszum keresése. Tanulmányok a 20. századi transzilvanizmus korai történetéhez*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó.
- Magyar Statisztikai Közlemények*. 42. kötet. Budapest, 1920.
- Mesto Prešov-úvod. *Prešov v rokoch 1918 – 1945*. <http://www.presov.sk/portal/?c=12&id=2904> (Letöltve: 2015.09.10.)
- Molnár Miklós 1942. *Kassától Košicéig. Történelmi adatgyűjtemény az 1918–19 évi forradalom, vörösuralom és a csehszlovák köztársaság megalakulása idejéből*. II. kötet. Kassa.
- Ormos Mária 2020. *Padovától Trianonig 1918–1920*. (Harmadik, átdolgozott kiadás) Budapest, Kossuth Kiadó.
- Pritz Pál 1983. Az önálló magyar Külügyminisztérium kialakulása 1918–1919. In Kovács Kálmán (szerk.): *Az állami és jogintézmények változásai a XX. század első felében Magyarországon*. Budapest, ELTE.
- Schönwald Pál 1969. *A magyarországi 1918–1919-es polgári demokratikus forradalom állam-és jogtörténeti kérdései*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Šimko, Lukáš 2018. Prešovská vzbura. In *Na ceste k slovenskej štátnosti*. Bratislava, Ministerstvo Vnútra Slovenskej republiky, odbor archívov a registratúr sekcie verejnej správy.
- Simon Attila 2017. Kassa három megszállása. Párhuzamok és tanulságok. *Történelmi Szemle*, 59. évf. 4. sz.
- Supka Géza 1923. A Sibylla könyvei. In Búza Barna–Dénes Lajos–Fényes László–Nagy Vince–Rupert Rezső–Supka Géza–Szász Zoltán–Vámbéry Rusztem: *Öt év múltán. A Károlyi-korszak előzményei és céljai*. Budapest.
- Švorc, Peter 1999. Prouhorské integračné snahy na území Slovenska na konci r. 1918. *Historický časopis*, 17. évf. 1. sz.
- Szakál Imre 2018. *Rend, fegyelem, összetartás, s nem lesz panasz többé a Kárpátok bércei között” Iratok Ruszka Krajna történetéhez (1918–1919.)* Beregszász–Ungvár, „RIK-U” Kft. http://real.mtak.hu/93056/1/Rend_fegyelem_osszetartas_s_nem_lesz_pa.pdf (Letöltve: 2020.12.28.)
- Szarka László 1990. A méltányos nemzeti elhatárolódás lehetősége. *Regio*, 1. évf. 1. sz. http://www.mataraka.hu/cikk_list.php?fusz=9648 (Letöltve: 2020.02.17.)
- Szarka László 1995. *Szlovák nemzeti fejlődés – Magyar nemzetiségi politika 1867–1918*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó.
- Szarka László 2008. A helvét modell alternatívája és kudarca 1918 őszén. *Kisebbségkutatás*, 17. évf. 2. sz.
- Szlovákiai Magyar Adatbank. *A (cseh)szlovákiai magyarok lexikona Csehszlovákia megalakulásától napjainkig*. Surányi Lajos. <https://adatbank.sk/lexikon/suranyi-lajos-galgoczy-janos/> (Letöltés: 2021.01.25.)
- Sztancs Gábor 2018. „Selbständige Zipser Republik” – A szepességi németiség parciális mozgalma 1918 őszén. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 20. évf. 4. sz.
- Szviezsényi Zsolt 1921. *Hogyan veszett el a Felvidék?* Budapest.
- Völgyesi Zoltán 2017. Impériumváltások elleni tiltakozások a Felvidéken 1918 végén. II. rész. *Archivnet*, 6. <https://archivnet.hu/imperiumvaltas-elleni-tiltakozasok-a-felvideken-1918-vegen-ii-resz> (Letöltve: 2020.12.20.)

GÁBOR SZTANCS

VARIANTS FOR SELF-DETERMINATION IN SÁROS AND ABAÚJ-TORNA COUNTIES. CASE STUDY ON THE REGIONAL IMPLICATIONS OF THE COLLAPSE OF HUNGARY AND THE ESTABLISHMENT OF THE CZECHOSLOVAK STATE AT THE END OF 1918

As Minister for National Minorities of the Károlyi Government, Oszkár Jászi saw clearly that the eastern Slovak movement in north-eastern Hungary, like the republican vision in Szepes (Slovak: Spiš), was a powerless movement from the very beginning. Their governmental support would have only deepened domestic and foreign policy tensions. Their social base was very weak from the outset. In Sáros (Slovak: Šariš) and Szepes counties, it was equally a movement of Hungarian county elites worried about their positions, who wanted to use the given historical moment mainly for the preservation of their remaining way of life, wealth, and influence. At the same time, the role and the importance of Kassa (Slovak: Košice) and the activities of government commissioner Miklós Molnár were acknowledged in Budapest too, but they were confronted with the military weakness, diplomatic isolation and complete lack of support from the great powers to the historical Hungarian state facing disintegration. The Dvorčáks, by proclaiming on behalf of the “Eastern Slovaks” their “people’s republic” that was not registered by anyone and remained unnoticed even locally, actually accelerated the Czechoslovak military occupation of the region. In the case of Kassa, it can be concluded that the city’s leadership in November–December 1918 had to find solutions to increasingly serious problems in a difficult situation. As government commissioner, Miklós Molnár repeatedly asked the Budapest government to send troops to defend the city against Czechoslovak legions and to help keep the city in Hungarian hands. Sensing the changed political situation, the unresolved public order and security problems, the city leadership instructed Miklós Molnár to negotiate with the leaders of the Czechoslovak state and army on the temporary occupation of the city by Czechoslovakia until the decision of the peace conference.

„Párhuzamos történetek”

(Saját magam mentegetése, avagy egy optimista
fatalista vallomása)

ANDRÁS MÉSZÁROS

“Parallel Stories.” Excusing Myself, or the Confession of an Optimistic Fatalist

Keywords: philosophy in Hungary versus Hungarian philosophy, national philosophy, school philosophy, reception history, forms of discourse

1. Narratológiai felvezetés

„...Jakab meg azt hajtogatta, hogy a kapitánya csak egyre azt mondta, minden, ami idelent megesik velünk, jó és rossz, meg vagyon írva odafent.”
(Diderot, 11.)

A gazdának arra a kérdésére pedig, hogy a férj azért kapott-e szarvakat, mert az így volt megírva odafent, vagy azért volt ez odafent megírva, mert Jakab amúgy is elszerette volna a feleségét, Jakab így válaszolt Diderot regényében: „Ez is, az is meg volt írva, egyik a másik mellett. Mindez egyszerre megíratott. Olyan ez, mint egy nagy tekercs, ami apránként göngyölődik le...” (Diderot, 17.)

Mindebből már talán kiderült, hogy kettős narrációról lesz szó az alábbiakban. Ez az írás eredetileg a kolozsvári *Többlet* c. folyóirat, nevezetesen az azóta már elhunyt jó barátom, Egyed Péter felkérésére született. Péter eredeti elképzelése az volt, hogy a *Többlet* általa tervezett számához, amely a magyar filozófia történetírásának helyzetét járta volna körül, kell egy felvezető tanulmány ennek a diszciplínának az állapotáról. Közben voltak a szerkesztőségben és a többi felkért szerzők között is, akik rám mutogattak – gondolom, főként a korom miatt, meg talán azért is, mert a legtöbb ilyen jellegű írásom jelent már meg (nem csak magyarul). Én úgy próbáltam kibújni Jónás bőréből, hogy felajánlottam azt a változatot, miszerint saját felfogásomat mutatnám be, kitérőkkel azokra a szerzőkre és művekre, akik/amelyek befolyással voltak rám, és akik/amelyek kikerülhetetlenek a magyar filozófia történetének megismerésekor. Azt hittem, hogy egy ilyen személyes vallomás – majd ki fog derülni, hogy inkább önmentegetés – idegen lesz a szerkesztők számára, és én moshatom kezeimet. Nem így lett. Szavamon fogtak. Lelkük rajta. Sajnos, közben Péter meghalt, és vele az idea megvalósítása is halasztódott. Így adódott, hogy a *Fórum* lett a szövegem új gondozója.

No de milyen legyen egy önvallomás? Hát itt jött be a képbe Diderot fatalista Jakabja. Mert úgy, mint nála, vagy mint a Tristram Shandy szerzője szerint is, elsősorban a kitérők az érdekesek az elbeszélésben. Vagyis a történet csak látszólag lineáris (azaz a kauzalitásnak alávetett), valójában inkább körkörösön önmagába visszatérő. Talán ki fog derülni, hogy a magyar filozófia történetírásában inkább *variációk és diskurzusok* váltják egymást, és csak ennek háttérében figyelhetjük meg a tudásmennyiség bizonyos gyarapodását és módosulásait. Ahogy Jakab, úgy mi is – mármint a magyar filozófia történetével foglalkozó csodabogarak – bizonyos megszakítások után, újra kezdjük az elbeszélést. Annak a történetnek az elbeszélését, amelyet a narrátor hoz létre saját elbeszélése révén. Másodsorban tehát a magyar filozófia története – ahogy az a narratológiai elméletekben pontosan megfogalmazódott – mindig a narratív diskurzusban jön létre. Ebben az esetben pedig nem mellékes, hogy az elbeszélő heterodiegetikus, azaz mindentudó és kívülálló személynek képzeletben magát, vagy pedig beismeri a maga homodiegetikus voltát (akár szereplőként, akár megfigyelőként). Felhasználva ennek az elméletnek (G. Genette) a fogalmait, saját magamat *intradiegetikus homodiegetikus elbeszélőként* kell látnom és láttatnom, tehát olyanként, aki azt a történetet beszéli el, amelynek önmaga is a résztvevője. Ebből pedig az következik, hogy a magyar filozófiatörténet-írás jellemzése az én tollamból nem nyújthat egy teljes, felülnézetből adott képet, hanem csakis azt a szegmentumot, amelyik a horizontomon belül van. De itt van a kibúvó – vagy talán jobb szóval a mentség – lehetősége is, hiszen (ahogy azt Jakab már jobban megfogalmazta): vagy azért mondom el így a történetet, mert az már meg van írva a Nagy Tekercsen, vagy pedig azért került fel a Nagy Tekercsre, mert így mondtam el. Mindkét lehetőség adva van.

2. Előtörténet

Az ilyen intradiegetikus homodiegetikus elbeszélő is beleszületik a történet egy bizonyos stádiumába. Amelynek a megelőző stádiumairól vagy tud, vagy nem tud. Ha tud, akkor ennek ismeretében építi fel elbeszélését. Ha nem tud, akkor az elbeszélés folyamán, később döbben rá, és módosítja az elbeszélést. Én az utóbbi eset megtestesítője vagyok.

A diszciplína – a magyar filozófiatörténet-írás – hagyománya csak kis részleteiben volt ismeretes előttem akkor, amikor tanárom (Zeman László) buzdítására 1972-ben elkezdtem foglalkozni az eperjesi evangélikus kollégium egyik tanáregyéniségével, Vandrák Andrással. Az ő filozófiáját, a 19. századi visszaemlékezések egyes megjegyzéseit leszámítva, előzően senki sem dolgozta fel. Ugyanakkor a pozsonyi Comenius Egyetem BTK Filozófia Tanszékén nem volt senkinek ellenvetése a tervezett szakdolgozat témájával szemben, hiszen a 17. századi eperjesi filozófusok (Bayer, Czabán) ismeretesek voltak a szlovák filozófiatörténészek előtt, és kíváncsiak voltak a 19. századi, magyar nyelvű folytatásra. Belevágtam hát, mint Mikszáth novellájának hályogkovácsa. Ennek eredménye lett első fokon a szakdolgozat, később pedig annak kibővített változata, amely könyv formájában is megjelent (Mészáros, 1980), és amelybe belefoglalt

tam a többi 19. századi eperjesi filozófiatanárt (Greguss Mihályt, Serédi Alajost, Szlávik Máttyást) is. Szerencsémre – vagy szerencsétlenségemre? – az akkori recenzensek és azok, akik hivatkoztak a könyvemre (Hanák Tibor, Larry Steindler, Beöthy Ottó és mások), nem vetették a szememre mindazt a módszertani naivitást, amely nem mindig megalapozott általánosításokra ragadtatott el engem. Még azt sem vettem észre, hogy egy lokális szemléletet szélesítettem ki, mintha az a magyar filozófia egészére vonatkozhatna. Nem beszélve arról, hogy tekintettel az akkori Csehszlovákiában még mindig csúcsra járatott ún. normalizáció cenzúrájára¹ a szövegben itt-ott fellelhetők a marxizmus klasszikusaira való utalások. Ami ugyan a kor velejárója volt, de egy filozófiatörténeti dolgozatban talán elkerülhető lett volna.

Mit kellett volna tudnom a diszciplína hagyományairól? Ami ugyebár azt az előtörténetet is jelentette, amelybe bele kellett volna helyeződni. Nem ismertem részleteiben a magyar filozófia történetének értelmezésében az Almási Balogh Pál, Szontagh Gusztáv, Erdélyi János és Alexander Bernát által kialakított diskurzust, amelynek az elemei különböző variációkban még a huszadik században is megjelentek. Ezek közül a legfontosabbak: Lehetséges-e sajtószerű magyar filozófia, illetve annak milyen legyen az irányultsága? Erre épült aztán a főként protestáns gondolkodók által preferált program: az eredeti magyar filozófiai rendszer kidolgozása, mint az a cél, amely felé a magyar filozófiának haladnia kell. A második elem pedig a lemaradástól és a provinciálitástól való félelem, és az erre adott válaszok voltak. Nem tudtam tehát, hogy a protestáns filozófiatörténészek (Mitrovics Gyula, Szelényi Ödön, Horkay László) a belső diszpozíciók meglétére építve rekonstruáltak valamiféle inherens fejlődési logikát a magyar filozófián belül. Ezt a logikát pedig a jövőben létrehozandó önálló magyar filozófiai rendszer határozta meg. Böhm Károly filozófiája ezért csaknem mindenütt vízváltóként működik a periodizációkon belül. Ha ezt akkor tudtam volna, más viszonyokba helyeztem volna Vandrátot is, aki bizonyos módon megelőlegezte Böhm axiológiáját. És persze nem tudatosíthattam a protestáns filozófiatörténet-írásban megjelenő nézetet sem a magyar és a magyar nyelvű filozófia azonosításáról.²

1 A „normalizáció” kifejezést az 1968-as prágai tavasz minden eredményét visszavonó kurzus vezette be, és az ő értelmezésükben azt jelentette, hogy ideológiai szinten Csehszlovákia visszatért a korábbi korszakhoz. Az 1970-es években megdermedt minden társadalomtudományi és humán tudományi kutatás, az egyetemi filozófiatanszékeket és az akadémiai filozófiai intézetet központi pártfelügyelet alá helyezték, és ezekbe az intézményekbe a hetvenes évek elején szovjet „szakértőket” is delegáltak. A filozófiatörténet-írástól még a nyolcvanas évek elején is számonkérték némely „kritikusok” a pártosság elvét, a dogmatikus marxizmus preferálta materializmus – idealizmus szembeállítását és persze az ún. haladó hagyományok előtérbe állítását. Mindez csak a nyolcvanas évek végén, közvetlenül a rendszerváltás előtt oldódott fel némileg.

2 Itt kell jelezni, hogy ez a kérdés csak az utóbbi néhány évben fogalmazódott újra, és kapott eltérő értelmezéseket. (Lásd ehhez: Mester 2016) – Mester megoldási javaslata az irodalomtörténetben bevett szokást veszi alapul. Ahogyan ott a magyar irodalom történetébe

Ugyanígy ismeretlen volt előttem a szellemtörténeti hagyomány, főként a Joó Tibor képviselte formájában. Joó szakított a 19. századi felfogással, amelyik kizárná a magyar filozófia történetéből azokat a szerzőket, akiknek a nemzeti identitása kérdéses. A szellemtörténeti iskolában bevett „korszellem” fogalmát felhasználva jutott el a lehetséges és tételezett „szinoptikus szemlélet”-ig, amiből az a konkrét tanulság fakad, hogy a magyar filozófia történetének 19. századig húzódó korszakát nem dolgozhatjuk fel az egyház- és iskolatörténet, a teológiai és felekezeti viták, végső soron pedig az adott társadalmi háttér ismerete nélkül. Joó nézeteit ismerve az eperjesi filozófusok elméleteit elemezve alaposabban utána nézhettem volna a magyarországi protestáns filozófia jellemzőinek, valamint azoknak az iskolai programoknak, amelyek behatárolták a filozófiatanárok működését.

A huszadik század második felét uraló marxizmus filozófiatörténet-írását a „haladó hagyományok” feltárása határozta meg. Ennek nyomán kanonizálódtak a magyar filozófiatörténet-írásban a hegeli filozófiához valamiképpen köthető bölcselek – elsősorban Erdélyi. És ennek a folyamánya volt az is, hogy az Erdélyi által bírált egyezményes filozófia partvonalra került. Be kell vallanom, hogy ezt a tételt én magam is átvettem. És nem ment fel a hiba alól az, hogy ebben nem voltam egyedül. A dogmatikus marxizmus (elsősorban Sándor Pál és Szigeti József személyében), persze a megelőző századtól eltérő eszmei alapon, újraélesztette a történelmi lemaradás tételét is, ezt nem időbeli inkongruenciaként értelmezve, hanem a magyarországi filozófusok megalkuvásának és eklekticizmusának tudva be.

Nos, ha mindezt ismertem volna – akkorra még nem „göngyölödött fel” előttem a Nagy Tekercs megfelelő szövegrésze –, akkor biztosan másként írtam volna meg a Vandrák-monográfiát. Viszont felvittem a nevét a Tekercsre. És attól az időtől fogva fókuszáltam a 19. századi filozófiára, azon belül pedig a felső-magyarországi szerzőkre.

Magam mentségére mondjam el, hogy az egyetemi képzés alatt nem volt olyan filozófiatörténeti kurzusunk, amelyen belül ezzel és a hasonló kérdésekkel foglalkoztunk volna. Hiszen például a *Magyar Filozófiai Szemle* létezésére is a reneszánsz filozófia történetét előadó, szlovák nemzetiségű és identitású tanárom (Ján Kocka) hívta fel a figyelmemet. Sőt, neki köszönhetem azt, hogy kezdtem odafigyelni a magyar filozófiára, mert a *Szemle* nem ismerése miatt lerontotta a vizsgaeredményemet. Ezzel, paradox módon, lerakta az alapjait annak a transznacionális pozíciónak, amely ugyancsak

sorolódnak azok a szerzők is (mint pl. Janus Pannonius), akik nem magyarul írtak, de a magyar kulturális hagyomány részei, úgy a latin, német és egyéb nyelveket használó magyarországi bölcselek is a magyar filozófusok sorait gyarapítják. Mester álláspontja tehát sarkítva így hangzik: a magyar filozófia nem azonos a magyar nyelvű filozófiával. – Egy másik megoldás arra irányul, hogy megkülönböztessük egymástól a magyar és a magyarországi szerzőket. Ebben a felfogásban a magyarországi filozófiából válnak ki az egyes nemzeti filozófiák, így a magyar filozófia is a magyar nyelv használatával és saját institutionális háttérének felépítésével. (Ehhez lásd: Mészáros 2015).

később – valamikor a nyolcvanas évek táján – tudatosodott bennem, és erősödött fel a kilencvenes években, amikor szembesültem a magyarországi kollégák szemléletével. Mondhatnám akár úgy is, hogy a képzésbeli különbségeket és hátrányt kompenzálta az a „kettős látás”, amelyik a magyar kultúrát nemcsak belülről, hanem egy másik (ebben az esetben a szlovák és a cseh) kultúra prizmáján keresztül is láttatta.

A Vandrák-monográfia után egy ideig nem foglalkoztam a magyar filozófia történetével. Ennek az volt az oka, hogy a Szlovák Tudományos Akadémia Filozófiai Intézetében a szociálfilozófiai kutatócsoportba osztottak be, és a kutatási témám a szociális idő lett. Az itt szerzett ismereteket viszont később kamatoztathattam a filozófiatörténet-írás módszertani problémáinak megoldásánál. A nyolcvanas évek második felében, amikor Magyarországon már a filozófia szabadabban lélegezhetett, Csehszlovákia még mindig a Husák-féle normalizáció ideológiai szorításában fuldokolt. Ezért kezdtem személyes és intézményi kapcsolatokat is keresni Magyarországon. Logikusnak tűnt, hogy mindenekelőtt az MTA Filozófiai Intézetének segítségével láttam a lehetőséget valami-féle nyitásra. Felhasználva azt, hogy a *Magyar Filozófiai Szemle* révén gyakori kapcsolatban voltam Lendvai L. Ferencsel, megszerveztem Pozsonyban egy találkozót a magyarországi és a szlovákiai akadémiai intézet között, amelyen megegyeztünk egy lehetséges kutatási együttműködésről. Az volt az elképzelésem, hogy ennek egyik alappillére a magyar és a szlovák filozófia történetének kutatása lehetne. Ez nemcsak „hazabeszélés” volt a részemről, hiszen ebben az időben (1987-ben) jelent meg a szlovák filozófia történetének az akkori intézetem filozófiatörténeti kutatócsoportja által megírt összefoglalója, amelyik a 19. század végéig taglalta a témát. Ebbe a kötetbe már sikerült belejuttatnom egy rövid részt Vandrákról és Gregussról. Ugyanakkor – habár a kötet nem a szlovák, hanem a szlovákiai filozófia története címet viselte – az egész koncepció elhibázott volt abból a szempontból, hogy nem vette figyelembe sem a magyar, sem pedig a monarchiabeli kulturális összefüggéseket. Ami azért is kár volt, mert a nagyszombati és kassai jezsuita egyetem tanárainak munkásságát kéziratos forrásokat is felhasználva alaposan feldolgozta, és ez az alaposág jellemezte a felvilágosodás és a romantika korának értelmezését is. Röviden: kiderült, hogy az adott nemzet filozófiájának izolacionista felfogása torzítja a történetértelmezést.

Mondanom sem kell, hogy a tervezett szlovák–magyar filozófiai együttműködést elmosta a rendszerváltás, és teljesen új helyzet állt elő mindkét oldalon.

3. A módszerrel való kokettálás kezdetei

Valamikor 1985 táján a következő néhány sort jegyeztem fel egy, a tanszéki íróasztalom fiókjának aljáról előkerült füzetemben: „Módszeres skizofrénia: lenni és ugyanakkor önmagadon kívül és felül lenni. Reflektálni az események és állapotok átélését. A »tehetetlen egyidejűségből« való menekvés formája, de az önmegmentés lehetősége is. (...) A helyzettel való szembesülés vagy a vele való azonosulás eufóriájává válik, vagy, elutasításként, apátiába való süllyedést eredményez.” Mivel az azonosulás nem jöhe-

tett számba, de apatikus sem kívántam lenni, a múltba menekültem. Rendszeresen olvasni kezdtem a 150 évvel korábbi sajtót. A menekülés lassan kezdett átalakulni, és kiderült, hogy nemcsak a jelenre kapok válaszokat a megsárgult lapokon, és nemcsak a régi, bibliai „semmi új a Nap alatt” igazsága derengett fel, hanem a kultúrtörténeti kánon által háttérbe szorított összefüggések is előbújtak. Nevezetesen, hogy a reformkor ideológiai, kulturális és hatalmi küzdelmeiben gubancolódtak össze azok a szálak, amelyek például a fentebb említett szlovák–magyar viszonyt is alaposan leterhelik. A korabeli szövegek olvasása felnyitotta előttem azokat a kérdéseket, amelyek a Nagy Tekercsen csak később „göngyölödtek le”, és amelyek az újhistorizmus és a dekonstrukció elméletei és kategóriái révén világosodtak meg. Akkor mindez két témában csomósodott össze a számomra: az egyik az volt, hogy az alapvető összefüggések magyarázatát ne a centrumban, hanem a perifériákon keressem, a másik pedig az, hogy a filozófiai szövegeket együtt olvassam a publicisztikai írásokkal. Mindez azonban egyelőre csak homályos programként létezett előttem.

Ahhoz, hogy ez konceptualizálódhasson, szükség volt valamiféle külső behatásra is. És ez szerencsésen el is jött, mégpedig azzal, hogy Magyarországon újra „divatba jött” a hazai filozófia történetével való foglalkozás.³ A miskolci kollégák (Veress Ildikó, Mariska Zoltán és mások) kezdeményezésére és szervezésében 1992-ben Miskolcon konferencia zajlott le, amelyet ugyanebben az évben követett a magyar filozófusok első világtalálkozója (külön magyar filozófiatörténeti szekcióval).⁴ Ezen az első konferencián (amelyet aztán még követtek mások ugyanitt, aztán Kolozsvárott, Pozsonyban, Nyitrán etc.) óriási érdeklődés és részvétel mellett hangzottak el előadások a magyar filozófia múltjáról és jelenéről. Külön elemzést érdemelne, hogy a téma iránt érdeklődők száma miért csökkent a következő időkben, annak ellenére, hogy sikerült a magyar filozófiát bevinnünk a Nemzetközi Magyarisztantudományi Társaság nagyrendezvényeire, és a hungarológia részeként elfogadtatni. A lényeg az, hogy ott és akkor elkezdődött egy állandó műhelymunka és kialakult egy viszonylag stabil kutatói bázis, amelyik komoly eredményeket tud felmutatni. Nekem az 1992-es év azért is fontos, mert akkor ismerkedtem össze azokkal a filozófiatörténészekkel, akikkel máig együttműködöm, és akik sok tekintetben olyan új szempontokat vetettek fel, amelyek állandó jelleggel meghatározzák a magyar filozófia történetét érintő gondolkodásomat.⁵

3 Ez azért vált fontossá, mert az ötvenes évek „haladó hagyományok”-vita után a hatvanas és hetvenes években megcsappant azoknak az értekezéseknek a száma, amelyek érdemben foglalkoztak volna a magyar filozófia történetével. A rendszerváltásig eltelt időből (kis leegyszerűsítéssel) a következő dolgozatok emelhetők ki: Tordai 1962; Horkay 1970; Beöthy 1979; Kiss 1984.

4 A budapesti monstre találkozó révén ismertem meg Várhegyi Miklóst – a *Galagonya magyarok* (Veszprém, 1992) és az *Elmész* (Veszprém, 1994) szöveggyűjtemények összeállítóját és szerkesztőjét – akivel együtt terveztük megírni a magyar filozófia történetét, de ez a tervünk módszertani és terminológiai egyet nem értésen elbukott.

Miért emelem ki a kilencvenes évek elejét és a személyes kapcsolatokat? Egyrészt azért, mert újra – és úgy tűnik, véglegesen – visszatértem a magyar filozófia történetéhez, másrészt azért – és ez a fontosabb –, hogy már nem elszigetelten, hanem az állandó visszajelzések hálójában tehettem mindazt, amit korábban szakmai közösség hiányában próbáltam megtenni. Ez az intézmény- és közösségnélküliség volt az, ami addig elválasztott mind a magyarországi, mind pedig az erdélyi kollégáktól. A kilencvenes évek eleje más szempontból is jelentős volt számomra. Attól kezdve nyílt lehetőségem arra, hogy rendszeresen kutathassak magyarországi intézményekben, könyvtárakban, és konzultálhassak a magyarországi kollégákkal.

Ezek a lehetőségek újra előhozták a reformkori szövegek olvasatából leszűrt tanulságokat, és arra készítettek, hogy mindezeket esettanulmányokban megfogalmazzam. (Lásd: Mészáros 1994) A kötet néhány hipotézist kívánt illusztrálni. Ezek közül az első az volt, hogy a 19. századi magyar bölcselet kánonja nem minden esetben az egyes gondolkodók teljesítményére utalt, hanem inkább bizonyos heteronóm hatásoknak engedelmessé alakult ki. Ezek közé besoroltam a nemzeti eszméjét is, de ennek kifejtésével adós maradtam. A második tétel az volt, hogy az eszmék elbírálásának kritériumai perszonalifikálódtak azon az alapon, hogy az egyes szerzők mennyire voltak közel vagy távol a centrumot megtestesítő triumvirátustól. A harmadik magyarzó elv pedig „az idő által igazolt eszmék”, azaz a korszellem működését érintette. Mivel ebben a korban az irodalmi viszályoknak modell jellege volt, a kötet központi tanulmánya Csató Pálnak a triumvirátussal folytatott vitájáról szól az azért is, mert a kanonizált felfogással szemben egy merőben eltérő értelmezést nyújtott. Az esettanulmányok központjában egyrészt a kizárásos technikák leírása és az önmagukat marginalizáló szereplők jellemzése állt. A reformkorból pedig az érdekelt, ahogyan a „korszellem” meghatározza, mi lehet filozófia és ki lehet filozófus. Nem kifejtve még a nemzeti filozófiába való beleütközést, és még mindig kritikátlanul kezelve a fennálló kánon bizonyos elveit (értsd: az egyezményes filozófia és Szontagh értékelését). De jogosan bírálva a trium-

5 Közülük hadd emeljem ki Mester Bélát és Perecz Lászlót, akik figyelemmel követik azt, amit csinálok, és akikkel azóta folyamatosan együttműködöm. Perecz Laci úgy jellemezte egy írásában a Bélával való szakmai kapcsolatomat, hogy módszertani szempontból mi ketten állunk egymáshoz a legközelebb, ugyanakkor teljesen más utakon járunk. Szerinte Béla a filozófiatörténeti kánon dekonstruálásában leli az örömét, míg én széles koncepciók mentén egyenlíttem ki az ellentéteket. De ahogyan a tanulmány szövegéből fokozatosan kiderül, Laci is alaposan hozzájárult ahhoz, hogy a magyar filozófia történetének virtuális térképén újabb és újabb fehér foltok tűnjenek el. – Nem feledkezhetek meg arról sem, hogy a kiszélesedő együttműködés mentén más szakmai és emberi barátságokra is leltem Heller Ágnes, Hajós József, Egyed Péter, Laczkó Sándor, Veress Károly és mások személyében (elnézést kérek a fel nem soroltaktól). Sajnos, közülük már sem Heller Ágnes, sem Hajós József, sem pedig Egyed Péter nincs az élők között. Külön megtiszteltetés volt számomra az, hogy az akadémiai székfoglalóm alkalmával Heller Ágnes az első sorból hallgatta az előadásomat.

virátust.⁶ Itt még fel sem merült bennem az a gondolat, hogy újra kellene gondolni a kánont, csupán bizonyos elveit kérdőjeleztem meg. És érintettem a magyarországi filozófia többszólalmúságát, azaz azt, hogy nem csak magyar nyelven jelenhet meg. Ez a „magyar nyelvű filozófia” versus „filozófia Magyarországon” dilemmában csúcspontodott ki, de még mindig nem tisztázva a történeti összefüggéseket.

Mentségemre legyen mondva, hogy minden esetben, amikor a magyar filozófia története idegen nyelven fogalmazódott meg, akkor háttérbe szorult vagy pedig nem is tételeződött a filozófusok nemzeti identitásának a kérdése is. Amiként történt ez Hanák Tibor német nyelvű összefoglalásában. (Hanák 1990; Ehhez kapcsolódóan lásd: Mészáros 2006) Pontosabban: a német nyelv lehetővé tette számára, hogy ne tegyen különbséget a „magyar” és a „magyarországi” között. Itt ugyanaz történt, mint Tankó Béla két háború közötti angol nyelvű művében. (Tankó 1935) Tankó szerint magyar (értsd: Hungarian) filozófus mindenki, aki a középkortól kezdődően a huszadik századig említésre méltó filozófiai dolgozattal jelentkezett. Ugyanezek a „magyarok” Hanák szerint magyarországiak. Egyértelműbben: a magyar filozófia azonos a Magyarországon művelt filozófiával.

Mivel jómagam főként magyarul írtam az ilyen tárgyú dolgozataimat,⁷ valahogyan meg kellett oldanom ezt a dilemmát. Ez pedig radikális volt, mert szembe ment az egész addigi filozófiatörténeti hagyománnyal, és „magyarországi filozófiának” nevezte el a 19. század végéig húzódó korszakot. (Mészáros 2000) A könyv bevezetőjében azzal a finomítással éltem, hogy a magyar filozófia elnevezés a 19. századdal kezdődően már korrekt, de a történet egészére nem alkalmazható. Döntésemnek két okát neveztem meg: Az egyiket akár nevezhetnénk kegyeletinek is, hiszen Erdélyire hivatkoztam. A második pedig a nyelvhasználatot, esetleg az egyes filozófusok nemzeti identitását érintette, tehát azt, hogy a magyarországi filozófia nyelve sokáig nem a magyar, hanem a latin, esetleg a német volt. A könyvem folytatásaként megjelent kétkötetes és a huszadik század filozófusait bemutató összefoglaló (Hell–Lendvai–Perecz 2000, 2001) már nem kellett, hogy foglalkozzon ezzel a kérdéssel, mert a századfordulóra

6 Lábjegyzetben azért be kell vallanom, hogy ha kivártam volna a Nagy Tekercs megfelelő helyének megjelenését, akkor cizelláltabb lett volna a triumvirátusról való véleményem, és alighanem Bajzára összpontosítottam volna, aki vegytiszta képletét nyújtotta annak a vitázónak, aki a polémiában nem az igazság (vagy a konszenzus) keresésére ügyel, hanem mindenáron nyerni akar. Illusztrálva ezzel is a magyar filozófia „prókatori” tulajdonságait. Utólag hadd szolgáltsak igazságot legalább Toldynak, aki (még Schedel név alatt) az Akadémián részrehajlás nélkül emlékezett meg Csatoról: „...halálát méltán mint veszteséget jelölhetjük meg.” (*Akadémiái Értesítő*, 1841, 3. sz. 32. p.)

7 Akkor még szlovákul csupán esettanulmányokat közöltem a magyar filozófiából, ezért ott sem tételeződött ez a kérdés. Később, amikor összefoglaló jellegű és módszertani problémákat is érintő cikkeket kezdtem publikálni szlovákul, akkor kézenfekvő volt a szlovák terminológiában meglevő megkülönböztetés, a történelmi Magyarország (Uhorsko) és a magyar népnév (Maďar) használatának a bevezetése.

professzionizálódott és intézményesült magyar filozófiát tárgyaló filozófiatörténet-írás csupán az emigránsok példáján keresztül szembesül a másnyelvűség tényével és a transznacionális összefüggésekkel.

Ez a filozófiatörténeti összefoglalóm már a magyarországi kollégákkal való konzultációkon is alapult, és a periodizációs megoldás is konszenzuális volt.⁸ Ugyanakkor sem jómagam, sem pedig a konzultációba bevont személyek nem akadtak fenn azon, hogy a szemléletben bennmaradtak a 19. századból örökölt sémák: az elmaradottság és másodlagosság tézisének kritika nélküli elfogadása; a protestáns történetírók által privilegizált célértelmezés, azaz hogy a magyar filozófia célja az eredeti magyar filozófiai rendszer megalkotása; az egyezményes filozófia bizonyos fokú lekezelése; etc. Mindezek a problémák – most már többé-kevésbé tematizálva – felbukkantak abban a nemzetközinek tekinthető és interdiszciplináris kutatásban, amely főként az eredetiség és a recepció kérdéseit járta körül a magyar kultúrában. (Mester–Perecz 2004) Még a kutatást megelőzően több kutató is kifejtette a véleményét a magyar filozófiatörténet-írás állapotáról és lehetőségeiről. (*Üres-e a kamra?*, 2000) Úgy vélem, hogy ez volt az a pont, amikor új szempontok jelentek meg a filozófiatörténet-írásban, és amikor több átöröklött hagyományt kezdtünk átértékelni.

4. Az első kísérletek a kánon újrafogalmazására

És ez az átértékelés valóban több vágányon haladt, és többen vettünk részt benne. A személyes történet itt már összebogozódik másokéival. Természetesen most is a sajátomról tudok többet mondani, de azt már nem tudom leválasztani a többiről. Alighanem más nézetek is léteznek a 2000-es évek elején publikált dolgozatokban foglaltakról, az én olvasatomban azonban három témakör jelenik meg meghatározó módon: 1. A „nemzeti filozófia” kérdése. 2. Az egyezményes bölcsélet és Szontagh szerepének az újraértékelése (és ezzel összefüggésben Erdélyi újrakondicionálása is a magyar filozófiatörténetben). 3. Az iskolai filozófia helyének kijelölése a magyarországi filozófia történetében.

A „nemzeti filozófia” kérdése formálisan ugyan összekapcsolódik azzal a problémakörrel, amelyet a „magyar” – „magyarországi” – „magyar nyelvű” kifejezésekkel próbálunk megnevezni, de valójában egy sokkal bonyolultabb és a magyar filozófia történetének meghatározó korszakával és jelenségével azonosítható. Ez pedig a nemzeti filozófiának a reformkorban kialakult és a 19. század végéig elhúzódó diskurzusformája, amelyet az adott korban az egyik oldalon az egyedül üdvözítő irányzatnak, a másik olda-

8 A kéziratos szöveget számos tartalmi, módszertani és szemléleti jellegű megjegyzéssel illetve Várhegyi Miklós, amiért utólag hálás vagyok neki. Amit ezek közül nem fogadtam el, az az én lelkelem szárad. A periodizációt illetően Lendvai L. Ferencsel és Perecz Lászlóval egyeztettem, a kész szöveg lektorálását pedig Lendvai L. Ferenc és Hell Judit végezték el nagy alacssággal.

Ion pedig a filozófiai jelleg feladásának tartottak releváns korabeli gondolkodók. A nemzeti filozófia problémájával először Perecz László foglalkozott. (Perecz 1992) És ő volt az, aki a témakört továbbgondolta, és akadémiai doktori értekezésben tetőzte be (Perecz 2008), és amelyben a huszadik századi szellemtörténeti irányzatig vitte el elemzését. Ezt a felfogást az opponensek közül a legegységertelműbben Mester Béla kérdőjelezte meg, jómagam kissé visszafogottabban viszonyultam hozzá, de a két vélemény közti hasonlóság így is megmutatkozott. Mester álláspontja úgy fogalmazható meg, hogy a nemzeti filozófia és a nemzetkarakterológia történetét el kell választani egymástól, mert egyrészt tárgyakat tekintve is más jelenségekről van szó, másrészt aktóereik is mások: az első esetben kanonizált filozófusok, a második esetben pedig nem. Valójában ez a mozzanat önmagában is árulkodó, és Mester koncepcióját erősíti, hiszen ha a nemzeti filozófia a 19. század uralkodó diskurzusa, akkor természetesen leg saját szereplőit emeli be a kánonba. Jómagam amellett érveltem, hogy a nemzeti filozófia koncepciója Almási Balogh Pálnál fogalmazódik meg elsőként, és Szontaghon keresztül Alexander Bernát felfogásában tetőződik. Ezzel szemben Perecz egy más narratívában képzei el ezt a történetet, de az ellentmondás a két felfogás között nem annyira éles, hiszen – és erről még szó lesz – az egyezményes bölcsélet Erdélyi-féle bírálatáról ő maga is megjegyzi, hogy az is feltételez egyfajta kapcsolatot a nemzeti gondolkodás és a magyar hegeli filozófia között.

Mivel ebben az írásban felvállaltam a személyes hangot, engedtessek meg nekem az a vélemény, hogy a Perecz–Mester (Mészáros) szembenállás ebben a kérdésben nem éles, de mindenesetre érinti a kánon kérdését. Ebből a szempontból pedig az elmúlt kb. 15 évben többé-kevésbé elfogadottá vált az a nézet, hogy a nemzeti diskurzus egyértelmű kifejeződése az úgynevezett hosszú 19. században a nemzeti filozófia volt. Ennek az időszaknak a kezdetét és lezárását, másokkal egyetemben, a magyarországi Kant-vitával és Böhm rendszerének kiteljesedésével azonosítom. (Mészáros 2017, 824–825. p.) Mester az, aki több helyen is kifejtette, hogy a nemzeti filozófia (és a nemzeti filozófiák) kialakulása szorosan összefüggött a filozófiai nyilvánosság szerkezetváltásával, valamint a nyelvváltással. (Mester 2015, 2016) Ennek az ideáltipikus példája Magyarországon a Kant-vita volt, amelyen belül egyrészt elvált egymástól a vitázók latin és a magyar nyelvű produkciója, másrészt ez a két nyelvűség más és más fórumokon jelent meg. A vitával párhuzamosan a magyar filozófia történetének egy jelentős fejezetévé vált a terminológia magyarítása. Ezek után, a reformkor elején már axiómaként kezelődik a magyarnyelvűség és a magyar filozófiának a kultúra modernizálásában játszott szerepe. Ami abban az időszakban – és Szontagh értelmezésében – kettős funkciót takart: egyrészt a feltételezett magyar nemzeti szellem és jelleg kifejezését, másrészt a magyar kultúra kultiválását. Ezt a kettős funkciót Mester a filozófiai élet nemzeti alapú megtervezésének, illetve a filozófiai alapú nemzettervezésnek nevezi.

Párhuzamosan a Perecz–Mester-értelmezéssel és részben -vitával jómagam megpróbáltam összefoglalni a szlovák szakmai közönség számára azt a folyamatot, amelyen belül a magyar és a szlovák filozófiatörténet-írásban kialakult a nemzeti filozófia fogalma, és hogy ez a fogalom milyen értelmezéseket kapott a két kultúrában.

(Mészáros 2004a-b, 2005) Ezzel valójában az volt a célom, hogy egy elkövetkező stádiumban elvégezhessem a magyar és a szlovák filozófia komparációját, azaz, hogy bizonyítsam: a nemzeti filozófiák csak egy kelet-közép-európai összefüggésrendszerben mutatják meg valódi arculatukat.

Mindez oda vezet bennünket, hogy némileg revideáljuk a magyar filozófiatörténet-írás némely toposzát. Elsősorban azt, hogy az egyezményes filozófia nem kuriózum volt, hanem a korra jellemző kezdeményezés. Másodsorban azt, hogy a magyar nemzeti filozófia által kialakított diskurzus keretezte azokat a vitákat, amelyek a nyugat-európai filozófiai eszmék recepcióját (Hegel-vita), illetve az eredetiség, valamint a filozófiai rendszerek lehetőségét illették. Vagyis el kell fogadnunk azt a tézist, hogy a 19. századi magyar filozófia fő eseményei és főszereplői valamiképpen beletartoznak ebbe a diskurzusba. És ezért ide kell sorolnunk Alexander Bernátot is, aki a század végén – utolsóként ebben a szellemben – a saját munkássága szemszögéből is fontosnak tartotta, hogy véleményt mondjon a magyar kultúra és a filozófia kapcsolatáról. No és természetesen ide sorolódik Böhm maga, aki a nemzeti filozófia inherens eszméjét, az eredeti magyar filozófiai rendszert kiépítette. Böhm a logikus végkifejlet, ugyanakkor ő az, aki megvalósította az átmenetet is a nemzeti filozófia eszméjén túllépő professzionális filozófiába.

Az egyezményes filozófiát a magyar filozófiatörténet-írás (jómagamat is beleszámítva) csaknem máig Erdélyi, majd pedig az Erdélyit az ún. haladó hagyományok közé soroló marxista történetírás szemszögéből értékelte – és értékelte alul. Azzal a nézetel, hogy ez a bölcselet a 19. század reprezentáns diskurzusának, a nemzetinek a része volt, és hogy Szontagh elméletében egy eredeti politikafilozófia jelenik meg, először Mester Béla jelentkezett. Mestert megelőzően csupán egy olyan tanulmányról van tudomásom, amelyik Szontagh filozófiáját szövegelemzésnek vetette alá, és kimutatta, hogy benne „két (egymással nem) egyezményes filozófia” tárható fel. (Kiss 1984, 35–42. p.) Valamint jómagam érveltem azzal, hogy Szontagh amellet, hogy elvetette a német spekulatív filozófiát, több gondolatot is átvett a Hegel által lenézett Friestől. (Mészáros 1995) Ezzel azonban csupán Szontagh epigon-jellegét támasztottam alá. Mester viszont alapjaiban kérdőjelezi meg a kánonban kialakult Szontagh-képet. (Mester 2006, 53–143. p.) A fent említett politikafilozófiai kezdeményezések mellett elsősorban azzal, hogy Szontaghot szembeállítja a korabeli iskolai filozófia rendszerfétisével, vagyis a kanti felfogás értelmében a philosophia in sensu cosmopolitico követőjeként és ápolójaként mutatja be. Másodsorban azzal – ami egyébként nem új felfedezés, de mindenesetre bővítés –, hogy Szontaghot a maga metafizikaellenességével besorolja a korabeli Hegel-vita összefüggésrendszerébe. Konkrétan ez azt jelenti, hogy Szontagh a kanti hagyományt követi, erősítve ezzel is azt a folyamatot, amely az evangélikus iskolai filozófiában indult a megelőző század végén, és a 19. század végére teljesedett ki a legerősebb magyar filozófiai tradícióban. Nem mellékes az sem, hogy Mester figyelmeztetése nyomán most már nem tekinthetjük az egyezményes filozófiát valamiféle egységes irányzatnak, esetleg iskolának, hiszen fő képviselői alaposan eltertek egymástól mind a metafizikai rendszerek megítélése, mind pedig a klasszikus

német filozófia recepciója szempontjából. Szontagh megkaphatja méltó helyét az iskolai filozófiával szemben önállóan nyilvános magyar filozófia történetében, mint a nemzeti diskurzus egyik fő képviselője.

Szontagh tevékenységének az újraértelmezése magával hozza Erdélyi átértékelését is. Erdélyi kemény kritikája az egyezményes filozófiáról azt eredményezte, hogy a filozófiatörténet-írásban meggyökerezett a felfogás kettejük kizárásos kapcsolatáról. Percz László volt az, aki megbontotta a kánonnak ezt a követ. Ő amellet érvelt, hogy Erdélyi, miközben bírálja az egyezményes bölcseletet, „bizonyos értelemben maga is a »nemzeti filozófia« hagyományának elkötelezettje marad: filozófiafogalma ugyanis közvetlen kapcsolatot tételez nemzet és filozófia – nemzetkarakter/nemzeti gondolkodás és bizonyos (tudniillik a hegeli) filozófia – között.” (Percz 2004, 542. p.) Percz szerint a különbség Szontagh és Erdélyi között egyrészt a nyelv funkcióinak a felfogásában, másrészt a nemzeti filozófia befogadó, illetve bezárkózó jellegében mutatkozik meg. A nyelvfilozófiai aspektus felfogását osztja Mester is (Mester 2014), aki Erdélyi szubsztancialista nyelvfelfogását említi Szontagh funkcionalista értelmezésével szemben. Erdélyi a magyar nyelv szelleméből kívánta kibontani a magyar filozófiát, míg Szontagh úgy vélte, hogy a nyelvnek pragmatikus szerepe van a filozófiai gondolatok kifejezésében. Valójában mindketten – a nemzeti filozófiát programként maga elé tűző Szontagh és a filozófia egyetemességét védő Erdélyi – ugyanannak a nemzeti diskurzusnak a részei. Demonstrálva ezzel a tételt, hogy az „uralkodó eszmékkel” szemben csakis ezeknek az eszméknek a határain belül, tehát szubverzív módon lehet felvenni a vitát.

Mint már az eddigiekből is kitűnt, Szontagh azzal is meg akarta alapozni a létrehozandó magyar bölcseletet, hogy kiűzi onnan a metafizikai rendszereket előtérbe helyező és ezért „nem életrevaló” iskolai filozófiát. Ugyanakkor a magyar filozófiatörténet-írás figyelmen kívül hagyta azt a tényt, hogy a filozófia kontinuuális jelenléte Magyarországon – alapvetően a reformáció óta, és csaknem a 19. század utolsó harmadáig – az iskoláknak köszönhető. Vagyis az iskolai filozófia jellegének, funkcióinak és történetének a kutatása elkerülhetetlen ahhoz, hogy kiderítsük, a filozófia „in sensu scholastico” mikor és hogyan váltott át filozófia „in sensu cosmopolitico” formájúvá. Nem is szólva arról, hogy éppen az iskolai filozófia fő produktumainak, a tankönyveknek a jellege adhat választ arra az állandóan, újra és újra felbukkanó kérdésre, milyen mértékben volt a magyarországi filozófia „követő jellegű”, mennyire volt eredeti, vagy csupán a nyugat-európai eszméket recipiálta? Nem mellékesen éppen a filozófiatanárok működése szolgált rengeteg anyagot ahhoz a jelenleg gyakran tematizált kérdéshez, amely az identitást célozza meg. Hiszen a nemzeti identitást gyakran felülírták a lokális, a felekezeti vagy internacionális identitások. De az iskolai filozófia történetének feltárása más módszertani problémákat is felvetett: elsősorban azt, hogy ez a történet csakis az egyháztörténet és az iskolatörténet koordinátarendszerén belül ragadható meg. Magyarán szólva: egyrészt ez nem „tisztá” filozófiatörténet, hanem inkább eszmetörténet, másrészt azt, hogy a magyarországi iskolai filozófia egész meghatározó korszaka alatt felekezeti jellegű volt. Legalábbis ez derült ki számomra akkor, amikor feltérképez-

tem a felső-magyarországi iskolai filozófia⁹ állapotát a 16. századdal kezdődően a történelmi Magyarország felbomlásáig. (Mészáros 2003, 2008) Most már tudom, hogy ennek a témakörnek a megnyitása más megvilágításba helyezte számomra – és talán mások számára is – a magyarországi filozófia történetének néhány mozzanatát, és ezzel hozzájárult a kánon tisztázásához is.

Ez a tisztázás segített abban, hogy elvégezhessenek egy magam elé régebben kitűzött feladatot: megírni a magyar filozófia történetét szlovákul. Ami nemcsak azt jelentette, hogy a történetet egy másik nyelven adom elő, hanem – és főként – azt is, hogy szlovák értelem-összefüggésekbe helyezhessem azokat a jelenségeket, amelyek a magyar kultúrában szocializálódtak számára egyértelműek, de egy másik – paradox módon: egy közeli – kultúrában mozgó emberek számára nem azok. Ehhez nagyban segítségemre volt a fent már idézett cikksorozatam a magyar és a szlovák filozófiatörténet-írás „evidenciáiról”, valamint az, hogy közben belekotnyeleskedtem a szlovák filozófia történetébe is, nem utolsósorban pedig az, hogy a nemzeti filozófia felfogásában már készen volt a Percz–Mester-féle innovációs séma. Ez a könyvem (Mészáros 2013) tehát nemcsak szerkezetében, hanem részben felfogásában is különbözik a megelőző, magyar nyelvű feldolgozásomtól. A szerkezeti főként azt jelenti, hogy a 19. század végéig befogóan külön részekben tárgyalom az iskolai filozófia történetét. A felfogásbeli pedig az, hogy a magyar filozófia történetét három, egymástól elkülönülő, de egymásból fakadó részre osztottam: a felvilágosodás és a Kant-vita előtti „előtörténetre”, a 19. század utolsó harmadáig terjedő korszakra, amikor ez a filozófia teljesen intézményesült és akadémiakussá vált, valamint az ezt követő időszakra.

5. Második kísérlet a kánon átfogalmazására

Ebbe az irányba néhány irodalomtudományi elmélet filozófiatörténeti alkalmazhatóságának feltételezése mellett ismét Percz Laci egy tanulmánya adta meg a lökést. (Percz 2003) Ez a tanulmány egy plágiumügyről szól, de valójában, ahogyan azt Percz is kiemeli, tudományódszertani kérdésről volt szó benne. Arról, hogy egy publikáció elbírálásánál mik a tudományosság kritériumai. A végkövetkeztetés tézise a következő: a vitában az iskolafilozófiai és az iskolai filozófián túli filozófiaértelmezés ütközött egymással. Az itt felhozott Pauer–Kármán-vita előtt tíz évvel már Böhm is plágiummal vádolta meg Pauert, és felveti azt, hogy az excerptumok ideje már lejárt az

9 Felső-Magyarország határainak értelmezésében Mester Béla illetve kritikával a felfogásomat. És ez a kritika meg is alapozott. Amikor bevezettem ezt a megnevezést, akkor főként azt vettem tekintetbe, hogy ennek a terminusnak megvan a bevett használata a szlovák történetírásban (Horné Uhorsko), és ha én azt kívánom bizonyítani, hogy a szlovák filozófia egy közös kulturális alapból szakadt ki és vált önállóvá a 19. században, akkor a szlovák olvasó számára is értelmezhető jelenséget kell megjelölnöm. Tudatában vagyok annak, hogy ez pragmatikus megoldás, de az adott pillanatban a Nagy Tekercs eddig göngyöldött le.

iskolai filozófiában is. Sőt, ha még jobban visszamegyünk az időben, és kitekintünk a Monarchia iskolai filozófiájára is, akkor találkozunk a híres-hírhedt Zimmermann-üggel, amelynek volt magyar vonatkozása is, hiszen Zimmermann gimnáziumoknak szánt filozófia-tankönyvét magyarra is lefordították. (Mészáros 2014, 179–204. p.)

Hova mutatnak ezek a viták? Elsősorban oda, hogy a magyar filozófia eljutott addig a pontig, amikor az iskolai filozófia elveszítette korábbi szerepét, és a nyilvános filozófiával szemben, amely az eredetiséget helyezi előtérbe, háttérbe szorult. Azok után, hogy a filozófia Magyarországon emancipálódott a vallással szemben, kialakította saját intézményrendszerét, és képessé vált arra, hogy reprodukálja saját létét, elszakította a köldökzsinórt, amelyik az iskolai filozófiához kötötte. Vagyis azok a diskurzusformák is elveszítették meghatározó szerepüket, amelyek az iskolai filozófiához kapcsolódtak. Közülük a legfontosabb, a felekezeti jelleg, amely három évszázadon keresztül kimutatható volt, lassan elszorult. Másodsorban az is kiderült, hogy egy intertextuális probléma – a pretextus és a poszttextus viszonya – teljesen más megoldást nyer az iskolai filozófiában, és mást a nyilvános filozófiában. Azaz: kulcsot kaptunk az eredetiség kérdésének a megválaszolásához. Az a probléma, amelyet elsőként Almási Balogh fogalmazott meg, majd pedig Erdélyi gondolt tovább, és ami „lemaradás-szindrómaként” kísértett a magyar filozófiában és filozófiatörténet-írásban,¹⁰ valójában szertefoszlott. Nyugodtan állíthatjuk, hogy a magyar filozófia egyidejűvé vált az európai filozófiával, mert ugyanazokat a kritériumokat kezdte támasztani a filozófiai szövegekkel szemben, mint bárhol, az ún. magyar filozófiai nemzeteknél.

Ha tovább sarkítom ezt a kettős kérdést, akkor eljutok ahhoz a kemény állításhoz, hogy a magyar filozófiatörténet-írás már részben elhagyhatja az irodalomtörténet-írás sablonjait, mert inherens kritériumokat kapott a periodizációhoz. Egyrészt ott van a Kant-vita, amelyben gyökerezik a sajátos magyar filozófia, másrészt pedig adva van az iskolai filozófia háttérbe szorulása, mint a professzionális és nemzetek feletti filozófálás hegemoniájának a kezdete.

De azért még messze van Kánaán. Hiszen nagyon sok olyan módszertani jellegű kérdést kell még megválaszolni, amelyek érinthetik a kánon jellegét, de főként a szemléletünket változtathatják meg. Még mindig élnek a filozófiatörténet-írásban a klasszikus (pozitivist) alapú komparatiztika elvei. Ami nem hiba, sőt, előny, ha a filológiai pontosságról és megbízhatóságról van szó. De már Joó Tibor is tudta, hogy a pozitivist adagyűjtést valamiféle szintézisnek kell követnie. No de milyen módszerekkel juthatunk el a szintézisig?

Feltételezésem szerint – amely feltételezést részben alá is támasztottam (Mészáros 2014) – három megoldás kínálkozik. Az első arra vonatkozik, hogy a filozófia társadalmi kontextusait, az egyes gondolkodók társadalmi státuszát és a politikai hatalom beavatkozásait, valamint az azokkal szembeni ellenállás formáit kielemezzük, de közben

10 Kiséry András „aggodalmi tradíciónak” nevezi ezt a hozzáállást. (Lásd: Kiséry 2015, 247. p.)

túllépünk a pozitivizmus és a marxizmus társadalmi meghatározottság felfogásain. Ehhez jó segítséget nyújthatnak az újhistorizmus és a posztkoloniális elméletek fogalmai. Gondolok például az újhistorizmus elvére, miszerint a kulturális térben egymástól elválaszthatatlanul áramlanak filozófiai és nem filozófiai szövegek, és hogy a szövegeknek ez az együttléte nemcsak azt mutatja, milyen társadalmi hatást váltanak ki, hanem lehetővé teszi azt is, hogy felderítsük az adott filozófiai irányzat vagy mozgalom valódi jellegét. A posztkoloniális elmélet *szubaltern* fogalma, vagy a *kulturális hibriditás* értelmezése pedig értelmezési keretet nyújt a magyarországi filozófusok státuszának és identitásának elemzéséhez, amely nem mellékes kérdés a magyarországi filozófia korábbi korainak feltárásakor. Ami aztán elvisz bennünket az újhistorizmus *szubverzió* fogalmához. Tudjuk, persze, hogy a szubverzív viszonyulás elválaszthatatlan a mindenkori hatalom *containment*-jétől, vagyis azoktól a formalizált vagy informális eljárásmodoktól, amelyek helyükre teszik a szubverzív akciókat. A magyar filozófia története azonban nem zárja ki azokat az eseteket sem, amikor bizonyos kezdeményezések a saját céljaik megvalósításához éppenséggel a hatalom *containment*-jéhez való viszonylagos hasonulást alkalmazták. Gondoljunk arra, ahogyan például Szontagh és az ő oldalán álló vitatársakkal együtt – kihasználva a Monarchia hivatalos Hegel-ellenességét – a magyar hegeliánusok elutasításával kötötte össze a sajtóságos nemzeti filozófia megvalósítását. És ezzel nemcsak egy konkurens irányzatot állított félre időlegesen, hanem megvédte magát a politikai hatalom preferálta filozófiával, a herbartizmussal szemben is. Vagyis a *containment* hallgatólagos elfogadásával valójában egy szubverzív tettet hajtott végre.

A második feladat a már fentebb jelzett átvétel-kérdésben csomósodik össze. Valójában azt kell tisztáznunk, hogy az idegen gondolatok átvétele és átültetése a magyar filozófia összefüggésrendszerébe mennyiben jelent egyszerű mechanikus másolást (ezzel együtt az eredetiség elvesztését), alkotó alkalmazást (tehát a belső összefüggések figyelembevételét), esetleg az illető irányzat centrumával való egyidejű együttműködést. Az átvétel – ideáltipikus esetben – a *pretextus* és a *poszttextus* azonosságát nyújtja, amely a bevallott fordítás esetében teljesen korrekt eljárás, a szerző személyének elhallgatása vagy elfedése esetében azonban plágiumnak nyilvánul. A parafrázison alapuló rekonstrukciós eljárás határesetként fogható fel, mert ha feltárja a szerző személyét, akkor interpretációként is felfoghatjuk, ha azonban elfedi, akkor az iskolai filozófia hagyományai alapján excerpálásnak, a tudományosság és az eredetiség követelményei nyomán plágiumnak kell neveznünk. A filozófiai eszmék *appropriációja*, ha az nem egyszerű eltulajdonításon alapul, akkor kettős formát ölthet: ha egy pedagógiai célokat szolgáló feldolgozást céloz meg, akkor kompilációként működik, ha pedig egy már megelőzően létező rendszerbe illeszti be ezeket a gondolatokat, és ezzel új összefüggéseket kreál, inkorporálásnak tekinthető. Vagyis nem elegendő, ha a filozófiatörténet-írás megállapítja az illető magyar gondolkodónak egy filozófiai mintától való függését, és ezzel besorolja ezt a gondolkodót valamelyik táborba, hanem a függés minőségével is foglalkoznunk kell. Ezáltal ugyanis bizonyos, a periodizációt érintő, és már fentebb leírt temporális kérdések is megválaszolhatókká válnak.

És ezzel már el is jutottunk a harmadik feladathoz, egy monarchiabeli komparáció szükségéig. Tehát oda, hogy ezentúl ne csak önmagában kezeljük a magyar filozófiát (gondolok itt főként a huszadik század előtti korszakokra), hanem vessük össze a kelet-közép-európai filozófiák trajektóriumait.¹¹ Ezen belül aztán terítékre kerülhetnek olyan kérdések, amelyek pl. arra is irányulhatnak, hogy miként lehetséges a monarchiabeli hivatalos Hegel-tiltás mellett az, hogy a lengyelek és a szlovákok Hegelre hivatkozva fogalmazzák meg saját nemzeti filozófiájuk alapelveit, míg a magyar filozófia éppen az ellenkező lépést teszi meg. A csehek pedig egyszerűen átlépnek Hegelen, és Bolzano révén nemes egyszerűséggel visszanyúlnak Leibnizhez, átugorva így a teljes német klasszikus filozófiát, és megalapozva a huszadik századi formális logikát. Vagy rákérdezhetünk arra is, miért fogékony a 19. századi lengyel és szlovák gondolkodás a mesianizmusra, míg a magyar, az osztrák és a cseh filozófia immunis vele szemben. Esetleg kielemezhetjük, miért válik az ún. közvetlen megismerés témája a szlovákoknál metafizikáivá, a magyaroknál viszont megmarad ismeretelméleti és gyakorlati szinten? A problémák köre ennél tágabb. Az azonban leszögezhető, hogy megoldásuk választ ad a magyar filozófia történetének sajátosságaira is.

Miután idáig legöngyölödött előttem a Nagy Tekercs, megváltozott előttem a magyar filozófia története is. Amit eddig a kezdetektől kiindulva többé-kevésbé kontinuális történéstnek véltem látni, egyszeriben bizonyos diskurzusok egymásmellettségében mutatkozott meg addig a pontig, ahol némely diskurzus elhalványult vagy eltűnt, és egy transznacionális diskurzus hegemoniájába nőtt át. Ahogyan azt az akadémiai székfoglalómban előadtam,¹² a magyar filozófia alapvetően leírható az iskolai filozófia versus nyilvános filozófia kettősségében, ahol is az iskolai filozófián belül lokális, felekezeti és internacionalista diskurzus is megkülönböztethető, a nyilvános filozófia pedig a nemzeti filozófia formájában, valamint az akadémikus és a transznacionális diskurzuson keresztül nyilvánul(t) meg. Ha a saját történetírói pályámat nézem, akkor kitűnik, hogy egy lokális témával kezdtem, ahonnan eljutottam odáig, hogy ez a lokális jelenség a magyar filozófia történetének egyfajta diskurzusává vált, és besorolódott a többi közé. Ezek közül a diskurzusok közül a legnagyobb figyelmet a már felsorolt dolgozataimban tárgyalt témáknak szenteltem: iskolai filozófia, felekezeti filozófiák kapcsolatai, regionális (felső-magyarországi) filozófia, nemzeti filozófia. A felső-magyarországi filozófia alaposabb jellemzését, a főbb irányzatok és szerzők bemutatásával aztán egy külön tanulmányban vázoltam fel. (Lásd: Mészáros 2020) Ebből is kitűnik, hogy azok a diskurzusformák, amelyek a tizenkilencedik század végére etablálódtak Magyarországon (akadémikus filozófia, transznacionális diskurzus), már túl vannak az általam tárgyalt témakörökön. Vagyis másvalakik illetékesek ezek feldolgozásának a bemutatásában.

11 Ugyanezt követeli Mester Béla is, aki kiemeli annak a fontosságát, hogy a magyar filozófiát a kelet-közép-európai diskurzus részeként elemezzük. Ezt több írásában is megtette. Ezen a helyen csupán három írására utalok: Mester 2010; Mester 2012; Mester 215.

12 Ennek rövidített változatát lásd: Mészáros 2017.

Most úgy vélem – most, mert nem tudom, hogy meddig fog még göngyölni a Tekercs –, hogy a magyar filozófia történetének kutatásában az elmúlt negyedszázadban, vagyis 1992 óta sok történt. Több, mint a megelőző korszakban. Ennek ellenére érvényes az, amit Percz László szokott gyakran ismételtetni: messze vagyunk a magyar irodalomtörténet-írás állapotától, mert hiányoznak a szakterületek, a bibliográfiák és a kézikönyvek. Én mindehhez azt tenném hozzá, hogy hiányoznak a módszertani viták is. Sőt, ezekben látom a továbblépés egy fontos irányát.

De talán megvárom a Nagy Tekercs következő sorait.

Irodalom

- Beöthy Ottó 1979. A hegeli tanok magyarországi történetéhez (1818–1844). *Magyar Filozófiai Szemle*, 3–4. sz. 249–300. p.
- Diderot, Denis 2003. *Mindenmindegy Jakab meg a gazdája* (ford. Bartócz Ilona). Kolozsvár, Kriterion Kiadó.
- Hanák Tibor 1990. *Geschichte der Philosophie in Ungarn*, München.
- Hell Judit–Lendvai L. Ferenc–Percz László: *Magyar filozófia a XX. században, I–II*. Budapest, Áron Kiadó.
- Horkay László 1970. A hegeli viták szerepe az egységes magyar filozófiai műnyelv kialakításában. *Magyar Filozófiai Szemle*, 5. sz. 925–935. p.
- Kiséry András 2015. Hajnal és Thienemann láthatatlan kollégiuma. A tudomány hálózatai, a német szociológia és a kommunikáció egyetemi kutatása Magyarországon 1930 körül. In Neumer Katalin (szerk.): *Médiák és váltások*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Központ.
- Kiss Endre 1984. A magyar filozófia fő irányai a szabadságharc bukásától a kiegyezésig. *Magyar Filozófiai Szemle*, 1–2. sz. 26–70. p.
- Mester Béla–Percz László (szerk.) 2004. *Közelítések a magyar filozófia történetéhez. Magyarország és a modernitás*. Budapest, Áron Kiadó.
- Mester Béla 2006. *Magyar philosophia. A szenvedelmes dinnyésztől a lázadó Ikaroszig*. Kolozsvár–Szeged, Pro Philosophia.
- Mester, Béla 2010. A comparative Historiography of the Hungarian and Slovakian National Philosophies: A Central European Case. *LIMES*, Vol. 3. No. 1. 13. p.
- Mester, Béla 2012. Toward a Central-European Comparative History of Philosophy: After Chimaerae of National Philosophies – the Hungarian Case. *SYNTHESIS PHILOSOPHICA*, 27, 2. 269–283. p.
- Mester Béla 2014. Erdélyi János és a magyar filozófia nyelve. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 4. sz. 507–518. p.
- Mester Béla 2015. A „nemzeti filozófia” virágkora és bukása a 19. századi magyar kultúrában. In Neumer Katalin (szerk.): *Identitások és váltások*. Budapest, Gondolat Kiadó, 93–116. p.
- Mester Béla 2016. A 19. századi nemzet mint filozófiai program. In Hörcher Ferenc–Lajtai Máttyás–Mester Béla (szerk.): *Nemzet, faj, kultúra a hosszú 19. században Magyarországon és Európában*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 71–90. p.

- Mészáros András 1980. *Vandrák András filozófiai rendszere*, Pozsony, Madách Kiadó.
- Mészáros András 1994. *A marginalitás szelíd bája*. Pozsony, Kalligram.
- Mészáros, András 1995. Jakob Friedrich Fries hatása a magyarországi filozófiára. *Magyar Filozófiai Szemle*, 3–4, 481–498. p.
- Mészáros András 2000. *A filozófia Magyarországon. A kezdetektől a 19. század végéig*. Pozsony, Kalligram.
- Mészáros András 2003. *A felső-magyarországi iskolai filozófia lexikona*, Pozsony, Kalligram; Ennek a kötetnek a kibővített (142 közben beazonosított filozófiatanár neve) és szerkesztésében átdolgozott szlovák kiadása: *Školská filozofia v bývalom Hornom Uhorsku*. Bratislava, Veda, 2008.
- Mészáros, Ondrej 2004a. Evidencie a kvázi-evidencie v historiografii tzv. národnej filozofie (o pojme národnej filozofie v maďarskom myslení). *Filozofia*, 6. sz. 385–400. p.
- Mészáros, Ondrej 2004b. Evidencie a kvázi-evidencie v historiografii tzv. národnej filozofie (o pojme národnej filozofie v maďarskom myslení). *Filozofia*, 7. sz. 467–481. p.
- Mészáros, Ondrej 2005. Evidencie a kvázi-evidencie v historiografii tzv. národnej filozofie (národná filozofia v slovenskom myslení a pokus o riešenie problému). *Filozofia*, 10. sz. 784–795. p.
- Mészáros András 2006. „Magyar filozófia = Magyarországon művelt filozófia”. Nyílt kérdések Hanák Tibor kapcsán. In Veres Ildikó (szerk.): *Megidézett reneszánsz. Hanák Tibor emlékkötet*. Miskolc, 109–118. p.
- Mészáros, Ondrej 2013. *Dejiny maďarskej filozofie*. Bratislava, Veda.
- Mészáros András 2014. *Széttartó párhuzamok*. Pozsony, Kalligram.
- Mészáros András 2015. Lehetséges-e a magyar filozófia történetének szinoptikus szemlélete? In Dénes Iván Zoltán (szerk.): *A magyar történetírás kánonjai*. Budapest, Ráció Kiadó, 214–225. p.
- Mészáros András 2017. Diskurzusmodellek a magyarországi filozófia történetében. *Magyar Tudomány*, 178. évf. 7. sz. 819–827. p.
- Mészáros András 2020. A filozófia Felső-Magyarországon. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 22. évf. 3. sz. 3–33. p.
- Perecz László 1992. A nemzeti filozófia születése (Egy 1847-es akadémiai vitáról). *Gond*, 1. évf. 2. sz. 29–35. p.
- Perecz László 2003. Túl az iskolafilozófián: A Pauer – Kármán-vitáról. In Mészáros András (szerk.): *Iskolai filozófia Magyarországon a XVI–XIX. században*. Pozsony, Kalligram–Magyar Köztársaság Kulturális Intézete, 145–152. p.
- Perecz László 2004. „Nemzeti filozófia”: saját vagy idegen? Erdélyi János és a „magyar filozófia” gondolata. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 5–6. sz.
- Perecz László 2008. *Nemzet, filozófia, „nemzeti filozófia”*. Budapest, Argumentum Kiadó.
- Tankó Béla 1935. Hungarian Philosophy. In *Acta Litterarum ac Scientiarum reg. Universitatis Hung. Franciscus-Josephiane. Sectio: Philosophia*. Szeged, Tom. V. Fasc. 3. 119–136.
- Tordai Zádor 1962. A magyar kartezianizmus történetének vázlata. *Magyar Filozófiai Szemle*, 6. sz. 54–79. p.
- Üres-e a kamra? Körkérdés a magyar filozófiai hagyományról. *Magyar Tudomány*, 2000/8.

ANDRÁS MÉSZÁROS

“PARALLEL STORIES.” EXCUSING MYSELF, OR THE CONFESSION OF AN OPTIMISTIC FATALIST

This study is a summary of a professional resume and a thirty-year history of a philosophical discipline. Its topic is the identification of methodological innovations in the historiography of Hungarian philosophy from the point of view of whether this story can be written as a unified narrative. It shows the process by which this historiography leaves the former positivist and Marxist perspectives and the way how it rearranges the canon. In the meantime, it also names the most important players in the canon revision. Finally, it comes to a partially proven hypothesis, according to which the history of Hungarian philosophy can be understood as the history of discourse forms.



Acta Ethnologica Danubiana

22

Az Etnológiai Központ Évkönyve

Ročenka Výskumného centra európskej etnológie

Jahrbuch des Forschungszentrums für Europäische Ethnologie

2020



Fórum Kisebbségkutató Intézet
Etnológiai Központ

A gender és az etnikum hatása az etnikai kisebbségi nők lehetőségeire Szerbia felsőoktatási rendszerében¹

KAROLINA LENDÁK-KABÓK

The Impact of Gender and Ethnicity on the Opportunities of Ethnic Minority Women in the Serbian Higher Education System

Keywords: gender, ethnicity, career building, senior positions, academia, Serbia

1. Bevezetés

A felsőoktatás jelentős szerepet játszik a férfiak társadalmi nemi szempontú privilégiumainak megteremtésében és reprodukciójában, valamint a nők alárendelt helyzetének megszilárdításában. (Cotterill–Letherby 2005, 109–113. p.) A diszkrimináció az egyik oka annak, hogy a nők a professzori pozíciókban kevesebbet publikálnak, és kevesebbet is keresnek, mint a férfiak. (Mercer 2013, 125–134. p.) A statisztikák azt mutatják, hogy bár egyre több nő és férfi szerez egyetemi tanári végzettséget, a férfiakhoz képest szignifikánsan több nő tűnik el a karrierje csúcán, ami azt jelenti, hogy a felsőoktatási rendszerben a nők üvegplafonba ütköznek. (Niegel 2014, 54–55. p.) A legmagasabb beosztású női kutatók száma alacsony, mivel a döntéshozói pozícióban lévő nőknek hatékonyan kell összeegyeztetniük a következő kulcsfontosságú tényezőket: a családi kötelezettségeik ellátását, a családjuk támogatását, a kollégákkal való baráti viszonyok ápolását és a vezetőséggel való együttműködést. (Shahtalebi–Yarmohammadian–Sima 2011, 3644–3647. p.) A tudományos kiválóság a siker egyik kulcstényezőjeként jelenik meg, amely a tisztán meritokratikus rendszer előfeltételként szolgálhat. A meritokrácia paradigmaként mutatkozik meg az akadémia felépítésének megértésében, (Śliwa–Johansson 2013, 838. p.) a nemek közötti egyenlőség szempontjából a tudományos kiválóság ugyanakkor nagyon relatív kategória, mivel a nők társadalmi hátránnyal indulnak. (Pető 2013, 550–565. p.) Az egyetemi karrier és a családi élet közötti egyensúly megteremtésének feladata alacsonyabb tudományos produktív (Acker–Armenti 2004, 3–24. p.) eredményez, és ez leginkább nőket érintő probléma. Minél magasabb tudományos fokozattal rendelkező oktatókat vizsgálunk,

1 A dolgozat átdogozott változata megjelent angol nyelven az *European Journal of Women's Studies* folyóiratban, *Ethnic minority women in the Serbian academic community* címmel.

annál kevesebb lesz közöttük a nő – ez azt is jelenti, hogy több női tanársegéd van, mint női professzor. (Blagojević 2015) A társadalom különböző jegyei, így az osztály, a rassz és az etnicitás általában bizonyos paraméterekkel rendelkeznek, (Yuval-Davis 2006, 199. p.) és úgy tekintünk rájuk, mint a biológiai sors következményeire, amelyek a rétegződéshez kapcsolódnak és a személyes tulajdonságok genetikai készletei. (Cohen 1988, 9–118. p.) Az etnikai kisebbségek egyetemi oktatói körökben való képviselését kutatva kitérünk, hogy a kisebbség többséghez viszonyított számarányához képest is kevesebb tanár kerül ki közülük, (Lendák-Kabók 2015, 139–156. p.) és a döntéshozói pozíciók elérésének lehetősége is nagyobb kihívást jelent számukra. Amikor a szerb felsőoktatási rendszerben etnikai kisebbségi nőkről beszélünk, két kategória metszi egymást: a társadalmi nem és az etnikai hovatartozás. Az Újvidéki Egyetem tizennyolc rektora közül három volt nő, de egyikük sem tartozott nemzeti kisebbséghez. (Savić 2015) A kisebbségi nők azonban láthatatlan, de fontos szerepet töltenek be az etnikai közösségükben: Yuval-Davis azzal érvel, hogy a nők feladata az etnikai és nemzeti kollektív csoportok reprodukciója, (Yuval-Davis 1996, 17. p.) más szóval a kisebbségi nőkre (Korać 1996, 133–143. p.) a nemzeti identitás „kapuőri” (gatekeeping) szerepe hárul. Acker és Armenti (Acker–Armenti 2004) szerint a kisebbségi csoporthoz tartozó nők úgy érzik, hogy további nyomásnak vannak kitéve a Tierney és Bensimon által a kulturális adózásnak (cultural taxation) nevezett jelenség következtében. A kulturális adózás azt jelenti, hogy a tudományos életben a siker mellett a kisebbségi közösségek akadémikusai további elvárásokkal és nehézségekkel is szembeesülnek a közösségükből származó hallgatók mentorálása és támogatása során. (Tierney–Bensimon 1996) Ezen túlmenően küzdenek a másságukkal (Spivak 1985, 247–272. p.), amely a maihoz képest a jugoszláviai kommunista korszakban eltérő jellegű volt, ugyanis a kvótarendszernek köszönhetően profitálhattak belőle. (Miladinović 2003, 33–60. p.) Maran (Maran 2013, 229–238. p.) szerint a kisebbségi közösségek tagjai kisebbségi komplexussal küzdenek, ami befolyásolja az identitásukat. Maran egy bizonyos mértékű alacsonyabbrendűségi jelenséget kapcsol ehhez, amely azon a gondolon alapszik, hogy egy adott személy egy másik embercsoporthoz tartozik.² Az interszekcionális perspektíva bemutatásával arra törekszem, hogy áthidaljam a szakadékot az akadémiai közösségekkel foglalkozó irodalomban eddig kidolgozott két különféle megközelítés, a gender és az etnikai kisebbségi kérdések között. A tanulmányban azt vizsgálom, hogy Szerbia felsőoktatási rendszerén belül a nemzeti kisebbségi nők építhetnek-e karriert, ezt követően továbbra is színvonalas tudományos úton maradhatnak-e, illetve

2 Annak ellenére, hogy az idézett szöveg a vajdasági román etnikai kisebbségre utal, a státusukhoz hasonló többi vajdasági etnikai kisebbségeknek is ugyanilyen lehetőségei vannak (anyanyelvű iskoláztatás felsőoktatásig, anyanyelvű média, újságok, könyv, publikálás), és ugyanazokkal a kihívásokkal kell szembenézniük (nyelvi akadályok). A szerző ezért azzal érvel, hogy a jelen tanulmány tárgyát képező mindhárom kisebbségnek ugyanolyan a társadalmi helyzete.

hogyan tudnak döntéshozói pozíciókat elérni az akadémiai közösségben. A szerbiai felsőoktatási rendszerben a magyar, a szlovák és a román etnikai kisebbségi nők helyzetét korábban nem vizsgálták, a dolgozatom tehát fel kívánja tárni a küzdelmeiket és a lehetőségeiket. Bemutatom továbbá a szerb felsőoktatásban fennálló patriarchális értékrendszert is, amelyben a női interjúalanyok egyensúlyozni próbálnak, az elemzett narratív stratégiákon keresztül pedig igazolják a döntéseiket, vagy magyarázzák a helyzetüket és motiváltságuk hiányát.

2. Elméleti kiindulópontok

A kelet-európai országok közvetlenül a kommunista diktatúrák utáni függetlenedésüket követően hasonló helyzetbe kerültek, mint a harmadik világ országai. Három fő párhuzam fedezhető fel közöttük: (1) gyarmati örökséggel kell élniük; (2) olyan gazdasági rendben kell megszerezniük a függetlenségüket, amely megkülönbözteti a kevésbé iparosodott országokat; (3) marginális pozícióban vannak a politikai, gazdasági és technológiai hatalom központjaihoz képest. (Sardar–Davies 1992, 150. p.) Utóbbi állítás különösen érdekes a kelet-európai nők szempontjából, akiket a tranzíció érintett vagy még mindig érint. A kommunista örökséggel rendelkező kelet-európai társadalmakban általánosan jellemző a munkaerő alulfizetettsége, különösen azokban az ágazatokban, amelyekben eleve magasabb a nők foglalkoztatottsága, valamint a háztartásvezetés időigényessége is jobban felemésztí erejüket a férfiakéhoz képest. (Blagojevic 2009, 43. p.) Az észtszázági orosz anyanyelvű nőkről szóló kutatások azt sugallják, hogy az etnicitás és a társadalmi nem keresztezik egymást, és ennek eredményeként az etnikai kisebbségi orosz nők az észti munkaerőpiacon a legalacsonyabban fizetett munkákat végzik, (Aavik 2013, 203–224. p.) ezzel kapcsolatban még figyelemre érdemes, hogy nem a társadalmi nemüket tekintik a diszkrimináció fő forrásának, hanem az etnikai hovatartozásukat. (Aavik 2013)

3. A gender és az etnikum a felsőoktatásban: a kelet-európai perspektíva

3.1. A társadalmi nem a felsőoktatásban

A nemek közötti egyenlőség a felsőoktatásban két egymással ellentétes irányból közelíthető meg. Egyrészt a „hasonlóság” elve alapján: a nők ugyanolyan szintű oktatáshoz, szakképesítéshez és jövedelemhez juthatnak hozzá, mint a férfiak. A másik a „különbőség” elve: a nőkkel kapcsolatos konkrét perspektívák vagy gyakorlati formák értékelése, például a nők tanulmányainak vizsgálati területként való létrehozása, vagy a tanítás feminista megközelítéseinek kidolgozása, amelyek kiemelik a tanulók és a tanárok társadalmi helyzetét. (Unterhalter 2006, 621. p.) Annak ellenére, hogy Szerbiában a nők ugyanolyan szintű képzésben részesülnek, mint a férfiak, Blagojević állítása szerint jellemző a horizontális szegregáció, amely egyes tudományok feminizációjában, más területeken (pl. a számítástechnikában) pedig a nők jóval kisebb számarányában mutatko-

zik meg. Feltételezhető tehát, hogy a különböző tudományok különböző mértékben „nyitottak” a nők számára, ezért ha a nők karriert építenek azokban a tudományágakban, amelyek „nyitottabbak felénk”, általában kevesebb akadállyal szembesülnek, mint ellenkező esetben. (Blagojevic 2009, 111. p.) A kelet-európai női kutatók gyakran tájékozatlanok a nemek közötti egyenlőség terén elért legújabb fejleményeket illetően, ezért a tudományos intézményeikben uralkodó általánosan rossz körülményekről beszélnek. Gyakran nem értik a társadalmi marginalizáció és a gender szempontú kirekesztés jelenségeit. (Blagojevic 2009, 110. p.) Annak ellenére, hogy a felsőoktatási intézményekben kedvezőtlen feltételek uralkodnak, az ott dolgozó nők száma egyre növekszik. A női kutatók létszámnövekedésének az lehet az oka, hogy a férfiak betöltik az ipar kínálta, jobban fizetett munkahelyeket, és elhagyják az akadémiai pozícióikat, vagy egyáltalán nem is érdeklődnek ezek iránt.³

3.2. Az etnikum kérdése a felsőoktatásban

Az egyetemi tanulmányok valószínűleg nem jelentenek azonos élményt, és a jutalmazási rendszer sem lesz mindenki számára azonos mértékben elfogadható. (Reay–Davies–David–Ball 2001, 855–874. [871. p.]) Az etnikai kisebbségi közösségek tagjainak életében esetenként töréspontot jelent a felsőoktatási képzés és a karrierépítés, (Ball–Reay–David 2002, 333–357. p.) különösen azért, mert nem az anyanyelvükön kell tanulniuk. Az anyanyelven történő oktatás döntő jelentőségű a nemzeti identitás megőrzésében, és ezt egyre inkább hangsúlyozzák a többnyelvű régiókban, mivel az anyanyelv tanulása javítja az általános iskolások eredményeit. (Seid 2016, 21–38. p.) Az anyanyelv megőrzésében fontos szerepet tölt be az anyanyelvű oktatás, hiszen a nyelvi mellett etnikai dimenzióval is rendelkezik, a „képzelt közösségi jövő” az anyanyelv használatának biztosítását feltételezi. (Papp 2015, 51. p.) Az etnikai kisebbségek ezért általában törekszenek az anyanyelvi oktatás valamilyen intézményesült formájának kialakítására, egyszersmind saját nyelvük iskolai használatára, mivel ebben a közösséget fenyegető nyelvi asszimiláció megakadályozásának vagy mérséklődésének eszközét is látják. (Papp 2015, 51. p.) Romániában kiterjedt magyar nyelvű általános és középfokú oktatás folyik, a magyar kisebbségi közösség oktatásának középpontjában pedig a felsőoktatás bővítése áll. (Kyriazi 2018, 412–433. p.) Annak ellenére, hogy a magyar etnikai kisebbségnek egyetemi szinten is lehetősége van az anyanyelven tanulni, nem volt könnyű anyanyelvi egyetemet létrehozni. Egy államilag finanszírozott, különálló magyar egyetem megalapítása problematikusá vált mind a régóta fennálló többségi ellenzék, mind pedig a kisebbségi belső nézeteltérések szempontjából. (Kyriazi 2016)

3 Glas razlike – Grupa za promociju ženskih političkih prava, Autonomni ženski centar – Astra & Incest Trauma Centar – Žene u crnom. “Alternativni izveštaj komitetu CEDAW” (CEDAW Alternative Report Serbia), 2007.

Szerbiában az egyetemi hallgatók csak néhány szakon tanulhatnak a saját, kisebbségi anyanyelvükön,⁴ és nincsenek kisebbségi nyelveken működő egyetemek⁵ sem. A kisebbségi nyelveken folyó általános és középfokú oktatás bizonyos jövőbeli kockázatot jelenthet az etnikai kisebbségek tagjai számára, a tantervek ugyanis heti szinten csupán néhány órányit írnak elő a szerb mint környezetnyelv tanítására. Mindez kiegyensúlyozatlan kétnyelvű generációkat generál, amelyeket a szerb nyelv nagyon alacsony szintű ismerete jellemez. (Filipović–Vučo–Đurić 2007, 222–242. p.) Az etnikai kisebbségi fiatalok tehát a szerb nyelv megfelelő ismerete híján nehézségekbe ütköznek egyetemi képzésük és/vagy a megfelelő munkahely megtalálása során. (Filipović–Vučo–Đurić 2007) Először át kell küzdeniük magukat a nyelvi akadályokon, azaz tanulmányaik/munkájuk megkezdésével párhuzamosan el kell sajátítaniuk a szerb nyelvet, ami plusz időt, erőfeszítést és áldozatot igényel a részükről. (Lendák-Kabók 2017, 77–93. p.) Korábbi kutatások megerősítették, hogy a többségi nyelv hangsúlyos használata komoly hatást gyakorolhat azoknak a munkakörnyezetére (pl. a munkatapasztalat, a teljesítményértékelés, a feladat kiosztás terén), akik munkájuk közben nem az anyanyelvükön kommunikálnak, valamint a nyelvi tényező befolyásolja karrierjük fejlődését (az előmenetelt és az azzal való elégedettséget) is. (Russo–Islam–Koyuncu 2017, 507–520. p.) A nyelvi nehézségek miatt nagyon kevés kisebbségi hallgató képes karriert építeni a felsőoktatásban. A szocialista Jugoszláviában ez nem így volt, mert a Kommunista Párt megértette,⁶ hogy egy ilyen sokszínű népességgel rendelkező ország sikeres működtetése érdekében rendkívül fontos tiszteletben tartani az etnikai kvótákat, azaz az állami és a katonai tisztviselőket, az egyetemi tanárokat, illetve a kisebbségi

-
- 4 Az Újvidék Egyetem Bölcsészettudományi Karának kisebbségi tanszékein a hallgatók kisebbségi anyanyelvüket tanulhatják a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéken, a Szlovák Nyelv és Irodalom Tanszéken, a Román Nyelv és Irodalom Tanszéken és a Ruszin Nyelv és Irodalom Tanszéken. Az újvidéki Művészeti Akadémián működnek magyar nyelvű színészi tagozatok, míg a szabadkai Magyar Tannyelvű Tanítóképző Karon kizárólag magyarul folyik az oktatás. Részleges magyar oktatás választható a szabadkai építészmérnöki karon és a szabadkai gazdaságtudományi karon. A Belgrádi Egyetem Bölcsészettudományi Karának az Irodalom és Kultúra Tanszéke lehetővé teszi a szerb anyanyelvű hallgatók számára, hogy tanulmányozzák a magyar nyelvet. Ugyanezen a karon található a szláv irodalom és kultúra tanszék, valamint a román nyelvi tanszék. A kisebbségi nyelvi tanszékek csak kevés tanárral és kisszámú diákkal rendelkeznek, ami általában kevesebb mint húsz főt jelent.
 - 5 Mind a vezető magyar politikai párt, mind a szerb kormánypárt politikai akaratának hiánya miatt (a szerző megjegyzése).
 - 6 Bár minden szocialista országban voltak hasonló kvóták, de azok nem biztosították azt is, hogy a tudásban és szakmai felkészültségben megfelelő emberek kerüljenek a megfelelő pozíciókba, hanem sokkal inkább politikai alapon kerültek oda, így ez nem a valódi egyenlőség és egyenrangúság elérésére irányult. Mint ahogy a szocialista nőszövetség és a szocialista emancipáció sem írta át egyenrangúra a nők szerepeit, bár voltak előnyei is, de leginkább csupán munkába állította őket, a családi gondok ugyanúgy az övék maradtak, mint azelőtt.

és a többségi etnikai csoportok százalékos arányai megfeleltek a népesség nemzeti struktúrájának. (Miladinović 2003, 39. p.) Ma csupán az egyre fogyatkozó kisebbségi tudományos elittel vethetünk számot, de kétségtelen, hogy létezik egy vajdasági tudományosság, „amelynek művelői körébe beletartoznak mindazok, akik e térségről és azon belül a magyarokat érintő kérdésekről írnak, függetlenül akár attól is, milyen nyelven teszik ezt”. (Papp 2016, 35–48. p.)

4. A nők karrierje és vezetői pozícióik a felsőoktatásban

Bourdieu és Wacquant (Bourdieu–Wacquant 1992) azzal érvelnek, hogy a hatalom téves elismerésen keresztül működik, amikor a kulturális kiváltságokat és hatalmat inkább tulajdonítottak vesszük, s ezért természetesnek és legitimnek tekintjük, mintsem hogy kiérdemeltnek. Az akadémiai közösségen belül a hatalom nemek közötti azonos arányú megoszlása kulcsfontosságú tényező a társadalmi változás kieszközlésében. A senior és a döntéshozói szerepekben a nők alulreprezentáltsága nem pusztán szimbolikus, hanem státussérülés (status injury). (Morley 2005, 109–119. p.) A magas beosztásban dolgozó nők hiánya egyaránt jelenti a kulturális felismerés hiányát, valamint az anyagi és az intellektuális elnyomást. (Fraser 1997) A patriarchális értékrendszer a nők számára megnehezíti a vezető pozíciók elérését; egyes nők nem látják magukat vezetőként, mert nem ismerik fel az ilyen pozíciókhoz szükséges értékeket. (Mišić Andrić–Markov 2018, 115–133. p.) Másrészt vannak olyan nők, akik vezető pozíciók elérésére töreksenek, és ezért elfogadják az ilyen pozícióban lévő személyek (férfiak) viselkedési mintáit, (Madden 2002, 115–143. p.) de ez csak afféle „patriarchális alku” (patriarchal bargain). (Kandiyoti 1988, 274–290. p.) Noha a női vezetőknek más nőket is fel kellene karolniuk, (Cox 2008) úgy tűnik, hiányzik belőlük a szolidaritás, ami a felsőoktatási rendszeren belül a tudományos élet neoliberais átalakulásának, valamint az emberi és szakmai kapcsolatok atomizálásának eredménye lehet, (Žarkov 2015, 269–273. p.) de a nőknek nehézséget jelent a neoliberais sikerprojektbe való bekapcsolódás (Tsouroufli 2018, 9–24. [12. p.]) is. A legfrissebb kutatások szerint (nemzetiségüktől függetlenül) a női alkalmazottak Szerbiában, különösen pedig a Vajdaságban nem érdeklődnek az egyetemi vezetési struktúrákban betöltött magas beosztások iránt. (Lendák-Kabók 2018b, 101–121. p.) Az érdeklődés hiányának hátterében különféle okok húzódnak, amelyek a narratív stratégiáik elemzésekor válnak láthatóvá: a magas posztok eléréséhez szükséges politikai beágyazottság vagy a kutatás és az oktatás iránti elkötelezettség, amely sérülhet azoknál a nőknél, akik döntéshozói pozícióba kerülnek. (Lendák-Kabók 2018a, 344. p.) A többségi népességhez tartozó nőkkel összehasonlítva egyes esetekben előnyt jelenthet az etnikai kisebbséghez tartozás: a nők könnyebben elérhetnek hatalmi pozíciókat azokon a szervezeti egységeken belül, ahol többségben vannak, például a kisebbségi nyelvek tanszékein. A kisebbségi közösséghez tartozás ugyanakkor üvegplafont is jelent számukra, mivel saját etnikai környezetükön kívül általában nem kerülhetnek döntéshozói pozícióba. (Lendák-Kabók 2018b)

5. Módszertan

A tanulmányban bemutatott kvalitatív kutatás eredményei tizenhat, félig strukturált interjú alapján alakultak, amelyeket hangfelvételen, majd írásban is rögzítettem, a válaszadók pedig engedélyezték a felhasználásukat. Habár magyar, szlovák és román etnikai kisebbségi férfiakat,⁷ valamint szerb többségi nőket és férfiakat is bevontam a teljes mintába,⁸ jelen szöveg csak az etnikai kisebbségi nők válaszaival foglalkozik.

Tizenhárom válaszadó a magyar, kettő a szlovák etnikai kisebbség tagja, egy pedig a románé. A szlovák és a román professzornők viszonylag kis mintájára e két vajdasági közösség alacsony létszáma a magyarázat. Fontos megjegyezni, hogy a szerbiai felsőoktatási rendszerben nem ismeretes a magyar, a szlovák és a román professzorok pontos száma, mivel nemzeti/etnikai identitásuk feltárása az alkotmány 47. cikkelye értelmében nem kötelező. Az interjúk idején a válaszadók az Újvidéki Egyetem és a Belgrádi Egyetem alkalmazottai voltak. Az interjúalanyok 1952 és 1984 között születtek, és Vajdaság különböző részein nőttek fel: Újvidéken, Szabadkán, Kúlán, Zentán, Bezdánban, Nagybecskerekén, Pincéden, Petrőcön és Keviszölösön. Ezeknek a településeknek az etnikai összeétele nagyban hozzájárult ahhoz, milyen mértékben sajátították el az államnyelvet. Újvidéken, Nagybecskerekén és Kúlán a lakosság többsége szerb, ezért a kisebbségek tagjai magasabb szinten beszélnek a többség nyelvét, míg Zentán, Szabadkán és Bezdánban a magyarok vannak többségben. Pincéd és Petrőc javarészt szlovákok, Keviszölös pedig románok lakta település. A válaszadók személyazonosságát kódokkal jelöltem. Az etnikai hovatartozásra a népcsoport angol megnevezésének kezdőbetűje utal, amit a nemük angol megnevezésének kezdőbetűje követ, a kód végén lévő szám pedig az alany korát jelöli – minél magasabb ez a szám, annál fiatalabb a válaszadó. Például a HFP13 (Hungarian Female Professor) pályakezdő magyar professzornő. Az interjúalanyok közül hat a STEM (természettudományok, technológiai, mérnöki és matematikai tudományok) tanulmányi területén, tíz pedig az SSH (társadalom- és humán tudományok) területén tevékenykedik. A válaszadók kiválasztásakor a hógolyó módszer (snowball sampling) alkalmaztam. (Esterberg 2011) Az interjúk 2014 és 2015 között, magyar és szerb nyelven készültek. A szlovák és a román nemzetiségű alanyok az interjú előtt beleegyeztek, hogy velük szerbül folyjon a beszélgetés.

7 Vajdaság nagyszámú magyar (13% ~ 250 000 fő), román (1,3% ~ 25 000 fő) és szlovák (2,6% ~ 50 000 fő) etnikai kisebbségnek ad otthont (*Statistical Office of the Republic of Serbia. 2011 Census of Population, Households and Dwellings in the Republic of Serbia. Belgrade, Statistical Office of the Republic of Serbia. 2012*).

8 A negyvenöt lefolytatott interjúból huszonöt készült magyar professzornőkkel és hallgatókkal, három interjú szlovák és román professzornőkkel, nyolc szerb professzornővel és egy hallgatóval. Öt interjú készült magyar, szlovák, román és szerb férfi professzorokkal, és négy interjú magyar férfi hallgatókkal.

A munka kezdetén két hipotézist fogalmaztam meg: (1) Az etnikai kisebbségekhez tartozó nők a társadalmi nemmel és az etnikummal szembeni elfogultságok/előítéletek miatt nehezen tudnak karriert építeni a szerb akadémiai közegben. (2) A nemzeti kisebbségi nők etnikai hovatartozásuk és társadalmi nemük miatt üvegplafonba ütköznek a döntéshozói pozíciók megszerzésekor.

Az interjúk tartalmi elemzésének kódolását az Atlas.ti program segítségével dolgoztam ki. A kvalitatív adatok számbavétele során Saldana (Saldana 2013) és MacQueen et al. (MacQueen–McLellan–Kay–Milstein 1998, 31–36. p.) kódolását követtem. Az interjúk szövegeiben strukturális kódolást (MacQueen et al. 2008) alkalmaztam az adathalmaz elemzésére és kezdeti kategorizálására, valamint az összehasonlítható szegmensek, a hasonlóságok, a különbségek és az összefüggések vizsgálatára. (Saldana 2013, 84. p.) Az interjúk során azonosított szerkezeti kódok alapján meghatározott narratív stratégiákat különítettem el, amelyekkel a válaszadók igazolták cselekedeteiket, illetve értelmezték az egyetemi struktúrán belüli helyzetüket.

Az interjú tizenhárom kérdésből állt, amelyek a következő témákban foglalhatók össze: (1) gyermekkori anyanyelv-ismeretek és a szerb nyelv ismerete; (2) nehézségek a karrier terén (pl. nyelvi gátlás); (3) a karrier és a család közötti egyensúly megteremtése; (4) a társadalmi nem szempontú szegregáció az akadémiai közösségben; (5) véleményük arról, hogy a nők (magyar vagy más etnikai kisebbség) hogyan érhetnek el tudományos és vezetői pozíciókat az egyetemen; (6) véleményük a kisebbségi nyelveken folytatott felsőoktatás diszkriminatív/egyenlőségi gyakorlatáról. (Lendák-Kabók 2018a) Jelen tanulmány a karrierépítés során felmerülő kihívások területére (2) vonatkozó válaszok elemzésére összpontosít.

A társadalmi nem, az etnikai hovatartozás, a társadalmi egyenlőtlenségek, valamint a hatalmi pozíciókkal kapcsolatos interakciók elemzésénél az interszekcionalitás (Crenshaw 1991, 1241–1299. p.) elméleti és módszertani keretét alkalmaztam. (Lykke 2010) Mivel az interszekcionalitás elsősorban a láthatatlan egyenlőtlenségi struktúrákat teszi láthatóvá, tökéletes módszertani eszköz a Szerbia felsőoktatási rendszerében tevékenykedő, etnikai kisebbségekből származó nők helyzetének elemzésére. (Esterberg 2011)

6. Eredmények

6.1. Milyen nehézségekkel találják szembe magukat az egyetemi karrierépítés során az etnikai kisebbségekből származó nők?

Az első hipotézis alátámasztása során, a fejezet elején ismertetem azokat a narratív stratégiákat, amelyeket a válaszadók a szerbiai felsőoktatási rendszerben tapasztalt nehézségeik megvitatásakor és magyarázatokhoz használtak. A narratív stratégiák a következők: *másság, kisebbségi komplexus, tudományos kiválóság, politikai háttér, önmegtévesztés, nyelvi akadály.*

A narratív stratégiák rövid magyarázata:

- a *másság* a beilleszkedésre való képtelenség látszatát kelti a (túl)nyomórészt többségi) akadémiai struktúrában;
- a *kisebbségi komplexus* stratégiája szerint az etnikai kisebbség tagjai eleve sikertelenek;
- a *tudományos kiválóság* narratív stratégiája magyarázatként szolgál arra a jelenségre, amikor az etnikai kisebbségi nőkre hallgatólagos nyomás nehezedik, hogy jobban teljesítsenek többségi kollégáiknál;
- a *politikai háttér* narratív stratégiája képessé teheti a kisebbségi közösség tagjait az etnikai kohézióra, de ugyanakkor egy bizonyos szintű ellenszenvet is generál;
- az *önmegettévesztés* stratégiája azt feltételezi, hogy a kisebbségi közösségek tagjai ugyanakkora eséllyel tölthetnek be magas beosztásokat az akadémia hierarchiájában, mint a többség tagjai;
- a *nyelvi akadályt* tematizáló narratív stratégia szerint a kisebbségi nők nehezen tudnak karriert építeni a tudományban, mivel úgy érzik, hogy a nyelvi korlátok miatt nem egyenlők a többségi munkatársaikkal.

Az interjúk számszerűsített eredményei azt mutatják, hogy a válaszadók fele (nyolc interjúalany) szerint az etnikai kisebbségekből származó nők számára nehezebb karriert építeni a szerbiai akadémiai szférában. Négyen SSH-területen, négyen pedig STEM-területen dolgoznak. Három válaszadó nem találkozott ilyen problémával, közülük egy STEM-, kettő SSH-területen tevékenykedik. Fontos megvilágítani azon válaszadók hátterét, akik kijelentették, hogy nem ütköztek akadályokba. Egyikük (a HFP1 kódú interjúalany a STEM területéről) kizárólag szerb nyelvű oktatásban részesült óvodától egészen az egyetemi tanulmányai végéig, amelyet a Műszaki Tudományi Karon folytatott, és a szerb nyelv terén soha nem tapasztalt nehézséget. A második válaszadó (a HFP7 kódú interjúalany SSH-területről) szintén kijelentette, hogy nincs nehézsége, ugyanis vegyes házasságban élő szülők (szerb apa és magyar anya) gyermeke, szerb tannyelvű középiskolába járt, emiatt nem volt problémája a többség nyelvével. Felsőfokú tanulmányainak kiválasztásakor úgy döntött, hogy magyar nyelvet és irodalmat tanul az újvidéki Bölcsészettudományi Karon, ahol a nyelvváltás ellenére nagyon sikeres volt. A harmadik válaszadó (a SLFP1 kódú interjúalany az SSH területéről) rámutatott, hogy a kisebbségi közösségekből származó nők számára nincsenek gátak az egyetemi karrierépítési folyamatban, de megjegyezte, hogy egyetemi karrierjét a Tanárképző Karon, vagyis egy kisebbségi enklávóban kezdte, ahol az összes alkalmazott szlovák volt. Két válaszadó nem volt biztos abban, hogy felmerülhetnek-e nehézségek, hárman pedig nem válaszoltak a kérdésre. A válaszadás elmaradása kétféleképp értelmezhető: egyrészt az alanyok szándékolatlanul elsiklottak a válaszadás mellett, mivel a kutató hagyta, hogy az interjú nagyobb megszakítások nélkül folyjon, ezért néhány kérdést spontán módon nem sikerült feltenni/megválaszolni, azonban az is feltételezhető, hogy a válaszadók szándékosan kerülték meg az álláspontjuk nyílt megfogalmazását. A válaszok hiánya összefüggésben állhat azzal a ténnyel is, hogy az etnikai hovatartozás a szerb

nyilvános diskurzusban az 1990-es évek óta feszültséggel teli tabutémának számít. (Szerbhorváth 2018, 119–142. p.)

Az elemzés kvalitatív része a narratívákra és a válaszadók interjúkban szereplő magyarázataira vonatkozik, amelyek a kisebbségi közösségek tagjainál jelentkező karrierépítési nehézségekről szólnak. A következő részben interjúrészletek segítségével illusztrálom a kvalitatív kutatás eredményeit. A HFP2 kódú interjúalany (SSH-terület) hangsúlyozta, hogy a (kisebbségi) magyar létnek különféle előnyei és/vagy hátrányai vannak, attól függően, hogy ki hol él. Szabadkán minden bizonnyal előnyt jelent, ahol az állampolgárok csaknem 40%-a magyar; ott nagyobb az esély az elfogadásra, de a túlnyomórészt többségi tudományos környezetben való érvényesülés nagyobb kihívást jelent egy etnikai kisebbségi nőnek.

Nem tudom, nekem nem voltak ilyen nehézségeim. De biztos vagyok benne, hogy ez helytől is függ, hogy hol él az ember. Mondjuk, Szabadkán azért még mindig megvan a helye a magyarságnak, és mindig is megvolt. De biztos, hogy vannak nehézségei. Egyrészt más a látásmódja, lehet, hogy még nyelvi nehézségei is vannak, lehet, hogy kisebbségiként kevésbé fogadják el. Ezt nem tudom, de biztosan jobban meg kell küzdenie, mint annak, aki az államalkotó nemzethez tartozik. Azt hiszem, hogy itt a nőiség is kérdés. (HFP2)

A HFP2 kódú interjúalany narratíváinak kivonata arra utal, hogy a másság stratégiáját használja, hogy megmagyarázza a láthatatlan korlátok sorozatát, amelyek nehézségeket okozhatnak az egyetemi karrierépítés során egy etnikai kisebbségi nő számára.

Az interjú idején a HFP9 kódú interjúalany demonstrátor⁹ volt a STEM területén. Rámutatott, hogy ebben a pozícióban nem kapott fizetést, és semmiféle garanciát sem arra, hogy a tanszéken a későbbiekben felkínálnak neki fizetett állást. Narrációjában külön hangsúlyozta a szülei, mindenekelőtt az édesapja nézeteinek a hatását, pontosabban azon meggyőződését, hogy lánya magyar származása miatt soha nem fog fizetett állást kapni az egyetemen, amely vélemény növeli benne a bizonytalanság érzetét:

Édesapám nagyon nagy magyar, aki visszasírja a Trianon előtti időket, amikor ő nem is létezett. Azt kérdezte, ez pár évvel ezelőtt volt, hogy „te tisztában vagy azzal, hogy soha nem fogsz bejutni az egyetemre mint tanár vagy asszisztens?” Hát, mondom, miért? „Hát azért, mert magyar vagy!” Így beültette ezt a fejembe, és néha gondolkodom ezen, mivel valójában tényleg nem látom már, hogy megoldódna-e az én helyzetem magától. De nem tudom... Akadályt viszont nem látok. Soha senki nem mondott ilyesmit az egyetemen. Nem volt sohasé. Ez misztérium. Lehet, most, hogy hozzáadtam a nevemhez a férjem vezetéknévét, akkor lehetséges, hogy most könnyebb lesz (nevet). (HFP9)

⁹ Ez a legalacsonyabb pozíció az akadémiai hierarchiában. A demonstrátornak nincs szerződése, és munkájáért semmilyen juttatást nem kap. A munka egyetlen előnye az a lehetőség, hogy tapasztalat szerezhető vele az akadémiai közösségben.

Bár nem említett közvetlen vagy közvetett esetet a hátrányos megkülönböztetésére, az idézet azt mutatja, hogy hátrányosnak megélt munkahelyi helyzetét összekapcsolja etnikai hovatartozásával. Apja álláspontját tovább erősítette az a tény, hogy noha az interjúalany hallgatónaként kiváló eredményeket ért el, a karrierépítésében mégsem kapott tanári támogatást, amiről beszélt is az interjú során. A *kisebbségi komplexus* narratív stratégiájára támaszkodott, hogy megmagyarázza helyzetét.¹⁰

A RFP1 kódú válaszadó az újvidéki Bölcsészettudományi Kar (SSH-tanulmányok) professzora, narratívájában hangsúlyozta, hogy az akadémiai környezetben az etnikai kisebbségi közösségekben élő nők számára jelentős a nyelvi akadály. Annak ellenére, hogy román anyanyelvű, nehéz volt számára a román idegen nyelvként tanítania szerbül. Tapasztalata összekapcsolható az előző kutatásban részt vevő etnikai kisebbségek tagjaival, akiknek többsége kiegyensúlyozatlan kétnyelvű, és a szerb nyelvtudás nagyon alacsony szintje jellemzi (Filipović et al. 2007) őket. Ugyanez vonatkozik a vajdasági román hallgatókra is, akik a román nyelv és irodalom szakot választották, de a szerb anyanyelvű közegbe történő magas szintű asszimiláció miatt¹¹ a román nyelvet alig vagy egyáltalán nem beszélik. Ezt a következő idézet támaszthatja alá:

Úgy gondolom, hogy ebben az esetben a nyelvi nehézség nagyon fontos. Nagyon nehéz lehet annak, aki a családtagjaival csak románul beszél, és románul fejezi be az iskolát, majd ezt követően szerb nyelven kell azt folytatnia, vagy csak szerb nyelven kell beszélnie. Nekem is nehézséget jelent, amikor szerb nyelven tanítok azoknak a hallgatóknak, akik nem beszélnek románul.¹² Ez talán fontos [az egyetemi környezetben], a nyelvi nehézség. (RFP1)

Narratívája alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy a megkérdezettek a *nyelvi akadály* narratív stratégiáját alkalmazzák az etnikai kisebbségi nők karrierjét korlátozó tényezők magyarázatára. Ezt a stratégiát alkalmazta a RFP1 kódú interjúalany is, mivel úgy vélte, hogy ő maga is nehézségekbe ütközik a szerb nyelv használatakor.

10 Nem sokkal az interjú lefolytatása után a HFP9 kódú interjúalany elhagyta az egyetemet, és saját vállalkozásba kezdett.

11 Szerbiában gyakori, hogy azok a vajdasági román kisebbségi tanulók is a román nyelv és irodalom szakot választják, akik nem vagy alig beszélnek az anyanyelvüket, mert úgy gondolják, hogy ezáltal könnyebben szerezhetnek egyetemi diplomát, és feltételezhető, hogy a döntésüket a kisebbségi nyelvek tanulását ösztönző hallgatói támogatások is befolyásolják. A legtöbben önhibájukon kívül kerülnek ebbe a paradox helyzetbe, ugyanis sok vajdasági településen nincs román tannyelvű iskolai tagozat.

12 Az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karán a hallgatók tanulmányaik alatt idegen nyelvként választhatják a kisebbségi nyelveket is, akárcsak az angolt vagy más világnyelveket.

6.2. Betölthetnek-e vezetői posztokat az egyetemen a nemzeti kisebbségből származó nők?

A második hipotézis alátámasztása során a számszerűsített eredmények azt mutatták, hogy a válaszadók többsége (tíz alany) szerint az etnikai kisebbségi nők is elérhetnek magas pozíciót (hármójuk STEM-területen, hét pedig SSH-területen tevékenykedik). Két válaszadó nem volt biztos ebben (egyikük a STEM-ről, a másik a SSH-ről), négyen pedig nem válaszoltak a kérdésre (kettő a STEM-től és kettő a SSH-től). Kiemelendő, hogy egyetlen interjúalany sem állította, hogy az etnikai kisebbségi nők ne kerülhetnének döntéshozói pozícióba a szerb felsőoktatási rendszerben.

Egyes válaszadók karrierjük során vezető pozíciókat töltöttek be: két interjúalany helyettes oktatási dékánként is tevékenykedett. Egyikük (a HFP1 kódú interjúalany) főtanácsnok volt egy túlnyomórészt férfiakat foglalkoztató környezetben egy STEM-karon az Újvidéki Egyetemen. Kiemelkedő tudományos háttérrel rendelkezik, jobban egyes férfi kollégáinál is, nem beszélt nyelvi akadályról, neve pedig nem utal magyar származására (férje szerb családnévét használja). Karrierjét a szocialista korszakban építette fel, amelyben a kvótarendszer jóvoltából számos jelentős pozíciót megszerezhetett. A másik válaszadó (a HFP4 a SSH területéről) a szabadkai Gazdaságtudományi Kar¹³ helyettes dékánja volt abban az időben, amikor még nagyobb számú magyar professzor dolgozott a karon, így kellő támogatást kapott. Két másik interjúalany (HFP5 és RFP1) vezető posztot töltött be a kisebbségi tanszékeken (SSH-tanulmányok).

A második hipotézis elemzésének kvalitatív része a HFP1 kódú válaszadó interjúkivonatával kezdődik, aki a STEM-tanulmányainak professzora, és a szocialista korszakban különböző vezető pozíciókat töltött be, olyanokat is, amelyek nem kötődtek szorosan a szakmájához. A szocialista korszak után sokáig dékánhelyettes volt. Válaszaiban a más-ság narratív stratégiáját fordított módon használta, (Jensen 2011, 63–78. p.) azzal érvelt ugyanis, hogy azért választották meg, mert etnikai kisebbségből származó nő:

Az intézet igazgatója voltam sok évig, prodékán is voltam egy választási időszakon keresztül, mert én nem akartam többet. A városban a kommunizmus alatt megvolt, hogy például erre a helyre, magyar, nő, egyetemet végeztem... És hát, ez mindig én voltam: ráadásul magyar is, előny volt ez is, meg a férjem, egy család voltunk, meg az egyetemet is befejeztem, docens is voltam. Amikor megérkeztem, azt mondták: alig vártuk, hogy meglássuk, ki ez, akire mindez ráillik. Úgyhogy hosszú éveken át ilyen funkcióban voltam, a socialni savez? Azt se tudom, hogy hívják... Vezetői állás nőknek a Műszaki Tudományok Karán nehezen elérhető. Mióta ez a kar létezik, még sohasem volt női dékán! Csak egy ízben egyetlenegy női dékánhelyettes volt, az én voltam. Ebből látható a nők helyzete.

13 Az Újvidéki Egyetem tizennégy karból áll, ezek közül öt Vajdaság különböző településein működik (Gazdaságtudományi Kar [szabadkai és újvidéki székhellyel], Építőmérnöki Kar [Szabadkán és Újvidéken], a Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar [Szabadkán], a Tanárképző Kar és a Mihajlo Pupin Műszaki Kar nagybecskereki székhellyel), kilenc kar pedig Újvidéken található. (Újvidéki Egyetem – Alapvető információk, 2017).

Mondhatom, hogy semmivel sem jobb, mint negyven évvel ezelőtt, amikor dolgozni kezdtem. (HFP1)

A HFP8 kódú interjúalany, aki a nők felé kevésbé nyitott (Blagojević 2009) STEM-tanulmányok professzora, a másság stratégiájával egyetértésben elmondta, hogy egy magyar etnikai kisebbségből származó nőnek hogyan kell kiépítenie a kiváló tudományos háttérrel annak érdekében, hogy magas pozícióba kerülhessen:

Úgy gondolom, hogy egy magyar nőnek többet kell tudnia, mint másoknak. Meg kell mutatnia olyan készségeket és eredményeket, amelyek csak néhány embernek vannak, így bizonyíthatja, hogy kiváló. Erre azért van szükség, hogy elfogadják és kövessék is. (HFP8)

Elbeszélése összhangban áll Acker és Armenti érvelésével, (Acker et al. 2004) akik szerint a kisebbségi csoportokból származó nők további nyomásnak vannak kitéve, amelyet Tierney és Bensimon kulturális adózásnak (Tierney et al. 1996) hív. A kulturális adózás magába foglalja az ugyanazon kisebbségi csoportba tartozó hallgatókkal folytatott munkát, amelyet a válaszadó az interjúban egyetemi tevékenységként is említ, nevezetesen azt, ahogyan a magyar hallgatókat mentorálja a Vajdasági Magyar Tudományos Diákköri Konferencián (VMTDK), amelyre évente kerül sor az Újvidéki Egyetemen.

Most három hallgatóm van a VMTDK-ra. Évente összegyűjtök néhány magyar hallgatót, akik szeretnének részt venni a VMTDK-n, és egy tudományos témán dolgozom velük. (HFP8)

A HFP13 kódú válaszadó a tudományos kiválóságot narratív stratégiaként is felhasználta a siker magyarázatára.

Véleményem szerint, ha valaki nagyon erős kutató a területén, akkor magas beosztásba kerülhet. Igen. Egyre nagyobb hangsúly kerül arra, hogy milyen erős valaki a kutatásában, mennyire elismert, mennyire híres. De természetesen más dolgokra is szükség van. (HFP13)

Interjújának utolsó mondata azt a feltételezést tükrözi, hogy a meritokrácia továbbra is nagyon bizonytalan kategória, bár manapság a tudományos kiválóság az előre meghatározott követelmények miatt könnyen mérhető. Rámutat arra, hogy vannak más releváns kompetenciák is. Noha nem tárja fel, hogy mely kompetenciák szükségesek a siker eléréséhez, utalhat arra a közismert tényre, hogy Szerbiában a tudományos körökben a megfelelő politikai háttér mellett rendelkezni kell jó kommunikációs és szervezési képességekkel is.

A szlovák etnikai kisebbségből származó mindkét professzor pozitív választ adott arra a kérdésre, hogy az etnikai kisebbségi nők döntéshozói pozíciókba juthatnak-e a tudományos életben. A SLFP2 kódú válaszadó egy olyan környezet jellemzésére korlá-

tozta mondandóját, amelyet jól ismer – az újvidéki Bölcsészettudományi Karra, vagyis a SSH-tanulmányokra –, kiemelve, hogy nem biztos abban, hogy más karokon szintén ez a helyzet uralkodik-e.

Lehetséges, azt hiszem, a mi karunkon igen. Nem vagyok biztos más karokban. A mi karunkon sok-sok kisebbségi nyelvet tanítanak, ez az egyik jellemzője. Nem vettem észre semmilyen megkülönböztetést ebben a kérdésben. Azt hiszem, lehetséges. (SLFP2)

Az adatok azt mutatják, hogy az újvidéki bölcsészettudományi karon nem voltak olyan női dékánok, akik etnikai kisebbségiek lettek volna. E tény tükrében azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a SLFP2 kódú interjúalany az *önmegettévesztés* narratív stratégiáját alkalmazta, vagy nem ismeri az akadémiai valóságot.

A RFP1 kódú válaszadó interjújában kijelentette, hogy a dékáni pozíció eléréséhez nagyfokú támogatásra lenne szükség a Román Nemzeti Tanács (amely egy államilag finanszírozott politikai testület), valamint a kar összes dolgozója részéről, és véleménye szerint ez nem valósulhat meg.

Soha nem gondoltam rá, hogy a dékán valaha román lesz-e. Lehet, de nem tudom, hogy a tanszékek támogatnák-e, lehet, ha a Román Nemzeti Tanács támogatná, de akkor is kérdéses... Most tanszékvezető-helyettes vagyok; a tanszékeken megállapodtunk abban, hogy változtatjuk egymást ezeken a pozíciókon, tehát mindannyiunkra sor kerül, nem fogunk harcolni a tanszékvezetői posztért. (RFP1)

Narratívájában a *politikai háttér* stratégiáját használta, és kiemelte, hogy van egy román kisebbség (bár nem kifejezetten nőkről beszélt), amely összetartó, és a Román Nemzeti Tanácson keresztül külső politikai támogatásra támaszkodik. Ebben az értelemben az etnikai kohézió vezetői pozíciót hozhat, ahogy ez a szabadkai HFP4 kódú válaszadó esetében is megtörtént. Ez az etnikai kohézió azonban nem jelenti a nemek közötti kohéziót is. A kisebbségi közösségekből származó nők narratívái megemlítik a *politikai háttér* stratégiáját mint a karriert elősegítő elemet, ugyanakkor bizonyos mértékű visszatükröződést is mutatnak. Narratíváik politikai háttere lehet az intézmény külső és belső politikája is. Az interjú másik része érdekes tényt világít meg a kisebbségi tanszékeken belüli hatalmi helyzet kapcsán: a tanszék tanárai megegyeztek abban, hogy az idők folyamán mindegyikük tanszékvezető lesz. Ez a kis tanszékeken és saját etnikai enklávójukon belül lehetséges. A kisebbségi tanszékeken többségükben vagy kizárólag női alkalmazottak vannak, ezért könnyebb azt állítani, hogy az etnikai kisebbségekből származó nők képesek hatalmi pozíciókba kerülni.

7. Következtetések

Az etnikai kisebbségekből származó női professzorok narratívái, amelyekkel az egyetemi hierarchiában betöltött helyzetüket magyarázzák, azt mutatják, hogy hangsúlyosabb

számukra a kisebbségi hovatartozásuk, mint a társadalmi nemük. Amikor sikerül karriert építeniük az egyetemi közösségben, hajlamosak elfogadni az üvegplafont. Ennek eredményeképp a hierarchiákon belül, az alsó vagy a középső pozíciókban maradnak, illetve az etnikai közösségeiken belül foglalnak el hatalmi pozíciót. Nem látják azt – amire Morrison és társai (Morrison et al. 1987) rámutatnak –, hogy ennek oka a nemükben keresendő, de megértik, hogy kiváltója az etnikai hovatartozásuk is lehet. Nem kérdőjelezi meg társadalmi helyzetüket a patriarchális értékekkel rendelkező társadalomban, (Blagojević Hjuson 2015) elfogadják etnikai falaik „kapuőri” helyzetét, mivel a kisebbségi nőket elsősorban azokon a tanszékeken képviselik, ahol kisebbségi kultúrát, irodalmat és nyelveket oktatnak, és ahol „nemzetmegőrző” szerepet töltenek be. (Korać 1996) Meg kell küzdeniük a kisebbségi komplexussal és a mássággal is, amely jellemzők közősek számukra.

A következő következtetés a STEM- és SSH-területeken jelentkező nemek szerinti különbségekre vonatkozik: az etnikai kisebbségi férfiakat inkább a STEM-területeken foglalkoztatják, szemben az etnikai kisebbségi nőkkel, akik az ugyanezen a területen dolgozó szerb nemzetiségű nőknél is jóval kevesebben vannak. (Lendák-Kabók 2018a) Ez azzal magyarázható, hogy a STEM-tudományágakat a férfiak terepének tekintik, és jórészt ténylegesen is férfiközegnek számítanak. Amint ezt Blagojević (Blagojević 2009) korábbi kutatásai is megerősítették, az etnikai hovatartozással együtt nehéz legyőzni ezeket a társadalmi nemi szempontú diszkriminációkat. A STEM kisebbségi közösségeiből származó nők narrációikban hangsúlyozták, hogy kivételesnek kell lenniük, és kimagasló tudományos pályafutással kell rendelkezniük ahhoz, hogy a többiek elfogadják és támogassák őket. Meg kell felelniük más (politikai, társadalmi stb.) kritériumoknak is, hogy egyáltalán karriert építsenek a STEM-tudományok területén.

A konklúzió utolsó eleme szerint a szocialista korszakban a kvótarendszer miatt az etnikai kisebbségek, következésképpen pedig az etnikai kisebbségi nők számára is sokkal könnyebb volt karriert építeni és döntéshozói pozíciókba kerülni az akadémiai közösségben. Jelenleg nincs érvényben hasonló kvótarendszer vagy pozitív intézkedés sem a nemek, sem az etnikai hovatartozás terén, ezért az etnikai kisebbségek és különösen az etnikai kisebbségi nők számára általában sokkal nehezebb a karrierépítés az akadémiai életben. Csak akkor juthatnak feljebb a hierarchiában, ha nőként etnikai enklávéikon belül dolgoznak (például az etnikai kisebbségi nyelvek tanszékein), mert nem versenyeznek a többségi népelességgel (nőkkel és férfiakkal sem), akik nem tanítanak (vagy nem beszélnek) kisebbségi nyelveken. Ha ezekben a részlegekben azonos arányban tevékenykednének a férfi és a női etnikai kisebbségi alkalmazottak, logikus lenne azt feltételezni, hogy az etnikai kisebbségi férfiak kerülnének feljebb a hierarchiában. Ez volt a helyzet a múltban, például az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén, ahol a korábbi évtizedekben a vezetők javarészt férfi alkalmazottak voltak. A tanszéken jelenleg nincs férfi oktató, így biztosított a nők vezető pozíciója. A nyelvi tanszékeken kívül a vezető pozíciók azonban már nem érhetőek el ilyen könnyen, különösen akkor, ha a nők nyelvi akadályokkal is szembeesülnek, ezért arra a következtetésre juthatunk, hogy az etnicitás és a társadalmi

nem metszete – interszekciója – új egyenlőtlenséghez vezet Szerbia felsőoktatásai rendszerében.

Támogatás

A szerző nem kapott pénzügyi támogatást a cikkben leírt kutatás elvégzéséért, szerzői és/vagy publikálásához.

Az ütköző érdekek nyilatkozata

A szerző nem jelentett potenciális összeférhetlenséget a cikk kutatása, szerzője és/vagy publikálása kapcsán.

Felhasznált irodalom

- Acker, Sandra–Armenti, Carmen 2004. Sleepless in academia. *Gender and Education*, Volume 16, Issue 1, 3–24. p. doi: 10.1080/0954025032000170309
- Aavik, Kadri 2013. Strategies of managing difficulties related to employment: narratives of Russian-speaking women in the Estonian labour market. In Allaste, A. A. (ed.): *'Back in the West'.* *Changing Lifestyles in Transforming Societies*. Peter Lang, 203–224. p.
- Ball, Stephen J.–Reay, Diane–David, Miriam 2002. 'Ethnic Choosing': Minority ethnic students, social class and higher education choice. *Race ethnicity and education*, Volume 5, Issue 4, 333–357. p. doi: 10.1080/1361332022000030879
- Blagojević Hjuson, Marina 2015. *Sutra je bilo juče: Prilog društvenoj istoriji žena u drugoj polovini 20. veka u Jugoslaviji*. Novi Sad, Zavod za ravnopravnost polova
- Blagojević Hjuson, Marina 2015. *Sutra je bilo juče: Prilog društvenoj istoriji žena u drugoj polovini 20. veka u Jugoslaviji*. Novi Sad, Zavod za ravnopravnost polova.
- Bourdieu, Pierre–Wacquant, Loic J. D. 1992. *An invitation to reflexive sociology*. Cambridge, Polity.
- Cohen, Philip 1988. The Perversions of Inheritance: Studies in the Making of Multi-Racist Britain. In Cohen, Philip–Bains, Harwant S. (ed.): *Multi-Racist Britain: New Directions in Theory and Practice (Youth Questions)*. London, Palgrave Macmillan, 9–118. p.
- Cotterill, Pamela–Letherby, Gayle 2005. Women in higher education: Issues and challenges. *Women's Studies International Forum*, Volume 28, Issues 2–3, 109–113. p. doi: 10.1016/j.wsif.2005.04.001
- Cox, Kelline Sue 2008. *Motivational Factors Influencing Women's Decisions to Pursue Upper-Level Administrative Positions in Higher Education* (Doctoral dissertation). Kansas State University, Manhattan, Kansas.
- Crenshaw, Kimberle 1991. Mapping the margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color. *Stanford Law Review*, Volume 43, Issue 6, 1241–1299. p. doi: 10.2307/1229039
- Esterberg, Kristin G. 2011. *Qualitative methods in social research*. Brantford, Ont., W. Ross MacDonald School Resource Services Library.
- European Commission. *Structural Change in Research Institutions: Enhancing Excellence, Gender Equality and Efficiency in Research and Innovation*. Luxembourg, Publications Office of the European Union, 2012.

- Filipović, Jelena–Vučo, Julijana–Đurić, Ljiljana 2007. Critical review of language education policies in compulsory primary and secondary education in Serbia. *Current Issues in Language Planning*, Volume 8, Issue 2, 222–242. p. doi: 10.2167/cilp103.0
- Fraser, Nancy 1997. *Justice interruptus: Critical Reflections on the "Postsocialist" Condition*. New York, Routledge.
- Glas razlike – Grupa za promociju ženskih političkih prava, Autonomni ženski centar – Astra & Incest Trauma Centar – Žene u crnom. Alternativni izveštaj komitetu CEDAW (CEDAW Alternative Report Serbia), 2007.
- Jensen, Sune Qvotrup 2011. Othering, identity formation and agency. *Qualitative Studies*, Volume 2, Issue 2, 63–78. p. doi: 10.7146/qs.v2i2.5510
- Kandiyoti, Deniz 1988. Bargaining with Patriarchy. *Gender and Society*, Volume 2, Issue 3, 274–290. p. doi: 10.1177/089124388002003004
- Korać, Maja 1996. Understanding ethnic-national identity and its meaning. *Women's Studies International Forum*, Volume 19, Issues 1–2, 133–143. p. doi: 10.1016/0277-5395(95)00067-4
- Kyriazi, Anna 2018. The education of minorities in Bulgaria and Romania: Analyzing the formation and articulation of preferences. *Ethnicities*, Volume 18, Issue 3, 412–433. p. doi: 10.1177/1468796816684147
- Lendák-Kabók, Karolina 2015. Studentkinje iz mađarske nacionalne zajednice u sistemu visokog obrazovanja u Srbiji: rodna perspektiva, *Megatrend Revija*, Volume 12, Issue 1, 139–156. p. UDK 316.644-057.875:305(=511.141)(497.113)"2009/20 13"
- Lendák-Kabók, Karolina 2017. Uticaj jezičke barijere na uspeh žena iz mađarske nacionalne zajednice u sistemu visokog obrazovanja Srbije. *Temida*, Volume 20, Issue 1, 77–93. p. doi: 10.2298/TEM1701077L
- Lendák-Kabók, Karolina 2018a. Visoke akademske pozicije u Srbiji: mogućnosti za pripadnice nacionalnih zajednica? *Sociologija*, Volume 60, Issue 1, 330–346. p. doi: 10.2298/soc1801330L
- Lendák-Kabók, Karolina 2018b. Ethnic minority women in decision-making positions in Serbian Academia – Illusion or reality? In Gadpaille, Michelle–Kondrić Horvat, Vesna–Kennedy, Victor (eds.): *Engendering Difference: Sexism, Power and Politics*. Cambridge, Cambridge Scholars Publishing, 101–121. p.
- Lykke, Nina 2010. *Feminist Studies: A guide to intersectional theory, methodology and writing*. New York, Routledge.
- MacQueen, Kathleen M.–McLellan, Eleanor–Kay, Kelly–Milstein, Bobby 1998. Codebook development for team-based qualitative analysis. *Cam Journal*, Volume 10, Issue 2, 31–36. p. doi: 10.1177/1525822X980100020301
- Madden, Margaret 2002. The transformative leadership of women in higher education administration. In J. DiGeorgio-Lutz (ed.): *Women in higher education: Empowering change*. Westport, CT, Praeger Publishers, 115–143. p.
- Maran, Mirča 2013. Rumuni u Banatu. Osobnosti identiteta. *Zbornik radova Etnografskog instituta SANU-Kulturna prožimanja: antropološke perspektive*, Zbornik 28, 229–238. p. UDK: 323.15(=135.1)(497.113)
- Mercer, Justine 2013. Responses to rejection: The experiences of six women early career researchers in the Education department of an English university. *Women's Studies International Forum*, Volume 38, 125–134. p. doi: 10.1016/j.wsif.2013.03.008

- Middlehurst, Robin 1997. Leadership, women and higher education. In Eggins, Heather (ed.): *Women as Leaders and Managers in Higher Education*. Great Britain, St. Edmundsbury Press, 3–16. p.
- Miladinović, Slobodan 2003. Obrasci formiranja i reprodukcije vladajućih elita u bivšoj Jugoslaviji: I Vertikalna pokretljivost. *Sociologija*, Volume 45, Issue 1, 33–60. p. doi: 10.2298/SOC0301033M
- Mišić Andrić, Marijana–Markov, Slobodanka 2018. Challenges (Obstacles) in Reaching Leadership Positions – Experiences of Women Professors at Novi Sad University Serbia. *Gender Studies*, Volume 16, Issue 1, 115–133. p. doi:10.2478/genst-2018-0009
- Morley, Louise 2005. Sounds, silences and contradictions: Gender equity in British Commonwealth higher education – Clare Burton Memorial Lecture 2003. *Australian Feminist Studies*, Volume 20, Issue 46, 109–119. p. doi: 10.1080/0816464042000334573
- Niegel, Jennifer 2014. Reducing Vertical and Horizontal Segregation in Higher Education Academic Career Paths Experiences of STEM Professors in Germany [Abstract]. *Book of Abstracts: 8th European Conference on Gender Equality in Higher Education*. Vienna, Office for Gender Competence, Vienna University of Technology, 54–55. p.
- Papp Z. Attila 2015. Nyelvi-etnikai, nem bevándorló kisebbségi tanulók iskolai teljesítménye a PISA-felmérésekben. *Educatio*, 24. évf. 2. sz. 50–63. p.
- Papp Z. Attila 2016. A magyar tudományosságról alkotott koncepciók Vajdaságban. In Gábrity Molnár Irén (ed.): *Kutatások sodrásában, az mtt 25. éve*. Szabadka, Magyarországi Tudományos Társaság, 35–48. p.
- Pető Andrea 2013. A nők a tudományban. *Magyar Tudomány*, 179. évf. 4. sz. 550–565. p. doi: 10.1556/2065.179.2018.4.9
- Reay, Diane–Davies, Jacqueline–David, Miriam–Ball, Stephen J. 2001. Choices of degree or degrees of choice? Class, ‘race’ and the higher education choice process. *Sociology*, Volume 35, Issue 4, 855–874. p. doi: 10.1177/0038038501035004004
- Russo, Marcello–Islam, Gazi–Koyuncu, Burak 2017. Non-native accents and stigma: How self-fulfilling prophecies can affect career outcomes. *Human Resource Management Review*, Volume 27, Issue 3, 507–520. p. doi: 10.1016/j.hrmmr.2016.12.001
- Seid, Yared 2016. Does learning in mother tongue matter? Evidence from a natural experiment in Ethiopia. *Economics of Education Review*, Volume 55, 21–38. p. doi: 10.1016/j.econedurev.2016.08.006
- Saldana, Johnny 2013. *The Coding Manual for Qualitative Researchers*. Los Angeles, Sage Publications.
- Sardar, Ziauddin–Davies, Merryl Wyn 1992. The future of Eastern Europe: lessons from the Third World. *Futures*, Volume 24, Issue 2, 150–157. p. doi: 10.1016/0016-3287(92)90008-4
- Savić, Senka 2015. *Profesorke Univerziteta u Novom Sadu*. Novi Sad, Ženske studije i istraživanja i Futura publikacije.
- Shahtalebi, Soroosh–Yarmohammadian, Mohammad Hossein–Ajami, Sima 2011. Women’s success factors from leadership in higher education. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 15, 3644–3647. p. doi: 10.1016/j.sbspro.2011.04.349
- Śliwa, Martyna–Johansson, Marijana 2013. The discourse of meritocracy contested/reproduced: Foreign women academics in UK business schools. *Organization*, Volume 21, Issue 6, 838. p. doi: 10.1177/1350508413486850

- Spivak, Gayatri Chakravorty 1985. The Rani of Sirmur: An Essay in Reading the Archives. *History and Theory*, Vol. 24, No. 3, 247–272. p. doi: 10.2307/2505169
- Statistical Office of the Republic of Serbia: 2011 Census of Population, Households and Dwellings in the Republic of Serbia. Belgrade, Statistical Office of the Republic of Serbia, 2012.
- Szerbhorváth, György 2018. A délszláv háborúk emlékezete a vajdasági magyaroknál. In Losonczi Márk–Rácz, Krisztina (eds.) *A vajdasági magyarok politikai eszmetörténete és önszerveződése 1989–1999*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 119–142. p.
- Unterhalter, Elaine 2006. New times and new vocabularies: Theorising and evaluating gender equality in Commonwealth higher education. *Women's Studies International Forum*, Volume 29, Issue 6, 620–628. p. doi: 10.1016/j.wsif.2006.10.008
- Tierney, William G.–Bensimon, Estela Mara 1996. *Promotion and tenure: Community and socialization in academe*. Albany, State University of New York Press.
- Tsouroufli, Maria 2018. Gendered and classed performances of 'good' mother and academic in Greece. *European Journal of Women's Studies*, Volume 27, Issue 1, 9–24. p. doi: 10.1177/1350506818802454
- Yuval-Davis, Nira 1996. Women and the biological reproduction of "the nation". *Women's Studies International Forum*, Volume 19, Issues 1–2, 17–24. p. doi: 10.1016/0277-5395(95)00075-5
- Yuval-Davis, Nira 2006. Intersectionality and feminist politics. *European Journal of Women's Studies*, Volume 13, Number 3, 193–209. p. doi: 10.1177/1350506806065752
- Žarkov, Dubravka 2015. On intellectual labour and neoliberalism in academia – Or, in praise of reviewers. *European Journal of Women's Studies*, Volume 22, Issue 3, 269–273. p. doi: 10.1177/1350506815591920

KAROLINA LENDÁK-KABÓK

THE IMPACT OF GENDER AND ETHNICITY ON THE OPPORTUNITIES OF ETHNIC MINORITY WOMEN IN THE SERBIAN HIGHER EDUCATION SYSTEM

This study aims to examine the opportunities of women belonging to three ethnic minorities—Hungarian, Slovak, and Romanian—in the Serbian higher education system in the light of career building and obtaining decision-making positions (rector, vice-rector, dean, management department, etc.). The author seeks answers to two questions: what difficulties do ethnic minority women face in building a university career, and whether they can hold academic positions in the university hierarchy. The analysis is based on sixteen semi-structured interviews with Hungarian, Slovak, and Romanian female university staff members in Serbia, with intersectionality as the theoretical framework and method. The analysis of the interviews showed that the majority of respondents think that women from minority communities face difficulties in building a university career due to invisible barriers. However, the respondents were confident that women from the above-mentioned minority communities can hold decision-making positions in the Serbian higher education system, but the analysis showed that these women could reach decision-making positions within their own ethnic enclaves, especially in female-dominated departments, without particular difficulty. But, with this exception, higher positions are rarely available to them.



POPÉLY GYULA

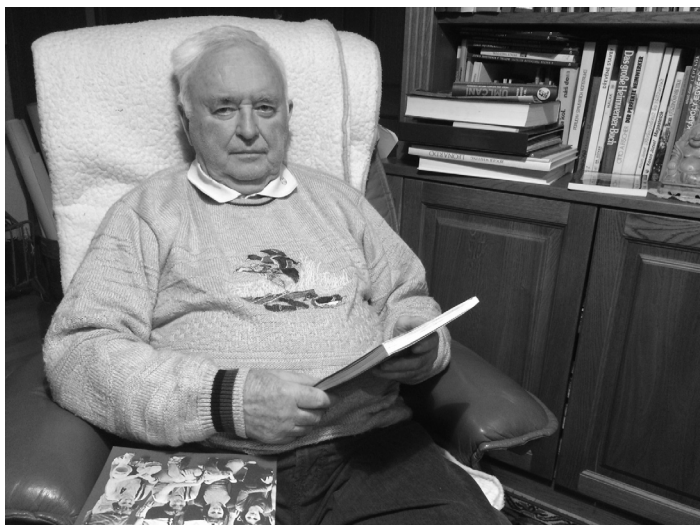
A (cseh)szlovákiai
magyarság történeti
kronológiája 1914–1945

Fórum Kisebbségkutató Intézet

Németh Pál és a nyárasdi női kézilabda¹

A múlt század hatvanas éveiben olyasvalami indult el Nyárasdon, amire az akkori Csehszlovákiában, majd Európában is felfigyelt a női kézilabda világa. Csapat született a háromezer lakosú csallóközi faluban. Labdát vettek a kezükbe a lányok, és fokozatosan elindultak földrészünk magaslatai felé. Németh Pál (szül. 1939) helyi biológia-kémia szakos tanító volt az ötletgazda, majd később edző, iskolai diákjai a játékosok. Ameddig nem érkeztek erősítésként mások is, az országból, külföldről. Végül a nyárasdi női kézilabdacsapat az 1969 és 1999 közötti időszakban 1814 mérkőzést játszott, 38 372 gólt dobott, hozzávetőleg kétmillió embernek szerzett örömet, Európa 124 együttesével találkozott a pályán. Bajnok sosem volt, bár lehetett volna, négyszer volt ezüstérmes, kétszer bronzérmes. Európai kupát sem nyert, de egyszer lett második és kétszer harmadik. 2019-ben volt ötvenéves a szervezett kézilabda Nyárasdon, Német Pál pedig nyolcvanadik születésnapját ünnepelte. Élete elválaszthatatlan kedvenc sportága helyi történéseitől, emlékeiből sem tűnhetett el.

1. kép. Németh Pál megmutatta mindkét könyvét a nyárasdi kézilabdáról



A szerző felvétele

1 Az életinterjú a Kisebbségi Kulturális Alap (Fond na podporu národnostných menšín) által támogatott 20-170-00325 számú projektum (Inštitúcie a osobnosti telesnej kultúry maďarskej menšiny VI. časť historicko-dokumentačného výskumu) részeredménye.

Bélvátán, egy kis felső-csallóközi faluban született 1939-ben. Akkor még nem voltak körzetesített szülészetek, ezért otthon szültek az anyák. Palika a Németh család hányadik gyerekeként jött a világra?

Kis falunkban akkoriban szinte semmi nem volt, nem volt templomunk, nem volt iskolánk, de még egy rádiókészülék sem akadt. Én ide születtem. Édesapám szabó, édesanyám háztartásbeli volt. Az első gyerekük voltam. Három évvel később húgom, ötten öcsém született.

Mire emlékszik a gyermekkorából? Hol járt iskolába, hisz Bélvátán ma sincs alapiskola?

A II. világháború alatt nem volt lehetőség iskolába járni. Utána nyitottak a szomszédos faluban, Illésházán egy első osztályt. Nem elsősöknek, hanem mindenkinek, akinek a háború után volt cipője, ruhája, és el tudott menni az iskolába. Bélvataiak és illésházaiak jártak oda. Emlékszem, mi, háborús gyerekek létszámilag egy osztályt megtöltöttünk. Nekem jól jött a lehetőség, mert éppen akkor nyílt az iskola, mikor elsős korba értem. Én a háború alatt megtanultam írni és olvasni.

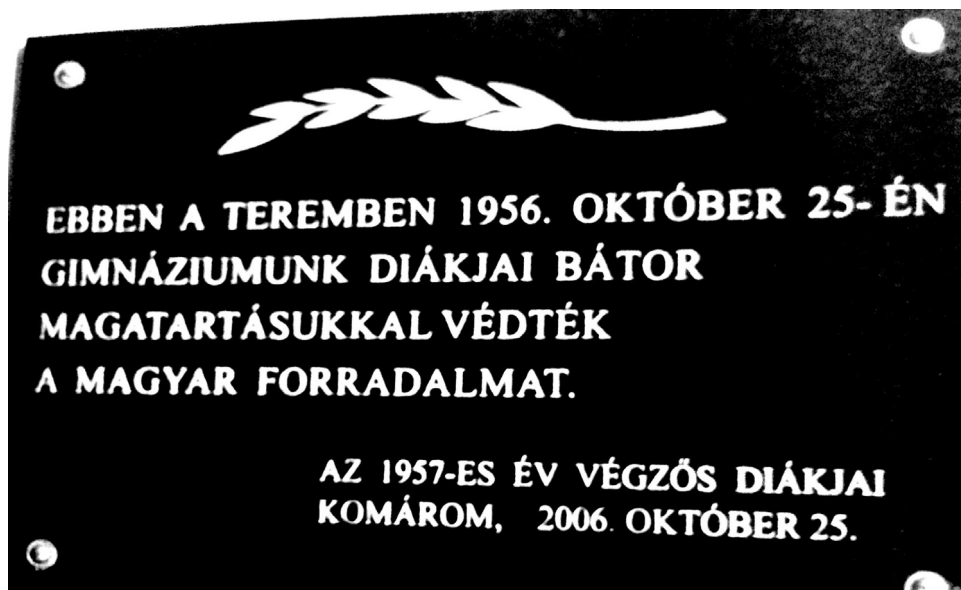
Ugorjunk egyet. Hogyan lett a felső-csallóközi srácból komáromi gimnazista, az 1936-os szertornász olimpikon Sarlós József tanítványa?

Ötödikes koromtól Nagymagyarra jártam alapiskolába, a felső tagozatra. Nagyon érdekes volt a nagymagyari pályaválasztásom, mert nyolcadikos koromban nem volt elképzelésem a jövőmet illetően. Kulacs Gertrúd csodálatos osztályfőnököm volt, aki egy szép napon megszólított, s azt kérdezte: Pali, tudod, hogy jövő héten megyünk Komáromba? Azt mondtam neki, tanító néni, életemben nem voltam Komáromban, mit keresnék ott, miért mennék? Erre azt válaszolta, majd az anyuddal megbeszéljük. A következő héten tényleg Komáromba mentünk felvételre, s tanítónőm segítségével sikerült bejutnom a komáromi gimnáziumba. Mert akkor – azt hiszem – szlovákiai viszonylatban csak ez az egyetlen magyar gimnázium létezett, és oda tényleg a szlovákiai magyarság értelmiségének színe-java akart felvételt nyerni. Nagy ambíciókkal kerültem Komáromba. Jó tanulóként érkeztem, ott viszont jött a csalódás, mert két-három hét után észrevettem, hogy a nagymagyari és a komáromi iskola elvárásai között nagy a különbség. Komáromban teljesen megváltozott az életformám. Amíg korábban az iskola mellett Bélvátán teheneket őriztem, állatokat gondoztam, és közben néha kivittem magammal a könyvet is, addig Komáromban ideális tanulási feltételek vártak rám. Diákokthonban laktam, s ott az igazgató a kérdésében említett Sarlós tanár úr volt, aki szigorú rendet tartott. Nagyon tartottunk tőle, roppant szigorú és következetes, csodálatos tanárember volt. Ugyanúgy, mint a többi tanár. A Komáromban eltöltött három év életem további részében, gondolkodásomban, véleményalkotásomban, egyéniségemben is meghatározóvá vált. Mikor leérettségiztem, s dönteni kellett további sorsomról, nem az volt az elsődleges, hogy mit szeretnék, hanem az, hogy olyan pályát válasszak, melynek elérése, kitanulása nem túl hosszú időt vesz igénybe. Ilyen értelemben kínálkozott a lehetőség a kétéves pedagógiai képzésre.

Maradjunk még Komáromban. Mi az, amit magával vitt az életbe a gimnáziumból?

Az atmoszféráját, és ezt a hangulatot alátámasztotta az, hogy a két Komárom lényegében egy város, csak egy híd, folyó választotta el a két városrészt, és ez az iskola hagyományörző szemléletében is megmutatkozott. Érezhető volt a hazafiasságra való nevelés. Anélkül, hogy ez a sovinizmus felé ment volna el, az iskola múltját és hangulatát tisztelve belénk jött, belénk nevelődött magyarságunk tudata. Sajnos, volt egy történelmi esemény, ami nagyon befolyásolta diákéveinket. Amikor harmadikosok lettünk, akkor tört ki az 1956-as magyar forradalom. Bennünket ez fizikailag is jobban érintett, mint azokat, akik Pozsonyban éltek. Ki se kellett mennünk a Duna-partra, és hallottuk az ágyúkat a túlsó oldalról, és az események automatikusan magukkal ragadtak. Ennek volt egy politikai vonzata is. Érdekes a maga nemében. Természetesen mi elítéltük azt, ami Magyarországon történt. A legidősebb diákok voltunk. Akkor az itteni politika másként értelmezte azt, amit mi láttunk, tudtunk. Ez egy olyan akcióban csúcsozott ki, hogy egy napon összehívták az iskola összes diákját az aulába azért, hogy párt-emberek jönnek közénk, és akarnak velünk kisgyűlést tartani. Mi, harmadikosok rögtön tudtuk, mi várható. Az is kiszivárgott, hogy olyasmit akarnak velünk elfogadtatni, hogy politikailag ítéljük el a magyarországi forradalmat, és megszavaztatják velünk a szöveget is. Amikor ezt megtudtuk, rögtön szétfutottunk az alacsonyabb osztályosokhoz, és mondtuk nekik, hogy ti nem tehetitek fel a kezeteiket, minket fogtok figyelni, s azt fogjátok csak csinálni, amit mi az első sorokban teszünk. Rájuk ijesztettünk, ha valaki felteszi a kezét, utána eltörjük azt. Valóban meg akarták velünk szavaztatni, hogy elítéljük a magyar forradalmat. Kérték, hogy tegyük fel a kezünket, amivel megszavazzuk a szöveget. Mi nem emeltük fel, hátra néztünk, senki nem mozdult. És akkor elkezdtek mondani: tudjuk-e, hogy milyen provokátorok vagyunk? Milyen következményei lesznek nekünk, érettségizőknek? Gondoljuk, hogy beleegyeznek abba, amikor a főiskolára kell ajánlaniuk bennünket? Megnyugodhattok, hogy ennek lesz következménye, jelezték. Megijesztettek bennünket, ami nemcsak ijesztgetés volt, hanem akkori-ban reális veszély is. De biztos meggondoljuk magunkat, ezért adtak egy órát, hogy akkor ismét találkozzunk. Időközben mondtuk a srácoknak, hogy továbbra is kitarunk, és így volt. Én azért lehettem ennek az egyik éllovasa – amúgy a politikában sosem vettem részt –, mert akkor még azt se tudtam, hogy főiskolás akarok-e lenni. Gondoltam, legfeljebb maradok paraszt. Ha valaki bejutott a komáromi gimnáziumba, már akkor tudta, hogy az iskola elvégzése után nagy valószínűséggel könnyebben felveszik őt a főiskolára, mert olyan tekintélye volt a komáromi gimnáziumnak. Azt is felvetették, hogy a tanárainkat meg az igazgatót is megbüntetik, el is távolították őt később az iskola éléről. Magatartásunk emlékére 2006-ban az évfordulóra az aula falára felkerült egy emléktábla, amelyen az 1957-ben végzős diákok aláírás szerepel. Azóta is a forradalom évfordulóján megemlékezést tartanak előtte. És picit mosolygok rajta, mi, kis hősök, politikai hősök lettünk. De volt valós alapja, s azóta sem szégyelljük, igaz, egyre kevesebben vagyunk, egyre kevesebben emlékezhetünk.

2. kép. Az interjúban emlegetett emléktábla a komáromi Selye János Gimnáziumban található



A biológia–kémia szakos tanítónak tanulmányai során már volt némi köze a kézilabdához? Tudta, hogy létezik? Ez csak később jött?

Igen. Még a sportág történezeit sem követtem. Azt tudtam, hogy mi zajlik a magyar sportban, rendszeresen olvastam a Népsportot (a mai Nemzeti Sport elődje – a szerző megí.), de a kézilabda mint játék nem fért ebbe bele.

Önként ment Nyárasdra, vagy oda helyezték, mint a pedagógusokat akkoriban gyakran?

Az volt a szabály, hogy mikor végeztünk a pedagógiai főiskolán, a befejezés előtt volt lehetőségünk választani, melyik járásba szeretnénk, hogy elhelyezzenek bennünket. Engem az akkori Somorjaiból az akkori Nagymegyeribe küldtek, Csilizradványba. Útbaigazítás után megtaláltam az iskolát, bejelentkeztem, életemben akkor voltam először abban a faluban.

Hogyan lett ebből Nyárasd?

Mikor odaérkeztem a csilizradványi iskolába, egy ember éppen a motorját bütykölte az udvaron. Köszöntem, és mondtam neki, mi járatban érkeztem. Kiderült, hogy ő az igazgató. Megkérdezte, milyen szakos vagyok, s tudtomra adta, hogy náluk a kémia–biológia szak foglalt, és hogy menjek be Nagymegyerre, a járási központba. Eljutottam az ottani iskolaügyi szakosztályra, ahol elmondtam, hogyan jártam Csilizradványon. Rögtön felhívtak egy másik helyet, Nyárasdot. Hol van ez a falu?, kérdeztem.

Megtudtam, hány kilométerre fekszik Megyertől, még aznap autóbusszal odautaztam. Napnyugta előtt értem a faluba, megmutatták, hol van az iskola, ahol találkoztam három férfival. Az egyik, az alacsonyabb az iskolaigazgató volt, a másik kettő tanító. Az igazgató nem kérdezte, hogy kinek a fia vagyok, milyen tantárgyat tanítok, hanem arra volt kíváncsi, hogy tudok-e focizni és kártyázni. Nem akarlak benneteket becsapni: valamikor fociztam, de miután komáromi diákéveim alatt nem kaptam rá lehetőséget, azóta nem játszottam. Hozzáfűztem, talán nem felejtettem el. Ezt elfogadta. És a kártyázás? Azt tudok. Akkor ma nem mész haza, mert mi hárman éppen arra készülünk, hogy végigkártyázzuk az éjszakát, közölte velem. Ez így történt, reggel azt mondta az igazgató, hogy fel vagy véve. (mosolyog)

A focit már említette. Előtte sportolt-e valami mást is?

Tipikus falusi, életrevaló, mozgékony, jó fizikumú gyerek voltam. Amikor Nyárasdon kínálkoztak egyéb, kötelező lehetőségek, amikor azt értékelték, hogy a futballon kívül más sportágat is űzünk-e, akkor belekóstoltunk a röplabdába is. És ez nemcsak a diákokkal folyt, hanem a tanítók között is, velük szintén röplabdáztam. Jobb voltam asztaliteniszben. Én alapítottam Nyárasdon az első csapatot, és részt is vettünk a járási bajnokságban. Télen a gyerekeket megtanítottam jégkorongozni. Éltem minden alkalommal, főleg a csapatsportágakat kedveltem igazán. Az egyéni sportágak közül nagyon elismertem az atlétikát és az úszást, a tornát, ezt mind fontosnak tartottam, edzőként is alkalmaztam a kézilabdában. Játékosaimmal mindig azzal kezdtem, hogy megtanítottam velük az alapsportágakat, vagy arányosan beledolgoztam az edzésükbe. Ezt azóta is emlegetik egykori védenceim, milyen jó volt, hogy tornából elsajátították a fordulékonyt, a rugalmasságot, sok olyan elemet, ami kellett a kézilabdához.

Saját ötlete volt a lányoknak kitalálni a kézilabdát? Valóban nem tudtak mit kezdeni a fiúk focivilágában?

Erős lenne azt kijelenteni, hogy elképzelttem egy sportágat, elkezdtünk vele foglalkozni, hogy bizonyos idő múlva eljussunk valahova. A természetüknél fogva jöttek és rakódtak egymásra az események.

Kitől származott az ötlet?

Új iskola volt, új tantestület, tele fiatal tanítóval, akik nem csak délig tanítottak, hanem egész nap. Délután együtt maradt a tantestület. Mit csináljunk? – merült fel bennünk. Kinéztünk, az iskolaudvar tele volt gyerekekkel. Hát kimentünk közéjük. Azt mondták, tanító bácsi, csináljunk ezt-azt. De mit? Kettőnkől tudták, hogy focizunk. Hát itt is az lett belőle. A fiúk jól érezték magukat, ha fociztunk, a lányok is játszottak, de nem tetszett nekik, hogy a fiúkkal keveredve kell futballozniuk, azt mondták, nekik ez nemigen megy. Azt vetették fel, hogy ők, lányok is csináljanak valamit, de külön. Azt találtam ki, akkor játsszuk kézzel ezt a focit. Kicsit ugyan nagy a labda, de majd szerzünk kisebbet. Teljesen spontán indult. Másnap délelőtt már mondták a lányok, tanító bácsi, délután újra jövünk, és többen leszünk. Volt ennek a kezdésnek egy más vetülete

is. Nyárasd település gazdasági fejlettsége is közrejátszott. Láttam, itt más a helyzet a szövetkezet alapításával, mint szülőfalumban, Bélvatán, ahol nem és nem akart létrejönni. Persze, ez akkoriban nem volt egyszerű dolog. Mert ki örült annak, ha lovait, kocsiját, földjeit be kellett adni a földműves-szövetkezetbe. Nyárasd azonban rögtön talpraesett embereket talált, meg sok terület az egyházá és a nagybirtokosé volt, ami szinte adta a lehetőséget a nagyobb méretű gazdálkodásra. És a nyárasdi szövetkezet élén lévő emberek ezeken a területeken kezdték a gazdálkodást. Kaptak az itteniek munkát, dolgoztak, jól is kerestek. Mikor idekerültem, már alig volt a faluban nádfedeleles ház, feledésbe merültek a háború romos maradványai... Szóval jól éltek az emberek. Minden megvolt, igazán jól dolgoztak, de hiányzott a munka után egy kis szabad, egy kis szórakozás, egy kis időtöltés. És ez később is megmutatkozott. Mikor a kézilabda kezdeti lépéseit megtettük – volt pályánk, voltak ellenfelek, játszottunk mérkőzéseket, majd olyan szinten voltunk, hogy kihirdethettük: jöjjetek, nézzétek meg a játékunkat –, ezzel egy csapásra két legyet ütöttünk. Bevontuk egy olyan sportágba a gyerekeket, amit szerettek, ami örömet szerzett nekik, ugyanakkor a szüleiknek, a falu embe-reinek szórakozási lehetőséget teremtettünk. Ez mai szemmel érthetőnek tűnik, de az akkori viszonyok között nem volt egyszerű. A falusi emberben, aki reggeltől estig dolgozott, és nem volt szórakozása, kiverte a biztosítékot. Az a lehetőség, hogy elmegyek megnézni a gyerekeimet, unokámat, a falubelieket, előrehaladást jelentett, mert nem kellett máshova járniuk. E két dolog párhuzamosan ment előre, igaz, akadály volt a válás. Nem volt nagyon vallásos a falu, de a szülőknél az anyák és a férfiak véleménye nagyon lényeges volt. Szerencsémre olyan kézilabdás gyerekeim voltak, akiknél a szülők közül a férfiak voltak a hangadók. És nem az anyuka mondta meg, hogy vasárnap lányom az istentiszteletra a templomba fogsz járni, hanem az apuka szava számított: leányom, azt hagyhatod, inkább menjél a bajnoki mérkőzésre. Látszólag egyszerűnek tűnő volt, de mégsem volt az. Például a későbbi nejem, Joli apja szövetkezeti elnök volt, a Forró Zsuzsié a szövetkezet másik meghatározó alakja, és a többiek is elfogadott személyiségek voltak a falunak. Nagyon fontos volt a közhangulat, ami a későbbiekben is döntőnek bizonyult a nyárasdi kézilabda alakulásában. Két-három év alatt lelátót kellett építenünk az iskolapálya mellett, ahol háromszáz-ötszáz ember is tolongott az ifjúsági mérkőzéseken. De ehhez az kellett, hogy ezt elfogadják az emberek.

Meg kellett valakit győznie arról, hogy zöld utat kapjon a kézilabda?

A sportág meghonosításában nagyon fontos szerepe volt az iskolának, mert nemcsak én mentem ki a gyerekekkel délután focizni, hanem az összes tanító kijött. Nem mindenki focizott, valaki sétált, más énekelt, táncolt a diákokkal. A tantestület aktivitása nagy volt. Igen hamar egyetértésbe kerültünk a kollégákkal. Maga az igazgató nem volt sportos beállítottságú, viszont tudta, ha sportoló gyerekeket fogunk nevelni, akkor az csakis előnyére válhat az intézménynek. Ugyanis akkoriban a dunaszerdahelyi járési iskolaügyi szakosztályon a sportért felelős tanfelügyelő kidolgozta az iskolai sportversenyek szabályrendszerét. Évente ismétlődtek a bizonyítási lehetőségek atlétikában, kézilabdában, kosárlabdában, röplabdában... Megkapták az iskolák a némileg kötelező fel-

adatot, hogy jó lenne, ha részt vennének benne, és ha jól fognak szerepelni, az az egész tantestületnek, az iskola vezetésének is javíthatja az értékelését. Az igazgatóval sok egyéb vitám volt, de a kézilabdát sohasem ellenezte, sőt partiban volt velünk.

Testnevelést is tanított a nyárasdi iskolában?

Igen. Ez az iskolának is jó volt, meg az ügynek is. Hogy a gyerekeket a testnevelési órán is taníthattam, szakmailag azt jelentette, naponta edzettek védenceim. Módszertanilag a testnevelési órán a tanterv szerint haladhattunk, de azért volt módom az előírt sportágak közé belecsempészni a labdajátékot.

Mi volt az első lépése a kézilabda felé?

Spontán jött minden. Nem vagyok dicsekvő, mellveregető típus. Hogy milyen eredményeket értünk el, azt nagyon ritkán szoktam emlegetni. Mindig volt egy osztályom, a csúcsosztály a Joliéké (Dömény Jolán, a csapat egyik meghatározó alakja – a szerző meg.) volt, s velük kicsit többet foglalkoztam. Mert öt olyan gyerek volt köztük – Dömény Joli, Forró Zsuzsi, Németh Zsuzsi, Mikóczy Gabi és Krascsenics Kati –, akik utána az ifjúsági csapatomnak alkották a gerincét. Angyal Pirivel és egy kapussal kiegészítve lettünk országos ifibajnokok. És ha meg tudtam volna őket később is tartani, ha nem szélednek szét mindenfelé tanulni, akkor többszörös országos bajnokok lehettünk volna talán a nőknél is. Osztályom lányai jó kézilabdázók lettek. Az ő szeretetük vitt előre engemet is, meg az, hogy egyre jobbak lettek. Mindig családias osztályfőnök voltam, s az együttlétet nem én szerveztem, hanem a lányok maguk. Nekem csak oda kellett mennem, felügyeltem, javítottam, amire szükség volt. Mikor jöttek a csapat sikerei, először járási méretben, ez még jobban feldobta a lányokat. Hatodikos-hetedikes korukban védenceim már járási szinten taroltak, s azt gondoltuk, hogy rohadt jó csináljuk már ezt a kézilabdát. Élünk a lehetőséggel, s elindultunk a nyugat-szlovákiai kerületi bajnokságon, ahol csupa járási bajnok játszott. Első utunk a járáson kívülre, Brezová pod Bradlomba vezetett. Tipikus falusi gyerekekkel érkeztünk, mindenki hozta a maga nagy csomagját, két-három napra felpakolva. A kirántott csirkétől kezdve a mindenféle süteményig minden volt a poggyászban, az egyiknek ilyen, másiknak olyan sportruházata volt. Az iskolában szállásoltak el bennünket. Észrevettük, hogy edzése van a brezovái csapatnak. Leraktuk az osztályba a cuccainkat, s mentünk nézni az ellenfelünket. Megdöbbsentünk, mert hozzánk képest világsztárok voltak. Visszamentünk az osztályba, leültünk, azt mondták nekem a lányok, tanító bácsi, menjünk haza, mit akarunk mi itt. De a következő gondolat már az volt, hogyan is vetődött be az a játékos az edzésen, add ide a labdát, megpróbálom. A lényeg az volt, hogy ellestek valamit, s azt gyakorolták. Végül a négytagú csoportban kétszer kikaptunk, de egy mérkőzést megnyertünk. Ezek után mintha egy más csapat jött volna haza. Azt mondták, mi megtanuljuk, amit kell, és megmutatjuk, hogy tudjuk. Ők ezt komolyan is gondolták, nem szájhősködtek. Arra figyeltem mindig, hogy valami újat kínáljak nekik, s olyan ellenfelek ellen kézilabdázunk, akiktől tanulhattak valamit. Rendre erősebb csapatokkal játszottunk, gyengébbeket nem szívesen vállaltunk, mert az nem segítette a felkészülésünket.

A lányok igényelték az újat, a többet. Ilyen szempontból nagyon hálás helyzetben voltam. Azóta is, ha találkozunk, mindig emlegetjük a Brezovát. Igen, ott kezdődött...

Hogyan válogatta ki a lányokat az első csapatába?

Nem volt benne olyan tudományosság, mint a mai világban. Aki szerette, akart, az jött. Segített az, hogy elég sok gyerek járt az iskolába, minden évfolyamban volt két párhuzamos osztály. Mivel testnevelést is tanítottam, rögtön megszerveztem az osztályok közötti iskolabajnokságot, amely alatt már megmutatkozott, hogy kivel érdemes tovább foglalkozni. Ennek kölcsönösnek kellene lennie, mert a lány érdeklődése nélkül nem ment.

Tudatos lépések vezettek a kézilabda-szakosztály 1969-es megalakulásához, vagy inkább a szükség hozta így?

A szakosztály létrehozása akkor vált időszerűvé, amikor a lánycsapatom tagjai kiöregedtek az ifjúsági korosztályból. Már országos ifibajnokok voltunk, de szakosztály még nem volt, addig abszolút amatőr alapokon működtünk. A bajnoki cím már a falu és a járás érdeklődését is felkeltette, s körünkben is elgondoztató volt a kialakult helyzet. És ebbe már környezetünk vezetői is bekapcsolódtak. Tudták, hogy valamit tenni kell. A lányoknak osztályfőnökük voltam, s emlékszem, annyira összetartottak, hogy nem tudtak elválni egymástól. Sírtunk, egymás nyakába borultunk, s nem akartunk azzal megbarátkozni, hogy most ennek vége. Egy lehetőség kínálkozott, hogy a testnevelési egyesületen belül megalakítjuk a kézilabda-szakosztályt. Ezt a szükség meg az akarat hozta magával.

Szóval nem voltak kézilabdaálmai, határozott elképzelése a sportág nyárasdi jövőjéről...

Ez így van. Azóta is azt állítom, a szakosztály létrehozása lényeges fordulópont volt kézilabdaéletünkben. Ha akkor példa lett volna előttünk, akkor másképp alakultak volna a dolgok. Mert ott voltak a leérettségizett lányok, akik országos bajnokok lettek, de nagy kérdés állt előttük: férjhez menjenek, tanuljanak tovább vagy szakmát sajátítsanak el, mit lehet egyáltalán ezzel a helyzettel kezdeni? Senki nem tudta megmondani, mi legyen. Profik legyenek? Akkoriban erre nem volt példa. Lányaink értelmeseek, a tanulásban is a legjobbak voltak. Mégis szétszéledtek, ki Nyitrára ment, ki a pozsonyi Štartba vagy MDŽ-be. Ha előre tudtuk volna, hogy ennek a történetnek a nők között is lesz folytatása, magas szintre érhetünk a csapattal, akkor másképp alakulhatott volna. De nem volt víziónk.

Az ifjúsági csapat eredményessége már jelezte, hogy sokra vihetik a nők között is?

Elmondom, hogy mi történt. Az ifiknél is legalsó szinten kezdtük az akkori nyugat-szlovákiai divízióban. Az vezetett be bennünket a rendszeres bajnoki meccsek világába. Azt megnyertük. Onnan felkerültünk egy magasabb osztályba, ami a második szintje volt az ifik bajnoki küzdelmeinek. Kíváncsi voltam, mit mutatunk a nevesebb klubok tár-

saságában. Azt is megnyertük. Aztán az következett, hogy a nyugati csoport legjobbjá a keletiével találkozott. Oda-vissza alapon két mérkőzést játszottunk, megnyertük, és felkerültünk az I. ligába, ahol nagy múltú együttesekkel kerültünk szembe. Ez is földrajzilag ketté volt választva, s mi a nehezebb nyugati csoportot játszottuk. Borzasztó nehéz volt. Három csapat kimagaslott: a Nitra, a Vinohrady és mi. Hihetetlen ki-ki meccsek után végül is csoportgyőztesek lettünk. Így a két csoport első két helyezettje bejutott a praveneci szlovákiai négyes döntőbe. Mind a három ellenfelünket, a Nitrát, a Košť és a Pravenecet is megvertük, és mi lettünk a szlovákiai bajnokok. Egy héttel később a szlovák és a cseh bajnokság első két helyezettje találkozott Zlínben (akkor még Gottwaldov volt – a szerző megj.) a csehszlovák bajnoki címért. Ott is bajnokok lettünk. Ez a sorozat csupa győztes meccsből állt. Tehát ifjúsági szinten egyetlen vereségünk sem volt!

Milyen gondolatokat ébresztett ez az eredményesség a tanító bácsi edzői fejében?

Akkoriban sokat segített Horváth István, aki Dunaszerdahelyen a járási testnevelési szövetséget irányította. Ő elvárta, természetesnek tartotta, hogy mindenkit tönkreverünk. Én örültem, és élveztem azt, hogy hihetetlen nagy szakmai elismerésben részesültünk. Mondok egy példát. Mikor Zlínben a döntőt játszottuk, megtelt a stadion, s utána a hozzáértő cseh szakemberektől, újságíróktól olyan cikkek jelentek meg, amelyekben kis csodának tartották szereplésünket. Egyikük úgy fogalmazott, hogy tanítani kellene, mert példaértékű a tehetségnevelésben, hogyan lehet a nulláról ilyen szintre feljutni. Odajött hozzánk a brünni főiskola professzora, és felajánlotta, hogy leigazolnák az egész csapatot a városukba! Négyen mentek egyetemre a lányok közül, ott is járhatlak volna főiskolára, de valahogy ez még nagyon idegennek tűnt nekünk, így szóba sem kerülhetett. Orvos, építész, tanár bizonyára Brünnben is lett volna védeniceimből, és jó kézilabdázó is, de akkor egy szép mesével szegényebbek lettek volna, amit azután később együtt itthon megértünk.

Már az ifjúsági csapat sikere előrevetítette, hogy valaha nagy csapat lesz Nyárasdon?

Addig mi abszolút amatőrök voltunk. Csak kedvtelésből játszottunk, a pénz kérdése fel sem merült nálunk, a semmiből lettünk országos bajnokok. De mikor a női csapat feljutott az I. ligába, engem behívtak a járásra, s közölték velem, megkapták Prágából, a szövetségből, hogy a női csapatot csak profi edző vezetheti. Van két lehetőség, ha tanító akarsz lenni, akkor nem lehetsz edző, ha edző akarsz lenni, akkor nem lehetsz tanító, közölték velem. Dicséretükre legyen mondva, nem utasításként hangzott el, lehetett választani, s én az edzői szerepet választottam.

Jól választott?

Bennem mindig a megnyugvás kerekedett felül, hogy jól csináltunk valamit, hogy örömet szereztünk azoknak, akiknek a kedvéért kézilabdáztunk. Elsősorban a szurkolóinkra gondoltam. Hihetetlenül jó kapcsolat volt köztünk, értelmes, elhivatott társaságot alkottak a lányok, engem abszolút jó helyre tesznek és ott tartanak napjainkig. Az

osztályomból az az öt lány igazi pozitív példa volt a többiek, az utánuk következők előtt. Nyárasdon az emberek körében a kézilabda kitüntetett helyet jelentett, tisztelet övezte azokat, akik művelték. Mindannyian értelmiségiek lettek, követendő példaként a fiatalabbaknak. Nem kellett idegeneket példaképül állítani a fiatalok elé, ha ott voltak a mi neveltjeink. Legyél olyan, mint az Angyal Piri, mondogattam nekik. Ez a pozitív példamutatás rettentően fontos volt sorainkban.

Edzői felkészültségével hogyan tartott lépést a feltörekvő csapattal?

Ez is nagyon érdekes kérdés, mert sokszor picit kakukktojás voltam csehszlovák viszonylatban. Azon kevés edzők egyike, aki korábban nem űzte ezt a sportágat. Általában úgy szokott lenni, hogy valaki sportágában sportolóként elér egy bizonyos szintet, aztán később automatikusan marad edzőnek is. Én mindent fokozatosan tanultam. A kézilabda világában különböző edzői minősítések vannak, a legfelsőbb szinthez, vagyis az első osztályhoz már a főiskolát kellett elvégezni. Esetemben a másodikat. Beiratkoztam, elvégeztem. A Dunaszerdahelyi járásban azok közé tartoztam, akik nem protekcióval, így vagy úgy szerezték a második diplomájukat. Amikor lehetőségem volt az edzői továbbképzésre, mentem. Hála Istennek Csehszlovákiában a kézilabdát Prágából irányították, ahol sok értelmes, hozzáértő szakember volt. Igen sok egy-két napos tanfolyamot tartottak, s én egyetlenegyét nem hagytam ki. Mindig arra vigyáztam, hogy egy lépéssel a lányok, a csapat előtt legyek. Kézilabda-barátságot kötöttünk különböző csapatokkal, főleg a magyarokkal, s ezek a barátságok tényleg igaziak voltak. Nemcsak abból álltak, hogy elmentünk egy-egy tornára, s ott megvívtunk egymással, hanem a szakmai téma is előkerült. Mert kitől lehet a legtöbbet tanulni? Attól az edzőtől, aki hasonló cipőben jár, és hasonló problémákkal küzd. Számomra az, hogy előtte nem kézilabdáztam, valahol előny is volt, mert tapasztaltam, hogy a volt játékosokból lett edzők a múltjukból éltek. Én mindig a jövőbe néztem. Ezt a játékosaim is tapasztalták. Nagyon sokat segített, hogy tanító voltam. A jó edző nem különítheti el a napi teendőktől a pedagógiát, a kettő édestestvér. Magam megítélése szerint még genetikailag is volt bennem egy olyan tulajdonság, hogy nem voltam rosszindulatú. Nagyon fontos, hogy aki emberekkel foglalkozik, szeresse a gyerekeket, tanítványait. Én se szerettem mindenkit egyformán, de az edzésen és a pályán senki nem tudta meg, hogy az egyiket jobban kedvelem, mint a másikat. Profi szinten a pályán nyújtott teljesítmény volt a mérvadó.

Volt edzői krédója?

Azóta is elhangzott, hogy szakmailag, emberileg ilyen meg olyan edző voltam. Lelkiismeret-furdalásom sosem volt. Mindig inkább jó belső érzés fogott el, hogy amit tudtam és kellett tennem, azt megtettem ahhoz, hogy ilyen hosszú ideig vezethessek egy csodacsapatot, melyet sokszor mások neveztek annak. Sokan belém kötöttek, kirúgtak, bántottak, de belül mindig tiszta voltam. Soha nem volt olyan tettem, amiért nem tudtam volna elaludni, vagy szégyellenem kellett volna azt.

Még nem is voltak az élvonalban, és 1978-ban megnyerték a Csehszlovák Kupát. Ez hogyan fordulhatott elő?

Akkor a Szlovák Nemzeti Ligában (második osztály – a szerző megj.) játszottunk, ami nem volt rossz bajnokság, de mégse az élvonalat jelentette. Érdekes a dologban az, hogy a Zlínben csehszlovák ifjúsági bajnokságot nyert csapatom a nők között még jobb lett. Megnézhető a táblázatokban, hogy minden egyes évadban magabiztosan a második legjobb csapat lettünk. Mindig az első jutott fel az élvonalba, nekünk meg maradt a második hely. Ez négyszer fordult elő! Nem azért maradtunk le a feljutásról, mert mi voltunk a második legjobb csapat, hanem azért, mert minden évben akadt egy másik együttes, amelynek a sportdiplomáciája vagy talán egyéb is döntött. Kicsit, vagy nagyon elkeseredtünk, de évről évre tudtunk megújulni, talpra állni, újból nekirugaszkodni. Tisztában voltam azzal, hogy az a csapat, amely négyszer nem mehetett az élvonalba, minden idők legjobb nyárasdi együttese volt. Minden héten barátságos meccset játszottunk, de csak az első ligás csehszlovák és magyar csapatokkal, olyan tornákon vettünk részt, ahol válogatottak indultak. Azért tettük ezt, hogy a csapat ne süllyedjen le a Szlovák Nemzeti Liga mélységeibe, s állandóan fejlődjünk. Ekkor jött a kupa, miközben zajlott a bajnokság. Van szakmailag lényeges különbség a kettő között. A bajnokságban előre elkészül a sorsolás, lejátssza a csapat az őszi, majd a tavaszi szezont, összeadják a pontokat, s megvan a sorrend. Előre felkészülhetnek a fontos meccsekre még a bíróküldés ismeretében is. A kupameccseken ez nem így van. A jelentkezőket összesorsolják. Első körben a gyengébb ellenfelek jönnek, közülük továbbjuthattunk, a következőben már az első ligás csapatok is beszálltak. Jöttek nagy mellénnyel, mi ez a Topolníky, gondolták magukban, s ugyanúgy a bírók sincsenek felkészülve a váratlan helyzetre. Innen is továbbmentünk, bejutottunk a négyes döntőbe. Először a Szlovák Kupában, ahol csak másodikok lettünk, de az első kettő lépett tovább a Csehszlovák Kupa négyes döntőjébe, ahova már csatlakozott a két legjobb cseh csapat is. Ott volt a menő Zlín, a Partizánske a legjobbjával és ott van a Nyárasd is, vélték. Mire észreveték, felocsúdtak, hogy mi is ott vagyunk, addigra miénk lett az elsőség.

Azok után, ami történt a nyárasdi csapattal a nemzeti ligában, a feljutás nem is volt meglepő...

Abszolút nem. Nem csak nekem nem. Volt bennünk potenciál. Később, amikor európai kupameccseket játszottunk, abszolút partiban voltunk az ellenfelekkel. Szóval az első kupasikerünk komoly lábakon állt.

A Csehszlovák Kupa megnyerése után kiléphetek a nemzetközi porondra. És a Kupagyőztesek Európa-kupájában kiveték a francia Ivryt, majd szoros meccsen estek ki a világméretekben akkoriban élcsapatnak számító Zsalgirisz Kaunasszal szemben. Edzői énjének mit adott ez a kitérés külföldre?

Ha valahol kellemesen meglepődtem, akkor azok a külföldi kupameccseink voltak. Idehaza mindig idegenben játszottunk, nem voltunk elkényeztetve azzal, hogy szerettek minket. Máshol a bírók megadták a hazai csapatnak szükséges százalékokat, nekünk

nem. Aztán jöttek a nehéz külföldi összecsapások, amelyeken semmi nem szólt mellettünk, nem ismertek bennünket, újoncok voltunk a nemzetközi porondon, de az ellenfelek sportszerűen viselkedtek velünk szemben, a bírók sem akartak elhúzni minket. Úgy érzem, pedagógusként lehet, hogy taktikailag nem voltam mindig a csúcson, de a lelki felkészítésben igen. Annyira egy hullámhosszon voltam a lányokkal, hogy egymás buzdításában is megtaláltuk a lelkesítő, közös hangot. Az is feldobta őket, mikor mondtam nekik, mutassuk meg az ellenfélnek, hogy mi nem nyárasdi fejőnők vagyunk, meg azt, hogy mi, nyárasdiak semmik vagyunk a hatalmas Párizssal szemben. Ez megtiszteltetés, hogy az ő csapatukkal játszhatunk, igazi alázattal, szívvel, ráadásul nemcsak Nyárasdért, hanem az egész országot is képviseljük. Micsoda csoda volt számunkra az is, mikor megjelentünk Párizsban az egyszerű falusi lányokkal, életünkben először repülővel, nyugaton, mert abban az időben szinte lehetetlen volt oda kijutni. A nemzetközi szereplés egyben alkalmat kínált arra, hogy bebizonyítsuk a világnak, elhagytuk már Nyárasd és Csilizradvány térségét, már ott vagyunk a nemzetközi mezőnyben, amit nem lehet senki másnak köszönni, csak a lányoknak.

Részben kötődik az előbbiekhöz, de újra kérdezem: edzői énjében hogyan jelentkezett a nemzetközi porondra való kilépés?

Sokkal többet kaptam ettől, mint a bajnoki szerepléstől. Mert ez... Megint egy példát húzok elő. Kaunaszból közvetítette az akkori szovjet televízió a kupameccsünket, pár perccel a befejezés előtt még döntetlen volt az állás, és életünk egyik legjobb játékát nyújtottuk, ugyanúgy, mint Bakuban. Az egész Szovjetunió nézte a mérkőzést, s mikor jöttünk haza, a moszkvai repülőtérré kijött a szovjet televízió csak azért, hogy velem készítsenek interjút. Ekkora elismerés! Egy kis falu ilyen feltűnést keltsen a hatalmas országban? Ezt nem is lehet felfogni. Talán életem legkellemesebb emléke: Pali, azért valamit csináltál, gondoltam. Ennek a kis falunak, ennek a kis országnak, ennek a kis magyarságnak. Mikor hétfőn reggel hozta a postás az Új Szót, az volt az első az embereknek, hogy megnézzék, hogyan játszott a Nyárasd. És örömben könyözött a szemük.

Ötödik próbálkozásra 1979-ben feljutottak az I. csehszlovák ligába. Az egész Dunaszerdahelyi járásban még fedett sportcsarnok sem volt, miközben éppen akkor vitték terembe a kézilabdát. Hazai mérkőzéseiket is kénytelenek voltak idegen pályán, legtöbbször Komáromban játszani. Ezért estek ki rögtön az élvonalból?

Nem, de összefügg a kérdéssel. A kézilabda voltaképpen téli sport, ezért nem éppen kedvező kinn készülni a bajnokikra. De lehet, s mi készültünk is. A heti program szerint hétfőtől csütörtökig a kinti bitumenes pályán edzettünk. Mit lehet azon gyakorolni? Technikát? A labda úgy csúszik, hogy meg sem lehet fogni. Csak a futás és az erőnléti fejlesztés jött számításba. Jött a hétvége, többnyire bajnokival. Ráadásul elég sok diákunk volt, akik hét közben nem is tudták látogatni az edzéseket. Szombaton már bemehettünk a komáromi csarnokba. Végre csarnok, örültünk. Délelőtt edzés, délben edzés, délután edzés. Ami jó volt, csak nem éppen hasznos, mert másnap délelőtt

meccs várt a lányokra. És nem mindig Komáromban, máshova is kellett utaznunk. Amikor nekünk szombaton pihenni, regenerálódni kellett volna, akkor jött össze úgyahogy a csapat. Ez így nem működött. És még valami. Ha valamikor bántottak bennünket a bírók, akkor az az első I. ligás évadunkban volt. Megmondom, hogy miért. Addig nem volt gond velünk, míg vereségeket szenvedtünk. Mikor már egy szintre kerültünk az ellenfelekkel, és néha meg is vertük őket, azt már a nézőik nehezebben viselték. Bebe szölogattak lányainknak, sőt szidták még a szlovák nemzetiségű játékosainkat is. Mi mindenben újoncok voltunk. Nem volt diplomáciánk, nem voltak embereink a bírói karban, a szövetségben.

Egy év múlva visszakerültek az élvonalba, s rögtön másodikok lettek. Mit kellett tennie edzőként, hogy így feltörjön a csapata?

Az életem végéig nem felejttem el ezt a történetet. Mikor kiestünk, a bajnoki torna után összeültünk egy szobában, búcsúzásképpen, szinte mindegyikünk sírt, nagyon lehangoltak voltunk. Kérdezték a lányok: mi lesz, Pali bácsi? Jövőre lesz értelme folytatni? Sok próbálkozás után bejutottunk, most meg egy év elteltével kiejtettek bennünket. Tanácstalanok voltunk. S akkor néhány lány felállt, és azt mondta: Pali bácsi, nehoggy feladja. Menjünk tovább! S ezzel eloszlattak minden kételyt. Ide tartozik az is, hogy amikor felkerültünk az I. ligába, több játékosunk már kismama lett, akkor már nem volt olyan jó csapatunk, mint a nemzeti ligás évek idején. Próbáltunk hozni játékosokat, de az összes közül csak a Halmová volt jó. Mikor kiestünk, a kismamák visszajöttek. Ha egy év után kiesel, aztán első vagy a II. ligában, majd az élvonalban másodikként végzel, amögött kell lenni valaminek. És ez a jelentős játékerőt képviselő kismamák visszatérése volt. Nem az volt a döntő, hogy a Németh Pali eddig rosszul dolgozott, most meg jobban, esetleg még jobban dolgozik.

Ahogy újra felkerültek az élvonalba, elkezdődött egy tizenhét évadból álló sorozat, amelyben végig ott maradt a csapat, hol Németh Pállal, hol mással a kispadon. Volt-e olyan pillanat, időszak eközben, amikor nem gondolt a nyárasdi kézilabdára?

A partizánskei kitérőt leszámítva nem volt. Megalázónak tartottam volna, ha ez előjön, hiszen mindig meg tudtam győzni elég embert, hogy folytassuk, menjünk tovább. Természetes volt, hogy kötődtem a nyárasdi kézilabdához. Bár sok külföldi ajánlatot kaptam. Hihetetlenül jókat.

Azok után, hogy kiléptek az európai kupaporondra?

Inkább akkor fordult elő. Megszólított például a Dortmund. A visszavágó alkalmából már megmutatták a lakást is, a játékosneveket is felsorolták, a pénzről hadd ne beszéljek. De nekem akkora a szülőföldszeretetem, hogy nem tudnám elhagyni azt a közeget, amelyben felnőttem. A szüleimet, a gyerekeket... Tehát ez is közrejátszott abban, hogy nem szakadtam el a nyárasdi kézilabdától.

Ragadós volt a nyárasdi példa Dél-Szlovákiában. Dunaszerdahelyen, Naszvadon, Csallóközarányoson is meghonosodott a női kézilabda. Úgy nézett ez ki, mintha kivetették volna a hálójukat. Az említett településeken ösztönszerűen követték Németh Pál törekvéseit, vagy tett is valamilyen lépéseket feléjük?

Naszvaddal kezdődött. Ott az elindítója a nagymagyar Vlahy Jenő volt, tehát majdnem egy faluból valók voltunk. Nála értelmesebb, kedvesebb, sportszerűbb emberrel nem találkoztam. Mi egy lépéssel hamarabb kezdtünk. Nyáron megszerveztük a Barátság-kupát, de egy csapat visszalépett. Helyette beugrott a Naszvad. Attól kezdve élt a kapcsolatunk. A torna a naszvadiaknak igen sokat jelentett. És amikor nálunk az első játékoskullám kezdett kiöregedni, felfrissítésre volt szükség, akkor találkoztam Jenővel, megbeszéltük a kialakult helyzetet. Neki akkor volt egy nagyon jó ifjúsági csapata, három csehszlovák válogatottal, a két Dobosi lánnyal és Dibúz Erikával. Később a Kiss Jitka is hozzánk jött tőlük. Jenő barátságunk jeléül irányította felénk a lányokat. Semmi gond, különösebb pénzigény nélkül. Teljesítette, amit ígért, s a lányok megpróbáltak a csapatba illeszkedni. Azután kifelé mindig jeleztem, hogy a csapat már közös. Talán akkor szakadt meg ez a vonal, mikor feltűnt soraikban Kovacsicz Mónika, majd Zácsik Szandra, akik másfelé, Magyarországra mentek játszani. Attól kezdve leállt a naszvadi játékosáramlás. Nagyon jó volt a kapcsolatunk, Jenő pedagógiaileg magas szinten csinálta, érdeklődött, tanácsot adott, mit hogyan.... Ettől jobb kapcsolatunk nem volt.

És a többiek?

Nem volt rossz a viszonyunk Szenczi Jánossal sem, aki Dunaszerdahelyen foglalkozott a fiatalokkal, ő inkább lokálpatrióta volt, de azért a lányok onnét is hozzánk jöttek.

És a csallóközarányosiak?

Velük már nagyon egyoldalú volt a kapcsolatunk. Mert ők csak a mieinket vitték. Ott fejezte be a Nagyné is a pályafutását, és még sokan mások. De gondolom, az indulást náluk is a nyárasdi példa motiválta. Ilyen megközelítésben Párkányt és Gútát is említhetném talán.

Voltaképpen az volt a követendő, hogy magával ragadta őket a nyárasdi csapat eredményessége. Külön lépéseket nem tettek feléjük?

Arra nem volt szükségük. Példánk az említett településeken egyszer csak követőkre talált, felbukkant náluk a női kézilabda.

1984-ben újra ezüstérmes lett a nyárasdi csapat a csehszlovák ligában, immár másodszor, s ekkor mondtak fel Németh Pálnak először?

Igen. Fájt, hogy kidobtak Nyárasdról. Volt ennek egy más vetülete is, amit nem szeretnék kifejteni.

Elbocsátása után Laco Gross ült a nyárasdi kispadra, de csak bronzérmes lett a csapat. Időközben az történt, amire a nyárasdi ténykedése alatt egyszer sem volt példa: 1985-ben bajnok lett a Partizánske csapatával. A bajnoki címért szerződtek a cipővárosba?

Mikor a cipővárosiak megtudták, hogy engem menesztettek Nyárasdon, éppen Prágában voltak gyűlésen. Az első útjuk nem haza, hanem Dunaszerdahelyre vezetett, hozzánk. Rögtön felajánlották, hogy leigazolnak engem és Jolit is. S mikor úgy nézett ki, hogy beleegyezek, feltettem nekik a kérdést, milyen csapatuk van. Erre felírtak nyolc nevet egy papírra, de az elnök rögtön jelezte, ők nem lesznek a csapatban, mert Partizánskeban a nyolc válogatott játékos különböző okoknál fogva abbahagyta a játékot. Akkor minek hívtok engemet, kérdeztem tőlük. Mert úgy gondoljuk, te vagy ebben az országban az, aki a maradék játékosokkal legalább megmented a csapatot, hogy ne essen ki a ligából. Szóval ezért hívtak. Ennek ellenére aláírtam a szerződést, és mentünk hozzájuk. Alig volt játékosuk, de azután szerződtek tehetséges ifiket az egész országból. Elkezdtek a munkát, és egy valóban jó csapat állt össze. Pedig Partizánskeban nagyon nehéz körülmények között kézilabdáztak a nők, máshol nem volt ilyen, s ez lehetett talán a jó. Kedvesek, szófogadóak voltak. Megtaláltuk a hangot velük, és a posztjaikat. És nem hogy bennmaradtunk, hanem utcahosszal megnyertük a bajnokságot. A nyárasdi csapat, amely hihetetlenül erősített, mert Gross vitt magával játékosokat is, csak harmadik lett.

Elégtétel volt ez a fegyvertény?

Az életben talán először éreztem azt, hogy igazán sikerült megmutatnom, mi van bennem. Van még egy momentum, ami akkori esetemet kihangsúlyozta: később megtudtam, hogy a játékosokat is be akarták venni a Németh Pali nyárasdi eltávolításába. Volt, akivel elhittették, hogy kishitű vagyok és mint ilyenekkel nem lehet bajnokságot nyerni. Ezek után egy kicsit elégtétel volt a bajnoki cím a Partizánskeval. És bebizonyosodott, hogy a sok pénz, magabiztos fővárosi edzők és sok-sok kiváló játékos még a bajnoki elsőség megszerzéséhez sem garancia, hiszen csak bronzérmes lett a nyárasdi csapat.

Egy év múlva, 1985-ben újra Németh Pál ült a kispadra. Mivel csalogatták vissza?

Éreztem, hogy a Nyárasdnak kellek, megfelelő tudásom van hozzá, hogy jó edző legyek, vagyis mindenem megvan, ami ehhez szükséges.

Vagyis a Nyárasdra volt berendezkedve.

Pontosan.

És nem is kellett a nyárasdiaknak győzködniük, hogy menjen vissza?

Azt küldték el utánam, akivel jobb kapcsolatam volt, mint a többiekkel. De nem ez volt a fő ok, hanem fiunk, Gergő. Mikor Partizánskeba mentünk, még óvodába járt, de szeretnénk volna, ha itthon kezdi az iskolát.

Ami Partizánskeban sikerült, annak hazai családi vetülete nagy teher lehetett...

Nem volt ezt könnyű elviselni, szétszakítani a családot. Én borzasztó családcentrikus figura vagyok minden szempontból. Ez volt a döntő abban, hogy egy év után hazajöttünk.

Maradhatott volna még Partizánskeban?

Nem is akartak elengedni.

Bajnok egyszer sem volt a nyárasdi női csapat. Négy második helye (1982, 1984, 1993, 1994) mellett kétszer volt harmadik (1985, 1989). Az európai kupákban egyszer másodikok és kétszer harmadikok lettek. Évtizedek múltán is emlékszik arra, hogy melyik éremszerző csapatot irányította?

Csak a Coimpex-érában, az 1992/1993-as évadban nem voltam a csapatnál a bajnoki éremszerzésnél.

A komáromi Coimpex-érában került először magánkézbe a nyárasdi csapat. Edzőként volt jelen a nyitányon és a záráskor is. Ez volt az egyetlen járható út akkor?

Szakmailag teljesen más mutatkozott. Soha nem szerettem abba beleavatkozni, ami nem az edző hatásköre. Mikor idejöttek Nyárasdra a komáromiak, álltunk, ahogyan álltunk, kellett, hogy valaki segítsen. Az érkezéskor nem volt rossz az elképzelésük...

Profi világot vittek Nyárasdra, legalábbis azt jelezték. Országos viszonylatban is az első magánklubot hozták létre a vadkapitalizmus éveiben. Az új tulajdonosok is jöttek valamivel, és amikor nem találkoztak az érdekeik a helyiakkal, akkor kútba dőlt az egész. Ezt nem a védelmükben említettem, de akkor elég nehéz idők jártak a Csallóközben...

Erre nem azért nem adok egyenes választ, mert nem akarok, tényleg nem tudom részletesebben az akkori történéseket. Egyszerűen szerettem a nyárasdi csapatot meg a kézilabdát, és ha jönnek, segítenek, mit mondtam volna nekik? Menjete el, mert lehet, hogy csalók vagytok? Vártam, hogy csak jobb lesz. És aztán a többibe már nemigen láttam bele. A lényeg az, hogy a csarnok majdnem árverés tárgya lett. Hogy mi az igazság az egész körül, talán ötven év múlva kiderül, ha még egyáltalán valakit érdekelni fog.

Mikor ide kerültek a komáromiak, újszerű volt a magánkézben levő klub. Valahol olvastam korábban, hogy a tulajdonosváltással a nyárasdi kézilabda 1992-ben túlnőtte korábbi önmagát. Valóban?

Erre nem tudok válaszolni, csak találgatnék, azt meg minek. Nem pontosan magántulajdonba került a klub, mert a közgyűlésen a tulajdonosok jóváhagyattak ötezer koronás tagságját. Azt senki nem fizette be. Állítólag csak ők, s ezáltal öttagú lett a kézilabda-szakosztály. Ehhez azonban az kellett, hogy előtte megszavazva a kézilabda-szakosztály lépjen ki a Družstevník egyesületből. S akkor a tulajdonosok ölébe esett az

egész. Utána már azt csinálhattak, amit akartak, vagy ahogy ők magyarázták, nem volt sok választásuk...

Aztán a falu tulajdona lett a sportcsarnok, miután a Dexia bank tönkrement. Az is egy homályos történet, inkább ne menjünk bele... Mikor 1992 tavaszán szabadságra küldték, Németországba költözhetett volna. Miért nem ment ki véglegesen? Megint a szülőföldhöz való ragaszkodás döntött? Mert ez is egy olyan pont volt, amikor eltávolodhatt volna Nyárasdtól...

Nem is tudok válaszolni, mert az életemben van egy-két dolog, amikre egyáltalán nem gondoltam. Ha van valami, ami ha tízszer is újraszületnék, mindig megmaradna bennem, akkor ez az, a szülőföldhöz való erőteljes kötődés. Emiatt még a távozás gondolatáig sem tudok elmenni abban, hogy mást válasszak. A németországi kiköltözés akkor volt aktuális, mikor a fiunk jó focista volt. Úgy gondoltuk, hogy Gergőben több van, és próbáljuk meg Stuttgartban vele. Konkrét lépés is történt, de végül, gondolom, az én negatív hozzáállásom végett, inkább Joli jött haza légióskodásából, így itthon maradt a család. Egyébként nekem már volt két lányom az első házasságomból, s végre volt egy fiúgyerem, s őt is elengedni, ez egyszerűen nem ment. Aki ismer, tudja, hogy szülőfalumat, Bélvatát sem tudom elhagyni, meg a Csallóközt sem.

1992-ben megpályázta a szlovák válogatott vezetőedzői posztját. Miért? Volt egyáltalán esélye?

Szlovákiai edzőként nem voltak ambícióim, célratörő elképzeléseim. Igen sok jó edzőbarátom volt akkortájt, és lehet, hogy elfogult voltam magammal szemben, úgy éreztem, hogy elég sok minden van bennem, képzésben a topon álltam, tele voltam tapasztalattal. És volt még más okom is. Ha valaki azokban az években az országban a semmiből tudott összekaparni csapatot, az én voltam. Nyárasdon elég sokszor a nagyon kevésből kellett építkezni. Azt gondoltam, országos viszonylatban is lehet ilyen gond, hogy a szerény kínálatból kell kihozni, összeállítani egy válogatottat.

És volt egyáltalán esélye arra, hogy megválasztják?

Rosszul kommunikáltam ezt a helyzetet. Előtte voltak beszélgetéseim, ráadásul kinek mondtam, azzal tegezőviszonyban voltam. Magyarként miért ne lehetnék a szlovák csapat edzője? – kérdeztem tőle. Nem tudom, hogy ez verte-e ki a biztosítékot, de később egy kollégától hallottam, hogy nem én vagyok a befutó. Az egész dolog nem hagyott mélyebb sebet bennem, bánatot sem.

1993-ban a klubtitkári teendői mellett edzőtársa is lett Pavol Streichernek. Egyszerre volt edző és klubtitkár?

Nem kimondottan titkár voltam. Mikor kiderült, hogy Dušan Daniš befejezi, emlegetni kezdték, hogy engemet visszahívnak, és hogy ne úgy legyen, hogy az egyik napról a másikra történik a váltás, hanem ahogy az állatok világában van, megszoktatják az újat, előbb kiengedik, de csak rövid időre, másnap már hosszabb időre, szóval szoktat-

ják a megváltozott körülményekhez. Engemet is ide rendeltek, bizonyos részfeladatokat kaptam. Nagyon érdekesek voltak, például elküldtek az ekecsi borospincébe a vendégeknek borért vagy üdítőitalért. Ez volt a bejáratásom a szakmai munkába. A titkári teendőkön keresztül... Arról, hogy később elküldték Nyárasdról Pavol Streichert, nem tehettem. Ráadásul egy érdekes időszakban mondtak fel neki. A vágsellyeiekkel játszottunk a Szlovák Kupa döntőjében, és idegenben hat-nyolc góllal kikaptunk. Ekkor döntött a vezetés, hogy menesztik. És a következő héten már én lettem az edző, s jött a Sellye a visszavágóra. Magam sem tudtam elképzelni, hogy azt a hatalmas hátrányt behozzuk. Akkor kézilabdázott nálunk a romániai Edlerné, a Marianna, aki nagyon bízott bennem. Jól játszott az első meccsen is. De a visszavágón szinte maga verte meg a vágsellyeieket. Tíz góllal nyertünk hazai pályán, és mi lettünk a kupagyőztesek. Szóval nagyon nagy siker lett a visszatérésem. Ez még talán nem is az én érdemem volt.

Mit váltott ki Németh Pálból, amikor 1994-ben két év után távozott a klubból a Coimpex?

Ez a legnagyobb kérdés. Engem a Coimpex, sem mikor idejött, sem mikor a fénykorát élte, sem mikor távozott, nem hozott annyira lázba. Tudtam, hogy valakire szükségünk van, kellene, hogy segítsen, mert az nekem is lehetőség, hogy Nyárasdon megmarad, és jó lesz a kézilabda. Viszont az, ahogy ez a történet végződött, ahogy lezárták és amit csináltak, arra nem vagyok vevő, nem is talállok rá a mai napig szavakat, sem magyarázatot. Remélem, egyszer valamelyikük bekopog hozzám, elmondja a teljes igazságot, és rendezzi a tartozásukat velem szemben is. Lenne mit!

Lépünk tovább. Gyorsan fordult a világ, és eljött az 1995/1996-os bajnoki évad, amikor a megmenekülést ünnepelték Nyárasdon. Ismét Németh Pállal. Megannyi korábbi siker után valóban sikernek számított a bennmaradás az élvonalban?

Akkor a gond és az öröm az volt, hogy a szokottnál is gyengébb játékosanyag jött össze Nyárasdon. A vége felé nem tudtuk a keretet felfrissíteni, mivel anyagi fedezete az egyesületnek sose volt arra, hogy minőségi játékosokat vegyünk. A Naszvaddal kialakított kapcsolatunk már nem volt olyan, mint az előző időszakban. Az akkori szintű játékoskeretnek a bennmaradás tényleg siker volt.

„Úgy viselkedem, mint az igazi szülő. Ha megbántja őt a gyermeke, nem fordul elő tőle, megbocsát neki, és támogatja tovább” – nyilatkozta egy visszatérése után. Hány ilyen visszatérése volt a nyárasdi csapathoz? Számszerűleg is emlékszik rájuk? Vagy a távozások hagytak mélyebb nyomot Németh Pálban?

Inkább arra emlékszem, kik voltak az elnökök, akik menesztettek. Első a Lojkovič Sámuel, aztán egyszer a Singhoffer Lajos, és elküldött a Bors József is. Ez a három biztos volt. És még a Coimpex-érában is távozni kényszerültem, de az más történet volt.

És hogyan volt a visszatérésekkel?

Érdekesség, az elmenés volt nehéz általában. Maga a visszatérés sokszor logikátlanabb volt, mint az elmenés. Az embert elküldik, akkor elmegy. Mit tehetne mást?

Melyiket élte át a legnehezebben?

Legnehezebb az volt, mikor autóval Partizánskeba tartottam feleségemmel, Jolival, aki játékosként jött velem, és a kisfiunk, Gergő. A többi valahogy jobban összefolyt. Az utolsó távozásom, amikor Aranyosról jöttem vissza, mert ott is edzősködtem, az egy kicsit elhamarkodott volt.

Számszerűleg akkor háromszor távozott, majd tért vissza?

A Coimpex-szel együtt négyszer.

Edzői pályafutásában volt egy csallóközarányosi kitérő is, amikor még a nyárasdiak és az aranyosiak is az élvonalban játszottak. Milyen nyomokat hagyott Németh Pálban ez az időszak? Hányszor vezette az aranyosiakat volt csapata, a nyárasdi ellen?

Azt hiszem, négyszer. Mikor a Bors is elküldött Nyárasdról, akkor jött elő ez a lehetőség. Családfenntartó apánál, akit edzőként nem biztos, hogy az eredménytelensége miatt küldtek el, ilyenkor a lélektani fájdalom mellett az igényei, az elvárásai és az önbizalma is kicsit lepad. Akkoriban az aranyosiak érdeklődést mutattak irántam, és felajánlották, hogy elvinnének edzőnek. Ha nem lettek volna anyagi nehézségeim, nem hiszen, hogy elfogadtam volna, ugyanis annak az elvei, aki ott irányított, nagyon messze álltak tőlem. Éreztem, hogy csak idő kérdése, mikor kerülünk egymással szembe. A játékosokkal viszont nagyon korrekt, jó volt a kapcsolat. Jogosan érezhették, hogy távozásommal csalódást okoztam nekik.

Nyáron ment Csallóközarányosra, és nem vitte végig az egész évadot se...

Pontosan így volt.

Idény közben hagyta őket cserben?

Bizony, bizony. Még hozzá az őszi és a tavaszi idény között...

1998. május huszadikán volt a nyárasdi csapat utolsó bajnokija az élvonalban. Mindössze huszonnégyen váltottak belépőt rá. A közönség is kiérezte, hogy ez a mélypont?

Aranyoson voltam edző, karácsony körüli időszakban történt, az őszi szezon után. Ha jól emlékszem, a Nyárasd volt az utolsó, mi, vagyis az Aranyos valamivel feljebb álltunk a táblázaton. És akkor ott támadt egy nézeteltérésem az egyik helyi vezetővel. Ebben a helyzetben fordult hozzám Bugár Árpád elnök, akinek a nyárasdi vezetők közül a legtöbbet köszönhetek, s a legtöbbször kitartott mellettem. Behívott az irodába, s barátságunkra hivatkozva közölte, nagyon rosszul áll a csapat, éppen nagy csalódás volt nekik a nagyszombati RimPollal kialakított kapcsolatuk. Meggyőzött, régi ismeretségünket felelevenítve, hogy jöjjenek vissza, és próbáljam megmenteni a csapatot.

Anélkül, hogy érdeklődtem volna, hogy mi a helyzet Nyárasdon, beleegyeztem, és visszajöttem. Aztán kiderült, hogy kevés a játékos, nem fizetnek nekik, egész évben csalódottak. Győzködtem őket, végül elvállalták a tavaszi idényt, majd az utolsó hazai bajnokit is. Mindezek tetőfoka az volt, hogy utolsó idegenbeli bajnoki meccset Eperjesen kellett volna lejátszanunk, ahova el sem mentünk, ami szégyenletes volt. Visszatérésem kapcsán hozzáteszem: ha még egyszer hívna az a barátom, akivel negyven évig egy helyen tanítottam, aki engem közvetlenül sose alázott meg, s nem is bántott, s bár nem állt mindig mellettem, újfent nem mondanék nemet neki.

Egyértelműen visszahúzta a szíve Nyárasdra?

Próbáltam visszatérni. Azt mondták, csak idő kérdése, mikor egyenlíti ki a tartozását a nagyszombati cég, vagyis hogy lesz pénz. A játékosokat pedig ismertem. Kár, hogy ennyire nem voltak senkihez őszinték, pedig lett volna keresnivalónk a bajnokságban.

Ráadásként jött egy bajnoki évad a II. vonalban. Akkor klubelnök és edző is volt egy személyben. A végére mindkét teher a nyakába szakadt?

Ez következett a kiesésünk után. Hosszú ideig vártunk, hogy mi lesz. Hogy a falu, a volt elnök, vagy valaki valamit segít. Nem történt semmi. Erre két dunaszerdahelyi ízig-vérig sportember, Seres Csaba és Manczal László, akiknek a feleségük is nálunk kézilabdázott, megkerestek, hogy azért legyen folytatás. Főleg az ő kezdeményezésükre mentettük a menthetőt. Ebben a helyzetben kellett vezetőséget összehozni, elnököt választani. Úgy emlékszem, azzal győztek meg, hogy vállaljam az elnökséget, hogy engem jobban ismernek, tisztelnek Nyárasdon, ha bemegyek a képviselő-testületi ülésre az elképzelésünkkel, mint őket, szerdahelyieket. Ez így is volt, de nem nagy sikerrel jártam, egy bizonyos összeget azonban megígértek. És elkezdtük hármasban a munkát. Sikerült összehozni egy olyan csapatot, amely az adott időszakban, helyzetben és a lehetőségeinkhez mérten elfogadható lett volna. Úgy éreztük, méltóan képviselhetjük a klubot. Játék szempontjából egy jobb középcsapatunk volt a nemzeti ligában. Ezt végigjátszottuk. Rossz lett a vége. Azért mehettünk a befejezésig, mert a nejem, Joli, és a másik két kezdeményező konkrét segítséget nyújtott, s a két szerdahelyi némi támogatást is szerzett. Annak az összegnek, amit ígértek a képviselők – megmondom: 110 ezer akkori korona, azaz 3600 euró volt – elszámolása után a következő évben megint megjelentem a képviselő-testületi ülésre. Elmondtam, hogy nagyjából egymillió kétszáz ezer koronába, vagyis 40 ezer euróba került a bajnoki szereplés, ha lett volna a játékosoknak minimális juttatás, az ennyit tett volna ki. Azt gondoltam, hogy megköszönik a munkánkat, vagy azt mondják, hogy bravó, gyerekek, amiért ezt megcsináltatok, lényegében ingyen. A falutól kapott összeg legfeljebb egy-egy eperjesi és kassai kiutazásra volt elég. Tavaszra sem ígértek többet, még ma sem tudjuk, miért döntött így a képviselő-testület. Illetve tudjuk, csak ez sem nyilvános.

Akkor kilencvenkilencben nem volt más út, mint a második vonal feladása?

Mit kezdünk volna ezzel az összeggel, támogató nélkül?

Bő húsz év telt el azóta. Ma is létezik nyárasdi női csapat, mégpedig a legalacsonyabb osztályban. Van némi kötődése az elmúlt két évtized törekvéseihez?

Vannak dolgok, amikkel már koromnál fogva nem akarok foglalkozni. Végiggondolva szinte hihetetlen számomra, miért engedi a klub, hogy a kézilabda-szakosztály úgy működjön, ahogy működik. Itt a faluban most már minden adott. Van sportcsarnok, ami fenn tudja tartani magát, van tornaterem, népes szomszédfalvak, edzői háttér is lenne, ha az illetékesek megkeresnék az évek óta arra várókat. A lányok, mert a fiúk inkább focizzanak, akkor edzhetnének, amikor akarnak, mégsem nevelődik ki már húsz éve, még ifi szinten sem egyetlen 1. ligás játékos. Ki érti ezt? Én nem, az biztos. Meg igény is volna rá, hiszen végül is volt itt legalább 150–200 kézilabdás a faluban minden szinten, van mire építkezni, alapozni. A kézilabda-szakosztály működése egy olyan faluban, mint Nyárasd, nemcsak egy női csapat és annak a létezése. A Dunaszerdahelyi járásban, sőt lehet, országos szinten is a legjobb feltételek egyike nálunk van.

Milyen köze van Pali bácsinak ehhez az időszakhoz?

Semmilyen.

1999-ben véget ért, aztán újraindult, s most is van egy női csapat Nyárasdon. Mit próbáltak felvállalni ebben az időszakban?

Egyszer próbálkoztunk, hogy segítünk, nem kaptunk azonban lehetőséget az iskoláskorú gyerekeknél, ezért Nádszegre mentünk, meg Alistálba, Bösre, Megyerre és Dunaszerdahelyre, a semmiből kezdeni. 2019-ben újraszerveződött a nyárasdi szakosztály vezetése, új elnök áll az élen. A 2019/2020-es évadtól fogva az alapiskolában a győri kézilabda-akadémiát és a vágsellyei női csapatot is megjárt unokám, Rajkovich Orsolya vezetésével és még három edző segítségével elkezdődött a gyerekek felkészítése. Hát reméljük, hogy a vírus miatt felemásra sikeredett bajnoki idény végeztével új erőre kap a nagymúltú kézilabdaklub Nyárasdon.

2019-ben volt nyolcvanéves, ugyanabban az évben volt ötvenéves a nyárasdi női kézilabda. Nem bánta meg, hogy életéből évtizedeket a sportág nyárasdi meghonosításának és éltetésének szentelt, miközben jókora pofonokat is kapott ebben a kézilabdaközegben?

Kezdeném a másik oldalról. Stabil az volt, amikor a kézilabdát olyan szintre hoztuk, hogy már szórakozást adott az embereknek, millióinak varázsoltunk mosolyt, örömet az arcára, s nekik ez biztos pont volt az életükben, mégpedig az, hogy a hétvégén lesz egy olyan esemény, ahol öröme lesz, ahol a saját véréből kikerülőket látja, hogyan játszanak. Ez volt az egyik. Úgy érzem, ez sikerült. A másik momentum az volt, hogy megmutassuk magunknak és az embereknek: egy kisebb közösségű faluban is lehet megszerettetni és népszerűsíteni egy sportágat, és példaértékűen, sikeresen játszani. Harmadik szempont az volt, hogy a mintánkra Dél-Szlovákiában a mi vidékünkön rendkívül sok követőnk lépett be a kézilabda világába. Elkezdte és folytatta. Némelyik még nálunk is sikeresebben és kitartóbban. Ha ezt a három megközelítést összegzem, azt

hiszem, elégedett lehetek, hogy valamit sikerült a nyolcvan év alatt letenni az emberiség asztalára.

Tehát megérte a lányok kezébe adni a labdát?

Kíváncsi voltam a nyolcvanadik születésnapom ünnepségeire. Felmerült bennem kicsit feszengve a mennyire kérdése. Ez egyben mérce is volt velem szemben, hogy hogyan vagyok jelen az emberek fejében, hogy mit is jelentettem és jelentek nekik életben. Az általam vezetett konkrét eredmények arról, mikor milyen vendégeim, gratulálók voltak is árulkodnak valamiről. Vagy két-háromszáz ember jött, különböző összetételben, ami fantasztikus és jó érzéssel tölt el utólag is. És annak is a bizonyítása, hogy egy olyan hivatásban, szakmában, amely nem mindig jár nagy népszerűséggel, elég rázós, mégis úgy lehet helytállni, hogy megtiszteltetés érje az embert. A felém jövő gratulációk annyira közeliek, érzésen alapulók voltak, hogy most büszkeséggel töltenek el. Minden várakozásomat felülmúltak. Az jött el, aki engem is szeret. Akik nem szeretnek, azok nem jöttek el.

(Az interjú 2019. novemberében készült)

J. Mészáros Károly

Gerndt, Helge: *Sagen – Fakt, Fiktion oder Fake? Eine kurze Reise durch zweifelhafte Geschichten vom Mittelalter bis heute.* Münster–New York, Waxmann, 2020, 238 p.

Helge Gerndt, a müncheni egyetem emeritus néprajzprofesszora rövid utazásra invitálja az olvasókat, aminek keretében a rejtelmes mondavilág kérdéseibe avatja be képzeletbeli utitársait. Ő maga hosszú évtizedek óta járja ezt az utat, szavára, érveléseire oda kell hát figyelni, noha első mondatára felkaptam a fejem: *Hogy mi a mese, azt mindenki tudja, de hogy a monda?* Mert a mese definíciója, s pláne vegytiszta megkülönböztetése a mondától sem annyira egyszerű. De hát ezt Helge Gerndt is tudja, így a kezdőmondatot inkább az olvasó figyelmének a felkeltésére szolgáló fordulatként értelmezem. Mi azonban maradjunk még ennél a mese–monda dichotómiánál, hiszen a kutatók igen gyakran egymással szemben, egymás ellenében határozzák meg a két műfajt (Gerndt ezt, nem alaptalanul, a dolog túlzott leegyszerűsítésének tartja), miközben a mesekutatás hajnalán, a 19. század első felében (sőt később is), legalábbis tájainkon, meg sem különböztették őket egymástól. Gondoljunk csak Erdélyi János híres gyűjteményére, a *Népdalok és mondákra*,¹ amelyben egyetlenegy monda nem szerepelt. Azok mind mesék voltak, s később maga a szerző is ilyen műfaji meghatározással gyűjtötte ki saját gyűjteményéből őket, s jelentette meg külön kötetben.² Pavol (Pavel) Dobšinský nagyszabású gyűjteményének a címe *Prostonárodné slovenské povesti* (tehát szlovák népmondák), miközben a benne található szövegek jó háromnegyede mai értelemben véve mese, s mindössze egynegyede monda (povest). Nota bene, Dobšinský mai kiadásainak

címe (félreértés ne essék: ugyanazokról a szövegekről van szó) már meséket (*rozprávky*) ígér.³ Amennyiben hallgatóimat kérdezem az egyetemen, mi a monda és a mese közti különbség, általában tudják az alap- és középiszkolai tananyagot: a monda tartalmaz valósgaelemeket, a mese meg teljesen kitalált történet. Ez a leegyszerűsített definíció voltaképpen a Grimm fivérek által 1816-ban, a *Német mondák* (*Deutsche Sagen*) első kiadásához írott bevezetőjének sorait visszhangozza: „A mese költőibb, a monda történelmibb; amaz szinte önmagában, veleszületett virágzásában és kiteljesedésében is biztosan áll; a mondának, amellet, hogy színekben nem olyan gazdag, sajátja még, hogy valami ismerthez és tudotthoz, egy helyhez vagy történelmileg adaltolt névhez kötődik.”⁴

A német kutatás jó néhány, mára klasszikusnak tekinthető szerzője (pl. Max Lüthi⁵ vagy Lutz Röhrich⁶) a mese és a monda műfaját gyakran együtt, egymás fényében, vagy ha úgy tetszik, egymás ellenében vizsgálja és értelmezi, ami rendszben is van, hiszen olyan műfajokról van szó, amelyek (mint látni fogjuk) jól beazonosíthatóak ugyan, ám éles határvonal

1 Erdélyi János: *Népdalok és mondák*. 1–3. Pest, Bizományban Emich Gusztávnál, 1846–1848.
2 Erdélyi János: *Magyar népmesék*. Képes kiadás. Pest, Heckenast Gusztáv, 1855.

3 Noha korábbi mutatóványok is megjelentek (például 1858-ban Rozsnyón), itt most az egyik első teljes kiadásra hivatkozom: Dobšinský, Pavol: *Prostonárodné slovenské povesti*. Turčianský sv. Martin, k.n., 1880–1883. A 20. század elejétől aztán, mind a népszerű, mind a tudományos kiadások címe részben megváltozott. A legutóbbi, nagyon jó, teljes kiadás: Dobšinský, Pavol: *Prostonárodné slovenské rozprávky I–III*. Jana Pácalová szerk. Bratislava, Tatran, 2016–2017.
4 Grimm, Jacob és Wilhelm: *Német mondák*. Pozsony, Kalligram, 2009, 9. p. (az idézett rész Adamik Lajos ford.)
5 Lüthi, Max: *Volksmärchen und Volkssage. Zwei Grundformen erzählender Dichtung*. Dritte, durchgesehene Ausgabe. Bern–München, Francke Verlag, 1975.
6 Röhrich, Lutz: *Sage und Märchen. Erzählforschung heute*. Freiburg–Basel–Wien, Herder, 1976.

mégsem húzható köztük: hol itt nyúlik át, hol ott türemkedik be valami. A nemzetközi népmesekutatásnak klasszikus, az utóbbi száz évben egymásra épülő nemzetközi katalógusa⁷ van, amit azonban (a két műfaj közti elmosódott és ráadásul történetileg mozgó határok miatt) a mese- és a mondakutatók is haszonnal forgathatnak. Helyénvaló tehát, ha ugyanaz a kutató időnként mindkét műfajt szemmel tartja, ahogy az a magyar kutatásban, hogy mást ne említsek, Nagy Ilona,⁸ a cseh folklóriztikában meg Oldřich Sirovátka,⁹ vagy a német nyelvűben, annak idején éppen a most bemutatásra kerülő kötet szerzőjét is meghatározó módon inspiráló bécsi Leopold Schmidt¹⁰ munkásságát jellemzi.

7 Aarne, Antti: *Verzeichnis der Märchentypen*. Helsinki, Suomalainen Tiedeakatemia Toimituksia, 1910; Aarne, Antti–Thompson, Stith: *The Types of the Folktale. A Classification and Bibliography*. Helsinki, Suomalainen Tiedeakatemia–Academia Scientiarum Fennica, 1961; Uther, Hans-Jörg: *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography. Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson*. Vol. 1: Animal Tales, Tales of Magic, Religious Tales, and Realistic Tales, with an Introduction. Vol. 2: Tales of the Stupid Ogre, Anecdotes and Jokes, and Formula Tales. Vol. 3: Appendices. Helsinki, Suomalainen Tiedeakatemia–Academia Scientiarum Fennica, 2004. Ide kívánczik Magyar Zoltán grandiózus munkájának az ismételt megemlézése: *A magyar történeti mondák katalógusa. Típus- és motívumindex I–XI*. Budapest, Kairosz Kiadó, 2018. Vö. Liszka József: A fülös fotel. Periferikus gondolatok Magyar Zoltán magyar történeti mondakatalógusa kapcsán. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 22, 2020/2, 85–85. p.

8 Nagy Ilona: *A Grimm-meséktől a modern mondákig. Folklorisztikai tanulmányok*. Budapest, L'Harmattan, 2015.

9 Sirovátka, Oldřich: *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*. Brno, Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1998.

10 Schmidt, Leopold: *Die Volkserzählung. Märchen, Sage, Legende, Schwank*. Berlin, E. Schmidt, 1963.

Rátérve Helge Gerndt munkájára, nézzük először a szerkezeti felépítést. A szerző tizenhárom fejezetre (nem lehet nem észrevenni: egy egyetemi szemeszter anyaga) tagolja kötetét. Az alap szövegfolyamat egy személyes hangvételű epilógus, valamint aprólékos jegyzetapparátus, ami egyszersmind a téma válogatott irodalmát is adja, illetve a személynév- és tárgymutató zárja. Gerndt kérdésfelvetése már magában a kötet címében adva van. *A mondák tények, fikciók vagy hamisítványok?* Kérdéseit az első fejezetben a Tell Vilmos-mondakör képbe hozásával hegyezi ki: 1307. november 19-én a svájci Uri kantonban egy bizonyos Tell Vilmos (ezt már így megszoktuk, noha ma Wilhelm Tellt illene írni), egy Geßler nevű császári helytartóval kirobbant konfliktusban, íjpuskájával a saját fia fejéről lelőtt egy almát (gyerekkorunkból ismerjük, a filmsorozat minden epizódja ezzel a repülő nyílveszszóvel és az általa kettéhasított alma képével kezdődött). Az esetet Aegidius Tschudi jó két évszázad elteltével, 1555 tájékan örökítette meg *Svájci krónikájában*, ami aztán először, megint csak eltelt közben szinte kétszáz év, 1734-ben jelent meg nyomtatásban. Friedrich Schillernek a történetről készült drámája (1804) a német nyelvterületen rendkívül népszerűvé tette Tell Vilmos históriáját.¹¹ De joggal tehető fel a kérdés: valóban egy megtörtént történeti eseményt örökít meg? Vagy egy fantáziaszülemény, netán hamisítvány? Tell Vilmos almája tény, fikció vagy hamisítvány?

A következő fejezetekben a szerző (meg kell, hogy mondjam, vérbeli pedagógusként) konkrét eseteket (a bolygó hollandi, Auerberg-

11 Nem tudom elhallgatni, hogy a népszerűséghez nyilván hozzájárult a Tell Vilmos-történet egyes szereplőinek megjelenése az ún. magyar kártyán (más néven: Tell-kártya). A téma a közel-múltban a budapesti ún. Wichmann söröző épületének (ahol korábban Schneider József kártyafestő műhelye volt, s állítólag 1836-ban ott készült a magyar kártya prototípusa) lebontása, illetve le nem bontása körüli purparléban közérdeklődésre tett szert. De most ebbe ne menjünk bele.

mondakör, Oroszlán Henrik mondája, az égből pottyant tehének vagy a 2001-es terrortámadás, az azt követő, Anthrax tartalmú levelek, s igen, egy említés erejéig már a koronavírus modern mondaanyaga) és elméleti-módszer-tani kérdéseket felváltva tárgyal. Felhívja a figyelmet a mondatok két aspektusára: a korai, szövegközpontú, a tizenkettedik órával riogató, mondaszövegek százezreit eredményező leletmentésre, illetve a későbbi, a mondák „biológijára” figyelő¹² s ezáltal jobban értelmezhető és definiálható anyagot eredményező kutatásokra. Önmagában a szöveg ugyanis nem mindig elegendő a műfaji besoroláshoz, értelmezéshez. Ahhoz szükség van a mesélési szituáció, indíték, az elbeszélő és hallgatósága viszonya stb. ismeretére is.

Már Max Lüthi is megfogalmazta, noha ő eléggé mereven igyekszik a mesét a mondától különválasztani, hogy a mese előadójának (és hallgatóságának) sem célja, sem igénye, hogy hihető történetet adjon elő, hallgasson meg. A monda viszont eleve élmény- vagy eseménybeszámolóként hangzik el, s a két fél (tehát az elbeszélő és hallgató) közül legalább az egyik valóságként kezeli, pontosabban igyekszik valóságként elfogadni. Néhány példa ahhoz, hogy voltaképpen ugyanaz (vagy egymásra nagyon hasonlító) jelenség mese- vagy mondaanyag lehet, attól függően, hogy az előadó vagy a hallgatóság azt mennyire tartja hihetőnek. Egy, az égből szárnyaló táltosparipa, azt hiszem, bármelyik hallgató (vagy olvasó) számára egyértelművé teszi, hogy a mesék világában járunk. Hihetetlen, de elhisszük, nem csodálkozunk rajta, hiszen a mese világában minden lehetséges. Egy repülni tudó szerzetes történetét viszont kétkedve hallgatjuk, de (ha hitetlenkedve is) elhisszük, hiszen igaz történetként van előadva.¹³ Ha egy mesehős egy

túlvilági (vagy másik világi) lényel találkozik, vagy éppenséggel a csillagszemű juhászleány érti a madarak nyelvét, azon nem csodálkozunk, hiszen tudjuk, hogy a mesében járunk, ahol minden lehetséges. Viszont a hazajáró halotról, vagy egyéb kísértetekről szóló történeteket némi hitelenséggel hallgatjuk, de végső soron elhisszük, mert megtörtént eseményként vannak előadva. Tehát mondák. Az *öregasszony és Halál* mesét hallva nem csodálkozunk azon, hogy a Halál emberi alakban megjelenik az öregasszonynál, majd ráadásul az őt többször át is veri. Mese, ahol minden lehetséges. A mesélő sem bizonygatja a történet igaz voltát, s ezt a hallgatóság sem igényli. A mondáknál más a helyzet. Azokat saját élményként vagy belátható kapcsolathálón belüli információként adják tovább. Egy további példa: egy ismerősöm vejenek a nagyjanyjával történt, hogy este a lakása lépcsőjén akarva lemenni, megbotlott, de egy erős kéz elkapta a karját és az idő

rendkívül tanulságos példa. Egy késő középkorra datálható tömeges gyilkosság emlékére állított kilenc fakereszt (amit azóta is, újra és újra felújítanak) lényegében életben tartja ezt a történetet (mellette vezet a D1-es számú autópályára, aminek itteni pihenőjét is erről nevezték el), miközben (jelenleg alapvetően már a világhálón) kapcsolódik hozzá egy másik mondakör, ami az említett gyilkosság egyik áldozatához, a menyasszonyhoz köthető. E szerint szelleme ott röpköd ma is a Prága irányába vezető autópályára fölött, s ha valamelyik autós szélvédőjére telepszik, akkor általában tragikus balesetet okoz (vö. a világszerte ismert *Molyember / Mothman* példáját). Ehhez az egy helyszínhez kapcsolódó, a mai napig élő és burjánzó „igaz történetek” garmadáját mutatja be a szerző, ami a jelenkori mondaképződés szép példája. Vö. L. Juhász Ilona: *Kilenc kereszt (Devét křížů)*. Egy szakrális kisemlék nyomában a világhálón. Új perspektívák a néprajzkutatásban. *Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve*, 2009, 551–541. p.; L. Juhász Ilona: *Devét křížů*. Po stopách jedného komplexu drobnej sakrálnéj pamiatky na internete. Nové perspektívy v národopisnom výskume. *Acta Ethnologica Danubiana*, 13 (2011), 103–144. p.

12 A módszer iskolapéldája lehet Milan Leščák munkája: *Humoristické rozprávania na Spiši (1962–1967)*. *Pokus o výskum frekvencie výskytu*. Bratislava, Ústav etnológie SAV, 2010.

13 L. Juhász Ilona egy kutatása a Brunn-közeli Kilenc kereszt (Devét křížů) mondája kapcsán

asszonyak így nem esett baja. Az a kézsorítás az *uram kézsorítása volt*, meséli az évek óta özvegy nagymama. Karján később véraláfutás is jelezte az erős kézsorítást, meséli ismerősöm, vejenek nagyanyjára hivatkozva. Hallgatva az ilyen történetet, hitetlenkedünk, de hát az a véraláfutás... Amit nem láttunk, csak ismerősünknek... talán a veje... vagy annak nagyanyja. No, ez a monda.

Mivel azt hiszem, most már a rendelkezésre álló terjedelemnek és drága szerkesztői türelmének is a végére értem, végezetül engedtessek meg Helge Gerndt definícióját idézni, hogy akkor szerinte (ahogy ő fogalmaz óvatosan), inkább csak absztrakciós szinten, mi a monda: „Egy aránylag rövid, szöveges beszámoló valamilyen szokatlan, gyakran kellemetlen eseményről vagy élményről, ami állítólag valóban megtörtént, s a beszélgetési szituációban az elfogadás és a kételkedés közt ingadozik.”

Liszka József

Mohay Tamás (szerk.): Nemzedék, szerep, érték. Családi kapcsolatok, szokásrend és értékvtáltások történeti alakulása a 20. században. Budapest, ELTE BTK Néprajzi Intézete, 2016, 370 p.

Lelkes érdeklődő, vagy akár (részben avatott) szakmabeli számára is repeső öröm, de „lehetetlen küldetés” is minden tanulmánykötet, konferenciakiadvány, sokszerzős mű ismertése, melyből sem válogatni, sem kihagyni nem illik (vagy indoklásra szorul), kiemeléssel meg olykor fölé-emelés zajlik, mely sokszor éppoly kétes, mint a felejtés. Felejtani vagy hanyagolni márpedig nem lenne érdemes a címben jelzett kötetet, mert részben a szaktudomány ritkán merészkedik „rokon” vagy „szomszédos” területek szakmai értékelésére, de a néhány mégis megszülető referencia meg aligha képes méltó módon elismerni sok-sok szerző még több munkájának eredményeit, meghallani kérdéseit, folytatni örökségét, továbbvezetni elindult kutatásait és még „értékelní” is az együttes eredményt. Lehet ugyan-

akkor felületesen is képet adni, lehet a több száz oldal egyetlen írásából valamely „másként gondolható” részletet kiemelni s arról kritikai felszínességeket elmondani a máskéntgondolás nevében. Erre sok szempont figyelembevételével együttesen nemigen vállalkozom. De ha már képtelen küldetés amúgy is, engedtessek legalább körvonalakkal jeleznem, mit is kínál maga a mű, melynek huszonkét tanulmánya óvatos becsléssel is hetekig tartó ismerkedést igényel a címben körvonalazott kérdéskörökkel. E „körberajzolás” – ha lehet – még lehetetlenebb a kötet címbe préselt tematikát illetően, hisz amennyiben létezik a nem iskolásan vett tárgyi és szellemi néprajz, annak nagyjából két- vagy háromötöde leírható lenne ilyen kulcsfogalmakkal, mégannyira az alcím tovább tágitott etnográfiai, etnológiai, szociokulturális és történeti dimenziói révén. Ekkora körvonal nincs is, vagy ha van, hát lelóg a lapról... Ezenfelül: a kötet anyaga egy 2015-ös tavaszi kétnapos konferenciára épül, ahol rokon szakmákkal közös, sok jelenlévő, számos kérdés, hozzászólás, reflexió által kiegészített találkozás amúgy sem csupán szellemi eszmecsere volt, hanem a Néprajzi Intézet nyolcvanéves fennállásának emlékével megkezdett összegzési-áttekintési mérlegelés folyamatában az egyik állomás, mely az „Emlék, emlékezet, életút” témakörű korábbi konferenciakiadvány folytathatóságát is kellett tükrözze (erről Mohay Tamás részletesebben szól előszavában a meghirdetett tematikát, a beérkezett tématerveket és eszmecsere-re készítő kérdéseket is említve). Az interdiszciplináris szándék és nemzetközi előadói sereglet ezekből fakadóan is arra kínálta készíttést, hogy eltérő szempontok, olykor vitatkozó tónusok, másféle módszerek és tudásmódok kapjanak helyet – amit azután a kötet is híven közvetít.

Mintegy „rálátást” engedve, a könyv öt nagyobb fejezetbe tagoltan közli az előadásokat és közlésre szánt tanulmányokat. Nemzedékek, szerepek, értékek, szokások, kitekinítés az átölelő fejezetcímek sorrendje, s magyar néphagyománytól (Andrásfalvy Bertalan), nagykunsági örökségfelfogástól (Örsi

Julianna), budapesti kerületi jelenkortörténetig (Vasasné Vida Réka) és bolgár családhistóriáig (Menyhárt Krisztina), kárpátaljai életstratégiáig (Kótyuk Erzsébet), mexikói iskolapéldáig (Schiller Katalin) vagy erdélyi szokáskutatásig (Fülöp Hajnalka, Balázs Lajos, Tasnády Erika) annyiféle szerkezet, történet, normarend virul a kötet lapjain, hogy kevés szakmai érdeklődés van, mely ne találhatna forrásra ez oldalakon. Hajlamom van „kivonatolásra” – de ezt itt most nem tenném, gazdagon érzekelve mindazt a befektetett munkát, kutatási szorgalmat, terepen-létet, közlési szándékot, árnyalást és igazítási szándékot, önálló felismerést és szakismereti párhuzamok keresését, mely ott ül ez írások mélyében. Ennélfogva aligha akad más, mint valamely kényes lelátóról rápillantani az írások hordozott, képviselt, megjelenített tartalmaira. Ezt persze illő valamely kínos kritikai visszafogottsággal tennem, s ezt mint szemléleti pozíciót el is fogadom. Egészében, a komplex „rálátást” imitálva úgy fogalmaznék: ismeretek szakmai kérdések és közelítésmódok, melyeket ez a kötet nem képvisel, nem tematizál (ilyen példaképpen a közös „nevezőt” kereső konferenciaszervezési szempontok között nem szereplő dekonstrukciós problematika, a szaktudomány „alkalmazási minőségének” kihívó gondja, az etnológia és etnográfia vagy folklorisztika és szokásnéprajz közötti finom distinkciók összhangba hozatala a szociológiai, kulturális antropológiái, recens kutatómetodológiai problematikákkal), de a tanulmányok lapoztán erősödik a benyomás, hogy nem is szükséges mindenáron a harmóniákkal párban képződő diszharmóniák felhangjainak megnevezése, enélkül is lehet teljes egy kutatási anyag, gyűjtött adat-tömeg, terepkutatási tapasztalat. Itt jöhetne a szakmai felülnézet szempontja – ezt azonban a kötet egész interdiszciplináris kontextusa érvénytelenítené. A generációk közötti kapcsolathálózati, intimitási, interakciós tér leírásában például Keszei András emlékezet és emlékeztetés fogalomkörével éppúgy megteremtí a történeti dimenziót, mint a magyarországi németek generációinak belső rendjét taglaló Vass Erika, vagy a kiskanizsai kapcsolatfor-

mák történeti rendjével itt szereplő Molnár Ágnes, aki egész doktori disszertációt írt a kanizsaiakról és nagyjából mindent tud a családról, amit empirikus kutatásban érdemes. Vagy az 1944–45-ös viharok családi és személyes emlékezetben megmaradt lenyomatairól Bartha Ákos éppúgy értekezik a „homo narans” értelmében, mint a feldolgozott két életútinterjúval az oral historynak is szerepet adó emlékezetrekonstrukciós kortárs kutatások, holokauszt-adatbázisok feldolgozói vagy a kortárs életvilágok narratív struktúrái körül jártos más kutatók..., vagy az iskolai oktatás szociokulturális, családstruktúrára jellemző vagy a migrációs készletekkel összefüggő problematikák esetében Schiller Katalin a nemek, a tudás, a térségi körülmények vagy a generációs különbségek stílussajátosságait éppúgy látja a totonák társadalom történetjében, mint kortárs fejlesztési programok kilátásait mérlegelve. Egyszóval a „magaslesről” világosan belátható, hogy a fejezetekbe, elvben „tematikus” blokkokba tagolás nem merev struktúrát, hanem olvasóknak szóló könnyítést képvisel inkább... – nem igazán jogos szempont tehát a diszciplináris „határokat” számonkérni vagy elvárni. Sőt, a kötet egyik fő erénye ezek átjárhatóságának empirikus és közvetlen tapasztalata is.

A család mint jelenség evidens jelenléte, valamint a történeti dimenziók, térségi relációk mindenkor nyilvánvalósága is visszatükröződik az írások java többségéből (hangsúlyokkal azért egyik vagy másik felé...), de a „hagyományos” szokáskutatások („feleségszerzés néprajza” Balázs Lajos írásában, a nemi szerepkörök éneklési szokásokba tagolódása Tasnády Erika dolgozatában, a karácsonytartás utóbbi fél évszázada Lázár Katalin szakirodalmi áttekintésében, vagy a hagyományos konyha és a kortárs gasztrobloggerség viszonya Bati Anikó művés elemzésében) akár kölcsönös utalások nélkül is komplementer viszonyban maradnak (mondjuk értékrend és identitás iparos relációit taglaló tanulmányban, Kovács Kata várpalotai példáival, vagy a népszokások szerepének méltóságát előtérbe helyező Andrásfalvy Bertalan-írásban) azokkal

a kortárs jelenségeket ismertető vizsgálódásokkal, amilyen példaképpen Szőke Anna vajdasági témaköre a tradicionális családi és értékviszonyok bomlásával összefüggő társadalmi értékváltozásokról, vagy a családi érték-konfliktusok, értékörzés és szokásjogi átalakulás kérdései Nagy Janka Teodóra ugyancsak délszláv történeti forrás- és joghistóriai áttekintésében. Röviden tehát: a tematikus körvonalakon túlra kisugárzó tapasztalati és szemléleti, földrajzi vagy kultúraközi, néphagyományi és modernizációs hatásegüttesek önmaguknak és interakciók hullámain át is jelzik a néprajztudomány komplexitásának sokszínű megjeleníthetőségét akár egyetlen konferencia anyagában is.

A.Gergely András

Francová, Zuzana (ed.): Mesto a jeho pamät. Zborník z vedeckej konferencie. Bratislava, Múzeum mesta Bratislavy, 2020, 280 p.

A Pozsonyi Városi Múzeumot 1868-ban hozták létre jeles helyi kutatók és polgárok az ugyanazon évtől működő Pozsonyi Városszépítő Egylet hathatós támogatásával. Az alapítás 150. évfordulója kapcsán a múzeum 2018. október 17-én és 18-án *Mesto a jeho pamät* (A város és emlékezete) címmel konferenciát tartott, 2020-ban pedig ugyanezzel a címmel napvilágot látott az a kötet, amely a tanácskozás előadásaiából érlelt tanulmányokat tartalmazza színes képanyaggal együtt.

A 350 példányban megjelent, Zuzana Francová művészettörténész, muzeológus (Pozsonyi Városi Múzeum) szerkesztette kiadvány szlovák törzsszövegei után angol összefoglalók, a könyv végén pedig a szerzőket bemutató rövid ismertető olvashatók.

Az íráskorát Francová bevezetője után Gaučík Istvánnak az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés utáni magyarországi kultúrpolitikával és annak múzeumügyi vetületeivel foglalkozó tanulmánya nyitja. A korábban a városi múzeum munkatársaként, jelenleg pedig a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének kutatójaként tevékenyke-

dő szerző a többi közt azt járja körül, hogy a dualizmus kori Magyarország vezető rétege átfogó modernizációra és az általi nemzetiségi homogenizálásra törekedett. A történész szerint Wlassics Gyula (1852–1937) 1895 és 1903 közti vallás- és közoktatásügyi miniszter tézise – lényegében az intenzívebb kultúrpolitika és az ezzel összefüggő magyarosítás sürgetése – a magyar politikai elitnek azt a látomását tükrözte, miszerint a múzeumok az etnikai homogenizálás fontos tényezői lehetnek, és elősegíthetik a magyar kultúra többi fölé rendelését. Ugyanakkor kérdésesnek látszott – igaz, inkább elméleti síkon –, hogy hatalmi eszközökkel fejleszthető-e a magyar nemzeti kultúra a nemzetiségi és a vegyes etnikumú területeken. A valóság Gaučík szerint inkább az volt, hogy nemzeti közösségek párhuzamos világai kezdtek kialakulni, miközben elmélyült azok egymással szembeni bizalmatlansága.

A fentiekkel összefüggésben Gaučík azt is megvizsgálta, hogy a kultúrpolitika a múzeumügy egyik legfőbb kormányzati szerve, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége révén 1903 és 1913 közt milyen mértékű anyagi támogatásban részesítette a vidéki városok helyi múzeumait. A főfelügyelőség jelentéseiből kitűnik, hogy az egy évtized alatt biztosított támogatások teljes összege tekintetében a 24 kedvezményezett közül a Pozsonyi Városi Múzeum a 22. helyen szerepel 6500 koronával, míg ugyanebben az időszakban a Rákóczi-kultusz erősítésével is magyar nemzeti központtá fejlesztendő Kassa múzeuma kapta a legnagyobb összeget, 33 400 koronát. A szerző megvilágítja: a főfelügyelőség álláspontja szerint a pozsonyi múzeum kellő anyagi és intellektuális háttérrel rendelkezett az önkormányzat által is támogatott városzépítő egyletnek köszönhetően.

A bevezető tanulmány után néhány további írást a városi múzeum első időszakához köthető személyiségeknek szenteltek. Peter Buday művészettörténész (Komenský Egyetem Bölcsészettudományi Kara, Képzőművészet-történeti Tanszék) Helmár Ágost (1847–1912) tanárról, muzeológusról és

műemlékvédőről értekezett, Katarína Beňová művészettörténész (Szlovák Nemzeti Galéria; Komenský Egyetem Bölcsészettudományi Kara, Képzőművészet-történeti Tanszék) pedig a pozsonyi származású, főként Bécsben tevékenykedő, alkotásai egy részét a Pozsonyi Városi Múzeumra hagyományozó (és szülővárosát köztéri alkotásokkal is gazdagító) Tilgner Viktor (1844–1896) szobrászművésznek az intézményhez fűződő viszonyát vázolta. Elena Kurincová levéltáros-történész (Pozsonyi Városi Múzeum) Ovidius Faust (1896–1972) szakmai és emberi profilját rajzolta meg, már a tanulmány címével is jelezve, hogy Faust a városi múzeum 1923 és 1945 közti legmeghatározóbb munkatársa volt (a konferencia helyszínéként szolgáló múzeumi előadóterem is az ő nevét viseli). Faust 1919-től a városi levéltár, a következő esztendőől pedig a múzeum munkatársának számított, majd 1923-ban a levéltárt, a múzeumot és a könyvtárat magában foglaló önkormányzati intézmény, a Pozsonyi Városi Tudományos Intézetek élére került.

Ugyancsak a városi múzeummal foglalkozik Francovának a két világháború közti kiállításokat áttekintő, Marta Janovičková művészettörténésznek az 1961 és 1989 közti tárlatformálási ambíciókat taglaló dolgozata, valamint Margaréta Musilová régész és Peter Horanský néprajzkutató, műemlékvédelmi szakember összegzése a múzeum székhelyéül szolgáló Óváros háza északi szárnyában folyt legutóbbi (2008–2010) régészeti kutatás eredményeiről (Janovičková és Musilová a városi múzeum munkatársa, Horanský szabadúszó kutató).

Más pozsonyi intézmények építettörökségvédelmi tevékenységéről referáló írások is szerepelnek a kötetben. Ilyen Andrej Botek építészet- és művészettörténész (Szlovák Műszaki Egyetem, Építészeti Tanszék és más intézmények) tanulmánya az Isteni Megváltóról Nevezett Nővérek Kongregációja pozsonyi épületeiről és azok egy részének közelmúltbeli renoválásáról, továbbá Anna Gondová építész (Pozsonyi Városi Műemlékvédelmi Intézet) áttekintése a pozsonyi vár felújítástörténetéről

és a kutatáshoz használható levéltári forrásokról, valamint Juraj Kucharík történész (Szlovák Nemzeti Múzeum – Történeti Múzeum) „leltára” a mai Pozsony területéhez és a város környékéhez kapcsolódó római kori történelmi és régészeti ismeretanyagról.

Van a könyvben egy levéltárakkal, illetve azok dokumentumaival foglalkozó rész is. Ján Kúkel levéltáros-történész, a Pozsonyi Városi Levéltár munkatársa ezen archívum kezdeti időszakáról szolgál összefoglalóval. Erika Javošová, a Szlovák Nemzeti Levéltár levéltárosa-történésze a Pálffyknak és a pozsonyi káptalannak az ebben az archívumban őrzött fondjait, valamint a káptalani könyvtárat jellemezte, elsősorban azt summázva, hogy milyen Pozsonnyal és a város lakosaival kapcsolatos adalékok szűrhetők ki a fennmaradt dokumentumokból.

Rastislav Luz levéltáros (Szlovák Nemzeti Levéltár) a *Pamätná kniha mesta Bratislavy* ('Pozsony város emlékkönyve') című városi krónika 1933 és 1945/1946 közti történetét tárta a konferencia résztvevői és az olvasók elé.

Az örökség képi „hordozóiról” is találunk néhány tanulmányt a kiadványban. Hana Klišanová művészettörténésztől (Szlovák Nemzeti Múzeum – Történeti Múzeum) arról kapunk összefoglalót, hogy milyen Pozsonyt bemutató vagy a városban fogant képzőművészeti alkotásokat őriznek a Szlovák Nemzeti Múzeum Történeti Múzeumának gyűjteményében. Patricia Ballx művészettörténész (Pozsonyi Városi Galéria) Karl Frech (1883–1945) képzőművész Pozsonyt ábrázoló alkotásait vette számba (a kutató 2018-ban négy nyelvű, köztük magyar képfeliratokkal ellátott albumot jelentetett meg K. Frech címmel). Lucia Almášiová művészettörténész (Szlovák Nemzeti Galéria) összegyűjtötte, hogy milyen fényképeken és miként jelenik meg Pozsony a fotózás kezdeteitől 1918-ig terjedő időszakban.

A konferencia jól láthatóan abból a koncepcióból indult ki, hogy Pozsony emlékeivel, emlékezetével számos aspektusból és több intézmény is foglalkozik. A szervezők eredeti elképzelése szerint a rendezvény ennél is

tágabb kitekintéssel szolgált volna: más szlovákiai és közép-európai városok örökségvédelmi tevékenységéből kívántak ízelítőt adni. Francová szerint ez csak részben sikerült, mert a 11 felkért nem pozsonyi intézmény zöme nem mutatott kellő érdeklődést a tanácskozáson való részvétel iránt. A kötet záró részében mégis hasznos írások olvashatók a Kassai Kelet-Szlovákiai Múzeum két világháború közti néprajzi gyűjtőmunkájáról (az intézmény két munkatársának, Klaudia Bugarová néprajzkutatónak és Dušan Béreš történésznek köszönhetően), a jogelődjeit is beleértve 1883-tól működő Prágai Fővárosi Múzeumról (az ott dolgozó Tomáš Dvořák történész révén) és a Budapesti Történeti Múzeum részét képező Kiscelli Múzeum történelmi kiállításainál megfigyelhető új trendekről (Perényi Roland történész, főmuzeológus tanulmánya alapján).

E felsorolás után rövid ismertetőkben csak néhány tanulmányból ragadunk ki olyan mozzanatokat, amelyek az ismeretek vagy a szemlélet szempontjából tanulságosak lehetnek, esetleg jól jellemzik a várostörténeti kutatásokat.

Peter Buday Helmár Ágostról szóló munkájában megjegyzi: „A 19. századi egyesületek jelentősége a városi közösségek fejlődése szempontjából vitathatatlan, de ez az általánosan elfogadott tény nem teljesen korrespondál a velük kapcsolatos ismeretek jelenlegi állásával.” Tegyük hozzá, hogy – minden múltfeltáró igyekezet ellenére – ugyanez érvényes a város számos hajdani személyiségével kapcsolatban. „Sajnos – írja Buday Helmárra is vonatkoztatva –, e tevékeny egyéniségek közül sok teljesen eltűnt a történelmi emlékezetből, mások pedig a feledés peremén billegnek.”

Helmárral kapcsolatban a pozsonyi helytörténeti és népszerűsítő irodalomban leggyakrabban talán arról emlékeznek meg, hogy 1903-ban a pozsonyi Prímási palotában Radisics Jenővel, a budapesti Iparművészeti Múzeum igazgatójával együtt felfedezte a Héro és Leander történetét bemutató, 17. századi pozsonyi falikárpitokat. A tanár egyéb tevékenységére (1870-től két évig a losonci

gimnáziumban, utána 23 esztendeig a Pozsonyi Királyi Katolikus Főgimnáziumban, majd 1895 és 1900 között a helyi reáliskolában tanított, a pozsonyi vár romjainak konzerválását szorgalmazta stb.) is érdemes ráirányítani a várostörténet és a pozsonyi művelődés- és oktatástörténet iránt érdeklődők figyelmét.

Buday megemlékezik Helmár történetírói és pedagógiai szakírói munkásságáról, amelynek újraértelmezése, friss kontextusba helyezése a történeti (különösen oktatástörténeti) kutatások egyik feladatául kínálkozik. Gyakorló tanárként jelentette meg 1878-ban Pozsonyban *A magyar birodalom 888-tól 1849-ig* című „iskolai földabrosztát”, amelynek „fali és kézi kiadása” is van. A tanulmányíró által is említett térképen kívül Helmár további, oktatási célokat szolgáló és minden esetben Pozsonyban megjelent munkáit is felsorolom, ezzel is jelezve, hogy van mit elemezni: „iskolais magánhasználatra” szánt *Világtörténelmi tabellák származási táblákkal. Különös tekintettel a magyar történelemre* (1881, majd 2., bővített kiadás: 1887); *Iskolai atlasz a világtörténelem tanításához* (1889); *Két térkép a magyar történelemhez* (1889); *Magyarország és Horvát-Tótország térképe* (1890); *Magyarország története középiskolák alsó osztályai és polgáriskolák számára* (1892, társszerző: Gaál Mózes). Persze, az életmű vizsgálatahoz *A magyar millenarium. Visszapillantás Magyarországra 1000 éves történetére* (Pozsony, 1884) című, külön kötetben németül is megjelent monográfia tanulmányozása is szükséges.

Elena Kurincová Ovidius Fausról írott tanulmányában a többi közt azt hangsúlyozza, hogy az 1868-ban alapított helyi múzeum több mint 150 éve járul hozzá a várostörténet muzealizálásához, és ennek a tevékenységnek a formája a mindenkorai politikai és társadalmi változások függvénye. „A 20. század hatalmi beavatkozásai és ideológiai nemcsak a múzeum és gyűjteményei sorsát befolyásolták, hanem a munkatársakat is. Ovidius Faust drámai élete és pályafutása három rezsim idején kapcsolódik össze a városi múzeummal” – írja a történész. Hozzáteszi, Faust életének

sorsfordulói „sűrített formában demonstrálják egy olyan multietnikus környezet történelmének és kultúrájának muzealizálásával kapcsolatos nyílt kérdéseket és problémákat, amilyen Preßburg/Pozsony/Bratislava város is volt”. A meghatározó államalkotó változások „nemcsak a város lakossága etnikai és felekezeti összetételének változásait hozták magukkal, hanem a kulturális identitások változásait is”. Megjegyzi: „A múzeum történetére nem kontinuuálisan tekintünk, és nem volt kontinuuus O. Faust múzeumi alkalmazott sorsa sem.”

Faust 1896-ban született az akkor Moson vármegyéhez, azaz Magyarországhoz tartozó, ma az osztrák Burgenland tartomány részét képező Németvölgy (Edelstal) településen. Kurincová utal arra, hogy Faust többes (német–magyar) identitású „pressburger” volt morvaországi származású apával és pozsonyi német ajkú anyával. A második világháború idején is szerepet vállalt a német közösség különféle szervezeteiben, ugyanakkor a szlovákiai Deutsche Partei ideológiai okokból nem ajánlotta német várostörténeti munkája kiadását. Amikor 1943-ban Franz Karmasin, a Deutsche Partei vezetője olyan tanulmánykötet szerkesztésével akarta megbízni, amely a zsidók által a németeknek okozott állítólagos károokra mutatott volna rá, Faust elutasította ezt az ajánlatot, és nyíltan megírta Karmasinak: „A német nemzet ellensége teljesen máshol áll.” A várostörténetet a háború után német származására hivatkozva és a nációkkal való állítólagos kollaborálására utalva elbocsátották állásából. Egy időre a németeknek kialakított ligetfalui gyűjtőtáborba került, és a csehszlovák állampolgárság 1950-es (újbolí) megszerzéséig – tegyük hozzá: sok pozsonyi némethez és magyarhoz hasonlóan – meghurcolták, kitelepítéssel fenyegették, és létbizonytalanságban élt. Átmeneti munkahelyek után 1955-től 1969-ig a nagyszombati Nyugat-szlovákiai Múzeum munkatársa volt, majd élete utolsó két évében (1970–1972) ismét a Pozsonyi Városi Múzeumé.

Német származása kapcsán hasonló hanyattatott sorsa volt Karl Frech képzőművésznek is, aki 1883-ban született a ma

Stuttgart részét képező Gaisburgban. Röviddel az első világháború kitörése előtt egy Tirolba tartó vonaton megismerkedett Rosa Albrechtel, egy pozsonyi szőlőműves család sarjával, 1914-ben Pozsonyban telepedett le, és 1915-ben összeházasodtak. Frechtől több száz alkotást (olajfestményt, akvarellt, linómetszetet, tollrajzot és vázlatot) őriznek pozsonyi intézmények, köztük 783-at a Pozsonyi Városi Galéria és 181-et a Pozsonyi Városi Múzeum (a reprodukciókat is beleértve). A múzeum az első darabokat még 1924-ben vásárolta magától az alkotótól. Frech tagja volt a kárpátinémet művészek pozsonyi egyesületének (Arbeitsgemeinschaft Karpatendeutscher Künstler in Pressburg), de a nációkkal kollaboráló szlovákiai Deutsche Partei tagsági nyilvántartásában nem szerepel a neve. Ennek ellenére 1945-ben a kollektív bűnösség elve alapján feleségével együtt kitelepítették, és röviddel ezután az ausztriai Steyr-Münichholz közséi kórházában halt meg tuberkulózisos tüdőgyulladás következtében.

A városi múzeum kiállítási terveit élénk táró Janovičková tanulmányából a többi közt arról is tudomást szerezhetünk, hogy az intézmény az 1970-es évek első felében elhatározta egy *Nagy-Pozsony népe* című néprajzi tárlat megnyitását az Óváros háza földszinti termeiben, amely – teszi hozzá a kutató – négy etnikum (szlovák, horvát, német és magyar) népi kultúráját mutatta volna be. Az akkori, helyhiány miatt eredménytelen kezdeményezéshez a múzeum rövid időre 1990-ben is visszatért: az újfent a terveknél megrekedő kiállítást az eredetileg a Forradalmi Munkásmozgalmi Múzeumnak szánt épületben rendezték volna be. Sok más tervhez hasonlóan nem jött létre az a pedagógiai múzeum vagy oktatástörténeti kiállítás sem, amelyet az első pozsonyi egyetem, az 1465-ben alapított (és 1467-től, Mátyás király uralkodása idején működő) Academia Istropolitana (Universitas Istropolitana) helyeként számontartott Ventur utcai épületben alakítottak volna ki az egyetemalapítás 500. évfordulóján.

Anna Gondová a pozsonyi vár viszontagságos felújítási szakaszairól szóló, új levéltári

kutatásokat is összegző tanulmánya megemlékezik arról, hogy az 1811 és 1953/1969 közt többé-kevésbé romos vár újjáépítését/renoválását/konzerválását többen már az Osztrák–Magyar Monarchia idején is szorgalmazták (a már említett Helmáron kívül például Ortvy Tivadar várostörténész és Batka János városi főlevéltáros, a városi múzeum munkatársa, majd később például Alfred Piffel építész és műemlékvédelmi szakember vagy Janko Alexy író, képzőművész). Gondová szerint a több évtizedes beruházás a „szlovákiai műemlékvédelem tipikus esete”, egyebek mellett azért is, mert a fő tervezőiroda, a Stavoprojekt és a legfőbb kivitelező cég, a Stavindustria megszűnésével dokumentációjuk vizsgálata is ellehetetlenedett. (Igaz, a korábban elveszettek hitt iratok egy részéről kiderült, hogy a Szlovák Köztársaság Műemlékvédelmi Hivatalában őrzik azokat.) Az építész a kutatás további irányával kapcsolatban hangsúlyozza, hogy a jövőben a régebbi, 19. századi archív anyagot az eddiginél alaposabban kellene feltérképezni.

Kúkel a városi levéltár kezdeteiről írva említést tesz a jezsuita Pray György (1732–1801) történészről, akit a város a levéltár rendszerezésével bízott meg, miután a Magyar Királyi Kamara az archívum állapota felől érdeklődött. Pray azt ígérte, egy év alatt elvégzi a munkát, de Kúkel szerint nem lehetett hosszabb távú az együttműködés, mert az esedékes 1774. és 1775. esztendőre vonatkozóan nincs olyan bejegyzés a városi kamarakönyvekben (számadaskönyvekben), miszerint a város fizetett volna a szakembernek.

Rastislav Luz tanulmányából kiderül, hogy Gürth Jakab városi levéltáros *Annalen von Pressburg* című, az 1825 és 1849 közti időszakot leíró, ötkötetes városi krónikája után a városi önkormányzat megbízásából már csak jóval később, az első Csehszlovák Köztársaság és a második világháború alatti szlovák állam idején készült hasonló összefoglaló. A községi krónikákról szóló 1932. évi csehszlovák törvény értelmében ugyanis 1933-tól 1945-ig/1946-ig vezették a *Pamätná kniha mesta Bratislavy* (Pozsony város emlékkönyve)

című krónikát – a kezdetektől 1941-ig az idővel ismert művészettörténésszé váló Alžbeta Mayerová (Güntherová-Mayerová), majd Ján Ambrovits (vagy Ambrovitz) városi önkormányzati alkalmazott.

Tanulságos a krónika története, ezért erre részletesebben is kitérek. Amikor a díszes könyv előszava, általános bevezetője és 1933-ra vonatkozó része első megfogalmazásban elkészült, a krónikaírást felügyelő bizottság tagja, Jozef Šmíd professzor felróta, hogy „az gyengén emeli ki a csehszlovák jelleget”. Javasolta, hogy hagyják ki az 1918 előtti nemzetiségi feszültségekről szóló leírást. A módosított szlovák szöveget ezután németre fordították, és a krónikaíró meghagyta a városi archívumnak, hogy a német verziót továbbítsa Samuel Frühwirth német és Aixinger László magyar bizottsági tagnak. Ez csak Güntherová-Mayerová második sürgetése után, nagy késedelemmel történt meg. Aixinger bő egy év után, 1936 decemberében adta vissza a fordítást, bírálva, hogy abban kevés a magyar vonatkozású hír. Frühwirth 1937 márciusában azzal szolgáltatta vissza a szöveget, hogy az „német szempontból... csehszlovák tendenciózussággal elszínezett”. Az itt vázolt, csak a krónika első szakaszaival kapcsolatos folyamat 1934 szeptemberétől 1937 márciusáig húzódott, jól jellemezve azt, hogy a két világháború közti, még erőteljesebb német és magyar közösséggel bíró Pozsonyban komoly vita folytatható a hivatalos várostörténet tartalmi-konceptuális kérdéseiről. Arra, hogy a várossal kapcsolatban minden közösségnek megvolt a többiekétől többé-kevésbé eltérő – az egyes múltmozzanatok az egész történetben másként súlyozó – történelmi és művelődéstörténeti narratívája, számos kortárs is rámutatott, de mai kutatók is hangsúlyozzák. Az egyik legutóbbi példa erre Jozef Tancer szlovák nyelvű *Neviditeľné mesto* ('A láthatatlan város') című monográfiája (Kalligram, 2013), amelyben az 1848 és 1945 közti pozsonyi városkalauzokat elemzi, megállapítva, hogy az 1918 utáni csehszlovák időszakban virágzik az útikönyvirodalom, mert „a bedekkerék a város új identitásáért folytatott küzdelem részévé válnak”.

A városi krónikával az eddigi ismeretek alapján hasonló lehetett a helyzet.

Almášiová szerint a mai Szlovákia területére vonatkozóan a fénykép hőskorát jelentő dagerrotípiáról éppen egy pozsonyi lapban, a német *Pressburger Zeitung*ban jelent meg az első hír 1839. január 22-én. A gazdagon illusztrált tanulmány Kozics Ede és műhelye, Körper Károly és fia, Jenő, továbbá Leslauer/Löslauer Felicia, Fink Sándor, Benyovszky Lajos és Arnold, Porubszky Charlotte, Friedl Sámuel, Jozef Marian, Krausz Alajos, Mindszenty Béla és Strelisky Sándor pozsonyi munkásságáról számol be, de utal prágai, bécsi és budapesti fényképészek 1918 előtti pozsonyi felvételeire is.

Kližanová sok példát felvonultató tanulmányából csak egyet emelek ki: azt a két márvány domborművet, amelyeket – mint azt a magyar feliratok is jelzik – a „Pozsonyi Emlékszobor kövéből” készített Fadrusz János (1858–1903). A pozsonyi származású művész 1896-ban fejezte be az 1897. május 16-án Ferenc József osztrák császár és magyar király jelenlétében leleplezett Mária Terézia-szoborcsoportját az akkori pozsonyi Koronázódomb téren (a mai Ludovít Štúr téren), és a maradék márványdarabokból az emlékműbizottság tagjainak kis reliefeket készített. A tanulmány a Dröxler Gusztáv polgármesternek és Kemény Lajos helytörténésznek ajándékozott emléktárgyakra tér ki részletesebben.

A könyv szerkesztője bevezetőjében megjegyzi, hogy a kiadvány alapjául szolgáló konferencia „interdiszciplináris jellegű” volt, és ugyanez állapítható meg a tanulmánykötetről. Erénye is a sokféle megközelítésmód, mert jelzi, hogy az immár több mint 152 éve működő városi múzeummal intézményesült pozsonyi helytörténeti kutatásoknak sokszempontúaknak kell lenniük. A korábban már vizsgált anyagokban sem árt újra meg újra elmélyedni – készen a tartalmi és szemléletbeli (ön)korrekciókra, valamint arra törekedve, hogy az eredmények összeurópai kontextusban váljanak közkinccsé.

Korpás Árpád

Papp Klára–Bárány Attila–Kerepeszki Róbert–Pallai László (szerk.): Kultúra, művelődés, agrárium. Tanulmányok ifj. Barta János 80. születésnapjára. Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, 2020, 408 p. /Speculum Historiae Debreceniense, 29./

Barta János, a Debreceni Egyetem Történelmi Intézete professor emeritusa 2020-ban ünnepelte 80. születésnapját. Az ő tiszteletére készült el ez a kötet, amelynek alkotói gárdája a professor kollégái, tisztelői és egykori tanítványai közül került ki. A címlap és a tartalomjegyzék között elhelyezett színes fényképről az ünnepelt tekint mosolyogva az olvasóra, s aki ismeri Barta professzort, az tudja, hogy ez a mosoly szívből jön. A professor úr ugyanis nemcsak kiváló történész, valódi tanáregyéniesség, de elhivatott kutató és közvetlen, segítőkész személyiség is.

A szóban forgó kiadványban összesen 26 tanulmány olvasható, amelyek széles időbeli spektrumban helyezhetők el: az ókortól egészen az 1960-as évekig terjed az írásművek által lefedett időintervallum. Az egyes szerzők a saját érdeklődési körüknek, kutatási témájuknak megfelelően tematikailag is színes tanulmányokat alkottak; ezek Európa és Magyarország történeti eseményeit vizsgálják, a köztörténettől kezdve a diplomáciatörténeten és a művészettörténeten át a sajtóig és a társadalomtörténetig. A szerzők zömmel Debrecenhez, illetve a Debreceni Egyetemhez kötődnek, de vannak köztük kárpátaljaiak és felvidékiek is. Örvendetes, hogy az oktatói és/vagy tudományos pályán már jelentős eredményeket elért személyek mellett jó néhány fiatal is sikerült megnyerni közreműködőnek.

A kötetet Orosz István méltató szavai nyitják, aki rövid pályaképet nyújt a kolléga-barátról. Bazsa György hasonlóképpen egy köszöntő írással emlékezik meg az ünnepeltről, aki hosszabb idő óta a *Debreceni Szemle* című tudományos-kulturális folyóirat főszerkesztői tisztségét is betölti.

A szaktanulmányok sora Imre László írásával indul. Ő az *Arany László és a 21. század*

című közleményében az egykori író-költő életművét a jelenkori problémákra tükrözve tekinti át, s rámutat arra a tényre, hogy Aranynek a munkáiban ma is aktuális gondolatok tűnnek fel, így párhuzamot lehet vonni a múlt (a magyarságnak a nemzetiségek általi fenyegetettsége) és a jelen (Európa veszélyeztetettsége a migráció miatt) között.

Forisek Péter egy provinciális flotta sorsát mutatja be, amely a Kr. u. 1. század utolsó harmadától védte a Földközi-tenger keleti partvidékét, s amelyről a 3. századból vannak utójjára adataink (*A classis Pontica rövid története*). Takács Levente *A római földmérők földrajzi horizontja* című írásában arról értekezik, hogy a római világfelfogás szerint mentálisan ugyan végtelennek és örökkévalónak tekintették a birodalmat, mikroszinten a földmérők mégis próbálták racionális formában (térképek, leírások stb. alakjában) számon tartani az államot.

Bárány Attila egy, a magyar történet számára fontos időszakot vizsgál; arra keresi a választ, hogyan alakult Anglia és Magyarország viszonya az 1290-es években, amikor Anglia a III. András uralkodását el nem ismerő Anjoukkal állt szövetségben (*Magyarország és Anglia az európai politikában az 1290-es években*). Solymosi László a *Szentek az Árpád-kori oklevelekben* címet viselő tanulmányában áttekinti a középkori okleveles gyakorlatot, amelyben a 12. század végétől változást mutat ki a szentek szerepét illetően. Pócs László szintén a középkorba kalauzolja el az olvasót, aki egy, a magyar történetírás által kevésbé kutatott témával ismerkedhet meg (*Szobrászat, festészet és ötvösművészet a középkori Poroszországban*).

Kónya Annamária *Vay Ábrahám és a szlovák reformátusok* című közleménye már átvezet minket a kora újkorba. Ebből az írásból megtudhatjuk, hogy a kálvini vallást nem lehet csak a magyarok hitének tekinteni, s hogy jelentős számú szlovák (jobban mondva vegyes magyar-szlovák) gyülekezet létezett a 16. század második felétől, amelyek egyik jelentős támogatója az 1730-as évektől kezdve Vay Ádám volt. Körösparti Péter egy sajátos

földrajzi helyzetben lévő, az egykor a tiszántúli magyar területek és a török hódoltság határvidékén elhelyezkedő mezőváros egyházainak életét mutatja be az újjáépítés időszakától kezdődően (*Szeghalom egyházai a 18. században*). Kónya Péter az *Adalékok a felső-zempléni mezővárosok társadalmához a 18. században* című tanulmányában rávilágít arra a tényre, hogy Zemplén vármegyében a szabad királyi városok hiánya folytán a mezővárosok vették át azok funkcióit, a lakóik azonban földesúri függésben maradtak. Bozzay Réka egy, ma kevésbé ismert magyar katonatisztet mutat be, aki az 1740-es években Németalföldön futott be jelentős karriert mint huszár (*Bátori Sigray Mihály élete és emlékezete*).

Poór János egy igen izgalmas időszakba, az 1790/91-es országgyűlés korába kalauzolja el az olvasót *A jozefinista rendszer felszámolásáról* című közleményében. A történeti áttekintést követően azt vizsgálja, hogy a jelentősebb szakirodalmi munkákban hogyan interpretálták például az uralkodó és a rendek korabeli viszonyát vagy II. Lipót személyét. Papp Klára egy gazdatiszt (Raisz György) és munkaadója (özv. Csáky Jánosné) sajátos kapcsolatát veszi górcső alá (*„Túl sokat fáradoztam, ... és mindent jól és rendesen elindítottam...”*. Raisz György tevékenysége Zichy Jozefa szolgálatában). Raisz a szorgalma és a törődése révén tekintélyt és vagyont tudott szerezni, s a Csákyak segítségével a fiai jövőjét is meg tudta alapozni. Orosz István tanulmánya – *Szirmay Antal egy zempléni mezővárosról* – kapcsolódik az ünnepelt egyik fontos kutatási témájához, s a közlemény arra is rámutat, hogy Szirmay a *Notitiájában* jelentős mértékben merített Bél Mátyás ország-leírásából. Lévai Csaba kitekint az amerikai kontinensre: arra a kérdésre keresi a választ, hogy az amerikai brit gyarmatokon hogyan próbálták megoldani azt a dilemmát, amelyet egyrészt a rabszolgalázadástól való félelem, másrészt a háború esetén a rabszolgák felfegyverzésével kipótolható haderő jelentett (*A rabszolgák felfegyverzésének kérdése a Brit birodalomban az amerikai forradalom előtti időszakban*).

Manfred Jatzlauk a *Helmuth von Moltke katonapolitikai koncepciója és politikai nézetei a német egység létrejöttének időszakában* címet viselő tanulmányában rövid élet- és jellemrajzot ad a kiváló hadvezérről, és részletesen elemzi annak Otto von Bismarckkal való bonyolult, feszültségektől sem mentes szakmai viszonyát. Schrek Katalin az *Osztrák-Magyar Monarchia és Nagy-Britannia kevéssé ismert együttműködését* mutatja be a Földközi-tengert érintő nemzetközi csatározások kapcsán (*Az 1887-es földközi-tengeri egyezmények megkötésének első szakasza és gróf Károlyi Alajos közbenjárása*). Prepuk Anikó a *Neológ rabbik a magyar nyelvű izraelita felekezeti publicisztikában* a 19. század utolsó harmadában című közleményében azt kutatja, kik voltak a címben említett rabbik, mely lapokban nyilatkoztak meg, és milyen kérdésekben hallatták a hangjukat.

A két világháború közötti időszak eseményeit felölelő képzeletbeli blokkot Barta Róbert tanulmánya – *Trianon brit bírálója. Carlile Aylmer Macartney (1895–1978) és Magyarország* – nyitja meg. Ebből az írásból az olvasó képet kaphat egy, a magyarok számára sem teljesen ismeretlen történész-diplomata életéről, munkásságáról, eszméiről, műveiről. Püski Levente a *Vélemények és adatok: Hitbizományok a két világháború közötti Magyarországon* című dolgozatában a hitbizományok 1930-as években ismét felmerül átalakításáról értekezik, és rávilágít arra, hogy ez a reform különböző okok folytán csupán korlátozott jellegű lehetett. Szakál Imre a Trianon után dilemmák elé került kárpátaljai magyar értelmiség problémáit boncolgatja (*Hajótörtek. A kárpátaljai magyar tisztviselők helyzete 1918 után*), s közben világossá teszi, hogy ebben az időszakban Kárpátalja helyzete rendkívül kiforratlan volt Csehszlovákián belül. Angi János egy szintén nyomasztó helyzetről ad látletet *A trianoni béke hatása Debrecen fejlődésére (1920–1944): Néhány kulturális aspektus* című írásában. 1920 környékén Debrecen tragikus események tanúja volt, hiszen a várost ért pusztítás mellett elvesztette gazdasági, kulturális és

oktatási kapcsolatainak zömét, ugyanakkor a szerző az egyetem és a városi múzeum története kapcsán ékesen bizonyítja, hogy a katasztrófák is segíthetnek a fellendülésben. Csatáry György a kárpátaljai levéltárak viszonosságait ecseteli a *Kárpátalja levéltárai a Magyar Királysághoz való tartozás idején (1938–1944)* című tanulmányában. Plasztikusan bemutatja, hogy a többszörös impériumváltások hogyan hatottak a különböző archívumok helyzetére, illetve iratanyagára.

Csiszár Imre modern kori problémákkal, a szövetkezetesítés elméletének és gyakorlatának folyamatos változásával foglalkozik írásában (*A nagyüzemi mezőgazdasághoz vezető út, és a termelőszövetkezetek működése Magyarországon 1945-től a 70-es évek elejéig*). Váradai Natália a *Kárpátalja gazdasági helyzete a Hruscsov-korszakban (1953–1964)* címet viselő közleményében egy félig-meddig sikeres gazdasági fejlesztési programot mutat be. Molnár D. Erzsébet kötetzáró tanulmánya – *Koncepciók perem Kárpátalján a második világháború után* – egy rendkívül vészes idősorba viszi vissza az olvasót, amelyben több hullámban is retorziók érték a magyar értelmiséget.

Noha a kötet egyes tanulmányairól egyenként is sokat lehetett volna írni, talán a fentebbi, rendkívül tömör tartalmi összefoglalók is érzékeltethetik a kiadvány tematikai sokszínűségét. Ezt a széles spektrumot nem teljesen fedi le a kötet főcíme, hiszen jóval szerteágazóbb a közlemények tárgyköre annál, mint amit a „művelődés” vagy az „agrárius” szó sugall. És habár nem szokás túlságosan személyessé tenni egy-egy könyvismertetést, az ünnepelttel való személyes ismeretségek okán zárásként jómagam is csak jó egészséget és további töretlen munkakedvet tudok kívánni a professzor úrnak. Remélhetőleg a kiapadhatatlan kutatószerveződélyéből még számos értékes munka fog születni, s öröndetes lenne, ha újabb kötetekkel üdvözölhetnék őt történésztársai a kerek születésnapok alkalmával (is).

Bodnár Krisztián

Horbulák Zsolt: Dél-Szlovákia gazdasága a normalizációs időszakban (1969–1989). Komárom, Selye János Egyetem, 2020, 204 p.

A dél-szlovákiai régióban zajló társadalmi, demográfiai, nyelvi vagy gazdasági folyamatok széles körű elemzése immáron nagyszámú tanulmány és monográfia témája, a kérdéskörrel több szlovákiai magyar, magyarországi, de akár szlovákiai szlovák intézmény is foglalkozik. Kétségtelen, hogy egy komplex és igen fontos problémakörrel van szó, amelynek kutatásakor helye van vizsgálatnak, a különböző vélemények ütköztetésének és nem csupán a szakmai, tudományos, hanem a széles körű társadalmi vitának is. Mindjárt az első fejezetben tárgyalt „szakirodalmi kitekintés” jó alapot szolgál azok számára, akik szeretnék a témával behatóbban is foglalkozni.

A szlovákiai magyarság állapotának a vizsgálatok nemcsak a népcsoport jelenkori helyzetének, hanem a földrajzi térség vizsgálatának is figyelmet kell szentelni. Sokak szemében Dél-Szlovákia azonos Szlovákia magyarok által lakott vidékeivel. A terület megközelítése azonban az egyes szakemberek szempontjából esetenként igen különböző. Ez nyilván azért lehetséges, mert „Dél-Szlovákia elsősorban földrajzi fogalom, amelynek nincsenek rögzült határai. A másik ok lehet, hogy az országrész alatt kimondva-kimondatlanul, a magyarok által jelentős számban, esetleg többségben lakott területet szokás érteni, és ennek a megközelítésnek az esetében sem lehet pontos vidéket megjelölni”. (33. p.)

A napjainkban született publikációk szinte kivétel nélkül a mai, az 1989 utáni történelemet tárgyalják. Történeti kitekintés esetleg csak a nagyobb és átfogóbb munkákban található, de akkor is inkább mint kiegészítő vagy bevezető rész. Nem szabad azonban megfeledkezni arról, hogy a jelen bemutatásához szükség van a múlt ismeretéhez is. Ez a kijelentés azért is fontos, mivel a korábbi korszakokban – a szocializmus idején – nem volt lehetőség pontos és tényfeltáró kutatások végzésére. Ha más nem, ezt a korszakban született elemző munkák száma mutatja. Termé-

zetesen 1989 előtt is nagyon sok őszinte és jobbító szándékkal megírt írás látott napvilágot, abban az időben is nagyon sokan féltve figyelték a felvidéki magyarság sorsának az alakulását, de a korszak, a politikai miliő egy-két rövid időszaktól eltekintve nem tette lehetővé, hogy a témáról komplex munkák szülessenek. Ezt az úrt, legalább részben, megpróbálja kitölteni Horbulák Zsolt legújabb könyve.

Horbulák Zsolt jelenleg a Pozsonyi Közgazdaságtudományi Egyetem Nemzetgazdasági Karának az oktatója. Kutatási területei közé tartozik a dél-szlovákiai térség vizsgálata. A kérdéskörnek több tanulmányt szentelt, emellett regionális tudományokkal is foglalkozik (l. ennek visszhangjáról: Zilizi Kristóf: Zsolt Horbulák: Regionálne hospodárske dejiny Slovenska. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2019. 1. sz. 169–170. p.), de több munkája jelent meg a gazdaságtörténet területén is (l. ennek visszhangjáról: Juhász Gyula: Zsolt Horbulák: Finančné dejiny Európy. História peňažníctva, bankovníctva a zdanenia. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2017. 4. sz. 162–165. p.).

Történeti szempontból Horbulák Zsolt ebben a könyvében a szocializmus időszakának második felére, a husáki vagy más megnevezéssel a normalizációs időszakra fókuszál. Földrajzi szempontból Dél-Szlovákiát veszi górcső alá. A munkája elején pontosan meghatározza, illetve megokolja, miért az adott térséget elemzi. A kiindulási alap a járások. A szerző a következő járásokat vizsgálja: Pozsony-vidéki, Dunaszerdahelyi, Galántai, Komáromi, Nyitrai, Érsekújvári, Lévai, Nagykürtösi, Losonci, Rimaszombati, Rozsnyói, Kassa-vidéki, illetve Tőketerebesi, de részben foglalkozik Pozsonnyal és Kassával is. Ezt a megközelítést nyugodtan tekinthetjük „maximalista” nézőpontnak. Ezt a szerző azzal indokolja, hogy ezek a városok a déli régióban találhatóak, a korszakban is magyar központoknak számítottak, de hatásuk a magyarság gazdasági aktivitására aránylag nagyobb, hiszen sokan napi-heti-havi szinten oda ingáztak megélhetésük biztosítása végett.

Második aspektus a demográfiai-etnikai nézőpont. A szerző tudatosan vállalja, hogy nem csak a térséggel, hanem az ott élő népeséggel is foglalkozik, ezért egy külön fejezet szól a dél-szlovákiai magyarság kiemelt népmozgalmi adataival. „Hangsúlyozni szeretnénk, hogy e könyvben nem csupán egy meghatározott földrajzi területtel, hanem az ott nagy számban élő nemzetiséggel, jelesül a magyarsággal is kiemelten foglalkozunk.” (11. p.) A magyarság helyzete, aktivitása egy további fejezetnek is a témája, amelyben összefoglalja a népcsoport gazdasági elképzeléseit. Ennek a nyílt megjelenítésére leginkább a prágai tavasz idején volt lehetősége. Ekkor, a dokumentumok tanúsága alapján a politikai, kulturális, nyelvi, oktatásügyi és közigazgatási javaslatai mellett nagy számban jelentek meg a térség gazdasági fellendítését érintő javaslatok is. Ilyen volt pl. a Csemadok nemzetiségi alkotmánytörvényének a javaslata, amely „gazdasági egyenjogúságról” és a „nemzetiségek sajátos gazdasági és pénzügyi szükségleteinek érvényesítéséről” tanácskozott. (100. p.)

A témát bevezető fejezetek közé tartozik a régió településhálózatával foglalkozó rész, amelynek helyzete, fejlődése jól illeszkedik a gazdasági folyamatok változásához. Itt találkozunk pl. a városi lakosság arányának változásaival Dél-Szlovákiában, járásokra lebontva.

Horbulák Zsolt a régió gazdaságának bemutatásakor alapvetően két forrásra támaszkodik, a járási szintű statisztikai adatokra, továbbá a levéltári dokumentumokra. Az utóbbiak között két ágazati minisztérium, a mezőgazdasági és élelmezési, valamint az ipari minisztérium anyagai dominálnak, de igénybe veszi a kortárs és a mai szakirodalmat is. A nagyon bő anyagban számos konkrét szemelvény található, amely egy-egy szektort, települést vagy üzemet érintő beruházást mutat be. Igen hasznos lehet az érdeklődők számára a déli régió járásai gazdaságának vázlatos bemutatása, ahol a szerző tételesen is felsorolja a vizsgált terület járásában található üzemeket, gyárakat, jelentősebb gazdasági egységeket, de figyelmet fordít az ott található nyersanyaglelőhelyekre is. Horbulák sza-

vai szerint a munkát nagyon megnehezítette az a tény, hogy „Dél-Szlovákia, a déli régió Csehszlovákia fennállásának ideje alatt sohasem alkotott valamilyen önálló gazdasági vagy közigazgatási egységet, ellenkezőleg, inkább az a tendencia érvényesült, hogy a vidéket szétdarabolják, ezért ezeket a szavakat, szókapcsolatokat a levéltári jegyzékekben sem lehet megtalálni.” (10. p.)

A könyv külön foglalkozik a határon átnyúló gazdasági kapcsolatokkal egyrészt a vállalatok részéről, másrészt az egyének részéről. Ez utóbbi esetben a középpontban a csehszlovák–magyar határ átjárhatóságának a lehetőségeit mutatja be, másrészt a bevásárlóturizmusból mutat be szemelvényeket. A könyv foglalkozik egy érdekes témacsoporttal is, történetesen hogy a szlovák állampárt dokumentumai alapján hogyan látta a szlovákiai magyarság a Magyarországon akkoriban már a politika jóváhagyásával engedélyezett gazdasági reformokat, különösképpen a magánszektor térnyerését. Ezt Horbulák Zsolt a másik oldalról is vizsgálta. A magyarországi politikai változások egyik hozadéka az volt, hogy bizonyos értelmiségi körök tudatosították, hogy a határon túl jelentős számú magyar kisebbség él. Szintén a szlovák pártiratok alapján nyomon követhető, hogy a szlovákiai magyarság életéről, gazdasági helyzetéről magyarországi tudósítók több riportot készítettek.

A 11 fejezetből álló munka nagy erénye a vizualizáció. Nagyszámú térkép és grafikon teszi a könyvet látványosabbá és érthetőbbé, amelyek egy kivételével saját készítésűek.

Horbulák Zsolt könyve érdekes történeti feldolgozás. Igyekszik a témát komplexen feldolgozni, bemutatni mindazt, ami szükséges a megértéséhez. A szerző tálalásában megismerkedhetünk Csehszlovákia politikai, társadalmi és gazdasági helyzetével, ahol összehasonlítóképpen egy érdekes táblázat segítségével képet kapunk a szocialista tömb egyes országainak, jelesül Bulgária, Csehszlovákia, a Német Demokratikus Köztársaság, Magyarország, Lengyelország és a Szovjetunió háztartási gépekkel való ellátottságáról 1970 és 1985 között. (26. p.)

A források kiválasztása és a kutatás módszertana is megfelelő. Az is helyesnek mondható, hogy nem a szocializmus egész időszakát vizsgálja, hanem egy részét, egy sajátos periódust, amely időben a legközelebb van hozzánk. Azt maga is elismeri, hogy egy olyan témakör feldolgozásába kezdett, amely egy hosszú távú, talán sohasem befejezhető kutatást igényel. Nagyon sok forrás vár még feltárássra, illetve feldolgozásra, egyrészt a statisztikai, másrészt a levéltári anyagok között.

Végezetül elmondható, hogy egy olyan könyvet kap kezébe az olvasó, amely Dél-Szlovákia (bár) közelmúltbeli, de már egy letűnt korszakának történéseit vizsgálja gazdasági, demográfiai, térségföldrajzi szempontból, de kitér a témához szorosan kapcsolódó társadalmi és kulturális viszonyokra is. Horbulák Zsolt legújabb könyve az SZK Kisebbségi Kulturális Alapja támogatásával látott napvilágot.

Juhász Gyula

Michal Šimáně: České menšinové školství v Československé republice. Ke každodennosti obecných škol v politickém okrese Ústí nad Labem. Brno, Masarykova univerzita, 2019, 218 p.

Az első Csehszlovák Köztársaság története máig nagyon gyakori kutatási témaként szolgál, mely nemcsak a történészeket foglalkoztatja, hanem egyéb humán érdeklődésűeket is. E tárgykörből csak a cseh (értsd: csehországi – a ford. megj.) kisebbségi iskolaügy szorult némileg a háttérbe. Ezt a képzeletbeli fehér foltot tünteti el Michal Šimáně könyve, mely a cseh(országi) kisebbségi elemi iskolák mindennapjainak feltárását taglalja, konkrétan pedig a az Ústí na Labem-i politikai kerület kisebbségi iskoláinak példáján, szélesebb társadalmi-történeti kontextusban. Ústí nad Labem a szerző születési helye is, s ezen az akkori vegyes, cseh–német nyelvi területen alakultak meg a cseh kisebbségi iskolák. Šimáně a bevezető fejezetben azt taglalja, hogy az Ústí nad Labem-i városi levéltárban

őrzött kisebbségi iskolák anyaga lényegében kezdetektől érintetlenek voltak, s hogy ez a téma sosem került feldolgozásra. Így a szerző tág teret kapott ennek a nagyon érdekes és feltáratlan területnek a vizsgálatára.

Felépítését tekintve a mű öt fő fejezetre oszlik, ezeket további, jól áttekinthető alfejezetek alkotják, ami az olvasó számára megkönnyíti a vizsgált kérdéskörben való eligazodást. A kötet első része, beleértve a szerző rövid bevezetőjét is, a téma elméleti-módszertani kijelölésével szolgál, s felhívja a figyelmet a téma jelentőségére. Ebben a részben általánosságban foglalkozik a cseh elemi kisebbségi iskolák kategóriájával, másfelől vázolja a cseh *elemi kisebbségi iskolák* fogalma meghatározásának viszonylagos problematikus voltát, hiszen, mint írja, az Osztrák–Magyar Monarchia és a Csehszlovák Köztársaság alapvető iskolaügyi törvényei elemi iskolákról szólnak, függetlenül attól, hogy nemzetiségileg egységes vagy vegyes területről volt-e szó. A kisebbségi iskolák fogalma a szerző véleménye szerint a Monarchia ideje óta gyakorlatilag olyan területeken működő iskolákat jelentett, melyeken a nemzeti többségi lakosság nyelve különbözött az illető iskolákon folyó tanítási nyelvtől. Ez a meghatározás nemcsak a csehszlovák határ mentén nyíló cseh iskolákra volt érvényes, hanem másfelől azokra a német iskolákra is, melyek az ország belsejében, nagyrészt jellemzően cseh nyelvű területeken működtek.

A második fejezet az első Csehszlovák Köztársaság folyamatainak általános jellemzésével szolgál, beleértve az újonnan alakult állam nemzetiségi kérdésben hozott döntéseit. Ebben a részben a hangsúly elsősorban az első csehszlovák köztársasági társadalom általános alakulásának kifejtésére esik, nemcsak politikai, gazdasági vagy szociális tekintetben, hanem a kultúrát illetően is. A szerző kitüntetett figyelmet szentel a bonyolult cseh–német viszonyoknak, mely a cseh kisebbségi iskolaügy alakulásában alapvető szerepet játszott. Elsősorban tehát a kötetnek ezt a fejezetét tarthatjuk nagyon hasznosnak, mivel egy tárgyilagosan feldolgozott bővebb történelmi

keretét adja az első köztársaságnak, mely nélkül nem érthetnénk meg az akkori Csehszlovákia cseh kisebbségi iskolaügyének problematikáját sem, nemkülönben általában a nemzeti kisebbségi politika alakulását, sem pedig a csehszlovákiai nemzetiségi helyzet összetettségét, beleértve későbbi következményeit.

A harmadik és a negyedik fejezet már az első csehszlovák köztársaságbeli iskolaüggyel foglalkozik, általában és konkrétan a kisebbségi iskolaüggyel. E fejezetek röviden vázolják az iskolaügy helyzetét az adott korszakban, hangsúlyozottan az elemi, illetve az általános iskolákra összpontosítva. A szerző a kisebbségi iskolaügy jobb megértése végett a Monarchia idejéből eredezteteti megállapításait. Az első köztársaság ugyanis az ún. átvételi törvénnyel az Osztrák–Magyar Monarchia idejéből egyebek közt az iskolaüggyel kapcsolatos normatívát is átvette. A történelmi cseh országrészek az ún. Hasner-törvényhez tartották magukat, míg Szlovákia és Kárpátalja a dualista Magyarország 1869-es iskolatörvényéhez. A csehszlovák államnak tehát rendeznie kellett a Lajtán inneni és a magyar szent korona országai eltérő iskolarendszerét, s érthető módon az iskolaügyi törvények egységesítését tekintette elsődleges feladatának. A kisebbségi iskolaügy kérdését nagyon lényegesnek és hasznosnak tekinthetjük a szempontból is, hogy az első Csehszlovák Köztársaság nemzeti kisebbségeinek helyzetét rendezze. A szerző a kisebbségi iskolaügy belső fejlődésén kívül elsődlegesen az oktatási rendszerben bekövetkezett változásokra helyezi a hangsúlyt, e változások ugyanis negatívan befolyásolták a cseh–német viszonyt (lásd pl. a német iskolák autonómiájáról folytatott tárgyalások eredménytelenségét).

Az utolsó, az ötödik fejezet nagyon részletesen elemzi az Ústí nad Labem-i politikai járás kisebbségi iskoláit. Előbb rövid ismertetést nyújt ennek a járásnak az általános fejlődéséről, a továbbiakban pedig részletesen foglalkozik konkrét témákkal, mint pl. ezen iskolák alapításával, főszereplőivel (tanítók és tanu-

lók), magával a tanítással, az iskola és a helység közti viszonytal stb.

Összegezve leszögezhetjük, hogy Michal Šimáně *České menšinové školství v Československé republice* c. könyve nagyon értékes szakkönyv, mely a szakirodalomon és eddig publikálatlan forrásokon alapul, ugyanakkor a nagyszámú forrásirodalomra is reflektál. Kutatásai során Šimáně nem csupán a történettudomány hagyományos módjaira alapozza vizsgálatát, hanem szélesebb és mikrohistoriográfiái elemzésekre is, különös tekintettel a mindennapoknak a történelemhez való viszonyára vagy a vizuális történelem hasznosítására. A kötet szerves része a terjedelmes, kiváló bibliográfia, grafikonok, táblázatok és képmellékletek (pl. cseh iskolák alapításának korabeli fényképei az Ústí nad Labem-i kerületből) stb. A szerző kutatásainak itt bemutatott eredményei teljességgel új ismereteket és rálátást nyújtanak a cseh(országi) kisebbségi iskolák, konkrétan az Ústí nad Labem-i politikai kerületek mindennapi életére az első Csehszlovák Köztársaság idejéből. A monográfia elmélyültebb gondolkodásra készíteti olvasóját arról a gyakorta megkerült valóságról, hogy a viszonylag közeli múltban az anyanyelven folyó általános műveltség és az iskolák megléte nem volt magától értetődő. A szerzőnek emellett sikerült rámutatnia arra is, mennyire volt a Csehszlovák Köztársaság megalakulása után az állam területén élő nemzeti kisebbségek iskolaügye nemcsak nagyon érzékeny és összetett kérdés, hanem fontos politikai kérdés is. Esetünkben elsősorban a cseh–német viszony rendezésének összefüggéseiről van szó, a két nemzetiség mindennapi együttéléséről, melynek alakulására a korabeli iskolaügynek jelentős befolyása volt.

Legvégül meg kell még állapítani, hogy Michal Šimáně szóban forgó monográfiája minden bizonnyal megtalálja a maga cseh és szlovák olvasóközönségét, nemcsak a szakmabeli, hanem a laikus nagyközönségét is, ezért ezt a könyvet haszonnal forgathatják a két háború közti Csehszlovákiával, különösen a nemzetiségi szempontjaival foglalkozó történészek éppúgy, mint a rokon tudományágak

szakemberei, valamint az érdeklődő nyilvánosság. (Csanda Gábor fordítása)

Štěpánka Miňová

Filep Tamás Gusztáv: „Azt hittem egykor, hogy csapatmunkában veszek részt”. Beszélgetések kisebbségkutatókkal. Kolozsvár, Kriterion, 2019, 428 p.

Sűrű sorokban sorjázik a szöveg a sokoldalú és fáradhatatlan Filep Tamás Gusztáv könyvében, s így sem fért el négyszáz oldalon. De nem is férhetett, hiszen a munka tizenkét kisebbségkutatóval folytatott szakmai mélyinterjút tartalmaz, több száz magyarázó lábjegyzettel. Szakmaisága ellenére a könyv mégsem csak a szakmának szól, hanem a szélesebb olvasóközönségnek is, részint ez magából a beszélgetés műfajából következik (pl. sok minden kiderül a válaszolók családi hátteréről, magánéletéről is), de főként abból, amilyen jól fel van mindegyik építve: egyre többet tudunk meg az illető kisebbségkutatóról, munkájáról és kutatásai irányáról, irányairól. S nagyon sok mindent megtudunk magáról FTG-ről is, abból, ahogyan kérdez, miközben a könyv egyik legterjedelmesebb beszélgetésének éppen ő az alanya, mert Bárdi Nándor őt faggatja, vele beszélget – így valójában tizenhárom beszélgetésben van részünk.

Jómagam épp ezzel az említett Bárdi-Filep-beszélgetéssel kezdtem, aztán Simon Attilával és Gaucsík Istvánnal folytattam, mert azt hittem, ezeket jobban ismerem a többiek-nél. (Nem hittem jól, a tizedrészt sem tudtam négyükről annak, ami e beszélgetésekből kiderül.) Nyugodtan lehet olvasni bármilyen irányból, most a legpraktikusabbnak az a sorrend tűnik, amelyet a könyvben látunk. Nagyon jó, hogy minden egyes beszélgetés idézettel kezdődik (akárcsak maga a könyv), ez aztán címként is betölti szerepét, mert az illető kutató egyik fontos tudományos alapállását vagy állítását emeli ki. Lássuk is ezeket szép sorjában! Bárdi Nándor: „Lehet, hogy most a köztesség biztosítása a feladatunk?”; Stefano Bottoni: „Minél többet kutatok e témá-

ban, annál bonyolultabbnak látom a választ”; Novák Csaba Zoltán: „Annak ellenére, hogy nagyon sokan liberális felfogású embernek tartanak, sokszor valahol világok határmezsgyéjén vagyok”; Simon Attila: „Sosem a különböző vélemények, hanem a források által közvetített információk között próbálok egyensúlyozni”; Gidó Attila: „1918 után a sokat hivatkozott magyar-zsidó asszimilációs szerződés Erdélyben magyar-zsidó lojalitásszerződéssé alakul át”; Papp Z. Attila: „Kutatóként nem megváltani akarom a kisebbségi társadalmat, hanem megérteni”; Hornyák Árpád: „A magyar kisebbség inkább eszköz volt a magyar külpolitika számára, mint ahogy eszköz volt a jugoszláv külpolitika számára is”; Gaucsík István: „A módszer tekintetében is járható út a visszatérés a forrásokhoz, ahelyett, hogy az általánosító elméleteknél maradnánk”; L. Balogh Béni: „Elvárható, hogy tárgyilagos hangnemben vitázzunk egymással”; Kiss Tamás: „Nem tudok a társadalom mérnöke lenni, mert ehhez nincs politikai partner”; Ifj. Korhecz Tamás: „Nem állítható mindig és bizonyosan: attól, hogy magyar ember kezébe kerül egy magyar ügy, magyar szempontból jobb döntések születnek”; Eiler Ferenc: „„Természetesen» Magyarország is a nemzetiségű államok közé tartozott a 20. században”; Filep Tamás Gusztáv: „Úgy döntöttem: bemelegyek a könyvtárba, és nem jövök ki addig, amíg nem talállok választ azokra a kérdésekre, amiken az emberek '89-90 óta öltre mennek, anélkül, hogy tudnák, miről beszélnek”.

Maga a könyv címéül választott idézet éppen FTG-tól származik, ő mondja Bárdi Nándornak, s az Azt hittem... kezdetű gondolatot meglehetősen vigasztalanul zárja: „Most már belátom, többnyire egyéni karrierépítésről volt szó.” Mármint a társak részéről, Igen, Filep Tamás Gusztáv alighanem maga sem sejti, hogy a ritka szívós és kitaró „munkatársak” közé tartozik, akiből nem sok akad meg akik feltétlen alkalmasak a csapatmunkára. Csak kötetten ötven van, derül ki a Bárdi Nándorral folytatott beszélgetésből. S azért azt cáfolnom illik és kell, amikor azt nyilatkozza, a csehszlovákiai magyarsággal foglalkozó

kutatásait abbahagyja, „amióta tudom, hogy az e tárgyú könyveink többnyire a semmibe mennek”. Ami, természetesen nem igaz, felsorolni sem tudnám, ki mindenki, mennyit és hol használja és idézi máig csak azt a négykötetes munkáját, melyet Tóth Lászlóval közösen írt a csehszlovákiai magyar művelődés történetéről, hűsz évvel ezelőtt, amikor még korántsem álltak rendelkezésére internetes keresőprogramok és digitális adatbázisok. Hanem csak forrásmunkák, levél- és könyvtárak. FTG egyik jellemző alkati vonása, hogy könyvtárak: aki nem a Széchényiből ismeri, az nem járt még ott. (Nem tartom kizártnak, hogy olykor éjszákára is benn hagyják kutatni.)

Nota bene: miközben ez a beszélgetés-könyv megjelent, a szerző, mintegy melleleg, összehozott egy kiváló Petrogalli Oszkár-könyvet arról a kevésbé ismert szlovenszkói magyar publicistáról és politikusról, aki egyebek közt a Prágai Magyar Hírlap főszerkesztője is volt. Most itt rögtön kézenfekvő volna említeni, hogy FTG a PMH alapján összeállította a csehszlovákiai magyar kisebbség két világháború közötti történeti kronológiáját is, melynek számos internetes fel(használója) van, de akkor említhetném a Koncsol Lászlóról vagy a Rákos Péterről írt meghatározó monográfiáját... és a sor, eliheti a kedves olvasó, hosszan folytatható volna, s persze nagyon sokan pontosan ismerik e hosszú sornak minden egyes stációdarabját.

Egy hiányérzetem van mindössze: a megszólaltatott kisebbségkutatók közt egyetlen nő sincs. Ne volnának? Magam is ismerek néhányat, ha nem is személyesen, de figyelem a munkáikat. Persze, meglehet, hogy ezekről is lesz szó a szerző egy következő nagyszabású kiadványában.

Nem kisebbségkutatóként nagy élvezettel fedezem föl a Bárdi Nándorral folytatott beszélgetésben, annak is egy lábjegyzetében, hogy hát hiszen én ismerem Tóth Pál Péter szociológust! A.Gergely Andrást nemkülönben. Amúgy sokat tanulok Bárdi válaszaiból, de még az evidenciának tűnő visszatekintéseket is a felismerésre való rácsodálkozással olvasom: „1990-ben megalakulnak a határon túli intézmények, s

egyszerűen elmosás az addigi irodalmárkodást, irodalom-központúságot. Mindenki empirikus kutatásokkal akar előállni.” (40. p.) Igen pontos meglátásokra döbbsent rá: „a 2004-es népszavazás során, amikor a modernizációs retorika és a jóléti sovinizmus érzete hiszterizálódva összecsúszott...” (52.)

Stefano Bottoni Erdély-szakértő, a '89 előtti időszakra vonatkoztatva mondja: „Könnyű ma csupán erkölcsi alapon elítélni a Ceaușescu-rendszert, ahogy sokan teszik, és ezt valahogy el tudom fogadni, mivel valóban egy brutális elnyomó gépezetről volt szó. De sokkal nehezebb terepmunkával és mikroszinten megvizsgálni, hogyan változott meg egy adott területnek a népeisége, vagy hogy milyen etnikai elitcsere előzi meg a politikai megtorlásokat egy erdélyi városban. Ezek még mindig kellemetlen tematikák, mert akarva-akaratlanul az éppen aktuális államhatalom legitimitását bolygatják.” (71.)

Novák Csaba Zoltán összeállításában jelent meg a Ceaușescu-rendszer magyarság-politikáját taglaló Aranykorszak? c. munka, ez az 1965–1974 közötti időszakra helyezi a hangsúlyt. „Mi a fontosabb egy történelmi téma földolgozásánál, a módszertan, vagy a szemlélet, esetleg az empiria?” – kérdezi FTG: a jó kérdező jó debatter is, mert figyel a válaszokra. Novák Csaba Zoltán válasza: a pozitívizmuson túllépve „idővel inkább az elmélet felé fogok elmozdulni”. (107.) „Ha szóhoz jutok a román közegben, mindig fontosnak tartom a párbeszédet” – így Novák. (113.)

„Kezdjük az elején: iskolák, szocializáció, gyerekkori környezet. Mi a fontos ebből?” – teszi fel az első kérdést a történész-intézményvezető Simon Attilának. „A legfontosabb az, hogy gőmöri vagyok” – hangzik a (gőmörihez méltó) válasz. „Természetesebben mozogok a szlovák tudományos közegben, legalábbis abból a szempontból, hogy őket jobban érdeklik az általam kutatott témák és a produktumok, mint a magyarországi szakmát” – mondja egy helyütt. (135.) És a szlovák-magyar ki egyezés lehetőségét firtató kérdésre: „közös a múltunk, de különböző a történelmünk.” (140.)

Gidó Attila történész az erdélyi zsidóság 20. századi történetét kutatja, bátyja, Csaba is történész. „...a zsidó identitás problémája nagyon összetett. Nagyon összetett az asszimiláns zsidó fogalma is, és a cionista zsidó fogalma is. Nincsenek tiszta kategóriák, folyamatos átfedésekkel szembesülünk” – mondja. „Gidó Attila a két háború közti erdélyi zsidó identitással kapcsolatban.” (167.) Valamint: „Romániában ma is nemzeti kisebbségként, etnikumként ismerik el a zsidóságot, amely ebben a minőségében parlamenti képviselő-jogosult.” (169.)

Papp Z. Attila szociológus „félszékely”-nek mondja magát, s szerinte „kisebbségi szempontból másképp tételeződnék bizonyos dolgok”. A katonaság, mint minden beszélgetőtársnál, esetében is megidéződik. (Szokták mondani, hogy ami a nőknél a szülés mint nagy esemény, az a férfiaknál a katonaság.) Papp Z. Attila is jól viselte ezt az időszakot, sokakhoz hasonlóan olvasott. Sokat, románul. „A kutatóintézeteknek elsősorban szakmai autonómiájuk van” – mondja. (189.) Intézményében, a Társadalomtudományi Kutatóközpontban kiemelten kezelik a magyarországi cigányság kérdését, de a romakutatást mint olyat is.

Hornyák Árpád egyebek mellett a magyar–jugoszláv kapcsolatokat és a jugoszláviai kisebbségek állapotát kutatja. Sorkatonai tapasztalata: „nem a nemzetiség számít, hanem hogy mit érsz, milyen ember vagy”. (199.) A kisebbségkutatásba Bárdi Nándor vezette be. Nagy különbséget tételez a magyar és a szerb mentalitásban: ha a magyar lobbánékony és hirtelen, „ez talán még fokozottabban igaz a szerbekre”. Mirnics Károlyt említi: újabb ismerős név.

Gaucsík István történész felmenőivel szemben, akik magyarságuk ellenére Gaučičként írták a nevüket, „önhatalmúlag magyarosított”. A történelmi stúdiómainál Roman Holec nevét és szerepét emeli ki, de többször is elismerőleg hivatkozik rá. FTG-nak és Bárdi Nándornak Molnár Imre mutatta be őt az OSZK-ban, de első jelentős tanulmánya szlovákul jelent meg. „Nekem mindig fontos volt,

hogy a kollégák az erdélyi magyar szövetkezekről írtak, mert volt összehasonlítási alapom a szlovák és a cseh képlet értelmezéséhez.” (245.)

L. Balogh Béni levéltáros-történész: „Külön felemelő érzés az, amikor az ember bemegy egy levéltári raktárba. Ez az, amit egy kutató nem élhet meg, mert neki csak a kért dossziékat, köteteket hozzák ki.” Az 1940–1944 közötti magyar–román viszonyokat kutatja. „Van azonban egy kiváló kolozsvári román történész, Ottmar Trașca, aki ugyanolyan jól ismeri a magyar levéltári anyagot, mint én a román, vagy talán még jobban. Ő valóban elfogulatlan, objektív szemléletű tudós.” (267.)

Kiss Tamás „legismertebb tudományos kutatásai az erdélyi magyar népesedésre vonatkoznak”. „Kicsi, senkivel nem kommunikáló klikkek csontosodtak meg egy fenn nem tartható rendszerben. Ma a politológusok nem tudják, hogy a szociológusok mit csinálnak. És viszont. Nem járnak egymás konferenciáira, és foggal-körömmel ragaszkodnak ahhoz, hogy van saját felségterületük. Állítólag van erdélyi magyar politikatudomány meg erdélyi magyar szociológia. Szerintem nincs.” (285.) Nem tartja magát senki tanítványának, de Bárdi Nándort említi. Adminisztratív tekintet c. könyvről: „A saját helyzetemet értelmezte, és azt, hogy én milyenfajta társadalomtudományt művelek.”

Ifj. Korhecz Tamás palicsi jogász mondja: „Én örök hálával tartozom a szüleimnek azért, mert néhány dolgot kisgyerek koromtól tudatosítottak bennem. Az egyik a nemzeti kultúránknak a tisztelete. (...) Ugyancsak megtanítottak egyfajta feltétlen törvénytiszteletre és tisztességre. (...) Ugyancsak közös volt bennük a tudáshoz és a munkához való viszony. Mindketten hittek abban, hogy szorgalommal, tudással, munkával lehet csak úgy építkezni, hogy az az építmény szilárd talajon álljon.” (310.) Elmondja, mit gondol a Soros György által létesített és támogatott CEU-ról (fontosnak és hasznosnak ítéli meg), ahol maga is oktat – bár a könyv megjelenése óta ez már változhatott.

Eiler Ferenc történész is fiatalabb nálam (Filep Tamás Gusztáv említi, hogy mindegyik beszélgetőtársa fiatalabb nála), őt a két világháború közti magyar kormányzatok nemzetiségpolitikája és a magyarországi németek két világháború közti története foglalkoztatja; abban a szerencsében van részem, hogy olvashattam A magyarországi németek elmúlt 100 éve c. könyvét (Budapest, Argumentum, 2020). A magyarországi németekről mondja: „A lakosság jó részében kialakult a kettős kötődés. Az emberek túlnyomó többsége számára valóban természetes volt, hogy német származásúak, németül beszélnek, németül tanulnak az iskolában (egy ideig), német istentiszteletre járnak; ez egy adottság volt, miközben ezer szállal kötődtek Magyarországhoz, hisz' ez volt a hazájuk.” (351.)

És Filep Tamás Gusztáv, akit Bárdi Nándor kérdez. A már kikérdezett tizenkét alanyhoz viszonyítva magát ezt mondja: közülük „én vagyok az egyetlen, aki ha történeti kényszer következtében is, de a magyar kultúra fővárosában nőtt fel, ráadásul egy könyvtárszobában.” (371.) Az 56-os múltról: „Nézd, az emberben folyamatosan, szinte észrevétlenül alakul ki az a tudat, hogy ő ellenzéki, vagyis egy másik kategória, másodrendű ember.” (379.) Megemlíti, hogy a Pro Hungaris alapítványnál dolgozva könyvkiállításokat szervezett „külföldi magyarlakta területeken, és utána odaajándékoztuk a könyveket az adott intézménynek. Így lehetett a szomszédos országok közintézményeibe viszonylag nagyobb tételekben könyveket juttatni, 1000–1500 címlet akár. Például Dunaszerdahelyen, Komáromban, Rimaszombatban...” (390.) 1986-ban az Eötvös Klubban kiállítást rendez Hrapka Tibor

Hrabal-fotóiból, ezen részt vett Hrabal is. Ryszard Kapuściński is meghívja, akinek az volt a kérése, hogy Csoóri beszéljen a megnyitón: „Egyszer majd megírom ezt a történetet...” Az ef-Lapok kapcsán: „Azt találtam ki, hogy megszólaltatok tudósokat a szomszédos országok magyarságából.” (392.) A már említett, Tóth Lászlóval közösen írt művelődéstörténeti alapműről Tóth Károly véleményét idézi: „az előzmények összefoglalását ez a kötet nagyon jól elvégezte. Szeretném hinni, hogy ez nagyjából így is van, és hogy az ő munkájuk, a Magyarok Szlovákiában kötetek és a mi művelődéstörténetünk között van kontinuitás.” (404.) A Peéry- és a Szvatkó-kötetek összeállítójaként: „Láttam, hogy a szlovákiai magyar közösség nem ismeri a múltját, nem tudja, hogy milyen problémák foglalkoztatták az elődöket. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy mi ezzel szemben mindent tudtunk, ellenkezőleg: e munkák elvégzése közben ismertük meg ezt a világot.” (410.) A történelmi kisebbségi közelmúltról, a Sarló és a Prohászka Körök kapcsán, melyekről '89 előtt torzult képünk lehetett: „Az, hogy milyen képet alkotunk a múltról, hogy melyik álláspont győzedelmeskedik, nagyon sok esetben attól függ, hogy ki kit él túl.” (412.)

Próbáltam nagyon rövidre fogni ezt a könyvismertetőt. Abban bízva, hogy a nem idézett részekre kíváncsiak minden bizonnyal fellelőzzék a könyvet. Filep Tamás Gusztáv ismét nagyot alkotott, szorgalma, tehetsége és kutatóhajlama meghozta gyümölcsét. A szerző augusztusban lesz kerek hatvanéves. A további ötven kötetterve megvalósításához kívánunk neki erőt és jó alkotókedvet.

Csanda Gábor

Számunk szerzői

A. Gergely András (1952)
társadalomkutató, kulturális antropológus (ELTE TáTK, MTK TK PTI, Budapest, Magyarország)

Bodnár Krisztián (1984)
történész, segédlevéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára Sátoraljaújhelyi Fióklevéltár, Sátoraljaújhely, Magyarország)

Cserniczkó István (1973)
nyelvész, (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola és Pannon Egyetem, Beregszász; Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont Ukrajna)

Juhász Gyula (1956)
helytörténész (Párkány, Szlovákia)

Kontra Miklós (1950)
nyelvész (Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest, Magyarország)

Korpás Árpád (1974)
idegenvezető (a Pozsonyi Kifli Polgári Társulás alelnöke, Pozsony; a Selye János Egyetem Tanárképző Kara Történelem Tanszékének PhD-hallgatója, Komárom, Szlovákia)

Kusala Orsolya (1995)
doktorjelölt (Comenius Egyetem, Pozsony, Szlovákia)

Lendák-Kabók Karolina (1986)
egyetemi docens (Szociális Munka Tanulmányi Program, Bölcsészettudományi Kar, Újvidéki Egyetem, Újvidék, Szerbia)

Liszka József (1956)
etnológus (Selye János Egyetem, Komárom; Fórum Kisebbségkutató Intézet Etnológiai Központja, Komárom, Szlovákia)

J. Mészáros Károly (1955)
sporttörténet-kutató, (sport)újságíró (www.szlomasport.sk, Pozsony, Szlovákia)

Mészáros András (1949)
nyugalmazott egyetemi tanár, filozófiatörténész (Filozofický ústav SAV – SZTA Filozófiai Intézet, Pozsony, Szlovákia)

Miňová, Štěpánka (1994)
doktorjelölt (Západočeská univerzita v Plzni – Nyugat-Csehországi Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Pilsen, Csehország)

Sztancs Gábor (1990)
doktorjelölt (Eszterházy Károly Egyetem, Magyarország)

Tóth-Orosz Enikő (1990)
nyelvész (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont, Beregszász, Ukrajna)